

KVÜÕA TOIMETISED

3/2004

KAITSEVÄE ÜHENDATUD ÕPPEASUTUSED

KVÜÕA TOIMETISED

3/2004

TARTU 2004

Toimetajad:
Andres Saumets, Ken Kalling

Keeletoimetaja:
Karen Kuldnokk

Tõlked inglise keelde:
Reet Karro

ISSN 1736–0242
ISBN 9985–9513–1–X

Autoriõigus Kaitseväge Ühendatud Õppeasutused, 2004

Tartu Ülikooli Kirjastus
www.tyk.ut.ee

SISUKORD

Ants Laaneots	
Operatsioon “Iraagi vabadus”	7
Karen Kuldnohk	
Iraagi sündmusi kajastav diskussioon ajalehes Postimees.....	66
Peep Uba	
KVÜÕA sisseastumiskonkursist ja selle seostest edasiste õpingutega	82
Aasa Must, Olev Must	
Mis asi see on, mida nimetatakse intelligentsuseks?	97
Alar Kilp	
Usulisest enesetaputerrorismist	123
Andres Saumets	
“Mõõga amet olgu kaitsmine ja karistamine, vagade kaitsmine rahu läbi ja kurjade karistamine sõjaga.” Ääremärkusi Martin Lutheri poliitilise eetika teemal.....	149
Andres Seene	
Neutraliteedi mõiste ja kontseptsiooni ajaloolisest arengust	189
Mika Raudvassar	
Õhukaitse suurtükiväegrupp 1928–1940	208
Ken Kalling	
Sõjandustemaatika Eesti meditsiiniperioodikas 1920–1940.....	235
English Summaries.....	257

OPERATSIOON “IRAAGI VABADUS”

ANTS LAANEOTS

Intensiivne sõjategevus Iraagis 2003. aasta kevadel vältas ainult kaks-kümmend üks päeva, kuid need olid päevad täis üliaktiivset ning ulatuslikku uut laadi võitlust, mis muudab ilmselt oluliselt sõjaliste konfliktide iseloomu tulevikus. See oli kõrgtehnoloogiline 21. sajandi sõda.

Kindlasti uuritakse seda sõda edaspidi põhjalikult, kirjutatakse palju raamatuid, milles püütakse mõista selle olemust ning prognoosida tagajärgi ja mõju sõjakunsti arengule. Seni pole uurijatel kasutada veel piisavalt Iraagi kampaaniaga seotud materjale, et pretendeerida oma järeldustes absoluutsele tõe. Seepärast tugineb ka käesolev artikkel olemasolevatele, peamiselt avatud allikatele. Sõja kõrgtehnoloogilist poolt on allkirjutanu käsitlenud artiklis “Vene armee reform ja Iraagi sõda”.¹ Käesolevas kirjutises vaadeldakse sõjale eelnenud sündmusi, selle käiku ja lõppu nende kronoloogilises järjestuses.

Viimane Iraagi sõda erines täielikult kõigist varempeetud sõdadest. See oli ülimalt kompleksne ja eriline kolme võtmenäitaja — väeliikide integratsiooni, üksuste tegevuse dünaamika ja paindlikkuse poolest.

Iraagi-vastase koalitsiooni maa-, õhu- ja merejõudude ning erivägede üksused rakendati lahingutegevusse peaaegu ühel ajal, sõja esimestest tundidest alates ning kogu lahingutegevuse aja tagasid nad katkematu ja püsiva vastastikuse koostöö ja toetuse, samal ajal, kui näiteks 1991. aasta

---

¹ A. Laaneots. Vene armee reform ja Iraagi sõda. Ameerika üllatas Iraagis Vene sõjateoreetikuid. — Sõdur, nr 2 (37), 2003. Lk 14–18.

Lahesõda algas pikaajaliste õhurünnakutega ning maaväed kaasati lahingutesse alles kolmekümne üheksandal päeval. Tänapäevaste infosüsteemide kasutamine võimaldas integreerida kõik sõjapidamiseks vajalikud struktuurid ja vahendid ühtsesse infovõrku nii, et luureallikad ja -andurid olid ühendatud “otsustajate” kaudu vahetult “laskjatega”, võimaldades infovahetust ja -kasutust reaajas kogu kolmemõõtmelise (õhk-maa-meri) lahinguvälja ruumis.²

Oluliselt erines eelnevates võitlustes näidatust lahingutegevuse dünaamika. See väljendus liitlaste soomusvägede kiires liikumises Kuveidi lähtealadelt Bagdadi ja Basrassa, samuti järgnevates ulatuslikes puhastusoperatsioonides Põhja-Iraagis. Vägede ümberpaiknemise kiirus ja manöövrivate kombinatsioon oli võimalik ainult tõrgeteta töötava logistika-süsteemi tõttu. Viimane oli edu saavutamiseks eriti vajalik, sest võimaldas mõjutada vastast varem, kui ta oli seda oodanud või valmis osutama vastupanu. Lahingutegevuse suur dünaamika tugines infosüsteemide töö erakordsele täpsusele ja õigeaegsusele, samuti kõrgtehnoloogiliste luure-, side- ja relvasüsteemide efektiivsusele.

Sõjategevuse paindlikkus väljendus eelkõige võimes reageerida kiiresti muutuvale olukorrale õigeaegselt ja otstarbekohaselt. Selle eridaks näiteks on USA väejuhatuse reaktsioon Türki hilisele keeldumisele lubada oma sadamaid ja territooriumi koalitsioonijõudude 4. mehhaniseeritud diviisi läbilaskmiseks Põhja-Iraaki, mis sundis CENTCOMi (*Central Command* — keskväejuhatuse, kelle vastutusalasse kuulub Lähis-Ida, sh Iraak) juhte peaaegu kogu operatiivplaani ülikiiressi ümber tegema.

Eellugu

Nii esimese (1991. aasta) kui ka teise (2003. aasta) Iraagi sõja peasüüdlane diktaator Saddam Hussein Abd al-Majid al-Tikriti sündis 28. aprillil 1937. aastal Tikritis lambakarjuse peres. Astunud juba noorukina revolüt-

---

² War in Iraq: Combat and Consequence. — The Royal United Services Institute Whitehall Paper 59. Edited by Jonathan Eyal. London: Royal United Services Institute for Defence and Security Studies, 2003. Lk 3.

sioonilisse, ilmalikku araabia natsionalismi, majanduse moderniseerimist ja sotsialismi propageerivasse Baath-parteisse, oli Saddam pikka aega seotud revolutsioonilise tegevusega. 1964. aastal vangistati ta süüdistatuna valitsusvastases vandenõus. Vabanemisel osales ta niinimetatud 1968. aasta revolutsioonis, mis kõrvaldas tsiviilvalitsuse ja moodustas Revolutsioonilise Väejuhatuse Nõukogu (RVN), hakates selles mängima üha tähtsamat rolli.

Esialgul oma positsioone ettevaatlikult tugevdanud Saddam sai 1979. aastal RVNi esimeheks ja riigi presidendiks. Kõrvaldades järk-järgult temale riigis reaalselt ja kujuteldavalt opositsioonilised rühmitused, omandas ta diktaatorivõimu ja kehtestas totalitaarse riigikorra.

Jaanuaris 1980 avaldas Saddam Hussein maailmale oma välispoliitilise eesmärgi: "Tahame, et meie kodumaa saavutaks tõelise kaalu, mis tugineb meie hinnangul sellele, et Iraak on sama suur kui Hiina, sama suur kui Nõukogude Liit ja sama suur kui Ühendriigid."³ Seejärel hakkas ta oma unelmate Suur-Iraagi plaani järjekindlalt ellu viima. Kui 1979. aastal puhkes Iraanis islamirevolutsioon, mis tõukas troonilt šahh Mohammad Reza Pahlavi ja sünnitas Islami Vabariigi, otsustas Saddam kasutada ära naaberriigi nõrkusetke ja "hammustada" sellelt piiriäärsed naftarikkad alad. 22. septembril 1980. aastal alanud plaanitud välksõda kujunes ohvrirõhkeks võitluseks, mis kestis kaheksa aastat, nõudis mõlemalt poolelt kokku ligi 1,7 miljonit inimelu ja lõppes Iraagile märkimisväärsete tulemusteta.

Vere maigu suhu saanud diktaator lahendas väga julmalt ka oma riigi sisepoliitilisi probleeme. Kurdide vabadusvõitluse mahasurumisel hävitasid iraaklased 1983. aastal viis tuhat Barjani suguharusse kuuluvat kurdi. Minnes vastuollu tsiviliseeritud maailma tavadega, kasutasid Iraagi valitsusväed 16. märtsil 1988 Halabjah' linna kurdidest elanike vastu keemiarelva, tappes üle viie tuhande inimese, peamiselt naisi ja lapsi. Samal aastal hävitati kurdidevastase operatsiooni al-Anfal käigus 80 kurdi küla.

---

³ W. Murray & Major General R. H. Scales Jr. *The Iraq War: A Military History*. Cambridge & London: Belknap Press of Harvard University Press, 2003. Lk 28. [Edaspidi *Murray & Scales 2003*.]

Kaheksa-aastane sõda Iraaniga viis Bagdadi üpris raskesse majandus- ja finantsseisu. Iraagi välisvõlg moodustas 1990. aastate lõpus 70–90 miljardit USA dollarit. Sõjas kannatada saanud majanduse taastamiseks oli vaja vähemalt 150 miljardit dollarit.⁴ Raskustesse sattunud diktaator püüdis neid probleeme lahendada, taotledes OPEClt järsku naftahinna tõstmist (18 USA dollarilt 25 dollarini barreli eest). Teiselt poolt nõudis Saddam Pärsia lahe piirkonna araabia riikidelt Iraagi 50 miljardi dollarilise võla kustutamist ja uute laenude andmist. Juulis 1990 esitas Iraak pretensioonid Kuveidile ja Saudi Araabiale, süüdistades neid OPEC lepete järgi naftakvootide rikkumises ja naftahindade alandamises. Kuveiti süüdistati ka Iraagi piiri läheduses asuva Rumaylah' naftamaardla maa all oleva "Iraagi nafta" ebaseaduslikus tootmises ja tahte puudumises lahendada Iraagi-Kuveidi vaidlusalused piiriküsimused.

Püüdes laiendada oma territooriumi ja saada kontrolli alla rikkalikud Kuveidi naftaväljad, tungis Iraak augustis 1990 väikesele riigile kallale. Okupeerinud naabermaa, teatas Saddam, et see on Iraagi loomulik osa — üks tema provintis — ja hakkas seda armutult röövima. Selleks et sundida Lähis-Ida despooti oma vägesid Kuveidist välja viima, loodi ÜRO egiidi all suur rahvusvaheline koalitsioon. Saddam keeldus täitmast kõiki temale esitatud Kuveidist lahkumist nõudvaid ÜRO resolutsioone ja 17. jaanuaril 1991 alustasid koalitsioonijõud eesotsas USA vägedega Kuveidi vabastamise operatsiooni, mida tuntakse Lahesõja nime all.

Kolmkümmend üheksa päeva kestsid õhurünnakud iraaklaste positsioonidele. Sellele järgnes neli päeva väldanud maavägede tegevus, mis lõppes Kuveidis olevate Iraagi vägede täieliku purustamise ning okupeeritud riigi vabastamisega. See võit jäi siiski poolikuks. Koalitsiooniväed ja nende ülemjuhataja kindral Norman Schwarzkopf said USA presidendilt George Bush seeniorilt käsu peatada lahingutegevus just siis, kui tekkis reaalne võimalus hävitada Lähis-Ida türanni sõjaväe parim osa — vabariikliku kaardiväe diviisid — ja kukutada Saddami režiim.

On räägitud mitmetest selle otsuse põhjustest. Üheks neist oli ÜRO mandaat koalitsioonijõududele, mis piiras nende volitused Kuveidi vabastamisega. Teise põhjusena on nimetatud president Bushi lubadusi araabia

---

⁴ A. Mihhailov. Irakskij kapkan. Moskva: Jauza & Eksmo, 2004. Lk 7. [Edaspidi *Mihhailov 2004.*]

maadele (sh Saudi Araabiale, Egiptusele, Süüriale ja Jordaaniale, kelle üksused võtsid osa koalitsiooni operatsioonidest), et Iraaki ei okupeerita. Washington arvas, et Iraagi vägede lüüasaamine viib niikuinii ühel või teisel viisil Saddami kukutamiseni ka ilma välisriikide abita. Lahesõja järel tegid küll sellise katse šiiidid riigi lõuna- ja kurdid põhjaosas, kuid diktaator surus ülestõusud veriselt maha, kasutades selleks neidsamu vabariikliku kaardiväe diviise, mis sõjategevuse peatamise tõttu poolel teel Bagdadi terveks jäid.

Mõned USA analüütikud nimetavad põhjusena ka president Bushi kartust olukorra pärast Moskvast. Perestroika autor, reformimeelne president Mihhail Gorbatšov oli Vene impeeriumimeelsete üha tugevneva surve all. NSV Liidu kompartei nomenklatuur, KGB ja kindralkond toetasid ühemõtteliselt oma kauaaegset Lähis-Ida liitlast Saddam Husseini ja pidasid Gorbatšovi heakskiitu koalitsiooni tegevusele kommunistliku impeeriumi huvisid kahjustavaks. Ilmselt oli USA juhtkonna otsus peatada sõjategevus tingitud ka vajadusest kaitsta Gorbatšovi.⁵

Lahesõjast möödunud kaksteist aastat näitasid, et Saddami režiimi ellujätmine 1991. aastal oli viga. Iraak jäi endiselt Lähis-Ida türannia klassikaliseks näiteks, USA, Iisraeli ja mitmete teiste riikide verivaenlaseks. Erilist muret valmistas rahvusvahelisele kogukonnale massihävitussõjaväe eeldatav olemasolu Iraagis. Nende likvideerimist nõudvate ÜRO resolutsioonide täitmist oli raske kontrollida Saddami vastuseisu tõttu lubada riiki ÜRO relvainspektoreid.

Diktaatori keeldumine koostööst ÜRO ekspertidega viis 1998. aasta detsembri keskel selleni, et USA kasutas Iraagi vastu jõudu. 15. detsembril alustas USA väejuhatuse operatsiooni Kõrberebane, mis kestis 48 tundi. Iraagi armee juhtimisorganeid, samuti massihävitussõjaväe võimalikke tootmiskohti tabasid lennuväe võimsad rünnakud. Saddam vastas ka nüüd traditsiooniliselt, demonstreerides oma sõltumatust ja hoolimatut suhtumist lennukeelutsoonidesse, mille ÜRO oli Iraagile kehtestanud.

Teise aastatuhande vahetusel hakkas maailmas välja kujunema rahvusvaheline organiseeritud islamiterrorismi rinne eesotsas al Qaeda, mitmete Palestiina ja teiste äärmusorganisatsioonidega, mille pikaajaj-

---

⁵ Triumph without Victory: The History of the Persian Gulf War. — US News & World Report. New York: Random House & Times Book, 2002. Lk 401.

liseks taimelavaks ja toitvaks keskkonnaks olid ja on siiani mitmed Lähis-Ida regiooni riigid, nagu Saudi Araabia, Iraan, Iraak, Süüria ja Liibanon. Samade riikide käes on ka maailma suurimad naftavarud, seega kontroll arenenud maailmale nii vajalike energiakandjate üle.

Terroristide 11. septembri 2001. aasta ohvriterohked rünnakud Maa-Ilma Kaubanduskeskusele New Yorgis ja Pentagonile Washingtonis said USAle ja selle administratsioonile pöördpunktiks nende suhetes kogu ülejäänud maailmaga.⁶ President George Bush juunior võttis otsustavalt käsile terroristide hävitamisele suunatud võitluse. Hakati otsima riike, kes toetasid rahvusvahelist terrorismi ja kus olid selle taimelavad. Nimetati ka Saddam Hussein, keda peeti süüdlaseks terroristide, eriti radikaalsete Palestiina organisatsioonide abistamisel. Ameeriklaste silmis kehtas Saddam Hussein kuritegelikku, pikka aega rahvusvahelist üldsust petvat ja Iisraeli vastu võitlevaid terroriste abistavat riigijuhti. Ehkki Saddami seotust 11. septembri sündmustega ei õnnestunud tõestada, peeti USA ametlikes ringkondades Iraaki ohtlikuks USA julgeolekule. Järk-järgult, eriti pärast Talibani võimult kukutamist Afganistanis, tõusis Iraak ameeriklaste terrorismivastases võitluses Lähis-Idas esiplaanile.

Üheks peamiseks USA valitsuse ametlikuks ettekäändeks uue sõja ettevalmistamisel sai massihävitusrelvade eeldatav olemasolu Iraagis, mida hiljem küll tõestada ei suudetud. Tegelike sõja põhjuste ja Iraagi vallutamise eesmärkide kohta on spekulieritud palju. USA ametlikult väljakuulutatud sihiks oli tuua Lähis-Itta demokraatia ning kujundada Iraagist pärast Saddami kõrvaldamist esimene vaba ja demokraatlik araabia (näidis)riik.

Võib arvata, et ameeriklaste ja nende lähimate liitlaste, brittide Saddam Hussein režiimi vastu kavandatud uue sõjalise kampaania üks eesmärk oli äärmuslike araabia riikide seast eemaldada keskne lüli, demonstreerides nii teistele regiooni rahvusvahelist terrorismi toetavatele riikidele, et neid võib tegevuse jätkamise puhul oodata sama saatus. Vaadeldes sõja põhjusi, tuleb silmas pidada, et naftatarbimine maailmas kasvab Hiina ja teiste riikide jõudsa arengu tagajärjel kiiresti. Maailma naftamaardlad on aga suures osas riikides, kes on USAle ja ka Lääne-

---

⁶ **General Wesley K. Clark.** *Winning Modern Wars. Iraq, Terrorism, and the American Empire.* New York: Public Affairs, 2003. Lk 6–8. [Edaspidi **Clark 2003.**]

Euroopale vaenulikud (Lähis-Ida araabia maad, Venemaa). Arenenud maailma ees terendab reaalne oht sattuda energeetilisse ning selle kaudu majanduslikku ja poliitilisse sõltuvusse Lääne väärtuste ja demokraatia suhtes vaenulikest riikidest. Selle tagajärgi võib ainult oletada. Iraagi okupeerimiseks oli võimalik saada USA ja tema liitlaste kontrolli alla maailma üks suurimaid naftaialasid.

Ettevalmistused sõjaks

Operatsiooni eel oli palju spekulatsioone selle elluviimise plaani suhtes. Enamik sõjaväe asjatundjaid kaldus arvama, et ameeriklased kasutavad ka selles sõjas 1991. aasta Lahesõja ja hiljem Afganistani kampaania ajal end täielikult õigustanud nn kombineeritud õhk-maa operatsiooni kontseptsiooni, milles sõjategevus jaguneb kaheks faasiks: suhteliselt pikaajaliseks õhujõudude operatsiooniks ja sellele pärast vastase piisavat nõrgestamist järgneva maavägede pealetungiks.

Kuna 1991. aasta Lahesõda jättis Saddami võimule ja Iraagi massihävitusrelvade küsimus oli nii ÜROs kui ka USAs pidevalt päevakorral, eksisteerisid Iraagi-vastase sõja plaanid vastavates USA armee staapides juba enam kui kümne aasta eest. Just nende põhjal algas pärast CENTCOMi ülemjuhataja kindral Tommy Franksi ja kaitseminister Donald Rumsfeldi koostööst 2002. aasta jaanuaris Iraagi-vastase sõjalise operatsiooni planeerimine.

Uus CENTCOMi sõjaplaan koodnimega OPLAN 1003 lähtus esialgu täielikult Lahesõja kogemustest ja nägi ette suurte maajõudude kaasamise koos õhujõudude võimsate löökidega operatsiooni algaasis. Plaan kutsus järgneva 14 kuu jooksul esile terava diskussiooni kindral Franksi ja kaitseminister Rumsfeldi vahel. Spetsialistina taotles CENTCOMi ülemjuhataja suurema maavägede komponendi kaasamist, kaitseminister, vastupidi, nõudis operatsiooni sooritamist maaväeüksuste vähima osalemise tingimustes. Donald Rumsfeld oli suur õhujõudude austaja ning seisukohal, et need, kasutades uusi tehnoloogiaid ja täppisrelvi, on suutelised nüüdisaegses sõjas mängima otsustavat rolli, võitma kampaaniaid. Jõuline ja autoritaarse juhtimisstiiliga kaitseminister sekkus

pidevalt staapide operatiivplaneerimise protsessi ja püüdis isegi vägesid juhtida, eriti operatsiooni algfaasis. Et plaani muutmine oli eranditult kaitseministri ja presidendi pädevuses, tingis see sõjaplaani OPLAN 1003 ümbertegemise rohkem kui kahekümnel korral.⁷ Võib arvata, kui palju lisapeavalu tõi see sõjaväelastele.

USA juhtkonna veendumus, et sõda on võimalik läbi viia suhteliselt kiiresti ja väikeste jõududega, toetus ka Iraagi opositsioonijõudude võimaluste ja riigisestest Saddami-vastaste meeleolude ülehindamisele.

Mida enam planeerimisprotsess lähenes lõpule, seda rohkem selgus, et plaani sõjaline osa oli vaid üks komponent suurest poliitilisest, diplomaatilisest ja strateegilisest mängust, mille eesmärk oli pöörata sõjaline võit strateegiliseks eduks. Selles mängus aga ei olnud president Bushi administratsioonis üksmeelt. Ühed olid probleemi lahendamise poolt oma riisikol, USA jõududega ja puhtsõjalisel teel (Rumsfeld, Cheney, Wolfowitz); teised (Colin Powell) olid kindlad, et operatsiooni alustamiseks on vajalik rahvusvahelise üldsuse toetus ÜRO kaudu, s.t Julgeolekunõukogu sanktsioon.

2002. aasta septembri algul esitas USA administratsioon ÜROle resolutsiooniprojekti Iraagi kohta. Pärast pikemaid debatte ja mitmete riikide esialgset vastuseisu võttis Julgeolekunõukogu selle lõpuks ühehäälselt vastu. Resolutsioon 1441 kehtestas reaalsed ajaraamid, mille jooksul Saddam Hussein oli kohustatud esitama ÜROle nõutava informatsiooni massihävitusrelvade olemasolu kohta riigis ja lubama ÜRO inspektorite ligipääsu objektidele Iraagis. Dokumendi eesmärk oli kehtestada Iraagile täpsed standardid, mille kohaselt ta pidi rahvusvahelise üldsuse ees aru andma.

Tegelikult väljendas dokument kompromissi Julgeolekunõukogusse kuuluvate riikide vahel, arvestades Euroopa ja Venemaa huvisid, et USA konsulteeriks ÜROga enne, kui ta alustab sõjategevust, juhul kui Saddam keeldub uut resolutsiooni täitmast. Teiselt poolt võimaldas dokument USA-l alustada sõda ilma lisaresolutsiooni vastu võtmata.

Probleeme tekkis ka koalitsioonijõudude loomiseks vajalike liitlaste leidmisel. Koos Ameerika Ühendriikidega olid sõjakäigus nõus osalema

---

⁷ Clark 2003. Lk 9–11.

Suurbritannia ja Austraalia. Lahingutegevuses Basra piirkonnas osales ka Poola eriuksus.

Praktilised ettevalmistused maismaaoperatsiooniks algasid 2002. aasta septembris, kui Kuveiti saabunud USA 3. jalaväediviisi üksused alustasid treeninguid lahingutegevuseks kõrbetingimustes. Sõjaväelasi häiris väga asjaolu, et kui operatsiooni ettevalmistused 2002. aasta hilissügisel juba oma lõppfaasi jõudsid, täpsustati CENTCOMi peakorteris ikka veel üldplaani. Suureks probleemiks sai dokument, mis määratles üksuste transportimise järjestuse, nende sõjatandrilile paigutamise ajagraafiku ja rakendamise sõjategevuses. Kaitseminister Rumsfeld pidas CENTCOMi välja töötatud mahukat plaani "külma sõja reliktkis" ja lükkas selle tagasi. Selle asemel jätkasid kaitseminister ja tema abilised üksuste ümberpaigutamise ja võitlusvalmidusse viimise "käsitsi" juhtimist, laskudes tihti isegi allüksuste tasemeni. Selline juhtimisstiil tekitas suure segaduse rangelt reglementeeritud ja praktikas korduvalt äraproovitud relvajõudude sõjaaja koosseisudesse üleviimise korras ja mobilisatsioonil. Eriti halvasti mõjus selline juhtimine reservüksuste komplekteerimisele ja ettevalmistamisele tegevuseks Iraagis. Planeeritud ja süsteemse vägede ümberpaigutamise asemel leidis aset nende ajalisel ebatäpne ja ebakorrapärane transportimine sõjatandrilile, mille tulemusel tekkis üksuste vahel segadus. Need üksused, mida oli planeeritud kasutada operatsiooni algperioodil, olid segamini üksustega, mida planeeriti kasutada hiljem. Mobilisatsiooni läbiviimine venis, raskenes üksuste koostegevusõppe korraldamine ja lõppude lõpuks pikenes nende rakendamiseks ettevalmistamise protsess.⁸

Planeerimisel olid sõjaväelased ka vastamisi dilemmaga: liiga varajane vägede paigutamine ja suure kontingendi hoidmine sõjatandril oli ebasoovitav ja kallis. Esiteks, nende ülalpidamine nõudis suuri kulutusi; teiseks, üksused olid üsnagi haavatavad; kolmandaks, see oli seotud suure USA sisepoliitilise riskiga, sõjaretke toetus rahva seas võis kampaania venimisel järsult väheneda. Lõpuks oli pikaajaline vägede ooteperiood enne lahingutegevust kahjulik ka diplomaatilistele suhetele ja läbirääkimiste käigule teiste riikidega ning kogu Lähis-Ida regioonile. Samal ajal võis viivitamine üksuste transportimisega sõjatandrilile tekitada olukorra, milles oleks tulnud operatsiooni alustada ilma, et oleks loodud edu

---

⁸ Clark 2003. Lk 16–17.

saavutamiseks vajalikku väegruppi ja tingimusi. Oli vaja leida kuldne kesktee.

Veel 2002. aasta novembris ei olnud operatsiooni algusaeg täpselt teada. See tegi rahutuks sõjaväelased, kes Lahesõja päevilt teadsid, mille raskustega neil tuleb kokku puutada, kui sõjategevus Iraagis langeb kõige kuumemasse aastaaega, mis algab tavaliselt märtsist.⁹

Ettevalmistumisel sõjaks ja vägede koondamisel Pärsia lahe piirkonda pidid ameeriklased arvestama ka Iraagi sõjaliste võimalustega. Potentsiaalselt võis Saddam riigi kaitseks rakendada 23 diviisi ja enam kui 20 üksikut brigaadi. Saddami relvajõudude üldsuurus võis küündida 400 000 meheni. Neile võis lisanduda veel ligi 40 000 vabatahtlikku, fedaiini. Mobilisatsiooni reservis oli 650 000 inimest.¹⁰

Tõsi küll, Saddami väed olid olnud kümme aastat USA ja Briti sõjalennukite pressingu all ja kandnud suuri kaotusi intensiivsete õhulöökidest tõttu veel 1998. aastal. Samas oli Iraak saanud rikkalikud kogemused vastutegevuses USA ja Briti lennuväele, korjanud hulga informatsiooni koalitsioonijõudude lennuväetaktika, radarite ja elektronsüsteemide, aga ka operatiivkunsti ja otsuste langetamise meetodika kohta.

Sõjaliste ettevalmistustega samal ajal rakendati Iraagi vastu infosõja meetmeid, mille eesmärk oli nõrgendada Iraagi ettevalmistusi sõjaks, relvajõudude võitlusvõimet, välistada massihävitusrelvade kasutamist ja lõpuks, sundida Iraagi sõdurid end vangi andma. Selleks kasutati väärinformatsiooni, psühholoogilisi ja petteoperatsioone, millesse olid kaasatud massiteabevahendid, ajakirjanikud ja endised Iraagi sõjaväelased. Oli ka otsekontakte Iraagi juhtkonnaga, sealhulgas telefoni ja elektronposti teel.

Koalitsioonijõudude sõjaplaan ja koosseis

Lõplikult kinnitatud plaan kujutas endast kombineeritud õhk-maa operatsiooni uut versiooni — selle üheaegset elluviimist kõigi osalevate väeliikide üksuste poolt. Endise NATO Euroopa vägede ülemjuhataja kindral Wesley K. Clarki sõnul jagunes see põhimõtteliselt kolmeks komponendiks:

⁹ *Ibidem*. Lk 17–18.

¹⁰ Mihhailov 2004. Lk 325–326.

1) võimas õhurünnak Saddam Hussein režiimi sümboliseerivate sihtmärkide pihta ja Iraagi ühendatud õhukaitseüsteemi hävitamine; 2) SCUD-raketite startipositsioonide purustamine Lääne-Iraagis ja merejõudude täielik hävitamine Umm-Qasri piirkonnas; 3) maavägede kiire liikumine Bagdadi ja kõigi teel olevate vastupanukollete likvideerimine. Koalitsioonijõudude eesmärk ei olnud mitte niivõrd hävitada Iraagi relvajõud, kuivõrd likvideerida Saddam Hussein režiim. Seda tõendab ka asjaolu, et kui 17. märtsiks 2003 olid kõik jõupingutused lahendada probleem diplomaatilisel teel ebaõnnestunud ja sõda paratamatu, andis president Bush oma ultimaatumis Saddam Husseinile veel 48 tundi selleks, et ta koos poegadega riigist lahkuku.¹¹ Saddam seda muidugi ei teinud.

Plaan nägi algselt ette kolme väegrupi loomist:

- **Põhja väegrupp** — tegutsemiseks Türgist ja Kurdi Autonomsest Piirkonnast Põhja-Iraagis;
- **Lääne väegrupp** (peamiselt eriüksustest koosnev väegrupp Jordaanias) — tegutsemiseks Lääne-Iraagis;
- **Lõuna väegrupp** — tegutsemiseks Kuveidi territooriumilt Bagdadi suunal.¹²

Operatsiooni kontseptsioon seisnes järgmises:

- lõögiga Kuveidist plaaniti hõivata Iraagi sadamad Pärsia lahel, mis võimaldas oluliselt parandada koalitsioonivägedele vajalike materjalide juurdevedu meretranspordiga, jõuda Lõuna-Iraagi suurimasse linna Basrassa ja võtta kontrolli alla selle läheduses asuvad naftamaardlad, vältides nii nende hävitamist iraaklaste poolt. Lõuna väegrupi peajõududega arendada kiiret pealetungi üle kõrbe põhja, Bagdadi suunas, möödudes peatumata suurtest linnadest ja tõsisematest vastupanukolletest ilma ennast ulatusliku lahingutegevusega sidumata;
- Põhja väegrupi pealetungiga suunal Mosul–Tikrit–Bagdad plaaniti võtta oma kontrolli alla Iraagi Kurdistan ja seal asuvad naftaleiukohad, hävitada Iraani piiri ääres asuvad terroristide baasid, vallutada Saddami kodulinn Tikrit ning jätkata vajadusel rünnakut pealinnale põhja poolt;

---

¹¹ Clark 2003. Lk 25.

¹² G. A. Berezkin. Uroki i võvodõ iz voinõ v Irake. — Vojennaja Mõslj nr 7, ijulj 2003. Lk 59. [Edaspidi *Berezkin 2003.*]

- Lääne väegrupp pidi võtma kontrolli alla ulatuslikud Lääne-Iraagi kõrbealad, hävitama seal asuvad Iraagi lennuväe ja SCUD-rakettide baasid, välistades nii nende kasutamist Iisraeli ja koalitsioonile sõbralike naabermaade vastu, ning blokeerima Saddami toetavast Süüriast Iraaki suunduvad varustusteed.

Liitlaste eriuksused pidid samal ajal halvama Iraagi vägede manööverdamisvõimalused, kooskõlastama õhulööke ja teostama kaugluuret kogu riigi territooriumil.¹³

Operatsioonide üldine juhtimine oli pandud USA keskväejuhatusele (CENTCOM) eesotsas kindral Tommy Franksiga. Nagu kindral Norman Schwarzkopfil Lahesõja päevil, oli ka Franksi väegrupis kolme väeliigi (maaväe, mereväe ja õhujõudude) komponente. Et Franks oli samal ajal vastutav ka sõja juhtimise eest Afganistanis, asendas teda Iraagi operatsiooni ajal tihti temale abiliseks määratud USA 3. armee juhataja kindralleitnant David McKiernan.

Operatsiooni elluviimiseks olid kindralite Tommy Franksi ja David McKiernani käsutuses järgmised jõud.

USA 3. armee staap kui koalitsioonivägede juhtimisorgan (*Joint Task Force Kuwait Headquarters, JTF Kuwait HQ*) eesotsas armee juhataja kindralleitnant David McKiernaniga, kes oli nüüd ühtlasi ka maaväe kui väeliigi komponendi ülem Iraagis ja Tommy Franksi asetäitja. Teda abistas staabiülemana merejalaväelasest kindralmajor Rusty Blackman. Juhtkonna volitustes oli seekord erinevus võrreldes Lahesõjaga, mil maavägede juhataja ülesannet täitis n-õ kohakaasluse alusel koalitsioonijõudude ülemjuhataja kindral Schwarzkopf ise.

Lõuna väegruppi kuulusid:

a) **USA maavägede V armeekorpus** oma 55 000 mehega, mida juhtis kindralleitnant William Wallace, järgmises koosseisus:

- 3. jalaväediviis (*Infantry Division* hüüdnimega *Rock of the Marne*, 3. ID) eesotsas ülema kindralmajor Buford Blountiga. Diviis koosnes 1. brigaadi lahingugrupist (1. *Brigade Combat Team*, 1. BCT); 2. BCTst; 3. BCTst; 4. brigaadist, mis pärast 7. luurerügemendiga tugevdamist muutus samuti lahingugrupiks (4. BCT);

---

¹³ Clark 2003. Lk 11–12.

- 101. õhuründediviis (*Airborne Division* hüüdnimega *Screaming Eagles*, 101. AB Div) kindralmajor David Petraeusi juhtimise all oma 20 000 mehe ja 275 kopteriga;
- 82. õhudessantdiviisi 2. brigaadi (*Falcon Brigade*) 4000meheline lahingugrupp kolonel Arnold Neil Gordon-Bray juhtimisel;
- 4. jalaväediviis (4. ID), mille esimesed üksused jõudsid Kuveiti alles märtsi lõpus.

b) **I merejalaväe ekspeditsioonikorpus** (*I Marine Expeditionary Force*, MEF) umbes 60 000 mehega, keda juhtis kindralleitnant James Conway ja kuhu kuulusid:

- 1. merejalaväediviis: (ülem kindralmajor James Mattis) koosseisus 1. rügemendi lahingugrupp (1. *Regimental Combat Team*, RCT), mis oli oma suuruselt ja lahinguvõimelt võrdne maaväe tugevdatud brigaadiga; 5. RCT; 7. RCT ja 2. RCT, mis pärast tugevdamist nimetati ümber iseseisvaks taktikaliseks grupiks (*Task Force*) Tarawa;
- 3. merejalaväe lennutiib (selle koosseisus olid kopterid, ründelennukid A-10 ja F/A-18);
- 1. Briti soomusdiviis (ligi 25 000 meest) eesotsas kindralmajor Robin Brimsiga. Diviis oli kombineeritud koosseisuga, milles oli 7. soomusbrigaad (Teise maailmasõja päevilt tuntud kui Kõrberotid), 16. õhuründebrigaad ja 3. merejalaväe kommandoste brigaad.

Lääne väegrupi moodustas enam kui 4000 võitlejaga 20. erivägede operatiivgrupp (*Special Operations Task Force 20*) eesotsas brigaadikindral Gary Harrelliga, millesse kuulusid USA 5. erivägede grupp, Briti ja Austraalia SASi (*Special Air Service*) allüksused, USA 75. reindžerite rügement (ilma ühe pataljonita) ning üks pataljon 82. õhudessantdiviisi koosseisust.

Et Türki valitsus keeldus oma riigi territooriumi kaudu Euroopas baseerunud USA 4. jalaväediviisi Põhja-Iraaki lubamast, ei õnnestunudki **Põhja väegrupi** plaanitud kujul luua. Seega olid koalitsioonijõud Põhja-Iraagis esindatud vaid kolonel Charlie Clevelandi juhitava USA 10. erivägede grupiga, milles oli kolm erivägede pataljoni. Hiljem, sõjategevuse käigus lisandusid sellele õhu teel saadetud USA 173. üksik õhudessantbrigaad ja viimasele transpordilennukitega C-17 tugevduseks toodud mõned Abramsi tankide ja Bradley lahingumasinatega relvastatud

väikesed soomusalüksused.¹⁴ Koalitsioonijõududele oli Põhja-Iraagis toeks 45 000 kohaliku Kurdi Demokraatliku Partei (KDP) ja 20 000 Ühendatud Kurdistani Partei võitlejat.

Koalitsiooni maavägede suurus Iraagi sõjas oli tunduvalt väiksem kui 1991. aasta Lahesõjas, kuid nende organisatsiooniline struktuur tollasele üsna sarnane. Maaväed jagunesid armeekorpuseks (*Army Corps*) ja sellega võrdväärseks merejalaväe ekspeditsioonikorpuseks (*Marine Expeditionary Forces*). Need jagunesid omakorda diviisideks (igas ca 20 000 meest), brigaadideks (ca 4000 meest) ja pataljonideks (ca 800 meest). Maaväeüksused olid koondatud V armeekorpuse koosseisu kindralleitnant William Wallace'i juhtimise alla. Väekoondise põhilõõgijõu moodustas 3. jalaväediviis. Oma 270 Abramsi rasketanki, enam kui 200 Bradley lahingumasina ning võimsa, brigaadisuuruse suurtükiväeüksusega, Apache kopterite poolt toetatav 3. jalaväediviis oli Bagdadi suunas ründavate koalitsioonijõudude raskeim ja tugevaim üksus.

Lahingutegevuse esimesel nädalal sai V korpus juurde 101. õhuründediviisi ja ühe brigaadi 82. õhuhessantdiviisi koosseisust. Alles sõjategevuse lõpupäevil jõudis Kuveiti ka pikka aega merel solgutatud 4. jalaväediviis. Seega tuli V korpusel põhimõtteliselt kogu sõda pidada vaid veidi enam kui kahe diviisi jõududega. Õnneks oli korpus hästi tugevdatud pioneeri- ja teiste toetusüksustega, mis võimaldas selle juhil olenevalt olukorrast kiiresti ja paindlikult võitlevaid diviise tugevdada. Ligi 2500 võimsat veoautot olid pidevas liikumises teedel lääne pool Eufraati jõge, tagades Bagdadi suunas pealetungivate V korpuse üksuste varustamise kütuse, laskemoona ja toiduga.

4. jalaväediviis oli koosseisult ja otstarbelt üsna sarnane 3. diviisiga, kuid erinevalt USA teistest samalaadsetest väekoondistest varustatud uhiuue, täielikult digitaalse juhtimissüsteemiga, mida taheti nüüd reaalses lahinguolukorras katsetada. Diviis pidi sisenema Türgi territooriumi kaudu Põhja-Iraaki, vabastama selle ja arendama pealetungi Saddam Hussein'i kodulinna Tikriti kaudu pealinna Bagdadi suunas. Türklaste keeld sundis operatsiooniplaani oluliselt muutma ning alles 19. märtsil hakkas laevadel asuv diviis lahingutehnika ja varustus liikuma Vahe-merest Suessi kanalit mööda Kuveidi suunas.

---

¹⁴ Murray & Scales 2003. Lk 59–70.

Abramsi tankide ja Bradley lahingumasinate asemel tagasid 101. õhuvõimkonna tulevõimsuse ja manööverdamisvõime 275 kopterit. Lahingukopterite Apache laser- või radarjuhitavad Hellfire-raketid võimaldasid Iraagi avatud maastiku tingimustes efektiivselt hävitada soomukeid, tanke, kõikvõimalikke masinaid ning teisi liikuvaid ja liikumatuid sihtmärke. Hulk Black Hawki transpordikoptereid võimaldas paigutada sõdureid kiiresti ümber sadade kilomeetrite kaugusele ja rünnata vastast tema territooriumi sügavuses. 101. diviisi toetas 82. õhuvõimkonna diviisi üks brigaad, kaitstes ja julgestades selle paiknemispiirkondi ja varustusteid. Tankide ja lahingumasinatega tugevdatud pataljoni suurus üksust samast 82. diviisist kasutati hiljem, lahingutegevuse käigus taktikalise grupina iraaklaste vastupanukollete hävitamisel teel Bagdadi. Põhja-Iraagis tegutses 82. õhuvõimkonna diviisi sõsarüksus — 173. üksik õhuvõimkonna brigaad.

Samal ajal, mil V armeekorpus pidi ületama kõrbe lääne pool Eufraati jõge, oli I merejalaväe ekspeditsioonikorpus (I MEF) ülesanne jõuda Eufraati jõeni, ületada see, arendada pealetungi kahe jõe vahel Iraagi keskmises, kõige tihedamini asustatud osas, vajadusel ületada Tigris ja rünnata Bagdadi idast.

I MEFi ülema kindralleitnant James Conway käsutuses oli USA 1. merejalaväediviis, taktikaline grupp Tarawa, mis kujutas endast brigaadist veidi suuremat väekoondist (viis jalaväepataljoni, kaks tankikompaniid), 3. merejalaväe lennutiib ja Briti 1. soomusdiviis.¹⁵

1. merejalaväediviisis oli kolm jalaväerügementi (igaüks võrdne maaväe brigaadiga) ja üks suurtükiväerügement, oma kopterid ning toetavad ründelennukid. Diviisiülema kindralmajor James Mattise käsutuses oli ka kaks pataljoni Abramsi tanke, mis suurendas oluliselt merejalaväelaste löögijõudu. Merejalaväeüksuste soomukite vähesust kompenseerisid tõhusalt neid vahetult toetava 3. merejalaväe lennutiiva (*Air Wing*) Cobra lahingukopterid, Harrier ründelennukid ja F/A-18 tüüpi hävituslennukid.

Briti 1. soomusdiviisi ülesanne seisnes Basra ja temaga külgneva suure naftaleiukoha vallutamises ning seal asuvate naftatööstusobjektide kaitses. Diviis täitis ka üldreservi rolli juhaks, kui I merejalaväe ekspeditsioonikorpus peajõud oleksid sattunud raskustesse.

Juba ammu enne 19. märtsi, kui sõjategevus algas, tegutsesid Iraagi läänepoolses kõrbes USA, Briti ja Austraalia eriüksused, kelle ülesandeks

---

¹⁵ Murray & Scales 2003. Lk 65.

oli välistada iraklaste SCUD-raketide kasutamine Iisraeli ja teiste naaberriikide vastu ning kõigi Süüriast tulevate varustusteede blokeerimine. Nende tegevuse paremaks kooskõlastamiseks moodustati 20. erioperatsioonide operatiivgrupp.

USA 10. erivägede grupp mängis sõja ajal tähtsat rolli riigi põhjaosas, mobiliseerides kurde, hävitades Al Qaeda treeningulaagreid ja vallutades Kirkuki ning Mosuli. Erivägede juhile allutati hiljem ka sinna maandatud 173. õhudessantbrigaad. Eriüksuslaste tegevuse efektiivsuse näitajaks on asjaolu, et Kirkuki läheduses asuval naftaväljal õnnestus neil ära hoida õlipuuraukude hävitamine Saddami võitlejate poolt. Viimastel õnnestus lõhkuda ainult üheksa puurauku piirkonnas olevast 500st.¹⁶

USA lennuväe kindralleitnant Buzz Moseley juhtimise all olnud koalitsioonijõudude ühendatud õhukomponendis oli vahetult enne sõja algust enam kui 1000, sõjategevuse kõige intensiivsemal perioodil aga ligi 1800 lahingulennukit. Seejuures maismaa lennukandjal baseerus 863 USA õhujõudude, 372 merejalaväe, kolm Kanada, 22 Austraalia ja 113 Briti sõjalennukit ning kahel Vahemeres (Harry S. Truman ja Theodore Roosevelt) ja kolmel Pärsia lahes (Abraham Lincoln, Constellation ja Kitty Hawk) asuval lennukikandjal oli 408 lahingulennukit. Õhukomponendis oli kokku ligi 41 600 inimest.¹⁷

Koalitsiooni peaaegu 70 000 mehelistes merejõududes oli viis lennukikandjate lahingugruppi ja kaks dessantoperatsioonide läbiviimiseks ettenähtud amfiib-lahingugruppi. USA laevadega Pärsia lahel ühines vahetult enne sõjategevuse algust Briti sõjalaevade lahingugrupp Naval Task Group 2003 ligi 4000 dessantväelasega pardal, eesotsas kergeleennukikandjaga Ark Royal, millel sedakorda olid küll vaid kopterid. Grupi koosseisus oli veel üks kopterikandja (Ocean), kolm hävitajat ja üks allveelaev. Austraalia merevägi oli esindatud kahe Pärsia lahel tegutseva fregati ja ühe transpordilaevaga. Koalitsiooni merejõududes oli 47 suurt sõjalaeva, 12 allveelaeva ja suur hulk saatelaevu — kokku 115 alust 2142 tiibraketide laskeseadeldisega.¹⁸

---

¹⁶ **A. H. Cordesman**. *The Iraq War: Strategy, Tactics, and Military Lessons*. Westport (Connecticut): Praeger, 2003. Lk 71. [Edaspidi *Cordesman 2003*.]

¹⁷ **Cordesman** 2003. Lk 24–26.

¹⁸ *Ibidem*. Lk 21.

Koalitsioonijõudude üldsuurus muutus sõjategevuse käigus, koosnedes selle tipphetkedel 231 000 USA sõjaväelasest, kellest ligi 130 000 olid Kuveidis ja Iraagis, ülejäänud personal paiknes järgmiselt: 8500 sõdurit Saudi Araabias, 8300 Kataris, 3400 Omaanis, 5500 Bahreinis, 1400 Arabia Ühendemiraatides, enam kui 750 Diego Garsia saarel ja kuni 61 000 merekomponendis. Inglise oli sõjategevusse kaasatud ligi 46 000 ja austraallastel veidi rohkem kui 2000 sõjaväelast. Poola kontingendi suuruseks oli 180 eriüksuslast.¹⁹

Saddami kaitsestrateegia

Iraagi relvajõudude tegevust koordineeris Saddam Hussein sõdade ajal Baath-partei sõjalise büroo kaudu. Alates 1991. aasta Lahesõjast kujutas see endast riigi julgeoleku ja kaitsega tegelevat poliitilist institutsiooni. Üks selle ülesandeid oli ka relvajõudude juhtivkoosseisu valik. Büroo allus vahetult Saddam Husseinile kui partei juhile, kes oli ühtlasi ka selle peasekretär. Presidendina oli Saddam Hussein kõrgeim sõjaline juht Iraagis — relvajõudude ülemjuhataja. Tema otsene, aktiivne ning kõikehõlmav kontroll Iraagi armee seisukorra ja moraali üle oli tegelikult hädavajalik selles riiklikus süsteemis, mille ta ise oli loonud. Iraagi relvajõude juhtisid režiimile lojaalsed inimesed — kaitseminister kindral Sultan Ahmad Tai ja relvajõudude kindralstaabi ülem kindral Ibrahim Ahmad Abd Al-Sattar Muhammad al-Tikriti.²⁰ Tunnetades sõja vältimatust, valmistus Saddami režiim (vähemalt väliselt) intensiivselt kallaletungi tõrjumaks.

Vene sõjaväespetsialistide arvates kujutasid Iraagi relvajõud vahetult enne sõja algust endast suurt massi vähe kvalifitseeritud isikkoosseisu, mis oli varustatud vananenud relvastuse ja tehnikaga. Relvajõududes oli kokku 292 000 sõjaväelast, sealhulgas maavägedes ligi 200 000, vabariiklikus kaardiväes üle 60 000, õhujõududes 15 000, õhukaitseväes 15 000, mereväes ligi 2000. Iraagi relvajõudude komplekteerimine toimus rahujal ajateenistusse kutsumise, sõjaajal mobilisatsiooni teel, kusjuures

---

¹⁹ Cordesman 2003. Lk 16.

²⁰ *Ibidem*. Lk 42.

ajateenistuse pikkus olenevalt relvaliigist oli 18–24 kuud. Riigi mobilisatsiooniressurss lähenes 5,6 miljonile inimesele, sealhulgas sõjaväeteenistuseks kõlblikke oli ligi 3 miljonit.²¹

Bagdadi juhtkonna suureks mureks oli õhukaitse halb seisukord, mis isegi Iraagi väejuhatuse enda arvamuse järgi polnud suuteline tõhusalt kaitsma ei tähtsaid objekte ega vägesid. Puht arvuliselt näis, et Iraagil on piisavalt õhukaitseks vajalikke vahendeid: õhuvaenlase tõrjumiseks oli olemas 106 õhutõrje-raketiseadeldist ja 688 õhutõrjesuurtükki, mis olid koondatud nelja õhutõrje-raketibrigaadi, üheksasse õhutõrje-suurtükibrigaadi ning 14 üksikusse õhutõrjediivisjoni. Neid võisid toetada õhujõudude 223 lahingulennukit, sealhulgas 120 hävitajat ja 80 hävitajapommitajat. Kuid peamiselt nõukogude päritolu lennumasinad (MiG-21, MiG-23, MiG-25, MiG-29, Su-22, Su-24, Su-25) koos väheste Prantsuse hävitajatega Mirage F-1 olid tehnoloogiliselt vananenud, tublisti amortiseerunud ning väheefektiivsed tegutsemiseks moodsas sõjas. Kogu õhukaitse relvastus, mille põhiosa moodustasid NSV Liidus möödunud sajandi kuuekümnendatel aastatel loodud raketikompleksid S-75 Volhov ja S-125 Petšora, olid samuti vanad ja halvas tehnilises seisukorras.²² ÜRO poolt kehtestatud pikaajaline relvaostuembargo ei võimaldanud Iraagil muretseda tänapäevaseid õhuseirevahendeid, rakette ja õhukaitse automatiseeritud juhtimissüsteeme. Vahetult enne sõja algust püüdis Saddam küll Venemaalt saada S-300 PMU-2, Buk ja Tor-M1 tüüpi tänapäevaseid õhutõrje-raketisüsteeme, kuid tehing ei õnnestunud.²³ Organisatsiooniliselt koosnes õhukaitse süsteem neljast (Põhja, Kesk, Lääne ja Lõuna) õhukaitse sektorist.

Mõistes oma nõrkust ning soovides tõsta riigikaitse efektiivsust, muutis Saddam Hussein riigi sõjalise kaitse strateegiat, püüdes minna üle territoriaalkaitsele. Iraagi territoorium jagati neljaks sõjaväeringkonnaks, sealhulgas loodi:

- Lõuna sõjaväeringkond (*The Southern Regional Command*), mis hõlmas Basra, Dhikari, Misani ja Waseti administratiivüksused. Selle juhiks määras Saddam oma onupoja kindral Ali Hassan al Majidi

---

²¹ Mihhailov 2004. Lk 324–325.

²² Berezkin 2003. Lk 65.

²³ Mihhailov 2004. Lk 323.

hüüdnimega “Keemia Ali”, mille viimane sai gaasirünnaku organiseerimise eest kurdi küladele 1988. aastal;

- Saddami poja Qusay juhtimise all olev Põhja sõjaväeringkond (*The Northern Regional Command*), mille vastustusalaks oli kolm kurdidega asustatud piirkonda (Sulaimaniya, Arbil ja Dohuk) ning nendele lisaks Mosuli administratiivüksus;
- Kesk-Eufrati sõjaväeringkond (*The Central Euphrates Regional Command*) asepeaminister Muhhamed Hamza al Zubeidi juhtimise all, millesse kuulusid Karbala, Babülöni, Najafi, Quadisiya ja Munthanna administratiivüksused;
- kaitseminister Sultan Ahmad Tai vahetu juhtimise all olev Kesk-sõjaväeringkond (*The Central Regional Command*), mille vastustusalaks olid Bagdad ning Saladini, Anbari ja Diyala administratiivüksused.²⁴

Sõjaväeringkondade etteotsa pani Saddam oma eriti ustavad lähikondlased. Arvestades Lahesõja kibedaid õppetunde, mil liitlased pommitasid karistamatult puruks kõik tema Kuveidi kõrbes positsioonidel asunud diviisid, ning mõistes kaitsevahingute lootusetust avatud maastiku tingimustes ka uues konfliktis, loobus Iraagi liider maa-ala kaitsest ning koondas oma väed linnadesse ja muudesse strateegiliselt tähtsatesse keskustesse, püüdes seega muuta vastupanu koldeliseks. Erilist, suure propagandakäraga saadetud tähelepanu pöörati kaitse organiseerimisele pealinnas Bagdadis. Tõsiselt valmistuti ka partisanisõjaks sissetunginud vaenlase tagalas. Kogu riigi territooriumil võeti kasutusele hulk objektide moondamisele ja vastase desinformeerimisele suunatud meetmeid. Ehitati valerajatisi, püstitati hulgaliselt lahingutehnika ja relvastuse makette. Olemasoleva relvastuse ja tehnika paremaks ettevalmistamiseks püüdis Iraak oma saatkondade kaudu aktiivselt leida ning kaasata sõjaväe spetsialiste SRÜ maadest, eriti Venemaalt, Valgevenest ja Ukrainast.²⁵

Iraagi kaitsestrateegia aluseks sai kolmeliiniline kaitsestüsteem. Esi- mesel, pealinnast kõige kaugemal liinil asusid Iraagi maavägede regulaarüksused. Vabariiklikule kaardiväele oli määratud ülesandeks kaitsta lähijuurdepäase Bagdadile teisel vastupanuliinil. Saddamile eriti usaldus-

---

²⁴ Murray & Scales 2003. Lk 82.

²⁵ Mihhailov 2004. Lk 324.

väärsed eriotstarbelise vabariikliku kaardiväe (*Special Republican Guard*) ja Iraagi julgeoleku ning luureteenistuste sõjaväestatud üksused olid kolmandal liinil, ehk vastutavad pealinnasisese kaitse eest.

Iraagi regulaarmee 200 000meheline maavägi koosnes viiest armeekorpusest, milles oli 23 diviisi (13 jalaväe, 4 mehhaniseeritud ja 6 tankidiviisi) ja sama palju üksikuid brigaade (20 jalaväe ja 3 mehhaniseeritud), neli üksikut raketibrigaadi, 76 üksikut pataljonisuurust üksust ning 27 kopterieskadrit.

Relvastuse poolest oli Iraak nüüd oluliselt nõrgem kui Lahesõja päevil. Tankide arv oli vähenenud 5100lt 2200ni, tegelikkuses lahingutegevuseks kõlblikke oli neist vaid 1800–2000 masinat. Lahingumasinaid ja soomukeid oli umbes 3500 endise 6800 asemel, suurtükkide arv oli 3500lt kahanenud 2500ni. Iraagil oli ikka veel 375 kopterit, neist 100 olid lahingukopterid. Tankipark koosnes vananenud, nõukogude päritolu T-54, T-55, T-62, Hiina T-59, aga ka Iraanilt sõjasaagiks saadud ligi seitsmesajast M-48, M-60, AMX-30, Centurioni ja Chiftaini tüüpi masinast. Ainult vabariikliku kaardiväe relvastuses oli 700 suhteliselt tänapäevast T-72 tanki.²⁶ Lahingumasinad olid esindatud 900 BMP-1/2 ning soomukid 2600 kümnekonna erinevat tüüpi masinaga. Maaväe relvastuses oli ka 56 taktikaliste raketide laskeseadet ning ligi 2100 erinevat, 122 mm, 152 mm ja 155 mm nii järelveetavat kui ka iseliikuvat, peamiselt nõukogude päritolu suurtükki, millele lisandus üpris suur arv reaktiivsuurtükiväe masinaid.

Armeekorpukest kolmas ja neljas asusid riigi lõunaosas, vastavalt Kuveidi ja Iraani piiril. Esimene ja viies armeekorpus paiknesid riigi põhjaosas, esimene Kirkukis ning viies Süüria ja Türki piiril. Nende ülesanne oli kaitsta riigi keskosa kurdide alalt tulevate rünnakute eest. Teine armeekorpus oli paigutatud Bagdadist ida poole, piki Iraani riigipiiri. Regulaarmee oli pärast 1991. aastat üsna alla käinud ning kujutas endast Saddami kaitsesüsteemi nõrgimat lüli. Diktaator ei pidanud selle personali eriti võitlusvõimeliseks ja usaldusväärseks. Selle tõttu olid maavägede üksused paigutatud strateegilise rinde kõige kaugematesse lõikudesse. Nad pidi täitma puhvri rolli sissetungivate vägede ja vabariikliku kaardiväe diviiside vahel, mis asusid teisel kaitseliinil. Ilmselt oli

---

²⁶ Cordesman 2003. Lk 48.

nende ülesanne võita aega viivituslahingutes ning tagada sellega kaardiväe üksustele võimalus organiseerida efektiivset kaitset juurdepääsuteedel pealinna.

Bagdadi ümber kulgevale teisele kaitseliinile määratud vabariikliku kaardiväe üksusi peeti eliitüksusteks. Nad olid komplekteeritud kõige parema isikkoosseisu, relvade ja tehnikaga. Neil oli võrreldes armee teiste väeosadega parem väljaõpe. Kaardiväe personal oli paremini tasustatud ning tal oli hulk privileege, mis teistel relvajõudude esindajatel puudus. Vabariiklik kaardivägi koosnes kuuest diviisist ja kolmest erivägede brigaadist. Diviisidest olid kolm mehhaniseeritud, kaks jalaväe- ning üks tankidiviis. Igas neist oli umbes 8000–10 000 meest. Kaardivägi ei allunud kaitseministeriumile, vaid oli eriteenistuste organisatsiooni juhi, Saddam Husseini poja Qusay Husseini kontrolli all. Ehkki regulaararmee ja vabariiklik kaardivägi olid iseseisvad organisatsioonid, oli teada, et nad on kaitseoperatsioonide elluviimisel suutelised koos üsnagi efektiivselt võitlema. Vaatamata kaardiväele määratud ülesande tähtsusele, ei usaldanud Saddam ka seda lõpuni, paigutades ta väljapoole pealinna. Kaardiväe esimese armeekorpusse kuuluva kolme diviisi paiknesid järgmiselt: mehhaniseeritud diviis Adnan oli Iraagi põhjaosas, jalaväediviis Nebukadnetsar Tikriti lähistel, mehhaniseeritud diviis Ham-murabi Bagdadist lääne pool. Nende ülesanne oli tõrjuda koalitsioonivägede võimalik pealetung põhjasuunal. Ilmselt arvestas Saddam tõsiselt lõõgiga Iraagi Kurdistanist, kuna Bagdadist põhja poole oli koos regulaararmee üksustega koondatud kokku seitse kõige võitlusvõimelisemat diviisi. Paljud analüütikud peavad kolme eliitdiviisi pikaajalist hoidmist Põhja-Iraagis ka juba alanud koalitsioonivägede pealetungi tingimustes Iraagi väejuhatuse veaks, mis nõrgendas oluliselt vastupanuvõimet lõunast, Kuveidist tuleva pealöögi suunal.

Kolm ülejäänud kaardiväe diviisi kuulusid teise korpusse kuuluva Tankidiviis Medina paiknes vahetult Bagdadi lähistel, sellest lõuna pool, olles valmis kaitsma pealinna, sealhulgas ka võimalike riigipöördekatsete eest. Kaks ülejäänut, jalaväediviisid Baghdad ja Al Nida, asusid pealinnast kagu pool, nende ülesanne oli kaitsta riiki Kuveidist tuleva vastase eest.²⁷ Kaardiväe üksused olid komplekteeritud peamiselt

---

²⁷ Murray & Scales 2003. Lk 83.

sunnitidest, meeste valikul kehtis režiimile täieliku lojaalsuse põhimõte. Eelneva Lahesõja kogemuse põhjal võis arvata, et need osutavad lahingus vihast vastupanu, püüdes tekitada võimalikult suuri kaotusi vastasele ja eelistades allaandmisele surra kohapeal.

Oma noorimale pojale Qusay'le andis Saddam ka ülesande organiseerida pealinna vahetu kaitse. Selleks rakendati eliitüksusi, milles oli kokku ligi 40 000 meest, kes pidid võitlema Bagdadis, kasutades terrorit ja sissitaktikat. Kaasati ka eriotstarbeline julgeolekuorganisatsioon oma kiirreageerimisüksuse staatuses oleva, iseseisva võitlusvõimega brigaadiga ja eriotstarbeline vabariiklik kaardivägi (*Special Republican Guard*). Peamiselt diktaatori hõimukaaslastest koosnev eriotstarbeline vabariiklik kaardivägi (umbes 15 000 meest), mida juhtis formaalselt kindralmajor Kheir-Allah Wahees Omar al-Nasiri, jagunes neljaks brigaadiks, millest kolm asusid kaitsele Bagdadi põhja-, lõuna- ja lääneosas, üks oli reservis. Lisaks mainitud struktuuridele asus pealinnas hulk teisi julgeolekuasutusi ja ameteid, nagu üldine julgeolekuteenistus ning poliitiline politsei koos oma poolsõjaväestatud üksusega. Teine formeering Saddami isikliku julgeoleku masinavärgis — eriotstarbeline kaitseteenistus (*Special Security Service*) — oli ainuke relvastatud struktuur, kellel oli vahetu juurdepääs Iraagi presidendile ja kes teostas tema ihukaitset.²⁸

Iraagi vastupanu ennustamisel tuli arvestada ka vabatahtlike irregulaarsete formeeringutega, milles oli ligi 20 000 fedaiini, Baath-partei liiget ning välisriikide võitlejat Süüriast, Egiptusest ja Palestiinast.

Iraagi merevägi ei kujutanud erilist ohtu võimsale koalitsiooni mereväekoondisele. Tema koosseisus oli üks laevauksus, milles oli kuus väiksemat pealveelaeva ja 219 relvastatud kaatrit, üks kopterieskadrell, merejalaväe brigaad ning kaks rannakaitse suurtükiväedivisjoni.²⁹ Meremeeste käsutuses oli piiratud hulk vanu meremiine ning NSV Liidust pärinevad, rannakaitsele kuuluvad laevadevastased raketid NATO koodnimetusega "Silkworm".

Lisaks Iraagi poolt rakendatavatele sõjalise kaitse meetmetele oli teada, et Saddam plaanib hävitada või süüdata puurtornid riigi põhja- ja lõunaosa naftamaardlates, lasta õhku jõgede sillad ja tammid. See võis

---

²⁸ Cordesman 2003. Lk 47.

²⁹ Mihhailov 2004. Lk 325.

tekitada üleujutusi ja raskendada liitlastel Bagdadi lähisteel jõudmist ning panna ameeriklased pidama veriseid linnalahinguid pealinnas.

Õnneks näitas sõja käik hiljem, et tegelikkuses rakendati koalitsiooni-jõudude pealetungi tõrjumisel ainult mõningaid Saddami kavandatud meetmetest.

Sõjategevuse kronoloogia

17. märtsil 2003 esitab president George Bush Iraagi liidrile Saddam Husseinile ultimaatumi, nõudes tema ja tema poegade lahkumist Iraagist 48 tunni jooksul. Kogu maailm ootab hinge kinni pidades Saddam Hussein otsust.

19. märts

Ultimaatumi tähtaeg lõpeb ilma, et Saddam oleks USA nõudmisi täitnud. President Bush teatab, et USA ründab Iraaki. Umbes kell 16.00 pärastlõunal Washingtoni aja järgi teatab USA Luurekeskagentuuri (CIA) direktor George Tennesse asepresident Dick Cheney ja staabiülemate komitee esimehe kindral Richard Myersi kaudu president Bushile, et luurekanaleid pidi saabus informatsioon, mille kohaselt on Iraagi sõjaline juhtkond eesotsas Saddam Husseiniga kogunenud ühte Bagdadi lõunaosa majja nõupidamisele, mis kestab ilmselt pikalt. Tema ettepanek on hävitada täppislöögiga Iraagi juhtkond. "Ei ole mingit garantiid, et Saddami asukoht õnnestub avastada kunagi veel kord," rõhutab luurejuht.³⁰ Kell 18.30 kirjutab president oma nõunike soovitusel alla käskkirjale löögi kohta Saddami residentsi pihta. Kuveidis asuvate Briti ja USA maavägede kaugluure- ja eriüksused ületavad õõl vastu 20. aprilli Iraagi piiri ning asuvad täitma oma ülesandeid.

Sõda algab ootamatult nii Saddamile, koalitsioonivägedele kui ka kogu maailmale. See juhtub 48 tundi enne CENTCOMi määratud tähtaega.

---

³⁰ Mihhailov 2004. Lk 344.

20. märts

Varsti pärast keskööd tõusevad Al Udaidi lennuväebaasist Kataris õhku kaks radaritele nähtamatut, Stealth-tehnoloogia järgi ehitatud USA hävitajat F-117 Night Hawk, kummagi pardal kaks 2000naelast pommi. Kolm tundi pärast president Bushi käsku, kell 05.35 hommikul kohaliku aja järgi raputab Bagdadi lõunaosa mitu võimsat plahvatust. Varsti pärast seda teatab Iraagi televisioon, et Saddam Hussein on elus ja esineb peagi telekõnega. Veidi enne pommirünnakut hoonest lahkunud Saddami ei suudetud tabada. Lihtsat lahendust Iraagi kriisile ei tulnud, diktaatori ja tema lähimate abiliste likvideerimine ebaõnnestus. Sõda oli alanud.

Kogu öö jooksul toimuvad liitlaste õhujõudude ja raketirünnakud Iraagi relvajõudude juhtimissüsteemi ning õhukaitseobjektide pihta. Bagdadi tabab nelikümmend Tomahawki tiibraketti. Koalitsiooni lennuväe eesmärk on hävitada Iraagi riigi- ja sõjalise keskujuhtimise süsteem, neutraliseerida õhukaitse. Viimane ei suudagi USA sõjalennukitele midagi vastu panna. Lahinguvõimelised õhutõrjedivisjonid kas hävitatakse õhulöökidega või on "pimestatud" liitlaste elektroonilise võitluse vahenditega. Viimased loovad sel hommikul Iraagi õhukaitsele väga aktiivse elektromagnetilise segamisvälja tihedusega 2–3 kW/MHz, ehkki Iraagi õhutõrje käsutuses olevate radar- ja raketisüsteemide neutraliseerimiseks on vaja ainult 10–25 W/MHz võimsust.³¹ Diktaatoril pole mingit võimalust tõrjuda liitlaste tänapäevaste lennukite ja tiibrakettide rünnakuid.

Kuveidis pealetungiks valmistuvate koalitsioonijõudude maaväe esimese ešeloni üksused lahkuvad hommikul oma baasidest ja koonduvad lähtealadele Iraagi piiri lähedal. Ööl vastu 21. aprilli ületavad 20 000 mehega ja ligi 10 000 masinaga USA 3. jalaväediviisi Apache lahingukopterid Kuveidi ja Iraagi piiri. Neile järgnevad peatselt ründavate vägede esimeses laines diviisi 1. ja 2. brigaadi lahingugrupid, suundudes põhja. Üheks maavägede kohese lahingusse kaasamise põhjuseks on teated, et iraklased on asunud hävitama puurtorne Rumaylah' naftaleiukohas.³² See tegevus tuleb ära hoida. Kuveidist liikumist alustavate maavägede vasakpoolse raudrusika, 3. jalaväediviisi lähiülesandeks ongi võtta oma kontrolli alla mainitud naftamaardla, peamine sihtmärk aga on enam kui

³¹ *Ibidem*. Lk 346.

³² Clark 2003. Lk 28.

350 km kaugusel asuv Iraagi pealinn Bagdad. Liitlasvägede teises laines ründavad sama diviisi 3. brigaadi lahingugrupp ja 7. luurerügement Iraagi üksusi piiriäärse linna Tallili piirkonnas. Iraagi vägede vastupanu on nõrk. Koalitsioonivägede paremal tiival ületab Iraagi piiri ja alustab pealetungi nende idapoolne löögirusikas — USA 1. merejalaväediviisi, õigemini selle eelsalk — 5. rügemendi lahingugrupp. Briti 1. soomusdiviisi üksused alustavad pealetungi Basra suunas ülesandega see sisse piirata.

Sõda algab olukorras, kus USA vägede kontingent saab rakendada vaid osa oma sõjategevuseks planeeritud üksusi. Maavägede 4. jalaväediviisi tehnika ootab Vahemeres laevadel ikka veel Türgi luba läbipääsuks Põhja-Iraaki, samal ajal kui diviisi isikkoosseis asub endiselt USAs, Texases paiknevas Fort-Hoodis. Saksamaal asuv 1. soomusdiviis pole veel isegi alustanud ümberpaiknemist. Lahinguhäire saanud 1. ratsaväediviis (*1. Cavalry Division*, tegelikult mehhaniseeritud diviis) on samuti alles Fort-Hoodis. Ka 101. õhuründediviis ei ole lõpetanud oma relvastuse ja varustuse koondamist lahingutegevuse piirkonda. Tema kaks viimast brigaadi asuvad ikka veel Al Kuwaidi sadamas ja lennuväljal. Sõjategevust alustanud koalitsioonijõudude juhtkonnal puuduvad operatsiooni alguses märkimisväärsed reservid, et kasvatada vägede jõupingutusi või lahendada ootamatuid situatsioone. Maavägede käsutuses on operatsiooni algul vaid kolm diviisi ja kaks üksikut brigaadi.³³

Pärastlõunal hävitavad USA Patrioti õhutõrjeraketid kaks taktikalist raketti, mille iraaklased on Kuveidi suunas lendu lasknud.

Kell 10.00 päeval kohaliku aja järgi esineb Iraagi televisioonis Saddam Hussein, kes kuulutab USAle välja “püha sõja”, džihaadi.

Käivad intensiivsed läbirääkimised Washingtoni ja Ankara vahel USA vägede läbipääsu võimaldamise üle Põhja-Iraaki. Tulemus on kesine: ameeriklased saavutavad vaid nõusoleku kasutada liitlaste lennuväl riigi õhuruumi.

---

³³ Clark 2003. Lk 25

21. märts

Koalitsiooni lenn vägi viib ööpäeva jooksul läbi selle sõja ühe kõige intensiivsema õhurünnakute seeria sihtmärkide vastu Bagdadis ja mujal, sooritades üle 1500 lahingulennu. Pidevas tegevuses on ligi 250 taktikalist lahingulennukit ja 23–25 strateegilist pommitajat, välja tulistatakse 320 tiibraketti.³⁴ Lendurid avastavad suure hulga iraaklaste poolt valmistatud pettesihhtmärke: õhutõrjepatareide libapositsioone, lennukite ja masinate makette. Kalli laskemoona ja raketide sihipäratu kasutamise vältimiseks otsustatakse tõhustada õhu- ja taktikalist luuret. Üks USA merejalaväe CH-46 tüüpi kopter kukub alla Kuveidi territooriumil, lõunapool Umm Qasri, kõik selles olnud 12 Ameerika ja Briti sõdurit hukuvad.

USA 3. diviisi eelüksused (3. brigaad) jätkavad liikumist põhjasuunas jõuavad hommikul An Nasiriyah' linnani ja Eufrati jõeni, ületavad selle käigult ning haaravad enda kätte sillapea vastaskaldal. Diviisi 1. brigaadi lahingugrupp moodub 3. brigaadist lääne poolt ning sidumata end vaenlase tugipunktidega, alustab kiirmarssi Bagdadi suunas piki maanteed nr 28. Tema ülesanne on hõivata vajadusel sobivad positsioonid ning vabariikliku kaardiväe diviisi Medina vasturünnaku puhul see hävitada. Fedaiinide väikesed salgad varitsevad ja ründavad pidevalt edasitungivaid ameeriklaste kolonne.

Pärastlõunal ja õhtul kohtavad 3. jalaväediviisi ees liikuva 7. luure- rügemendi allüksused tugevat Baath-partei pooldajate ning fedaiinide vastupanu As Samawah' linna ümbruses. Ka An Nasyriah' piirkonnas toimuvad ägedad lahingud ameeriklaste ja linna kaitsva Iraagi 11. jalaväediviisi üksuste vahel. Iraaklaste vastupanu on halvasti koordineeritud ning muratakse pikapeale.

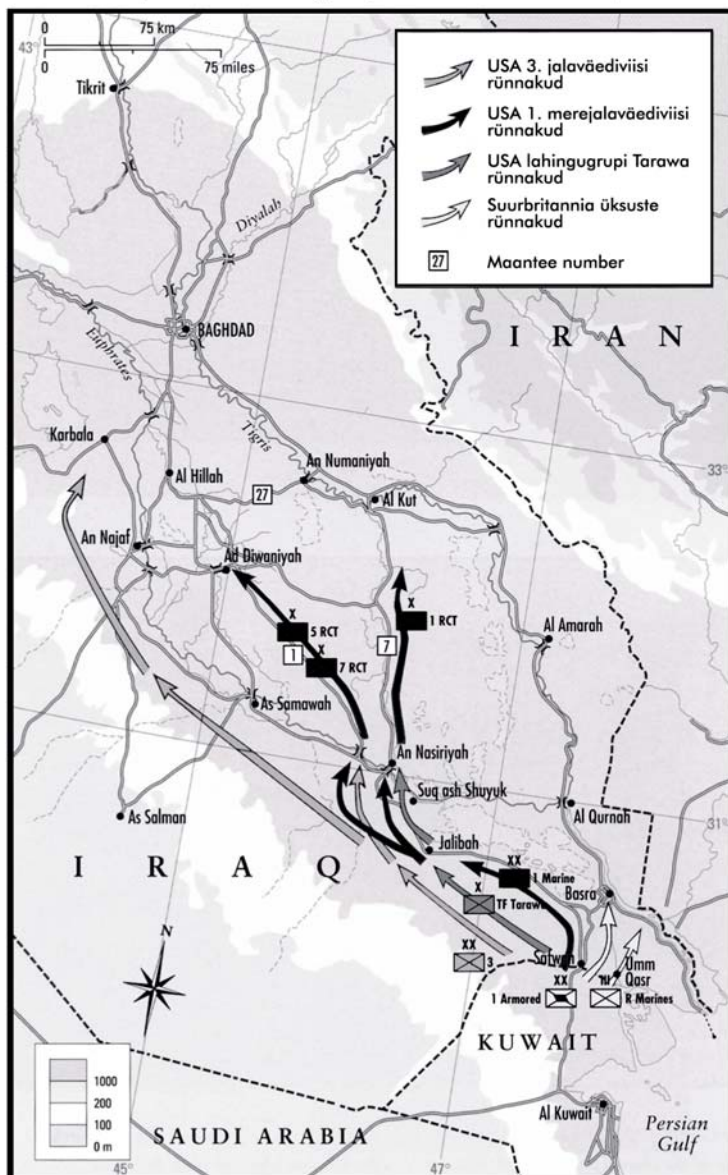
Koalitsiooni eriüksuslased vallutavad Lääne-Iraagis baasid, millelt iraklased võiks lennukite või SCUD-rakettidega rünnata naaberriike ja Iisraeli.

Ootused, et Saddami poolt tagakiusatud šiiitidest elanikega Lõuna-Iraak tervitab alanud invasiooni ja osutab koalitsioonisõduritele igakülgset abi, ei täitu. Vastuvõtt on tagasihoidlik. Vastupidi, oma imestuseks kohtavad Basra suunal liikuva Briti üksused päeva hakul siin kaitsel

---

³⁴ Mihhailov 2004. Lk 353.

Operatsiooni algus (20.–30. märts 2003)

oleva iraaklaste 51. diviisi tugevat vastupanu. Toimuvad ägedad lahingud, mis kulmineeruvad inglaste jõudmisel Basra lähistele. Briti merejalaväelased vallutavad osaliselt Fao poolsaare ja võtavad oma kaitse alla seal asuvad naftaterminalid. USA merejalaväe 15. ekspeditsiooniüksus (tugevdatud pataljon) vallutab koos Briti merejalaväelastega Iraagi tähtsaima sadama Umm Qasris ning võtab oma kontrolli alla sillad linnast põhja pool. Briti 3. kommandoste brigaad alustab oma positsioonide kindlustamist sadamalinnas Umm Qasris ja selle puhastamist sinna jäänud Iraagi võitlejatest.

Iraaklased tulistavad seitse raketti liitlaste erinevate sihtmärkide pihta Kuveidis. Neli neist hävitab USA õhukaitse, kolm lähedavad sihtmärkidest mööda.

Päeva lõpuks on mõned USA üksused juba ligi 100 kilomeetri sügavusel Iraagi territooriumil, sõjaõnn on siiani nende poolel.

22. märts

Hommikust alates jätkub 3. jalaväediviisi pealetung piki kaht maanteed (ameeriklased nimetavad neid Hurricane ja Tornado) Al Hillah' linna suunas. 1. merejalaväediviis alustab samal ajal rünnakut Jalibah' ja An Nasiriyah' linnadele.

Briti 7. soomusbrigaad liigub põhja suunas, jõuab Basra äärelinnadeni ning alustab linna piiramist. Päeva jooksul on siin täheldatav Iraagi üksuste vastupanu järsk suurenemine. Selle innustajateks on eelkõige vabatahtlikud — fedaiinid. Paistab, et olukord Basras, "Keemia Ali" peakorterit asupaigas, on kindlalt Baathi aktivistide ja fedaiinide kontrolli all.

USA 11. ründekopterite rügemendi poolt õhtul vabariikliku kaardiväe Medina diviisi tankide vastu korraldatud operatsioon ebaõnnestub.

Õöpäeva jooksul sooritab liitlaste lennugrupp üle 800 lahingulennu. Rünnatud sihtmärkidest moodustavad eelnevalt plaanitud objektid ainult 50%, ülejäänud on seotud maavägede üksuste vahetu toetusega ja määratakse viimaste poolt lahingutegevuse käigus. Laevadelt Punases meres, Vahemeres ja Pärsia lahes tulistatakse välja 150 Tomahawki tiibraketti.

USA loobub Türgi valitsuse vastuseisu tõttu lõplikult plaanist saata 4. jalaväediviisi läbi Türgi Põhja-Iraaki. Vahemeres laeval asuv diviisi

relvastus ja varustus otsustatakse transportida läbi Suessi kanali Pärsia lahte. Kuna see reis võtab 12–15 ööpäeva aega, on 4. jalaväediviisi saabumine Kuveiti võimalik alles 1.–4. aprillil.

23. märts

Varahommikul lahkub merejalaväe taktikaline grupp Tarawa oma koondumispiirkonnast Jalibah' lennubaasis, saades ülesandeks vallutada kiiresti sillad üle Eufrati jõe ning Saddami kanali An Nasiriyah' linna piirkonnas. Merejalaväelased loodavad, et An Nasiriyah' valdavalt šiiitidest koosnev elanikkond tervitab nende vabastamist Saddami terrorist. Seda ei juhtu — linn ning juurdepääsud sellele on täis fedaiine ja vabatahtlike teistest islamimaadest, sõdureid Iraagi 11. jalaväediviisist ning Baath-partei toetajaid. Linna kaitstakse ägedalt. Kahe jõe, Tigrise ja Eufrati vahel liikuvad merejalaväe üksused kohtavad Iraagi regulaarüksuste ning maakaitseväelaste vihast vastupanu kogu lõunast An Nasiriyah'sse viiva maantee ulatuses, mille ameeriklased nimetavad ümber "varitsuste alleeks". Piki teed toimuvad vahetpidamata ägedad kokkupõrked.

USA 3. jalaväediviis jätkab pärastlõunal ja öösel pealetungi läbi kõrbe, kohates vaid nõrka vastupanu. Kuid pole ka sõjavange. Enamik Iraagi sõduritest lihtsalt kaob ära, olles riietunud eelnevalt ümber tsiviilrõivastesse. Palju on neidki, kes hakkavad vastu. Jalaväelastele järgneb veoautodel reservis olev 101. õhuründediviis. Päeva lõpuks on 3. diviisi üksused 160 km kaugusel Bagdadist, An Najafi lähistel, kus iraaklaste vastupanu oluliselt suureneb. Iraagi väejuhatuse koondab oma üksused suurtesse asustatud punktidesse, n-ö tsiviilelanike kaitse alla. Nende vastu saadetakse ründelennukid A-10.

Briti 16. õhuründebrigaad võtab oma valve ja kaitse alla Basrast põhja suunas kulgeva, liitlastele tähtsa maantee. Inglased ei kiirusta ründama blokeeritud linna, kuni selleks pole tehtud kõik vajalikud ettevalmistused.

Türgi ligi 1000meheline üksus ületab riigipiiri Iraagi põhjaosas, mis tekitab kurdide suurt protesti. Konflikt lahendatakse ameeriklaste abiga. Samal ajal maandub Iraagi Kurdistanis Ranya ja Suleimanya külade lähistel langevarjudel USA 173. üksiku õhudessantbrigaadi 250meheline eelsalk.

Kogu ööpäeva jooksul jätkuvad liitlaste ägedad õhurünnakud. Lennuvägi sooritab enam kui 1500 lahingulendu, millest valdav osa tehakse väljakutsete peale.

24. märts

Varahommikul toimub Kataris koalitsioonijõudude peakorteris (*JTF Kuwait HQ*) juhtkonna nõupidamine, milles täpsustatakse vägede järgnevat tegevusplaani. Kuna Iraagi armee on loobunud võitlusest avamaastikul ja koondunud asustatud punktide kaitsele, mille ründamine võib nõuda palju ohvreid, otsustatakse neist peajõududega mööduda, kasutades väikeste üksustega vastupanukollete blokeerimise taktikat. Lennuväele antakse ülesanne hävitada täppisrelvadega asustatud punktides avastatavad Iraagi üksused ja raskerelvad.

Hommikupoolel võtab taktikaline grupp Tarawa valve ja kaitse alla kõik sillad üle Eufrati An Nasiriyah' linna ümbruses ning jätkab vastase vastupanu mahasurumist piki nn varitsuste alleed. Ägedad lahingud jätkuvad.

3. jalaväediviisi parema tiiva julgestamiseks ning võimalike Iraagi soomusjõudude vasturünnakute tõrjumiseks kirdesuunalt loob selle 1. brigaad kiiresti blokeerivad positsioonid piki kiirteed nr 9 põhja pool An Najafi. Diviisil tekivad üha suurenevad probleemid kütuse ja laskemoona juurdeveoga. Tema 300–350 km pikkused kommunikatsiooniteed on üha enam sissivõitluse taktikat kasutavate fedaiinide rünnakute all. Eelmisel õhtul ründasid fedaiinid An Nasiriyah' lähistel teelt eksinud USA 507. remondi- ja hoolduskompanii kolmekümne kolmest sõdurist ja kaheksateistkümnest masinast koosnevat kolonni. Surma sai üksteist sõdurit, vangi langes kuus, ülejäänutel õnnestus põgeneda.³⁵ Pentagoni juhtide nõudel miinimumini viidud maavägesid ei piisa kõigi ülesannete täitmiseks. Üha teravam puudus on üksustest, kes võiksid enda peale võtta pealetungivate vägede tagala julgestamise. Iraaklaste Medina eliit-tankidiviisi hävitamiseks kavandatud 11. lahingukopterite rügemendi rünnaku nurjavad algava liivatormi üha paksenevad tolmupilved.

USA 1. merejalaväediviisi üks rügement alustab Eufrati ületamist, kasutades 3. jalaväediviisi poolt äsja põhja pool An Nasiriyah'd vallu-

³⁵ Murray & Scales 2003. Lk 111.

tatud sildu, ning läheb käigult üle pealetungile kahe jõe vahel piki maanteid nr 1 ja 7 põhjasuunas. Teedele kuhjub suur hulk erinevaid masinaid ning merejalaväe üksuste ülematel tekivad suured probleemid liiklusummikute lahtiharutamiseks.

Koalitsiooni lennukite sooritab ööpäeva jooksul ligi 2000 lahingulend, neist vaid 500 toimuvad eelnevalt planeeritud sihtmärkide vastu.

Õhtul algab kardetud liivatorm Shamal.

25. märts

Varahommikul toimub Washingtonis nõupidamine kaitseminister Donald Rumsfeldi osalusel. Rumsfeld teatab, et Iraagis on võetud 3500 sõjavangi. Ka Pentagonis hakatakse mõistma, et maavägede üksusi Iraagis napib. Sõja kiiremaks lõpetamiseks otsustatakse lähima kahe nädala jooksul saata Saksamaal asuvast USA väegrupist Iraaki kuni 50 000 meest ja 500 tanki.³⁶

Ligi 4000 USA merejalaväelast vallutavad silla An Nasiriyah' linnas, ületavad Eufrati jõe ja piiravad linna sisse. Edasine lahingutegevus takerdub liivatormi.

7. luurerügement, toetatuna 2/69 tankipataljoni poolt, alustab rünnakut eesmärgiga vallutada Eufrati suurim sild An Najafi linnas. Ägedas lahingus õnnestub iraaklastel sild osaliselt õhku lasta, kuid ameeriklased parandavad kiiresti vigastused ning võtavad selle kasutusele. Merejalaväe 1. rügemendi lahingugrupp jätkab pealetungi piki maanteed nr 7 Al Kuti linna suunas.

3. jalaväediviis on sunnitud liivatormi tõttu peatama oma liikumise ja koondab oma masinad kolonidesse, vältides nii nende ekslemist kõrbes. Taktikalise luure efektiivsus langeb liivatormis järsult, optilised ja termilised vaatlusseadmed on peaaegu kasutatud. Suured probleemid tehnikaga — ligi sada soomukit, sealhulgas Abramsi tanki, on rivist väljas peenliiva poolt tekitatud kahjustuste tõttu. Ameeriklaste remondiüksustel on tükk tegemist, et nad korda saada.

Iraagi väejuhatatus püüab kogu päeva jooksul kasutada liivatormi ära oma vägede ümberpaigutamiseks ja korrastamiseks ning sissirünnakute läbiviimiseks. Liitlased rakendavad õhuluure teostamiseks JSTARi tüüpi

---

³⁶ Mihhailov 2004. Lk 368.

luurelennukeid, mis fikseerivad efektiivselt Iraagi üksuste liikumise. Iraagi üksusi ründavad pommitajad B1 ja teised lahingulennukid, kasutades infrapunasensoreid. Õhtuks on maaväed taas võimelised kasutama iraaklaste avastamiseks soojuskiirgusseadmeid.

Liivatorm nõrgeneb, liitlaste üksustel on võimalik hinge tõmmata ning korraldada oma varude täiendamine.

Lahingutegevusse kaasatakse seni reservis olnud USA 101. õhurüüdiviis.

26. märts

Hommikupoolel hakkab liivatorm lõplikult vaibuma ning koalitsiooni vägede pealetung saavutab oma plaanitud tempo. Seitsme ööpäevaga on USA ja Briti vägedel õnnestunud lõunasuunal jõuda Iraagi territooriumil ligi 400 km sügavusele. Seega on nende keskmine pealetungitempo olnud peaaegu 60 kilomeetrit ööpäevas, mis on väga muljetavaldav näitaja.

Põhja-Iraagis asuvale Bashuri lennuväljale maandub hommikul langevarjudel seitsmeteistkümne transpordilennukiga C-17 Itaaliast kohale toodud USA 173. üksik õhudessantbrigaad — ligi 1000 võitlejat kolonel William Mayville'i juhtimisel. Põhjarinne on avatud. Vallutatud lennuväljale hakkavad kohe maanduma transpordilennukid, mis toovad raske relvastust ja varustust, ning tugevduseks dessantväelastele 1. jalaväediviisi allüksused. Nelja järgneva päeva jooksul saabub lennuväljale veel 2000 sõdurit ja peaaegu 200 erinevat masinat.

USA I merejalaväe ekspeditsioonikorpuse staabis toimub väegrupi "Kuveit" (*JTF Kuwait*) juhtkonna tähtis nõupidamine. Saddami regulaarüksuste ja fedaiinide vihased rünnakud piki Eufrati jõge avaldavad olulist mõju operatsiooni käigule. Kindral Blounti 3. jalaväediviisi brigaadid on suurel territooriumil laiali nagu harali sõrmed. Väekoondise enam kui 350 kilomeetri pikkuseks veninud varustused on pidevate rünnakute all. Nende kaitseks puuduvad vajalikud jõud. Pealetungivad üksused vajavad ööpäevas kuni 800 tonni kütust ja kuni 1000 tonni laskemoona, toitu ning muud varustust. Kui jätkata endistiivi, siis ei tule kiirest Bagdadi jõudmisest midagi välja. Otsustatakse:

- V armeekorpuse, sealhulgas 3. jalaväediviisi, kommunikatsiooniteid hakkab kaitsma 82. õhudessantdiviisi teine brigaad, puhastades eelnevalt As Samawah' ja An Najafi linna Iraagi sõduritest. Kolmanda

jalaväediviisi lahingugrupid vabastatakse teisejärguliste ülesannete täitmisest nii, et nad saavad kõik oma jõud suunata pealetungile Bagdadi;

- enne lõplikku rünnakut Bagdadile on vaja luua vägedele vähemalt 3–4päevased toidu-, kütuse- ning laskemoonavarud väliladudes;
- suurendada nii õhu- kui ka taktikalise luure jõupingutusi vabariikliku kaardiväe üksuste positsioonide väljaselgitamiseks Bagdadi ümber;
- koondada lennuväe õhurünnakud Bagdadi piirkonnas asuvate vabariikliku kaardiväe üksuste hävitamisele.

Koalitsiooni lahingulennukid jätkavad ööpäeva jooksul intensiivseid rünnakuid objektidele Bagdadis, Basras, Mosulis, Kirkukis, An Nasiriyah's ja An Najafis. Neis osaleb enam kui 280 taktikalise lennuväe lahingumasinat ning 28–30 strateegilist pommitajat. USA raskepommitaja B-2 kasutab esimest korda kaht uut elektroonilist pommi (*E-bomb*) Iraagi riikliku ja rahvusvahelise satelliittelevisiooni keskuse hävitamiseks.³⁷ Iraagi televisioon pärast rünnakut enam ei tööta.

Hilja õhtul teatab luure, et Bagdadist on väljunud kuni tankibrigaadi suurune 120 soomukiga vabariikliku kaardiväe üksus, mis suundub lõunasse An Nasiriyah' poole. Üksuse ülesandeks on ilmselt võtta tagasi USA merejalaväelaste poolt vallutatud sillad üle Eufrati.

27. märts

Iraaklased jätkavad visa kaitsetegevust linnades. An Nasiriyah's, An Najafis ja Basras käivad ägedad lahingud. Varahommikul ründab Iraagi soomusüksus (kuni 200 tanki) 3. jalaväediviisi lääne pool Karbalat. Ameeriklased ei saa liivatormi tõttu kasutada oma Apache lahingukoptereid ja satuvad raskustesse. Probleemi lahendavad suurtükivägi ja liitlaste ründelennukid, rünnak lüüakse tagasi. Samas ilmneb "sõbraliku tule" probleem. Halva nähtavuse tingimustes, saamata avastatud soomustehnika kolonnilt mingeid tunnussignaale, ründab USA A-10 tüüpi ründelennukite paar oma üksust, lüües rivist välja viis soomukit, sealhulgas ühe Abramsi.

Varahommikul alustab 10. erivägede grupp Põhja-Iraagis koos kurdi relvaformeeringutega kombineeritud rünnakuid äärmusliku islamirühmituse *Ansar al Islam* baasidele Iraani piiri lähistel.

---

³⁷ Cordesman 2003. Lk 78.

Pärastlõunal läbivad USA 1. rügemendi merejalaväelased kaks kolmandikku teest Al Kutini, jõudes välja Qalat Sukkari. Merejalaväe 5. rügemendi lahingugrupp, toetatuna teiste üksuste poolt, jõuab Ad Diwanayah' äärelinnadeni.

Õöl vastu 27. märtsi korraldab Basras asuv Iraagi 51. diviis tankirünaku linna piiravate inglaste vastu eesmärgiga murda põhjasuunas välja linna ümbritsevast piirmisrõngast. Ehkki liivatormi tõttu ei saa britid kasutada ründekoptereid ja -lennukeid, lüüakse rünnak suhteliselt kerge vaevaga tagasi. Linna viivale teele jääb kümneid purustatud T-55 tanke. Pärast vasturünnaku tõrjumist alustab Briti 1. soomusdiviis Basra äärelinnades asuvate arvukate Iraagi eriüksuste, snaiprite ja eriteenistuste agentide likvideerimist. Selleks kasutatakse laialdaselt eriüksuslasi ja snaipreid, kes jahivad linnas Iraagi vastupanu juhtfigure ja fedaiine.

Liitlaste õhujõud sooritavad ööpäeva jooksul peamiselt sügaval vastase tagalas asuvatele sihtmärkidele 2000 ründelendu. Neis osaleb pidevalt enam kui 350 erinevat tüüpi lahingulennukit.

Koalitsioonijõudude üldised inimkaotused sõja algusest alates on 47 sõdurit.

28.–29. märts

Koalitsiooni maavägede juhataja kindralleitnant McKiernani käsul teevad nii V armeekorpus kui ka I merejalaväe ekspeditsioonikorpus kahepäevase operatiivpausi, mida on vaja edasise pealetungi ettevalmistamiseks Bagdadile. Rohkem kui nädal vahetpidamatutes lahingutes olnud mehed vajavad puhkust ja väljamagamist, relvad ja tehnika hooldamist. See ei peata siiski lahingutegevust täielikult. Fedaiinid on usinasti ametis häirimistegevusega, mis väljendub arvukates varitsustes ning väikeste allüksuste pidevates kallaletungides ameeriklaste tagalale ja varustus-transportdile.

Armeekorpuse tagala kommunikatsiooniliine kaitsnud 3. jalaväediviisi 3. brigaad saab lõpuks oma positsioonid üle anda 82. õhudessantdiviisi allüksustele ning taasühineb oma väekoondisega An Najafi piirkonnas.

Linnade "puhastamine" jääb nüüd peamiselt 101. õhuründediviisi ja 82. õhudessantdiviisi ülesandeks. Viimased kasutavad linnades fedaiinide vastu järgmist taktikat: tankid ja lahingumasinad liiguvad piki tänavaid

ning hävitavad oma suurekaliibriliste suurtükide tulega võimalikult kaugelt distantsilt vaenlase raskerelvastuse ja kaitserajatised. Kergejalavägi tegutseb vahetult soomukite järel, kaitstes neid ja likvideerides vastase allesjäänud vastupanukolded. Vajadusel toetavad dessantväelasi õhust linna kohal pidevalt tiirlevad Apache lahingukopterid ning F/A-18, A-10, AC-130 või Harrier-tüüpi ründelennukid.

Toimub esimene suitsiidirünnak ameeriklaste vastu. Enesetapja laseb An Najafi lähistel koos endaga õhku neli USA sõdurit.

Iraagi vabariigi kaardiväe diviiside kaitsepositsioone rünnatakse mas-
siivselt liitlaste lennuväe ja tiibraketidega.

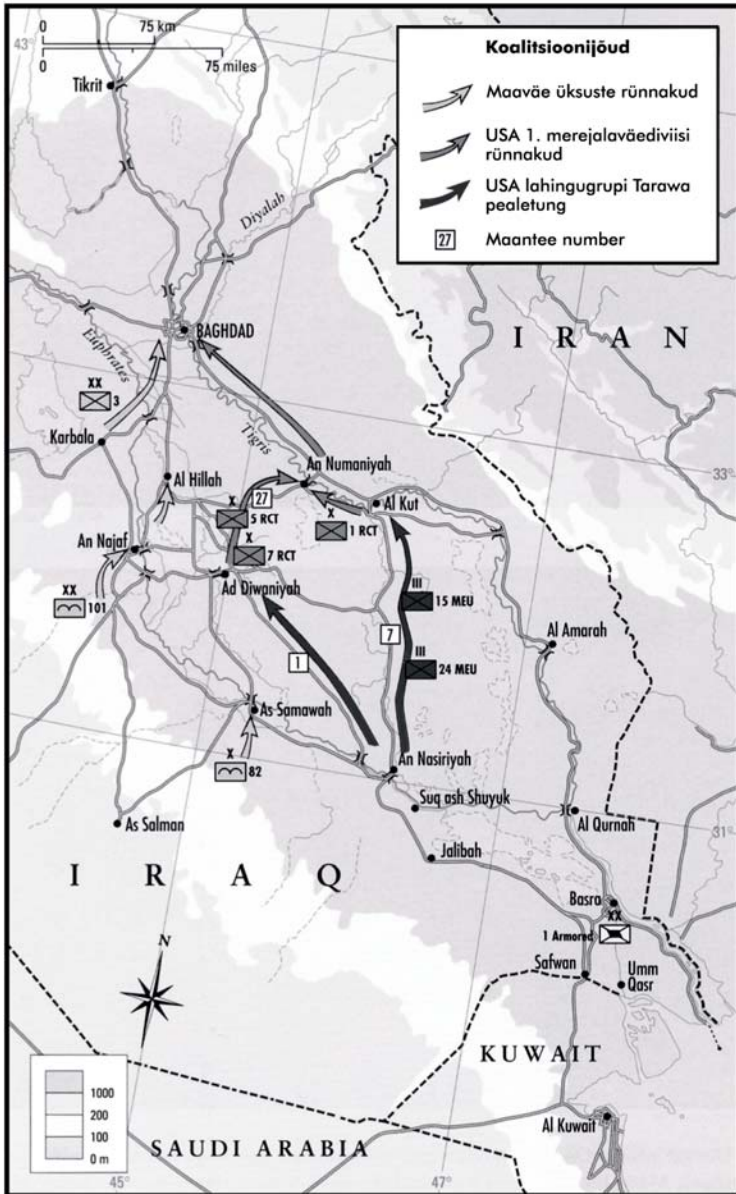
30. märts

CENTCOMi peakorteris täpsustatakse operatsiooniplaani. Selle eesmärk on, jätkates 3. jalaväediviisi põhjasuunalist rünnakut piki maanteed nr 8, sundida vabariikliku kaardiväe diviisid tulema välja lääne ja põhja pool Bagdadi paiknevatest linnadest ning asuma positsioonidele avatud maastikul pealinnast edelas, mis võimaldaks koalitsiooni lennuväel nad hävitada. Viies armeekorpus sooritab viis laiaulatuslikku manöövrit, mille eesmärk on puhastada oma logistikasüsteemi kommunikatsiooniteed vaenlasest ja jätkata pealetungi Bagdadile. Seda tehakse järgmiselt:

- 3. jalaväediviisi teise brigaadi lahingugrupp ründab eelsalgana Karbala kitsust (Buhayrat ar-Razazah' järve, Karbala linna ja Eufrati vahel) eesmärgiga see hõivata. Diviis peab jätkama ka oma rünnakuid Eufrati jõe suunas selleks, et saada oma valdusse sillad An Najafi ja Al Hillah' linnade vahel;
- 3. jalaväediviisi esimene brigaad asub pärast oma varude täiendamist rünnakule An Najafile edelasuunalult piki maanteed nr 8;
- 1. merejalaväe diviisi saab ülesande toetada V armeekorpuspeale-
tungi ida poolt ühe oma rügemendi lahingugruppiga, mis peab mööda maanteed nr 1 tungima kiiresti edasi põhjasuunas, mööduma Ad Diwaniyah' linnast sellesse sisenemata;

Lahingud Kesk-Iraagis (30.märts – 12.aprill 2003)

- võitlus V korpuse kommunikatsiooniteede ja tagala kaitseks algab 101. õhuründediviisi operatsiooniga, mille käigus kopterite Black Hawk ja Chinook 200 reisiga maandatakse lahingukopterite ja ründelennukite kaitse all sügavale Iraagi vägede tagalasse An Najafi ja Al Hillah' vahelisele alale kaks brigaadi lahingugruppi (seitse pataljoni). Nende ülesanne on piirata sisse ja puhastada fedaiinidest ameeriklaste logistikasüsteemile pidevalt suurt peavalu tekitav An Najafi linn.³⁸ Abi õhust on seejuures hädavajalik vastase pidevate vasturünnakute tõrjumiseks. Üksi Apache lahingukopterid hävitavad operatsiooni käigus ida pool Eufrati jõge enam kui 200 erinevat Iraagi sõjamasinat. Hiiglaslik õhuründeoperatsioon kulmineerub kahe päeva pärast, 1. aprillil, võimsa psühholoogilise ja sõjalise rünnakuga linnale, mis kapituleerub. Diviisi kopteribrigaad alustab päeval ka luurelende, et selgitada välja Karbala linnast lääne pool paiknevad Iraagi üksused.

31. märts

3. jalaväediviis jätkab liikumist Karbala suunas. Tõenäoline on, et kitsuses asub kaitsele vabariikliku kaardiväe üks parimaid üksusi, ligi 10 000 võitleja, 60 suurtüki, 250 tanki ja sama hulga lahingumasinatega tankidiviis Medina. See on tõsine vastane. 101. õhuründediviis, mida toetavad mõned 3. jalaväediviisi allüksused, kinnitab kanda An Najafis ning jätkab ülejäänud üksustega vastase surumist Al Hillah' suunas.

Merejalaväe 1. rügemendi lahingugrupp sooritab petterünnaku Al Kuti linnale, kuid linna ei sisene, vaid läheb sellest kaarega mööda.

5. ja 7. rügemendi lahingugrupid pööravad maanteelt nr 1 paremale, maanteele nr 27 ja alustavad rünnakut sildade vallutamiseks üle Tigriise An Numaniyah' linna piirkonnas.

1. aprill

Iraagi põhjaosas asuvad vabariikliku kaardiväe diviisid alustavad liikumist lõuna suunas ülesandega tugevdada Bagdadi kaitset. Nendega hakkab tegelema koalitsiooni lennuvägi.

Iraagi väejuhatatus on koondanud kogu oma tähelepanu võitlusele äsja dessanteerunud 101. õhuründediviisiga An Najafi piirkonnas ja kagu

---

³⁸ Murray & Scales 2003. Lk 199.

poolt Al-Kutist Bagdadi suunas pealetungivate merejalaväelastega. Seetõttu magab ta täielikult maha 3. jalaväediviisi koondumise rünnakuks, mille eesmärk on hõivata Karbala kitsus. Viimane kujutab endast värvavat juurdepääsuks Bagdadile. 3. jalaväediviisi esimene ja teine brigaad läbivad päeva teisel poolel Karbala kitsuse ja ründavad lähipiirkonnas Eufratil asuvaid sildu. Diviisi kolmas brigaad võtab lahingu tulemusena oma kontrolli alla Karbala kitsuse idapoolse osa ning võtmetähtsusega sillad ja tammid. Soine maastik raskendab oluliselt lahingutehnika ning transpordi liikumist.

Vaatamata pidevatele rünnakutele, hoiavad USA reindžerid juba kaks nädalat enda käes Eufrati ülemjooksul asuvat, 3. diviisile jõe ületamisel eluliselt tähtsat Al-Hadithah' tammi, mille taga on Buhayrat al-Qadi-siyah' veehoidla tohutu veemass.

Merejalaväe 5. rügemendi lahingugrupp vallutab silla üle Saddami kanali An Numaniyah' linna lähistel kagu pool Bagdadi.

2. aprill

Pärastlõunal toimub Al Hindiyah' linna lähistel üle Eufrati viiva silla juures 3. jalaväediviisi ja vabariikliku kaardiväe üksuste vahel esimene lahingukontakt. Puhkeb äge võitlus, milles Iraagi sõdurid tegutsevad üpris professionaalselt ja demonstreerivad ameeriklaste sõnul erinevalt fedaiinidest häid taktikalisi oskusi. Intensiivsete õhurünnakute ja maaväe suur-tükitlega hävitatakse USA vägede ja Bagdadi vahel avatud maastikul paiknevad Iraagi kaardiväe üksuste sõjamasinad. Diviisi 3. brigaad ületab Eufrati jõe Karbalast põhja pool, rünnates ootamatult seal asuvat silda. Iraaklastel õnnestub sild õhku lasta pärast seda, kui kolm Abramsi tanki on selle ületanud, kuid USA pioneerid suudavad silla vigastused kiiresti parandada ning liiklus sellel taastub. Pioneerid ehitavad lähedusse ka veel teise silla. Tee Bagdadile on lahti. Karbala kitsuse nii kiire läbimine oli ootamatu ka 3. jalaväediviisi ülemale kindralmajor Blountile endale. Nüüd käsib ta diviisi luurepataljonil liikuda kiiresti Bagdadi äärelinnadeni. Luurajate A-kompanii oma kahekümne masinaga jõuab Bagdadi Saddami-nimelise rahvusvahelise lennuvälja juurde ja on esimene USA üksus, mis ohustab vahetult pealinna. Järgmised 24 tundi peab kompanii võitlema üksi lainetena üksteisele järgnevate rünnakute vastu. Lahingu-

väljale kompanii kaitsepositsioonide ette jäävad mitmesaja Iraagi võitleja surnukehad.

Merejalaväe 5. rügemendi lahingugrupp vallutab silla üle Tigrise An Numaniyah's ning seega on liitlasvägedel kasutada veel üks ülesõidukoht. Merejalavägi jätkab pealetungi Bagdadi suunas piki Tigrise idakallast.

Lennuvägi sooritab ööpäeva jooksul 1900 väljalendu. Nendest 900 on ründe-, 500 tankurlennukite, 250 transpordilennukite ning 100 luure, juhtimise ja õhupäästega seotud lennud.³⁹

3. aprill

USA 101. õhuründediviis sooritab tihedas koostöös 3. jalaväediviisi teise brigaadiga teise demonstratiivse rünnaku Al Hillah' vastu, mis on jõgedevahelises ruumis viimaseks suuremaks linnaks enne Bagdadi. Rünnaku eesmärk on tõmmata Karbala-Bagdadi suunalt ära 3. jalaväediviisile vastupanu osutada võivaid Iraagi jõude. Iraagi väejuhatuse koondabki kõik oma jõupingutused vastupanuks dessantväelastele, lahing käib vahetpidamata kaks päeva.

Pärastlõunal jõuavad 3. jalaväediviisi eelüksused edelasuunalt Bagdadi lähistele ja hõivavad lõplikult Saddami-nimelise lennuvälja. Iraaklased asuvad marulistele vasturünnakutele eesmärgiga ameeriklased lennuväljalt välja lüüa. Kogu õhtu ja öö kestnud rünnakud ei kannu vilja, lahinguväljale jääb enam kui 500 Iraagi sõduri ja fedaiini surnukeha.

Merejalaväe 7. rügemendi lahingugrupp järgneb 5. rügemendile ning ületab Tigrise, kasutades eelmisel päeval An Numaniyah's vallutatud sildu. Esimese rügemendi lahingugrupp pöörduv samuti Al Kuti suunalt ära ning liigub piki Tigrise läänekallast An Numaniyah' suunas. 1. merejalaväe diviis hakkab koondama oma üksusi otsustavaks Bagdadi rünnakuks kagusuunalt.

Põhja-Iraagis Mosuli lähistel sooritavad ameeriklased koos kurdidega esimese ühise maismaarünnaku Iraagi üksuste vastu.

Lennuvägi teeb nagu eelmiselgi päeval 1900 väljalendu, neist 850 ründeülesannete täitmiseks. Lenduritele kujuneb see päev kurvaks. "Sõbralik" Patriot-rakettidega varustatud USA õhutõrjepatarei tulistab eksikombel alla oma F/A-18C ründelennuki. Iraagi keskosas kukub aga

---

³⁹ Cordesman 2003. Lk 90.

alla UH-60 Black Hawki transpordikopter. Kuus pardal olnud sõjaväelast hukuvad.

4. aprill

See päev on kõige kriitilisem USA 3. jalaväediviisi võitluses Bagdadi lennuvälja pärast. Varahommikust alates toimuvad Iraagi vabariikliku kaardiväe tanki- ja soomusüksuste marulised rünnakud Bagdadist piki Abu Ghraibi kiirteed lennuvälja suunas eesmärgiga see tagasi võtta. Ameeriklastel on tegemist nende tõrjumisega. Päeva teisel poolel toimub vihane kohtumislahing vaenupoolte tankigruppide vahel. Lahingumasinad lähevad kokku suhteliselt lühikesel, 800–1300 meetri distantstil. Kümne minutiga hävitavad Abramsid kaheksateist iraklaste T-72 tanki.⁴⁰ Koalitsiooni lennuväel õnnestub päeva jooksul neutraliseerida kõigi Bagdadi perimeetrit kaitsvate vabariikliku kaardiväe üksuste rünnakud. Merejalaväe 5. rügemendi lahingugrupp jätkab pealetungi piki maanteed nr 6, kuid kohtab siis ägedat vabariikliku kaardiväe ja fedaiinide üksuste vastupanu Al Aziziyah' ümbruses. 4. rügement pressib edasi piki maanteed nr 1 ning jõuab ka Saddami-nimelisele lennuväljale. Vastupanu Iraagi poolel osutavad peamiselt jalavägi ja fedaiinid.

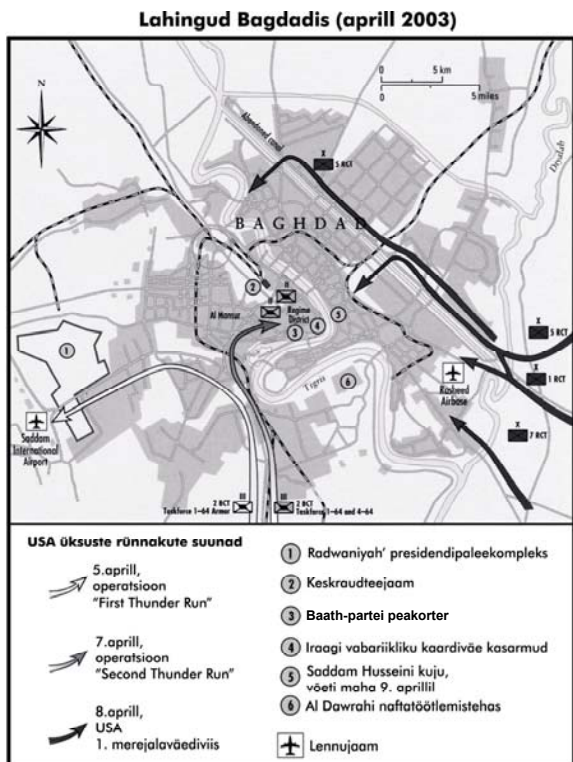
Õhtuks blokeerivad USA 3. jalaväediviisi kolmas brigaad ja 7. luurerügement Bagdadi lääne poolt.

Enam kui 85% liitlaste õhulöökidest suunatakse sel ööpäeval Iraagi maavägede üksuste, eriti Karbala kitsust ja juurdepääse Bagdadile kaitsvate Medina, Baghdadi ja Hammurabi diviiside hävitamisele. Koalitsioonivägede luure hinnangul moodustab Hammurabi diviisi lahinguvõimekus pärast neid rünnakuid vaid 48% tema täisvõimsusest, Medina diviis säilitab aga vaid 17% oma võitluspotentsiaalset.⁴¹ Intensiivsete ja täpsete õhulöökide mõju ilmneb ka selles, et üha enam Iraagi sõdureid, sealhulgas ka vabariikliku kaardiväe üksustest, jätvavad maha oma kaitsepositsioonid ja relvad, vahetavad riided ning kaovad rahva sekka.

---

⁴⁰ Murray & Scales 2003. Lk 207.

⁴¹ *Ibidem*. Lk 174.

5. aprill

Liitlaste luure teatab, et Bagdad on linnalahinguteks ette valmistamata. Kaitsetegevuse jaoks linnas puudub iseloomulik tõkestus, puuduvad miiniväljad ja kaitserajatised. Ei ole mingeid märke tugipunktide ja tulesüsteemi loomise kohta majades ja tänavatel. Peamisteks kaitserajatiseks linnas on tänavatele liivakottidest laotud tulepesad. Iraaklased on Bagdadi lääne- ja lõunapoolsete äärelinnade kaitsele koondanud kaks vabariikliku kaardiväe brigaadi ning umbes 15 000 fedaiini. USA 3. jalaväediviisi ülema käsul asuvad selle esimene ja kolmas brigaad ringkaitsele Saddami-nimelisel lennuväljal. Neil tuleb kohe tõrjuda veel mitu kaardiväe soomusüksuste rünnakut. Lennuvälja lähisteles jäävad 12 purustatud T-72 ja kaks T-55 tanki ning kuus põlevat soomukit.

Pealinnast edelas asuv 3. diviisi teine brigaad korraldab varahommikul tugevdatud 1/64 tankipataljoniga ründelennukite A-10 toetusel esimese kiirretke Bagdadi kesklinna. Ameeriklaste ilmumine on täiesti ootamatu linna kaitsjatele ja tekitab nende seas suurte kaotustega tipnenud segaduse. Iraaklased toibuvad üllatusest siiski üsna kiiresti ning avavad granaadiheitjatest RPG-7 tule linna tunginud tankide pihta. Üks Abrams saab tõsiselt viga, meeskond päästetakse. Et vigastatud masin ei satuks iraklaste kätte, hävitab selle oma ründelennukilt A-10 lastud rakett.

Pärastlõunaks on reid lõppenud. Kõik tankid on saanud tabamusi, paljudel on isegi mitme RPG-tüüpi granaadiheitja lõhkepeade jäljed, kuid välja arvatud üks linna jäänud masin, on kõik teised võitlusvõimelised. Ameeriklased peavad tähtsaks seda pealinlastele tehtud demonstratsiooni, tõestades neile, et USA soomuskolonnid võivad sõita Bagdadi kesklinnast läbi, ilma et kannaksid kaotusi. Moraalne löök Iraagi valitsejatele on kindlasti väga mõjuv.

6. aprill

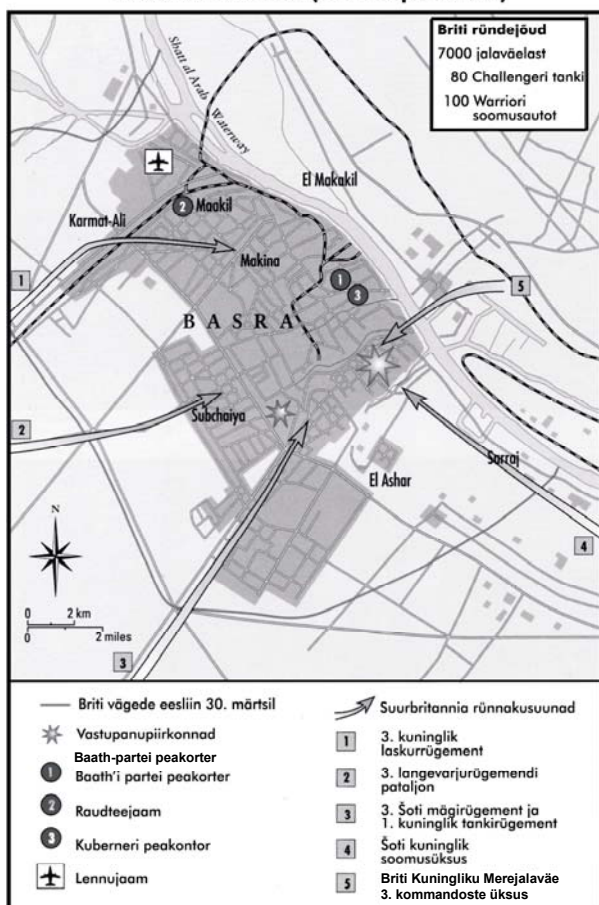
Luure teatab, et valitsev eliit tahab lahkuda Bagdadist. Selleks saab ta kasutada vaid viimast iraklaste käes olevat, Bagdadist põhjasuunas, Süüriasse viivat maanteed. USA 3. brigaad saab käsu koos 7. luure-
rügemenidiga see läbi lõigata. Tulemuseks on kümnetunnine äge võitlus kaardiväelaste tankide ja fedaiinidega. See on ka päeva ägedaim lahing riigis üldse. Maanteele jääb hulk põlevaid Iraagi soomukeid. Ameeriklased blokeerivad pärast vihast võitlust Bagdadist põhja poole viiva maantee, sulgedes sellega viimase põgenemistee pealinnast. Tunnetades, et pealinna kaitsjad on murdumas, teeb USA 2. brigaadi ülem kolonel Perkins õhtul kindral Blountile ettepaneku saata esimese sissetungi Bagdadi sooritanud 1/64 pataljoni taktikaline grupp järgmisel päeval uuesti välkreidile Bagdadi südalinna. Diviisiülem nõustub.

5. ja 7. rügemendi lahingugrupid saadavad välja luure otsima ületamiskohti Diyalah' jõel Bagdadi idapoolse äärelinna lähistel. Kahjuks on iraklased kõik sillad õhku lasknud.

Juba 22. märtsil Basra piiramisrõngasse võtnud Briti 1. soomusdiviis alustab nüüd linnale üldrünnakut kolmelt eri suunalt ning siseneb linna. Vastupanu on koldeline ja seda osutavad peamiselt fedaiinid. Eriti vihased

lahingud toimuvad ühe vabrikukompleksi ja humanitaarkolledži piirkonnas. Viimast kaitsevad ligi 300 fanaatikut, sealhulgas vabatahtlikud paljudest araabia riikidest. Surnukehade juurest leitakse hiljem Maroko, Alžeeria, Süüria ja teiste Lähis-Ida riikide passe. Nüüd abistavad Briti sõdureid juba ka kohalikud šiiidid, näidates neile Baath-partei aktivistide ja fedaiinide elukohti ja peidupaiku ning hoiatades neid varitsuste eest. Linnaelanikud asuvad ka ise innukalt oma endisi rõhujaid püüdma ning hävitama. Päeva lõpuks on terve linn koalitsioonivägede kontrolli all.

Basra vallutamine (märts–aprill 2003)

7. aprill

Varahommikul tabab ameeriklaste 2. brigaadi juhtimispunkti suur õnnetus: Iraagi maa-maa-tüüpi taktikalise raketi tabamus hävitab tosin staabimasinat. Viis sõdurit hukkub, haavatuid on üle kahekümne. Brigaadiülem kolonel Perkins pääseb eluga ning pealinna ründamise plaanidest ei loobu. Nüüd otsustab ta minna reidile ise koos brigaadi peajõududega — 1/64 ja 4/64 tankipataljoni taktikaliste gruppidega, kaasates aktsiooni kokku 70 Abramsi tanki ja 60 Bradley lahingumasinat. "Pealinna kogemusega" 1/64 tankipataljon juhib reidi. Linna kaitsjad on nüüd ameeriklaste rünnaku vastu märksa paremini valmistunud. Puhkeb äge tulevahetus, kuid mõlemad pataljonid jõuavad ikkagi kesklinna ja Saddami valitsushoonete kvartalisse. Diviisiülem kindral Blount otsustab üksused jätta linna, juhul kui neile õnnestub toimetada vajalikud kütuse- ja laskemoonavarud. 1/64 pataljoni allüksused asuvad kaitsele, ehitades kesklinnas tähtsamatele ristmikele ja maa-alustele tunnelitele kiiresti kolm tugipunkti (Larry, Curly ja Moe). Kaitserajatiste loomiseks kasutatakse kõiki kättesaadavaid vahendeid: kummulikeeratud autobusse, treilereid, buldoosereid, vigastatud lahingumasinaid jms.⁴² 4/64 pataljoni taktikaline grupp tegutseb valitsusasutuste piirkonnas ning vallutab Iraagi valitsuse ametliku residentsi — Vabariigi palee ning ka Saddamile kuuluva Sijoodi palee. Kõiki 2. brigaadi meeste poolt loodud tugipunkte ning vallutatud paleesid ründavad kogu päeva ägedalt Iraagi sõdurid ja fedaiinid, kelle seas on ka palju süürlastest vabatahtlikke. Ameerika tankistid hoiavad positsioone kindlalt enda käes. Iraaklased võitlevad ennastalgavalt, kuid tunda annab nende nõrk väljaõpe ja halb lahingujuhtimine. Ka 3. jalaväediviisi ülema saadetud varustuskonvoi jõuab õhtuks kesklinnas võitlevate üksusteni, mis jäävad õõseks paigale. Edukas sissetung pealinna südamesse murrab lõplikult selle kaitse selgroo.

Samal ajal 2. brigaadiga hakkavad päeval liikuma ka diviisi ülejäanud brigaadid: 3. brigaadi lahingugrupp sooritab suure kaarmanöövri Bagdadi ümber selleks, et siseneda linna põhjasuunal; 1. brigaad liigub oma paiknemiskohast Saddami-nimelisel lennuväljal piki Abu Chraibi kiirteed, rünnates pealinna läänest.

---

⁴² Murray & Scales 2003. Lk 213.

Kõik 1. merejalaväediviisi rügemendid kogunevad diviisitülema kindral Mattise käsul Bagdadi lähiste Diyalah' jõe piikonda. Valmistatakse üheks selle sõja suurimaks katsumuseks: iraaklaste poolt väga tugevasti kaitstud jõe forsseerimiseks järgmisel päeval.

Päeval saabub koalitsioonijõudude peakorterisse Kataris mitmetest luureallikatest info, et Saddam on sisenenud restorani Bagdadi äärelinnas. Õhus olevale USA pommitajale B1 edastatakse objekti koordinaadid. Sihtmärgile langeb 45 minuti pärast neli 900kilost pommi, kuid diktaatoril õnnestub järjekordselt pääseda terve nahaga.

8.–9. aprill

Luure teatab, et kolm vahetult Bagdadi kaitsvat vabariikliku kaardiväe diviisi on tükeldatud paljudeks hajutatud gruppideks, kes võitlevad ilma igasuguse juhtimiseta ja kooskõlastamatult. Sõja algul nende relvastuses olnud 850 tankist on säilinud veel 19 masinat, 550 suurtükist on kõlblikke vaid 40.⁴³ Võitlus kaardiväelastega jätkub.

Rasked lahingud toimuvad Al Hillah' linnas 101. õhuründediviisi teise brigaadi ja suure hulga fedaiinide ning Iraagi regulaarüksuste vahel. Linna kaitse on korraldatud üllatavalt hästi, linnalahingu taktika kõigi reeglite kohaselt. Kindralmajor Petraeus, 101. diviisi ülem, on sunnitud vastupanu kiiremaks murdmiseks suunama 2. brigaadile appi ka 3. brigaadi. Alles 10. aprilliks õnnestub Al Hillah' kaitsjatest lõplikult puhastada. Võitluse ägedusest räägib ka asjaolu, et ainult Apache ja Kiowa kopterid hävitasid siin 256 Iraagi õhutõrjerelva, nende tulejuhtimisseadet ja transpordivahendit, 110 suurtükki ja reaktiivsüsteemi, 287 tanki ja teisi soomukeid, 800 autot, hulga punkreid ja tulepesi.⁴⁴

1. merejalaväediviis alustab oma peajõududega ägeda iraaklaste tule all Tigrise lisajõe Diyalah' ületamist Bagdadi idapoolse äärelinna vahetus läheduses. See on teine sellise ulatusega operatsioon USA merejalaväe uusimas ajaloos. Vastaskaldal õnnestub kahe esimesena jõe forsseerinud 7. rügemendi lahingugrupi merejalaväekompanii vihase lahingu tulemusena luua sillapea. Tankide toetusel alustavad lahingugrupi pioneerid purustatud sildade remonti selles piirkonnas ning võimaldavad esimese

---

⁴³ Murray & Scales 2003. Lk 176–177.

⁴⁴ *Ibidem*. Lk 202.

ešeloni merejalaväepataljonidel ületada jõe, mille järel tuuakse praamid üle ka rügemendi tankid. Sillad õnnestub peagi teha kasutamiskõlblikeks ja varsti on kogu lahingugrupp vastaskaldal.

Kasutades amfibmasinaid, vallutab merejalaväe 1. rügemendi lahingugrupp teise sillapea ning taastab veel kaks silda. Nende kaudu ületab 5. rügemendi lahingugrupp jõe, liigub kiiresti läbi Bagdadi idapoolse osa ning saavutab kokkupuute 3. jalaväediviisi üksustega.

Taktikaline grupp Tarawa hoiab kindlalt enda käes maanteid nr 1, 7 ja 27 An Nasiriyah' ja Bagdadi vahel, kaitstes Bagdadi all võitlevate üksuste jaoks ülimalt tähtsaid varustusteid. Nüüd saab ta veel lisaulesande liikuda ida suunas ja likvideerida Iraani piiri ääres paiknev Iraagi IV armeekorpus. Kuid korpus ei leita, see on kadunud — ohvitserid ja sõdurid on lihtsalt laiali jooksnud.

Õhtuks võtab USA 1. merejalaväediviis ja 3. jalaväediviis Bagdadi lõplikult oma kontrolli alla. Vastupanu linnas on murtud, vaid aeg-ajalt on selle erinevates osades kuulda lühiajalist tulevahetust. Linna kaitsjad on kadunud. Ameerika sõdurid kisuvad 9. aprillil juubeldava linnarahva juuresolekul maha diktaatori hiigelskulptuuri kesklinnas.

Bagdadi vallutamise operatsioon on kestnud seitse päeva. See algas lennuvälja hõivamisest 2. aprilli õhtul ja kulmineerus Saddami kuju langetamisega. Võitlus Bagdadis oli ebatavaline võrreldes hariliku linnavõitlusega. Pikkade ja raskete jalaväe tänavalahingute asemel toimus soomusüksuste energiline manööverdamine oma suurtüki- ja ründelennuväe võimsa tuletoetuse saatel. Eriti tänuväärseks osutus luure tegevus, kes varustas linnas võitlevaid üksusi ning neid toetavaid ründelennukeid ja lahingukoptereid reaalajas täpse informatsiooniga. Täppisloõgid õhust osutusid ka linnaoludes hämmastavalt efektiivseks.

Miks pealinn nii kiiresti langes? Esiteks, linn ei olnud ette valmistatud tõsisteks tänavalahinguteks, kaitse oli organiseerimata, puudus vajalik tulesüsteem ja tõkestus, samuti kaitserajatised. Bagdadi lääneosa tänavad olid avatud ning võimaldasid koalitsiooni soomustehnikal vabalt linna siseneda. Teiseks, Iraagi armee keskjuhtimine ei toiminud, üksused ja sõdurid ei teadnud, kus on vastane, ega oodanud nii kiiret pealetungi Bagdadile. Ameeriklased ennetasid oma vaenlast, nende tegevus oli irak-

laste jaoks pidevalt ootamatu.⁴⁵ Kindlasti mängis linnavõitluses tähtsat rolli ka koalitsioonivägede väga hea luure ja elektronvõitlusvahendite intensiivne kasutamine, mis halvas pealinna kaitsvate Iraagi üksuste kogu sidesüsteemi, samuti võimas ja täpne lähituletoetus oma ründelennukitelt ja kopteritelt.

Päeva lõpuks on alles jäänud Iraagi väed koondunud peamiselt kahe linna piirkonda põhja pool Bagdadi. Mosulis asub V armeekorpus ja Saddami kodulinna Tikritis kogunevad I armeekorpusse üksused.

10.–11. aprill

USA 1. merejalaväe ekspeditsioonikorpusse üksustest luuakse uus lahingugrupp *Task Force Tripoli*. See saab ülesande alustada pealetungi Bagdadist põhja suunas ja vallutada Saddami kodulinn Tikrit. Koalitsiooni lennuvägi ründab sihtmärke Tikritis.

USA sõdurid leiavad 11. aprillil ühest Bagdadi hoonest 310 kasutusvalmiduses olevat suitsiidivesti.⁴⁶

Põhja-Iraagis toimuvad lennuväe toetusel viimase kahe nädala kõige intensiivsemad USA eriüksuste operatsioonid. Neis kasutatakse ka raskeid ründelennukeid AC-130. Tihedas koostöös kurdide Peshmerga miilitsaga murravad eriüksuslased iraaklaste kaitse “rohelist liinil”. USA 10. erivägede grupp eesotsas oma ülema kolonel Clevelandiga ja sadakond kurdi Peshmerga miilitsat sisenevad Mosulisse. Seda kaitsev Iraagi V armeekorpus annab pataljonisuurusele Ameerika-Kurdi üksusele ilma lahinguta alla. Iraagi sõdurid annavad ära oma relvad, mille järel neil lubatakse koju minna. Kurdid sisenevad ka Kirkukki, regiooni tähtsasse naftatööstuskeskusesse.

Bagdadis alustavad linnaelanikud marodööritsemist, tassides riiklikest asutustest ja Saddami funktsionääride elamutest ära kõike vähegi väärtuslikku. USA sõdurid ei sekku toimuvasse.

12. aprill

Koalitsiooni maavägede üksused likvideerivad iraaklaste vastupanukoldeid sunniitidega asustatud piirkonnas Tikriti ümbruses. Muudes riigi

---

⁴⁵ Clark 2003. Lk 81.

⁴⁶ Cordesman 2003. Lk 124.

osades jätkatakse asustatud punktide julgestamist ning kontrolli laiendamist aladele, kus see varem puudus. Toimuvad puhastusoperatsioonid Bagdadis, neist ühe käigus leitakse mahajäetuna viis taktikaliste rakettide laskeseadet ja üks kasutuskõlblik rakett. Julgeolekuoperatsioonide tõhusdamiseks linnas tuuakse Bagdadi lisaks 101. õhuründediviis. Koalitsiooni juhtkond avaldab nimekirja 55 tagaotsitavast Saddami režiimi võtme-figuurist, kes tuleb vangistada ja anda kohtu alla või hävitada.⁴⁷ Päeva jooksul toimub riigis hulgaliselt liitlasvägede väikesi relvastatud kokkupõrkeid fedaiinide ja Iraagi sõduritega.

13. aprill

Merejalaväe lahingugrupp Tripoli ründab Saddami kodulinna Tikritit ja selles asuvat Saddamile ustavaks jäänud Iraagi üksust, mis koosneb umbes 2500 võitlejast. Merejalaväelaste võitlust toetavad intensiivselt lahingukopterid Cobra ning hävitajad-pommitajad F/A-18 Hornet. Eri-nevates linnaosades toimuvad sporaadilised lahingud, organiseeritud vastupanu puudub. Päeva lõpuks iraaklaste vastupanu raueb. Linn alistub pärast korrapäratut võitlust ootamatult kergesti, näib et ka Saddami hõimukaaslaste võitlustahe on murtud. Ameeriklased blokeerivad väljapääsud linnast, et ära hoida diktaatori lähikondlaste põgenemine.

Operatsiooni "Iraagi vabadus" üldjuht kindral Tommy Franks teatab õhtul, et riigis pole enam ühtegi režiimi käes olevat linna, kuid märgib, et kõik sõjalised ülesanded pole veel täidetud. On tarvis maa lõplikult puhastada vastupanu osutavatest Saddami toetajatest, kinni püüda ta ise ja tema lähikondlased. Iraagis algab intensiivne massihävitusrelvade otsimine.

USA sõdurid püüavad kohalike politseinike toetusel stabiliseerida ühiskondlikku korda Bagdadis. Linnas viiakse sisse komandanditund. Washington teatab, et lähitulevikus suunatakse Iraaki 1200 Ameerika politseinikku ja juristi selleks, et osaleda korrakaitse tagamisel Iraagi linnades ning aidata luua tulevase Iraagi õiguskaitseorganid.

---

⁴⁷ Cordesman 2003. Lk 122.

14. aprill

Laiaulatuslik sõjategevus Iraagis lõpeb sel päeval. Pentagoni pressiesindaja Victoria Clarke kuulutab: “Režiim on jõudnud oma lõpuni ja selle liidrid on kas surnud, alistunud või jooksus.”⁴⁸ Saddam Husseini armee organiseeritud vastupanu on murtud, algab suuremate ja väiksemate kokkupõrgete ajastu koalitsioonijõudude ning üle riigi hajutatud Iraagi armee, fedaiinide ja Baath-partei toetajate relvastatud jäänuste vahel.

Teisel mail teatab USA president George Bush ametlikult, et sõjategevus Iraagis on lõppenud. Iraagis on kokku 143 000 koalitsioonisõdurit, sealhulgas 122 000 ameeriklast ja 21 000 inglasi.

USA hakkab saatma koju oma lennukikandjate lahingugruppe — lahkuvad Kitty Hawk ja Constellation koos saatelaevadega.

Kuid siit algab Iraagi sõja lõppfaasi kõige imelikum ja rahvusvahelisele üldsusele arusaamatum periood. Saddami režiim on kukutatud, tema abilised, lähikondlased, parteikaaslased ja toetajad kas hukkunud või peitu pugunud. Sõjavägi, eriteenistused ja korrakaitsestruktuurid on laiali jooksnud või saadetud. Hiljem peavad mitmed analüütikud koalitsiooni üheks suureks veaks Iraagi sõjaväe laialisaatmist, mis suurendas töötute armeed ning marodööritsejaid edaspidi veelgi ligi 400 000 vihase ja relvastatud mehe näol. Riiklikud, regionaalsed ja kohalikud võimuorganid ning asutused ei toimi. Sõja tõttu ei tööta majandusettevõtted, töötus ja puudus kasvab riigis katastroofilise kiirusega. Kuid rahvas peab edasi elama, inimestele on vaja tööd, vett, toitu, elektrit, kommunikatsioone, arstiabi, kaitset kurjategijate eest. Viimaste arv aga suureneb katastroofilise tempoga. Aastakümneid totalitaarrežiimi raudses haardes elanud iraaklastel on järsku tekkinud võimalus oma endistelt piinajatelt vähemalt midagi materiaalselt tagasi võtta. Inimestele ootamatult kätte langenud käitumisvabadus muudab nad skisofreeniliseks. Ameeriklaste loid tegevus purustatud Iraagi armee relvastuse kokkukorjamisel ja valve alla võtmisel soodustab elanike massilist relvastumist. Marodööritsemine suuremates linnades võtab üha laiemad mastaabid ja muutub aina kontrollimatumaks. Pärast endiste võimurite kodude tühendamist hakatakse röövima muuseume, saatkondi, koole ja haiglaid. Liitlasvägede sõdurid ei

---

⁴⁸ *Ibidem*. Lk 127.

suuda toimuvat otsustavalt mõjutada, olukord kipub muutuma kaootiliseks. Ilmselt siit, kirjeldatud sõjajärgsest situatsioonist, pärinevad ka Iraagi tänase olukorra juured.

Järelsõna

Iraagi tegevus

Kogu sõjaeelse perioodi säilitas Iraagi juhtkond lootuse, et tal õnnestub ÜRO ja araabia maade abiga hoida ära USA sissetung. Kui sõda muutus vältimatuks, planeerisid Saddam ja tema lähikondlased kasutada oma olemasolevat hävituslennuväge ja õhukaitsevahendeid vähemalt esmaste vaenlase lennuväe rünnakute tõrjumiseks, kuid peamine eesmärk oli osutada vastupanu eelkõige liitlaste maavägedele. Arvestades 1991. aasta Lahesõja kurbi kogemusi, otsustasid Bagdadi strateegid nüüd vältida sõda lahtises kõrbes ja koondada oma vägede jõupingutused eelkõige asustatud punktide kaitsele. Suurt rõhku pandi ka laiaulatusliku sissisõja ettevalmistamisele. Avatud maastikul tegutsevate vaenlase üksuste vastu plaaniti kasutada sissitegevust, varitsusi, diversiooniakte, korraldada lühikesi vasturünnakuid.

Analüüsides Iraagi armee tegevust ja käitumist sõjas, on mitmed uurijad jaganud selle tinglikult kolmeks etapiks. Kaks viimast neist osutusid üpris omapärasteks.

Esimesele ehk algetapile oli iseloomulik kahe Iraagi armeekorpuse üksuste tõsine vastupanu koalitsioonivägedele riigi lõunaosa kõigi suuremate linnade (Basra, An Nasiriyah' ja An Najafi) kaitsmisel. Liitlased ei suutnud esimese kahe nädala jooksul tõepoolest ühtki neist oma kontrolli alla saada. Ei täitunud ka USA poliitikute lootus, et sissetungi algusega tõusevad Saddami vastu üles tema poolt tagakiusatud šiiidid ning Iraagi rahvas tervitab koalitsioonisõdureid avasüli kui vabastajaid. Vastuvõtt osutus tegelikult üpris leigeks.

Teist etappi võib nimetada "kummaliseks Bagdadi kaitsmiseks". Operatiivmõistes kaitsetegevuseks hästi sobiv linn teda läbiva laia jõe, 12 silla, jõealuste tunnelite ja nagu tänavalahinguteks ehitatud radikaalsete kvartalitega, millel olid kõik eeldused saada tugevaks pähkliks koaliti-

sioonijõududele, ei teinud midagi tõsist oma kaitseks ning hõivati seitsme päevaga. Võib arvata, et pealinna kaitseplaani Iraagi juhtkonnal kas puudus üldse või seda ei rakendatud.

Kolmas etapp oli samuti kummaline ning paistis silma nelja Iraagi armeekorpusse vabatahtliku alistumise ja vangiaandmisega ühe nädala jooksul. Eriti hämmastav oli Iraagi V armeekorpusse alistumine USA-Kurdi segapataljonile Mosulis.⁴⁹

Aastakümneid hirmu ja repressioonide õhkonnas elanud Iraagi rahval ja sõduritel puudus igasugune stiimul ja tahe sellise poliitilise režiimiga kodumaad kaitsta.

Koalitsioonivägede tugevad küljed

USA keskväejuhatuse planeeris operatsiooni "Iraagi vabadus", arvestades ja rõhutades tihedat koostööd, tegevuse koordineeritust ning paindlikkust väeliikide vahel, mis oli olnud puudulik kõigi eelnevate sõdade ajal. Koalitsioonijõudude edukuse üheks aluseks oli vaenlase asukoha, tegevuse ja võib-olla ka kavatsuste üksikasjalik ja reaalselt teadmine, mida võimaldas kõigi tasandite luurestruktuuride ja vahendite täielik integratsioon ning ülimalt efektiivne tegevus. Pealetungivatele vägedele hädavaajaliku objektiivse ja õigeaegse informatsiooni hankimiseks rakendati komplekselt kogu USA armee luurevahendite arsenal: luuresatelliidid, luurelennukid E-8 JSTAR, õhuluure ja juhtimislennukid E-3 AVACS, taktikalise raadiotehnilise ja visuaalse luure lennukid, mehitamata lennuparaadid, maavägede luureüksused, erivägede allüksused, ründelennuväe sihitajad, suurtükiväe tulejuhid jne. Nii olid USA V armeekorpusse staabi arvutid suutelised tunnis jälgima kuni vaenlase 1000 maapealset sihtmärki. Koalitsioonivägede iga kompanii-pataljoni taseme ülem sai lahingutegevuse käigus reaalselt juba eelnevalt süstematiseeritud ning mitme kanali kaudu täpsustatud luureinformatsiooni, mis võimaldas tal objektiivselt hinnata olukorda lahinguväljal ning vastu võtta õigeid otsuseid.⁵⁰

---

⁴⁹ **M. A. Gareev, A. D. Tsõganok.** Uroki i võvodõ iz vainõ v Irake. — Vojennaja Mõslj, nr 8, Avgust 2003. Lk 84.

⁵⁰ **A. A. Korabelnikov, V. V. Tšeban.** Uroki i võvodõ iz vainõ v Irake. — Vojennaja Mõslj, nr 9, Sentjabrj 2003. Lk 76.

Strateegia valdkonnas võib peale möödunud sajandi 80-ndatel loodud ja 1991. aastal Lahesõjas edukalt ära proovitud “kombineeritud õhk-maa operatsiooni” doktriini märkida nüüd ilmselt ära uue sõjategevuse vormi, niinimetatud “*kõikehõlmava operatsiooni*” doktriini tekke USA sõjakunstis. Iraagi sõda näitas vägede täieliku ühendatuse tähtsust. Operatsioon “Iraagi vabadus” oli esimene tõeline nelja väeliigi (maaväe, õhujõudude, laevastiku ja merejalaväe) ühiskampaania, milles nende tihe koostöö ei olnud korraldatud mitte ainult operatiiv-, vaid ka taktikalisel (kuni pataljon-brigaad) tasandil. Selle võimaldas äsja loodud ülimumoodne, koostegevusvõimetus tagav C4ISRi (*Command, Control, Communication, Computers, Intelligence, Support, Rescue*) täielikult digitaliseeritud süsteem.⁵¹

Liitlaste sõjalise edu tagas koalitsioonivägedes laialt kasutusel olnud kõrgtehnoloogia ning elektroonika abil ülimalt täpseks muudetud üksuste ja relvade suur tulejõud.

Suur roll edus oli õhujõududel, kes sooritasid ajavahemikus 19. märtsist kuni 22. aprillini sõja huvides kokku 47 600 väljalendu. Neist ründe-eesmärkidel 14 050, õhukaitseks ja -kontrolliks 5550, tankimiseks õhus 9700, transportimiseks 11 450, luure- ja juhtimisalasteks missioonideks 3400, pääste- ja otsinguoperatsioonideks 280 lendu. Väga intensiivselt kasutati transpordilennuväge. Õhu teel veeti 81 570 tonni erinevat varustust.⁵² Merejalaväe lahingulennukite arvel seejuures on 9800 lahingulendu, mille jooksul nad heitsid vaenlasele kokku 2200 juhitavat ning 2300 tavalist pommi ehk 6,24 miljonit naela (2836 tonni) lahingumoonat.⁵³ Merejõudude lennukikandjatel asuvate ründelennukite tegevus kavandati ühiselt koos õhujõudude lennukite ja kopteritega. Selleks kasutati üldist infosüsteemi. Lahingulendudest ligi 80% sooritati “pimelendudena”, s.t lennukid startisid täpset missiooni teadmata — pilootidele anti informatsioon hävitatavate sihtmärkide kohta siis, kui nad olid juba tegevuspiirkonna õhuruumis. Seda võimaldas juhtimissüsteem TBMCs (sõjatandri lahingujuhtimise põhisüsteem, *Theater Battle Mana-*

⁵¹ Learning the lessons of Iraq. — Canberra Times, 7 May, 2003. Lk 15A.

⁵² Cordesman 2003. Lk 143.

⁵³ Murray & Scales 2003. Lk 115.

gement Core Systems), mille arendas välja USA firma Lockheed Martin Corporation.

Suurimaks muudatuseks võrreldes eelnevate sõdadega oli ka operatsioonide uus, n-ö “tulemusel baseeruv” (*Effects Based*) planeerimisviis. Komandörid planeerisid kindlate eesmärkide saavutamise ja kui nende plaan ei võimaldanud jõuda soovitud tulemuseni, siis muutsid seda kiiresti. Teise maailmasõja aegadest pärinev traditsiooniline “lineaarne” või “vaenlase kurnamisele tuginev” mõtteviis oli loonud doktriini rünnata ja hävitada kõike, mis avastatakse. Tänapäeval ei ole vajadust rünnata ja hävitada kõike. Vastupidi, “tulemusel baseeruv” planeerimine pakub võimalusi saavutada lahinguväljal soovitud tulemus, rünnates väiksemat hulka, kuid vastasele tundlikumaid sihtmärke väiksema, aga täpsemate relvade hulgaga.

Operatsiooni “Iraagi vabadus” iseärasuseks oli ka arvukate erivägede üksuste kasutamine. Varem traditsiooniliselt teistest väeosadest teatud eraldatuse tingimustes tegutsenud eriväelased olid nüüd kindlalt kaasatud sõja- ja ka lahinguplaanidesse ning tegutsesid koalitsioonivägede integreeritud osana tihedas koostöös teiste väe- ja relvaliikide üksustega.

Sõjategevuse käigus ei saavutatud maaväe ja õhujõudude kõrgemate komandöride tasemel mitte ainult kontseptuaalne koostegevusvõime, vaid ka ühine lähiõhutoetuse võimekus. Uus digitaalne lahinguvälja Internetitehnoloogia, mida toetas oluliselt suurenenud täppistrelvade kasutamine, andis kõigile võitlevatele üksustele kindlust, et nad teavad oma vägede täpset asukohta ja vaenlase sihtmärke.

Oluliselt soodustas võitlejate tegevust lahinguväljal nende otstarbekohane riietus ja varustus. Liitlasvägede sõdurid kandsid mugavaid ja kergeid rõivaid, olukorrale vastavat lahinguväevarustust. Selle hulka kuulusid soomusvest, kiiver aga ka isiklik raadiosaatja, et iga sõdur saaks teistega sidet pidada, keemiakaitseriietus ja varustus, toidupakid, vee-pudelid, esmaabipakid jne.

Võitlustaktika seisukohalt Iraagis oli koalitsioonivägede eripäraks see, et nad hoidusid pealetungioperatsioonides otsestest kokkupõrgetest kaitstes asuva vaenlasega. Iraaklaste tähtsamad vastupanusõlmed blokeeriti väikeste jõududega ja seoti lahingutega, samal ajal kui väekoondiste peajõud sooritasid manöövri ja möödusid vastupanukolletest, sekkumata

võitlusesse. Kohtumisel vastasega hoiduti lähivõitlusest. Iraagi väeosa-
dele koondati kõigepealt oma lennuväe löögid ja suurtükiväe tuli ning
alles pärast vaenlase "põhjalikku töötlemist" jätkati rünnakut maaväe
üksustega.

Huvitav on võrrelda koalitsiooni lennuväe tegevust kahes Iraagi sõjas.
Lahesõda kestis 42 ööpäeva ja selles tegi liitlaste lennuvägi kokku
126 645 väljalendu. Operatsiooni "Iraagi vabadus" jooksul sooritas lennu-
vägi sõjategevuse piirkonnas kokku 36 275 väljalendu (keskmiselt 1576
lendu ööpäevas), millest 14 050 olid ründelennud.⁵⁴ Oluliselt väiksem
lendude hulk oli seotud täppisrelvade laialdase kasutamisega, mis vähen-
das tunduvalt laskemoonakulu objektide hävitamisel ja nõudis seega ka
väiksema arvu lennukite osavõttu rünnakutes. Kui 1991. aasta sõjas
kasutati ainult 7% rünnakute puhul täppisrelvi, siis 2003. aastal lennu-
kitelt Iraagi pinnale langetatud laskemoonast olid ligi 65% täppisrelvad.

Operatsiooni juhtimise ja elluviimise meisterlikkust illustreerivad hästi
ka koalitsiooni suhteliselt väikesed kaotused. Meenutame seejuures, et
kolmenädalase sõja jooksul vallutati 25miljonilise elanikuga, 437 000 km²
pindalaga ja ligi 400 000mehelise relvajõuga riik. Infoagentuuri Reuters
teatel oli Iraagis 17. aprillil seisuga surma saanud kokku 125 sõjameest,
sealhulgas lahingutes 107 ja mitmesugustes õnnetustes 18. Haavatuid oli
495 ja kolm sõjaväelast olid teadmata kadunud.

Eesti Päevaleht teatas 22. aprillil viitega Ameerika ajalehele USA
Today, et sõjas on hukkunud kokku 111 ameeriklast lahingutes ja 21
õnnetustes, üks on teadmata kadunud. Brittide kaotused olid 31 lange-
nut, seahulgas 16 sõjaväelast sai surma "sõbraliku tule" tagajärjel ja üks
suri terviserikke tõttu.⁵⁵ Võrdluseks võib tuua 1990.–1991. aasta
Lahesõja, kus hukkus liitlaste poolel 293 ameeriklast, 39 araablast, 24
britti ja kaks prantslast. Kui Lahesõjas kaotas ainuüksi USA 63
lahingulennukit ja kopterit, siis 2003. aasta sõjas kaotasid liitlased
kokku 18 lennumasinat.

---

⁵⁴ **W. Matthews.** Triumph of Jointness: Integrating Services, C4I Pays Off for U.S.
in Iraq. — Defense News, 14 Aprill, 2003. Lk 11.

⁵⁵ **H. Suurkask.** USA pääses Iraagist väheste ohvritega. — Eesti Päevaleht,
22.04.04.

Koalitsiooni probleemid

Vaatamata ilmsele sõjalisele edule, märgivad Ameerika uurijad ära ka mitmed planeerimisprotsessi suured puudused. Nii on paljude arvates küsitavad Pentagoni nn ühendatud planeerimisstrateegia alused. Operatsioon “Iraagi vabadus” planeeriti tegelikult ilma eelneva tervikliku ja ühendatud operatiivkontseptsioonita, ilma integreeritud väegrupi loomise ja logistika plaanita, mis oleks vastase vähegi tõsisema vastupanu korral võinud tekitada sõjakäigule väga tõsisid komplikatsioone.⁵⁶ Paljud asjad operatsiooni planeerimisel ja ettevalmistamisel tehti käigult, *ad hoc*. Kriitikud on üksmeelsed, et USA hinnang Iraagi vastupanuvõime kohta tugines valedele strateegilistele järeldustele. On ka märgitud, et USA ebaadekvaatne või puudulik diplomaatia sõja ettevalmistamise protsessi käigus on tekitanud suuri pingeid NATO liitlastega Euroopas ja kahandanud oluliselt rahvusvahelist toetust USA välispoliitikale ning Iraagi operatsioonile.⁵⁷

Operatsiooni käigus ilmnesisid suured probleemid “sõbraliku tulega”. Ehkki oma vägede tuvastamise küsimus oli teravalt päevakorras veel Lahesõja ajal ning pärast seda tehti üht-teist ka üksuste ja masinate varustamiseks vajaliku aparatuuriga, jäi see töö ilmselt poolikuks. USA ajakirjanduse andmetel oli operatsiooni “Iraagi vabadus” ajal “sõbraliku tulega” seotud juhtumeid enam kui kümnekond. Nii hävitas Kuveidi piiri lähistel USA Patriot-tüüpi rakettidega varustatud õhutõrjepatarei Briti lennuki Tornado ja tõenäoliselt ka veel ühe oma, F/A-18 tüüpi lennuki. USA õhujõudude lennuk ründas Briti soomukit Basra lähistel. Lõuna-Iraagis tulistasid üksteist eksikombel kaks Inglise tanki Challenger-2. Seejuures üks neis hävis, meekond sai surma. USA lahingulennuk A-10 ründas An Nasiriyah’ lähistel halbades meteotingimustes Ameerika üksust. Hukkus üheksa merejalaväelast, ligi kolmkümmend sai haavata. Kõige halvem õnnetus juhtus Iraagi Kurdistanis. Mosuli suunas teel liikunud ameeriklaste ja kurdide segakolonni ründas kaks USA lennukit.

---

⁵⁶ **D. A. Fulghum.** Fast Forward: The Pentagon’s Force-Transformation Director Takes an Early Swipe at What Worked and What Didn’t in Iraq. — Aviation Week and Space Technology, 28 April, 2003. Lk 34.

⁵⁷ **J. P. Rubin.** Stumbling Into War. — Foreign Affairs, September/October 2003. Lk 49–57.

Seejuures hukkus üks Ameerika sõdur, 17 kurdi võitlejat ja BBC tõlk, 45 inimest sai haavata.⁵⁸

Poliitikute poolt miinimumini kokkusurutud koalitsiooni maakomponent oli sunnitud tegutsema nagu köietantsija. Ainult Saddami võimetus korraldada sõjategevuse efektiivset juhtimist ja paisata oma väed kiiresti riigi põhjaosast lõunasse päästis koalitsiooni paljudest kriitilistest momentidest operatsiooni algfaasis. Ka Bagdadi kaitse läbikukkumine oli peamiselt Iraagi juhtkonna ebakompetentsuse ja hirmu või siis Iraagi väejuhatuse lagunemise vili. Mitmete USA kõrgemate sõjaväelaste arvates oli operatsiooniplaan mõttetult riskantne. Seda elluviiva väejuhatuse käsutuses oli vaid minimaalne hulk pealetungifaasi teostamiseks vajalikke jõude. Seejuures olid üksused sunnitud pausideta võitlema kõik kolm aktiivse lahingutegevuse nädalat, ilma et neid oleks keegi välja vahetanud puhkuseks ja jõudude taastamiseks. Neid asendada võivaid reserve lihtsalt polnud. Ehkki operatsiooni käik näitas, et vägesid oli piisavalt Iraagi armee purustamiseks, tuli nende terav puudus ilmsiks nii sõjategevuse käigus kui ka selle lõppfaasis.

Lahingutegevus, eriti maismaal, on üks ettearvamatuid inimtegevuse viise. Ta on juba oma loomult väga riskirohke, sest on seotud asjaoludega, mida on peaaegu võimatu ette näha. Seepärast sunnib terve mõistus iga operatsiooni alustamise eel võtma tarvitusele meetmed, mis viiksid kõrvõimalikud riskid võimalikult väikseks. Selleks operatsiooniks eraldatud jõud aga osutusid ebapiisavaks, et täita kõiki vägedele pandud ülesandeid.⁵⁹ See ilmnas ka “odavate” üksuste puudumises sõjatandril rahvuskaardi või kergejalaväelaste näol, kes oleksid taganud V armeekorpusse 350–400 km pikkuseks veninud kommunikatsiooniliinide kaitse. Nüüd tuli selleks kasutada eliitründeüksust — 82. õhuhessantdiviisi brigaadi, mida oleks hädasti vaja olnud oluliselt tähtsamate ülesannete täitmisel.

Endine NATO Euroopa vägede ülemjuhataja kindral Wesley Clark kirjeldab tekkinud olukorda järgmiselt: “See, et (sõja — A. L.) plaan on äärmiselt riskantne, selgus pärast operatsiooni sõjalise faasi lõppu. Olemasolevad jõud ja vahendid osutusid ebapiisavaks, et lahendada kõik

---

⁵⁸ Clark 2003. Lk 76–77.

⁵⁹ Clark 2003. Lk 84.

neile pandud ülesanded. Plaani koostajad oleksid pidanud ette nägema erinevate ootamatute situatsioonide tekke võimaluse, kaasa arvatud rahva vastupanu USA okupatsioonile sõjajärgses Iraagis, ja plaanima vajalikud abinõud. Kuid “veereva stardi” filosoofia,* mis näis olevat rohkem seotud vägede paigutamise jätkuvate probleemide kui strateegiliste kalkulatsioonidega, ja lootus sellele, et lennuvägi suudab kompenseerida maavägede vähesuse, tegid selle võimatuks. Selle tulemusena ei olnud USA relvajõud operatsiooni lõpul võimelised tagama julgeolekut, peatama maröödroitsemist ja sabotaaži, tagama küllaldast sõjalist kohalolekut riigi territooriumil või siis vähemalt Bagdadis. Saabunud korralagedus tekitas kahju USA poolt lahinguväljal võidetud usaldusväarsusele ja avas ukse sügavamale ning paremini organiseeritud vastupanule järgnevatel nädalatel...⁶⁰ “...Plaani suureks veaks oli operatsiooni lõpp, täpsemalt arvestused sõjajärgse olukorra stabiliseerimise kohta. Sõjaliste operatsioonide planeerimisel mingi kampaania raames on alati tarvis arvestada sõjajärgse perioodi kavandamisega. Strateegiline planeerimine armeede ja sõjandrite tasandil nõuab alati neljaastmelist mudelit: vägede ettevalmistamine — koondamine sõjategevuspiirkonda — otsustavate operatsioonide elluviimine — sõjajärgne tegevus. Vaenlase hävitamine lahinguväljal loob küll vajalikud, kuid ebapiisavad eeldused võiduks. Võit ei tähenda ainult vaenlase armee purustamist, vaid pigem temale järgnevat operatsioonide viimist eduka lõpuni selleks, et saavutada sõja eesmärgid. Selle operatsiooni eesmärkideks, nagu märkis ka kaitseminister Rumsfeld ise, oli kukutada režiim, viia riik välja terrorismivõrgustikust, leida ja hävitada massihävitusrelvad, lõpetada terroristide tegevus, luua eeldused Iraagi kiireks üleminekuks demokraatlikule juhtimisviisile, mis ei hakaks tulevikus ohustama tema naabreid. Võidu saavutamine nõuab operatsiooni täielikku planeerimist, alates otsustamisest, mis on edu kriteeriumiks pärast sõda ja vastavalt sellele oma tegevuse määratlemist ning vajalike jõudude ja vahendite eraldamist”.⁶¹ Ilmselt on kindralil

---

* Siin on peetud silmas operatsiooni algusaja pidevat muutmist.

⁶⁰ Clark 2003. Lk 86–87.

⁶¹ Clark 2003. Lk 88.

õigus — midagi jäi Pentagonil operatsiooni "Iraagi vabadus" ette valmistades kahe silma vahele.

Inimestel on tähtis mõista, et midagi täiesti ideaalset maailmas, sealhulgas ka poliitikas ja sõjaasjanduses, ei ole olemas ei tänapäeval ega ole võimalik saavutada ka tulevikus. On vaid lõputu protsess püüelda ideaali poole.

Kindralmajor **Ants Laaneots**,
Kaitseväe Ühendatud Õppeasutuste ülem

IRAAGI SÜNDMUSI KAJASTAV DISKUSSIOON AJALEHES POSTIMEES

KAREN KULDNOKK

I. Sissejuhatus

Siinne artikkel keskendub Iraagi sündmuse kajastava diskussiooni analüüsimisele ajalehes Postimees. Praegu Eesti ühiskonnas peaaegu puudub diskussioon selle üle, milleks ja kuidas sõja teemal seisukohti väljendatakse. Sellele on viidanud KVÜÕA toimetistesarjas ilmunud artiklis ka Siret Rutiku.¹ Mujal maailmas, pikema demokraatia ja suuremate sõjaliste kogemustega maades on selleteemaline diskussioon märksa laiaulatuslikum. Eesti kaitseväes peetakse kaitseväge ja kaitseväelaste keelest rääkides silmas eelkõige oskuskeelt. Sellele, milleks ja kuidas seisukohti väljendatakse, tähelepanu ei pöörata.

Siinse artikli eesmärk on vaadata, kuidas peegeldab ajalehekeel Iraagi küsimust erineva eluvaldkonna esindajate vaatepunktidest, missuguse seisukoha võtavad Iraagi konflikti suhtes Eesti ajakirjanikud, poliitikud ja avaliku elu tegelased. Artiklis jälgitakse, missuguseid retoorilisi võtteid nad kasutavad oma argumentatsiooni tugevdamiseks, kuidas nende suhtumine väljendub keelekasutuse kaudu.

Uurimismeetodiks on funktsionaalne tekstianalüüs, konkreetselt toetutakse Halliday süsteemfunktsionaalsele teooriale,² mille järgi keele kirjeldus on väljendusvõimaluste süsteemi kirjeldus ja tekstianalüüs

---

¹ S. Rutiku. Kuidas rääkida sõjast? Mõtisklus militaarkeelest. — KVÜÕA toimetised, nr 2, 2003. Lk 161.

² M. A. K. Halliday. An Introduction to Functional Grammar. London: Arnold, 1994.

kujutab endast keeleliste valikute analüüsi. Teksti konstrueerides valib keelekasutaja olemasolevast süsteemist oma eesmärkidele ja hoiakutele vastavad keelendid ja loob nii teatud tähendustega tekstimaailma.³

Ajakirjandus on väli, mille kaudu levitatakse ideid ja kehtestatakse ideoloogiaid. Iga tekst moodustab selles väljas “tähenduste pilve”, mis omakorda on osa semioosisest ehk märgiprotsessist. Tekstile on iseloomulik see, et lisaks sellele, mida seal objektiivselt ja ühemõtteliselt väljendatakse, on tekstis alati ka midagi subjektiivset ja mitmemõttelist.⁴ Seega ei ole ajalehetekstid mitte üksnes spontaansed lausumisaktid, vaid sihipärase retoorika ja teadlikult valitud argumentatsiooniga veenmise vahendid. Prantsuse sotsioloog Pierre Bourdieu on seisukohal, et ajakirjandustekstides tähendab millegi nimetamine nähtavaks tegemist, loomist, eksisteerivaks muutmist. Sõnade kaudu võtab teksti looja endale vastutuse, sest sõnad loovad asju, tekitavad fantaasiaid, hirme, foobiaid või lihtsalt vääri ettekujutusi.⁵

Viimaste aastate jooksul on meediakeel oluliselt muutunud. Veel mõned aastad tagasi kohtas ajalehetekstides harva ja juhuslikult sellist sõna nagu *terrorism*. Nüüd ei möödu päevagi, kui ei näeks ajalehtedes väljendeid *rahvusvaheline terrorism*, *võtlus terrorismi vastu* jne. Maailm meie ümber on muutunud ja ka meedia on hakanud keele kaudu looma maailmast teistsugust tegelikkust kui varem.

Siinse artikli uurimisobjektiks on ajalehes Postimees 2003. aasta algul avaldatud järgmiste autorite arvamustekstid: literaat Enn Soosaar (“Lihtne lahendus ei lahenda”, 3. märts 2003), humanitaarinstituudi õppejõud Daniele Monticelli (“Eurooplased sõja vastu”, 4. veebruar 2003), humanitaarinstituudi õppejõud Mihhail Lotman (“Eurooplased sõja vastu?”, 12. veebruar 2003), politoloog Eiki Berg (“Sõda probleeme ei lahenda”, 15. veebruar 2003), Postimehe ajakirjanik Kadri Liik (“Halva diplomaatia kurb tulemus”, 19. märts 2003), vabakutseline tõlkija ja ajakirjanik Marek Laane (“Sõja miks”, 20. märts 2003), kolumnist Indrek Tarand (“Kaotatud

³ R. Kasik. Funktsionaalse tekstianalüüsi eri suunad. — R. Kasik (toim), Tekstid ja taustad II. Tekstianalüüsi vaatepunkte. Tartu, 2003. Lk 8.

⁴ M. Lõhmus. Kust otsida meediatekstide sotsiaalset põhja?: <http://www.folklore.ee/pubte/meedia>, 1.11.2004.

⁵ P. Bourdieu. Televisioonist. Tallinn: Perioodika AS, 1999. Lk 15–16.

võimalus ja võimalus kaotada”, 21. märts 2003) ja TPÜ professor Voldemar Kolga (“Eestlaste piinlik vaikumine”, 25. märts 2003).

2. Argumenteerimine

Iga autor hakkab looma oma tekstiga teatud tekstivälist tegelikkust, liigitab asju, sündmusi ja isikuid mingitesse kategooriatesse. Teatud eseme, sündmuse, objekti nimetamine mingil viisil vormib selle sündmuse, isiku millekski, millel on teatud omadused (hea/halb, tõsiselt võetav/ tähtsusetu jne). Need kategooriad määratlevad mingeid toiminguid, mida saab nimetada kas tavapäraseks või ebatavalisteks, heaks kiidetuteks või süüdistavateks.⁶ Selle kaudu omakorda, kuidas teksti autor sündmusi, esemeid, isikuid kategooriatesse liigitab, väljendub tema suhtumine.

Analüüsitavates artiklites võetakse Iraagi sündmuste suhtes mingi seisukoht, ollakse kas sõja suhtes eitaval positsioonil või leitakse, et Saddam Hussein tuleb võimult kukutada. Näiteks Enn Soosaar ja Mihhail Lotman on selgelt Ameerika Ühendriikide poolel, nende tekstid on ka kujundlikud ja emotsionaalsed. USA poolel on ka Kadri Liik, kuid tema artikkel põhineb neutraalsemal analüüsil. Selgelt sõjavastane on Daniele Monticelli tekst. Puhkeva sõja ja Ameerika Ühendriikide “sammude” vastu on ka Eiki Berg, Marek Laane, Indrek Tarand ja Voldemar Kolga, kuid nende arvamus on rohkem teksti sisse peidetud ja tuleb ridade vahelt välja lugeda. Kõigile artiklitele on iseloomulik see, et selles konfliktis püütakse Eestit mingile positsioonile paigutada, vastandatakse Vana ja Uus Maailm ning vastavalt oma tõekspidamistele leitakse, et Eesti peaks olema kas Euroopa või Ameerika Ühendriikide poolel.

---

⁶ A. Jokinen. Vakuuttelevan ja suostuttelevan retoriikan analysoiminen. A. Jokinen, K. Juhila, E. Suoninen. Diskurssianalyysi liikkeessä, Tampere, 1999. Lk 130. [Edaspidi *Jokinen 1999.*]

2.1. Kuidas räägitakse Ameerika Ühendriikidest?

Järgnevas antakse ülevaade sellest, missuguse hoiaku võtavad analüüsivad autorid Iraagi sõja suhtes ja kuidas avaldub nende suhtumine Ameerika Ühendriikidesse. Enn Soosaar kasutab Ameerika Ühendriikidest kõneldes positiivse tähendusega nimetust *partner* ja seostab selle Eestiga (*Eesti transatlantiline partner*), leides, et Eesti asi ei ole tekitada temaga vastasseisu, vaid järjest keerulisemateks muutuvates olukordades teda toetada ning talitseda. Argumentidena ei esita ta siiski Ameerika Ühendriikide teeneid Eesti ees, vaid kasutab Ühendriikide endiste teenete loetelu maailma arengus. Ta kiidab ameeriklasi ja avaldab arvamust, et ajaloolle tagasi vaadates peaks neile tänulikud olema: *Aga eelkõige tänu just ameeriklaste otsustavusele ning abile denatsifitseeriti Saksamaa, demilitariseeriti Jaapan, aidati suurkatastroofijärgne Euroopa jalule, mõrastati sotsialismikolossid, lõpetati tapatalgud Balkanil, anti Afganistanile võimalus rahunemiseks.*

George Bushile tunneb Soosaar isegi kaasa. Argumendina kasutab ta kriitikute poolt väljatoodud negatiivsete omaduste liialdatud ümbersõnastamist, et sellega vastuargumentide usutavust vähendada ja naeruvääristada: *George Bushi lugu on hoopiski täbar. Talle istutatakse sarved pähe ja saba taha. Ameeriklased muudetakse sõjaõhutajateks, kes haurvad kurikavalat maailmavallutamise plaani ja lõhuvad suurpiirkondade stabiilsust, et kehtestada oma mõjuvõimu Vanas Maailmas, Lähis-Idas, Kesk-Aasias.* Ümbersõnastamise käigus konstrueeritakse ameeriklaste asemel aktiivseteks tegijateks kritiseerijad (*istutatakse pähe, muudetakse sõjaõhutajateks*). Autor kasutab siin umbisikulist tegumoodi, jätab täpsemalt määratlemata, kes need sarvede päheistutajad ja sõjaõhutajateks muutjad on.

Mihhail Lotman väljendab oma suhtumist tugevate hinnanguliste adjektiividega, leides, et vastutuse veeretamine Ühendriikidele ja isiklikult Bushile pole *mitte üksnes ebaõiglane, vaid lühinägelik ja rumal.* Ka tema kasutab argumendina Ameerika Ühendriikide varasemate teenete loetlemist, aga mitte maailma, vaid Eesti aspektist. Tema arvates on *meil Eestis omad põhjused mitte kaasa minna Lääne-Euroopas leviva anti-ameerikaliku hüsteeriaga: kogu Nõukogude okupatsiooni vältel oli vaid*

üks riik, mis toetas Eesti iseseisvuspürgimusi **mitte üksnes sõnaliselt, vaid ka** säilitas teatud tasandil Eesti diplomaatilise esindatuse. See riik oli Ameerika Ühendriigid. Ka võimalike tulevaste konfliktide puhul loodame me ennekõike **kirutud ameeriklaste abile, mitte** Prantsusmaale, Saksamaale ega isegi mitte Iraagile. Lotmani tekstis tuleb selgelt esile arvamus, et me peame Ameerika Ühendriikidele olema tänulikud, sest see riik on meid toetanud ja loodetavasti teeb seda ka tulevikus. Negatiivset suhtumist Ameerika Ühendriikide kritiseerijatesse väljendatakse tugevate vastandustega (*vaid üks riik; mitte üksnes sõnaliselt, vaid ka...; ...ennekõike ameeriklaste abile, mitte...*) ja emotsionaalselt laetud sõnavaraga (*antiameerikalik hüsteeria, kirutud ameeriklased*).

Lotman sõnastab ümber ka üldlevinud argumendi, et Iraagi sõja põhjuseks on Ameerika Ühendriikide majanduslikud ja geopoliitilised huvid: *Mis puudutab majanduslikke huvisid, siis on Ameerika huvid Iraagis üksnes need, et toodetaks maksimaalselt palju naftat ja seda müüdadaks takistamatult, tagades selle tooraine odava hinna*. Lotman tugevdab oma argumenti liialdava fraasiga *üksnes need*. Ta näitab, et Ameerika Ühendriigid ei lähtu mitte ainult oma huvidest, vaid tegutsevad teiste kasu nimel suisa enda kahjuks, seades Ühendriigid nii soodsasse valgusse: *Selle asemel me näeme, et juba mitu Ameerika valitsust piirab vägisi Iraagi naftatootmist, tekitades muuseas ka oma majandusele otseselt kahju*.

Kadri Liik kasutab teistsugust argumentatsiooni — ta jaotab vaadelava objekti kaheks (Ameerika Ühendriikide tegevus ja selle representeerimine avalikkusele). Ta möönab üht (USA võitleb küll õige eesmärgi nimel), kuid peab negatiivse suhtumise põhjuseks teist (*hämmastavalt halb diplomaatia* on viinud kurva tulemuseni: Bush ei ole suutnud maailmale seletada, miks ta Iraaki sõdima läheb). Kadri Liik jätab täiesti kõrvale Ameerika Ühendriikide tegevuse (mis eesmärk see “õige eesmärk” on, mille nimel USA võitleb, ja kas see ikka on “õige”) ja analüüsib oma artiklis põhiteemast eraldatud osaprobleemi, asja esitamist avalikkusele. Tema artikkel on vormiliselt neutraalne, kuid fokuseeritud vaid ühele aspektile. Autori enese pooldav seisukoht väljendub lauses *Ent — kui USA oma eesmäärke sujuvalt ja järjekindlalt põhjendada ei suuda, ei tähenda see automaatselt, et eesmärgid ka ise valed oleksid*. Seega ta pooldab ameeriklaste tegevust, aga väljendab seda kaudselt

eituse eitamise kaudu (...ei tähenda,...et eesmärgid... valed oleksid) ja argumente esitamata. Samal ajal ta mõistab ka kritiseerijaid, aga sõnastab ümber kritiseerimise põhjuse.

Daniele Monticelli on sõja vastu ja kritiseerib Eesti seisukohta, süüdistades Eestit kaudselt (tingimusliku kui-kõrvallause vormis) mõjutatavuses ja otsustusvõimetuses: *Kui soovitakse säilitada oma iseseisev mõtlemis- ja otsustusvõime meedia ja riigi tasandil, tuleks praegusel juhul lähtuda väga lihtsast küsimusest: kas sõda Iraagi vastu on õigustatud?* Argumendina on kasutatud apelleerimist Eesti imagole ja eneseuhkusele. Autor võtab endale Eesti suhtes ka õpetajarolli, soovitades, mida tuleks teha. Samal ajal pehmenab ta direktiivsust siiski konditsionaalivormiga.

Monticelli vaeb ka sõja põhjusi, fokuseerides oma tähelepanu ise ümbersõnastatud osale sõja põhjustest: *Muude põhjenduste puudumise tõttu tuleb minu arvates nõustuda oletusega, et Bushi kavandatava sõja tõeliseks eesmärgiks on tagada kontroll Iraagi nafta üle ja laiendada USA sõjaväelist kohalolekut ja mõjusfääri ida suunas, nagu tehti nii Afganistanis kui selle lähedal asuvates riikides.* Fraas muude põhjenduste puudumise tõttu esitatakse siin nominalisatsioonina, vaikimisi eeldatava väitena, mida sellisel kujul ei saa kuidagi kahtluse alla seada. Ka sõnastatud põhjust ei esita autor enda nimel, vaid argumenteerib laiemale arvajakonnale, millega tema sama meelt on (*tuleb nõustuda oletusega*). Monticelli läheb oma väite juures koguni nii kaugele, et ei räägi mitte enam Ameerika Ühendriikide kavandatavast sõjast, vaid paneb kõige eest vastutama Bushi. Samas ei ole ta seda seisukohta esitanud oma väitena (lause reema-osas), vaid antuna ja just nagu teadaoleva lähtekohana (lause teema-osas). Võrdsustades Iraagi sündmused Ameerika Ühendriikide käitumisega mujal (...nagu tehti nii Afganistanis kui selle lähedal asuvates riikides), väljendab autor oma totaalset vastuseisu Ühendriikide poliitikale laiemalt, mitte üksnes Iraagi sündmustele.

Monticelli vastandab üsna selgelt Ameerika Ühendriigid ja Euroopa, kus mustvalgelt öelduna esimene neist on "halb" ja teine "hea": *Loodan, et Euroopa, tugevdades oma poliitilisi esindusorganeid, suudab lähikuudel või -aastatel pakkuda teistsuguseid visioone maailma probleemide lahendamiseks, kui on need, mis valitsevad praegu ja tõenäoliselt ka*

tulevikus USA juhtkonnas. Siit väljendub arusaam, et ega Ameerika Ühendriigid tulevikuski pole võimalised teistmoodi tegutsema.

Eiki Berg viib oma argumentatsiooni laiemale taustale, rääkides sõja poolt ja vastu üldises tähenduses, konkretiseerimata seda Iraagi ja Ameerika Ühendriikide vahelise konfliktina. Ta on oma artiklis seisukohal, et sõda mis tahes maailma nurgas ja kui tahes õiglastel motiividel murendab korda, rahvusvahelise õiguse alustugesid ja stabiilsust tervikuna maailmas. Sellest aspektist süüdistab ta Eestit avalikult (*kohe avameelselt, nagu mõni lapsesuu kunagi*) sõja poolele asumises. Ta kritiseerib oma artiklis Eesti välispoliitika kujundajaid, kes usuvad, et kiire ja võidukas sõda aitaks kaasa rahvusvahelise julgeoleku kindlustamisele. Berg peab taunitavaks, et sõda õigustatakse rahu taotlemisega. Oma seisukoha väljendamiseks kasutab ta selgelt negatiivse konnotatsiooniga väljendeid *topeltstandard* ja *silmakirjalikkus* (*samas topeltstandardeid ja silmakirjatsemist vähimalgi moel varjamata*). Ta on Eesti välispoliitikute seas välja öeldud arvamuse suhtes ülikriitiline ja teravdab oma kriitikat veelgi värvikate metafooridega: *Me oleme ka piisavalt nutikad, et vajadusel appi võtta Hitleri võrdkuju II maailmasõja nüguripäevadest. Sest mis on lubatud suurtele, pole mõeldav väikestele, ning et sellest supist terve nahaga välja tulla, tuleb tuua ohver sõjaaltarile.*

Berg räägib Eesti kõrval kaude siiski ka Ameerika Ühendriikidest, ilma nime nimetamata, mistõttu üldistamine suurendab veelgi tema kriitilist suhtumist: *Kui mõni riik arvab, et tal on eelisõigused või midu privileegeritud staatus, siis see loob pretsedendi üha uutele rahvusvahelise õiguse põhimõtete rikkumistele.*

Marek Laane kaalub oma artiklis sõja puhkemise põhjusi. Tema artikkel on võrdlemisi neutraalse sõnavaraga, ometi on märgata autori suhtumine: ta on sõja vastu. Ta väljendab oma suhtumist juba artikli alguses retoorilise küsimusega (*Miks ja mis õigusega küll USA ning nende kaaslased sõda alustavad?*), mille vorm sisaldab implitsiitselt eitavat hinnagut (*mis õigusega küll... sisaldab peidetud vastust, et õigust ei ole*). Laane ka vastab: *Vastus küsimuse teisele poolele on tegelikult lihtne, kuigi vähe on neid, kes seda nii tahaksid sõnastada: tugevama õigusega. USA on Laane sõnul viimasel kümmekonnal aastal ainuke riik, mis maa-*

ilmas loeb ja kellele pole vastast. Ameerika Ühendriikide nimetamine tugevama õigusega riigiks on Iraagi-diskursuses üsna levinud.

Laane analüüsib ka põhjusi, miks sõda alustatakse. Ta räägib üldiselt, ilma oma isiklikku seisukohta otseselt avaldamata. Laane viitab, et kindlasti ei ammendu kogu olukord põhjustega, mis on *ametlikult esiplaanil ehk Iraagi ilmajätmisega massihävitusrelvadest*. Ta leiab, et Iraak on piirkond, mis tänu oma ressursidele läheb korda kogu maailmale. Ta avaldab oma arvamust pehmelt, rääkides üldiselt ressursidest, ilma neid veel otseselt naftaks nimetamata. Samal ajal ei väljenda ta oma isiklikku arvamust, vaid nimetab seda marksistide seisukohaks, vastandades sellele mittemarksistide seisukoha: *Sõda ei käi nafta pärast, kuid päev pärast sõda pöörleb küll kõik nafta ümber*. Laane ise ei astu kummagi rühma poolele ja leiab, et tulevik näitab, kellel on õigus. Ta siiski ennustab, et *tosina aasta taguse (Kuveidi) kogemuse põhjal võib naftateooria vastastel rohkem õigus olla*, pehmendades oma arvamust modaalverbiga *võima*.

Laane lõpetab positiivse noodiga, pannes lootuse Ühendriikide õiglasemale käitumisele: *Kui ka on väheusutav, et USA-l õnnestuks Iraagi nafta oma kontrolli alla saada, tuleb vähemalt loota, et Ühendriikidel jagub mõju selleks, et võimalik naftatulu jõuaks valitsejate tasku asemel, kuhu see praegu pidurdamatult voolab, lähemale tavalistele iraaklastele*.

Indrek Tarand kritiseerib oma artiklis pigem Eestit ja eestlaste suhtumist Iraagi küsimuses, kasutades selleks emotsionaalset keelt. Tema arvates jälgime me Iraagi sõda kui *spordivõistlust, kus on omad lemmikud, kellele põialt hoida. Tunneme uhkust täpsete pommide üle ning kaifime startivaid hävitajaid ja rakette*.

Ka Indrek Tarand ei väljenda oma suhtumist otse, ometi kumab selle kriitika tagant vastu sõjavastane olek, kus koos Eesti kritiseerimisega kritiseeritakse ka Ameerika Ühendriike. Ta nimetab meid *Ameerika väikesteks fännideks Läänemere kallastel: Loodame salamisi, et need relvad ja sõjamehed kaitsevad ka meie julgeolekut, et Ameerika ei unusta oma väikest fänni Läänemere kallastel*. Sõnavalikus sisaldub annus irooniat. Ta püüab leida ka vastust küsimusele, miks me oleme USA liitlased: *tunnustades USA õigust rünnata ilma ÜRO mandaadi uuendamiseta, tunnistasime tegelikult ebameeldivat printsipi — kellel jõud, sellel õigus. Ja oma*

jõust suure ohu korral oleme enamgi kui teadlikud. Taas viidatakse siin tugevama õigusele, nimetades seda *ebameeldivaks printsiibiks* ja viies selle nimetaja alla ka *USA õiguse rünnata*. Selline seostamine laiendab ebameeldivuse hinnangu Eesti pragmaatilisele seisukohale, et meiegi saame sellest tugevusest loota kasu.

Ka Voldemar Kolga ei avalda oma seisukohti otse ja sirgjooneliselt. Ta räägib eestlaste positsioonist selles konfliktis, vaadeldes seda psühholoogi pilguga. Kolga vastandab Eesti kogu maailmaga: kui mujal maailmas on sõjavastased demonstratsioonid, siis meie inimene peab *selle psühhodramaatilise auru enda sisse jätma, mis võib lõhata aga katla*. Sellises väites peitub hoiatus, mis võib juhtuda, kui sõjavastast hoiakut ei saa vabalt avalikustada, ja ka implitsiitne eeldus, et eesti rahvas tegelikult tahaks korraldada sõjavastaseid demonstratsioone, aga mingil põhjusel (millel Kolga pikemalt ei peatu) ei saa seda teha. Kolga nimetab Ameerika Ühendriike maailmavalitsejaks, suureks ja võimsaks, kellega on psühholoogiliselt lihtsam olla ühes pundis. Kolga vastandab Eesti riigi ja eestlased, väljendades sellise jaotusega oletust, et riigil ja rahval on erinev suhtumine: *Teist teed praktiliselt ei ole meile antud, kuna siis oleksime sunnitud võtma rüüvastase positsiooni*.

Eesti kui riigi tegutsemist nimetab Kolga kannuste teenimiseks Ameerika Ühendriikide ees, millest siiski ei pruugi olla kasu NATOsse saamisel.

Iraagi-diskursuses tekib kaks selget osapoolt. Ühed autorid toetavad Ameerika Ühendriike (Enn Soosaar, Mihhail Lotman, ka Kadri Liik). Argumentideks on tänulikkus ja pragmaatilisus. Põhjendustena esitatakse kas Ameerika Ühendriikide teened maailma mastaabis või Eesti seisukohalt. Ameerika Ühendriikidest räägitakse kui partnerist, kelle abile me saame loota tulevikus, kui me teda nüüd toetame. Sõja enda õigustatus või õigustamatus jääb pigem tagaplaanile. Teised autorid (Daniele Monticelli, Eiki Berg, Marek Laane, Indrek Tarand, ka Voldemar Kolga) kritiseerivad Ameerika Ühendriike ja Eesti valitsust meie avaliku seisukoha eest. Nemad nimetavad Ameerika Ühendriike “tugevama õigusega” riigiks, kelle tugevust me tunnistame omakasu huvides ja kelle silmis me oma ametliku käitumisega püüame plusspunkte teenida.

2.2. Kuidas räägitakse Iraagist ja Saddam Husseinist?

Kui George Bushist räägiti üsna neutraalselt, siis suhtumine Saddam Husseinile on emotsionaalsem. Osa autoreid vastandab oma tekstis Saddam Husseinile ja maailma ning viitab, et Hussein ohustab kogu maailma. Teised vastandavad jällegi Saddam Husseinile ja iraklased, kellele temast vabanemine head teeks. Enn Soosaare tekstist tuleb selgelt välja vastandus Husseinile ja maailm. Ta jagab Saddam Husseinile eriti värvikaid tiitleid, nimetades teda *võimu anastanud türanniks, kes on valla päästnud kaks sõda naabrite vastu, teinud kaasmaalaste elu põrguks ja vilistanud jultunult ÜRO Julgeolekunõukogu paarikümne resolutsiooni peale*. Veel nimetab ta Husseinile väikeseks diktaatoriks ja veriste kätega diktaatoriks. Samal ajal ei räägi Soosaar ainuüksi Husseinist, vaid üldistab ja toob oma seisukoha tugevdamiseks tema taha kõik türannist valitsejad: **Husseinitaolised piirkondlikud võimuhullud kujunevad inimkonnale järjest tõsisemaks probleemiks, küsimus on ikkagi selles, mida teha pükki pääsenud hulludega, kes võivad ohustada suurema regiooni rahu**.

Teised autorid on Iraagist rääkides ja Saddam Husseinile nimetuste jagamisel veidi tagasihoidlikumad. Kadri Liik toob vastanduse Husseinile versus maailm sisse alles artikli lõpus, nimetades Saddam Husseinile diktaator Husseiniks: *Iraagist rääkides tasuks siiski mõelda diktaator Husseinile, tema räpastele relvadele ja sellele, kuivõrd palju parem koht on maailm ilma nendeta*.

Seevastu Marek Laane vastandab Saddam Husseinile ja iraklased. Tema arvates on *ainuke põhjus, mille pärast tasub seda sõda pidada — et Iraagi elanikud saaksid unustada viimase veerandsajandi sünguse ning elada oma maal nii, nagu nad ise tahavad, talumata inimvaenuliku türanni vägivalatsemist*.

Ka Indrek Tarandi tekstist selget vastandust ei leia. Küll võib aga artiklist välja lugeda, et tema sümpaatia kuulub iraklastele. Ta nimetab neid lihtsateks inimesteks, kelle elukeskkonna ja elu sõda paratamatult hävitab. Samuti ei kerki Voldemar Kolga tekstist esile selget vastandust. Siiski tundub, et temagi tunneb kaasa iraklastele, nimetades neid kannatavaks rahvaks (*muide keegi ei kutsu Saddami toetama, vaid olema solidaarne kannatava rahvaga*).

Kui vaadata, kuidas Saddam Husseinini nimetatakse, siis enamasti räägitakse temast ees- ja perekonnanime kasutades. Huvitav on see, et nii Kadri Liik kui Voldemar Kolga kasutavad muuhulgas ka nimekuju Saddam. Eesnime kasutamine viitab tuttavlikkusele, signaliseerib, et meil pole vaja hoida distantsi. Siit võib teha järelduse: Saddam Husseinist on nii palju räägitud, ta on tõusnud meie kõigi huviorbiiti, nii et lubame endale nimetada teda tuttavlikult eesnime pidi. Seda enam pole vaja Saddam Husseiniga distantsi hoida, et ta sümboliseerib kogu maailmas ”kurjuse kehastust”.

3. Autori positsioon ja staatus

Retoorilise analüüsi seisukohalt on oluline vaadata ka seda, kuidas autori isik on seotud esitatava väitega: kas autor seob end sellega või hoopiski eemaldab sellest. See, et väidet ei esitata oma nime all, vaid autor esineb pelgalt argumenti edastajana — justkui esitab mingit üldist teadmist või kellegi teise ütlust —, on viis toota neutraalsust ja vältida seletamiskohustust.⁷

Analüüsitud tekstides räägivad enda nimel Enn Soosaar, Daniele Monticelli, Mihhail Lotman ja Indrek Tarand. Nad väljendavad oma isiklike seisukohti valdavalt *mina*-vormis rääkides. See tähendab, et nad ei peida oma arvamust üldiste tõdede ega umbisikulise tegumoe taha, vaid ütlevad otse, mida arvavad. Kõigis tekstides mõjub *mina*-vorm emotsionaalsena, selle kaudu deklareeritakse jõuliselt oma subjektiivset seisukohta, näiteks

Enn Soosaar: *Ma ei usu, et seda, kuidas toimib inimeste kujundatud maailm, saaks mõista mõne lihtsa kontrastidele ülesehitatud mudeli abil. Veel enam: mul on kuri kahtlus, et Husseinini-taolised piirkondlikud võimuhullud kujunevad inimkonnale järjest tõsisemaks probleemiks.*

Daniele Monticelli: *Kui minu kodumaa peaminister Silvio Berlusconi ruttab töötama täielikku toetust USA presidendile, on minul sõjavastase itaalllasena täna vähemalt võimalik öelda: «Ich bin deutsh, je suis français.»*

⁷ Jokinen 1999. Lk 136–137.

Indrek Tarand: *Ma ei karda* nii väga maailmakorra muutumist ühepolaarseks, ehkki selles vältimatult sisalduvad ohud meiegi julgeolekule. *Ma ei pelga ka*, et see sõda lööb meile tuntud tsivilisatsiooni majanduse täiesti sassi. *Ei tunne hirmu*, et fanaatilised terroristid valivad Tallinna paigaks, kus kättemaksuakte korraldada.

Huvitav on siinjuures see, et *mina*-vorm kaasneb just eitava lausega. Selle kaudu justkui rõhutakse enese eristaatust, teisel arvamusel olekut üldsusest.

Mihhail Lotman kasutab *mina*-vormi ka emotsionaalse mõjutusvahendina: *Olgu kohe rõhutatud, et mina olen samuti põhimõtteliselt igasuguse vägivalla ja sõjategevuse vastu. Ka Iraagi sõda, mis meid ilmselt varsti ees ootab, tekitab minus juba ette valu ja südametunnistuse piinu: tunnen neid alati, kui kusagil hukuvad süüitud inimesed ja ma ei suuda neid kuidagi aidata.* Lotman rõhutab siin oma tundeid, näidates end humaanse inimesena. Samal ajal väidab ta hiljem: kui muud üle ei jää tuleb Hussein siiski kõrvaldada.

Daniele Monticelli kasutab autoritest ainsana fraasi *minu arvates*. Ta ei väljenda oma arvamust üldise objektiivse tõena, vaid räägib subjektiivsest vaatepunktist: *Minu arvates on Postimehe otsus tervitada kaheksa riigi toetuskirja USA-le vägagi vaieldav, eriti viisil, kuidas seda on põhjendatud.*

Oma isiku on tekstist täielikult distantseerinud poliitik Eiki Berg ning ajakirjanikud Kadri Liik ja Marek Laane, nemad oma isiklikku arvamust otse ei avalda. Nende tekstis kõnelevad asjad enda eest, asjad juhtuvad iseenesest, lausetest puudub aktiivne tegija, subjekt on jäetud implitsiitseks. Eiki Berg kasutab oma tekstis umbisikulist tegumoodi ja üldist väljenduslaadi, kus ta jätab tegijad nimetamata: *Nii sünnivad hirmu- ja õudusjutud, mis õigustavad Eesti positsioonitust sõja ja rahu teemadel. Nii peetakse vajalikuks teha otsuseid ilma üldrahvaliku aruteluta. Ja nii nähakse ebakindlas rahus suuremat ohtu maailma rahule kui üht kindlat sõda.*

Ka Kadri Liigi tekstis pole ühtki aktiivset tegijat. Ta väljendab oma seisukohti üldiste tõdedena ja tugevdab oma argumente äärmuslike väljenditega: *ilmne on, üsna selgelt, tegelikult põhjuseks.*

Oma argumendi toetamiseks kasutatakse veel asjatundja ütlusega tugevdamist ja statistilisi andmeid. Üks vahend konsensuse loomiseks on just tsitaatide kasutamine. Otsese tsitaadi kasutamisega tuuakse kellegi teise hääl oma argumenti toetama. Nii saab näidata, et argumendi esitaja ei ole oma väitega üksi, vaid ka keegi teine näeb ja kogeb asja samal viisil.⁸ Ka statistilised andmed tugevdavad argumenti, sest nad esitavad meile selgeid ja mõõdetavaid teadmisi. Näiteks Marek Laane toetab oma väidet rahvusvahelise õiguse klassiku Emer de Vatteli tsitaadiga. Ka Voldemar Kolga viitab oma tekstis mõistet kognitiivne dissonants seletades psühholoog Festingerile. Samuti kasutab Kolga oma seisukoha tugevdamiseks statistilisi andmeid: *Nii oli laupäeval Helsingis väljas rohkem kui 20 000 sõjavastast, rääkimata miljonitest mujal maailmas.* Siin loob ta vastanduse: mujal maailmas toimuvad miljonite meeleavaldused, aga meil Eestis ei avalda oma meelt keegi.

Lisaks *mina*-vormile ja umbisikulisele, üldisikulisele väljendusele kasutavad analüüsivad autorid oma seisukohtade väljendamisel *meie*-vormi. Ka *meie*-retoorika on oma argumendi konsensusega tugevdamise võte. Selle kaudu antakse teada, et väite taga ei ole väite esitaja üksi, vaid ta esineb suurema hulga nimel.⁹ *Meie* viitab ühtsele subjektile, mis vestluse teatud etapil kõneleb, mõtleb, tunneb ja tegutseb identsena.¹⁰ *Meie*-vormi kasutamine on tavaline siis, kui kõneleja püüab oma väite taha tuua kogu kollektiivi. Näiteks Daniele Monticelli toob *meie* taha kogu Euroopa ja samastab meid eestlasi eurooplastega (*Aga tänu ühisele Euroopale ja nende riigijuhtide olemasolule, kes esindavad oma rahva seisukohti, on meil, eurooplastel, siiski üks väljapääs.*), seevastu Mihhail Lotman räägib meist vastupidi ainuüksi Eestina, justkui vastandab meid Euroopaga (*Meil Eestis on omad põhjused mitte kaasa minna Lääne-Euroopas leviva antiameerikaliku hüsteeriaga.*).

Huvitav on see, et analüüsitud artiklites kasutavad autorid *meie*-vormi eestlaste ja Eesti riigi tegevuse kritiseerimisel. Kord vastandatakse retooriliste võtetega Eesti valitsus ja Eesti rahvas, sel juhul ei ole *meie*

⁸ Jokinen 1999. Lk 138–139.

⁹ Jokinen 1999. Lk 139.

¹⁰ A. Merilai. Artur Alliksaare luule pragmaatika I. — Akadeemia, nr 10, 1995. Lk 2101.

nõus valitsuse tegevusega. Näiteks Eiki Bergi tekstist võib tunda selget kriitikat ja irooniat Eesti valitsuse aadressil, tema *meie* tähistab üksnes valitsust: **Me oleme** ka piisavalt nutikad, et vajadusel appi võtta Hitleri võrdkuju II maailmasõja näguripäevadest. Enesealalhoiuinstinkt **sunnib meid** ajas tagasi vaatama ja usinalt liitlasi valima... **Me oleme** ka üli-osavad sõnade ringmängus, sest rahvusvaheline julgeolek võib tähendada seda, teist ja kolmandat vastavalt **meie** hetketaotlustele ja ambitsioonidele.

Sama kriitiline on oma tekstis ka Indrek Tarand. Tema *meie* koondab aga enda alla nii Eesti valitsuse kui ka rahva, keda irooniliselt vastandatakse muule maailmale: **Tunneme** uhkust täpsete pommide üle ning **kaifime** startivaid hävitajaid ja rakette... Kaastunnet lihtsa inimese vastu, kelle elukeskkonna ja elu sõda paratamatult hävitab, **me** peaaegu **ei tunne**. **Ammugi ei viitsi me** üle lugeda Tammsaare (ikka Antoni, mitte Tiidu) mõtteid sõjast.

Tarandi *meie* sisaldab tubli annuse irooniat. Kriitika avaldub eituse kaudu, mida tugevdab veelgi hinnanguline adverb *ammugi*.

Seistes USA liitlaste reas, peaksime tundma uhkust oma võime üle printsipiide nimel pingutada ja ohvreidki tuua. **Aga me hoopis reheapitsem**e ja kinnitame, et **meilt** seda ei paluta.

Siin on kriitika väljendusvahendiks konditsionaalivorm ja vastandus (*peaksime...*, *aga me hoopis*).

Voldemar Kolga tekst on eripärane selle poolest, et tema kasutab oma tekstis läbivalt *meie*-vormi. Eesmärk on ilmselt esineda mitte enda nimel, vaid pigem sõnastada lugejate kujuteldavat seisukohta. Ka tema kasutab *meie*-vormi kritiseerimiseks, temagi *meies* peitub annus irooniat. Ta kritiseerib sümboolset *meie inimest*, kelle vabadusi kammitseb riigi seisukoht. *Meie inimene* on Kolga tekstis midagi erilist, mis vastandub kogu maailmale: *nii tekibki tunne, et oleme siin mingid erilised inimesed, kes ei käi maailmaga ühte jalga*.

Kolga on eriti irooniline, luues seoseid *meie* inimese ja nõukogude inimese vahel: **Meie inimene** kuulab ju tähelepanelikult, mida ütlevad *ülemused*. Samas annab ta ka mõista, et *meie* riik tegutseb nii, nagu tegutseti nõukogude ajal: *Ei taha me ju olla riik, kus valitseb üks ja ainuõige arvamus, mis langeb kokku valitsuse omaga. See lehkab juba millegi järele*.

4. Kokkuvõte

Analüüsitavad tekstid kajastavad erinevaid arvamusi. Ükski autoritest ei ole sõja puhkemise poolt, kuid sõda peavad õigustatuks Enn Soosaar, Mihhail Lotman ja Kadri Liik. Ühed autorid hoiavad Iraagi konfliktis Ameerika Ühendriikide poole, leides, et meie kohustus on Ameerika Ühendriike toetada. Sellisel arvamusel on eelkõige Enn Soosaar ja Mihhail Lotman. Nad räägivad Ameerika Ühendriikidest kui partnerist ja riigist, kellele meie tänuvõlgased oleme, väljendades lootust, et kui me USA poolt oleme, on ta meie “päästepaadiks” ka tulevikus. See tähendab, et lähenemine on Eesti-keskne ja pragmaatiline. Teised autorid (Daniele Monticelli, Eiki Berg, Marek Laane, Indrek Tarand, Voldemar Kolga) astuvad Ameerika Ühendriikidega opositsiooni ja leiavad, et Iraagi sõda ei ole põhjendatud ega lahenda probleeme. Mõni neist teeb seda küll varjatumalt, teine ütleb otse välja. Sõja kritiseerijad räägivad Ameerika Ühendriikidest kui “tugevama õigusega” või privilegeeritud staatusega riigist, kelle õigust me tunnistame seetõttu, et sellest võib meilegi kasu olla.

Saddam Husseinis kohta on argumendid üheselt hukkamõistvad. Erinevus on vaid selles, kas vaadatakse tema ohtlikkust üksnes Iraagi või maailma seisukohalt. Seejuures nii Enn Soosaar kui ka Kadri Liik näevad Husseinis ohtu kogu maailmale. Kadri Liik toob sõja õigustuseks ainsana argumendi, et maailm oleks “parem koht ilma Husseinis ja ta räpaste relvadeta”. Samal ajal Marek Laane näeb Husseinis ohtu eelkõige iraaklastele ja nimetab sõja õigustuseks argumendi, et siis “saaksid Iraagi elanikud unustada viimase veerandsajandi sünguse ning elada oma maal nii, nagu nad ise tahavad”.

Saddam Husseinis ja iraaklaste rasket olukorda argumentatsioonis Eestiga ei seostata. Ka Ameerika Ühendriike ei vaadata tekstides konkreetselt kui Iraagi vabastajat või iraaklaste päästjat, vaid abstraktsemalt kui välissõja pidajat, mida erinevate argumentidega siis õigustatakse või taunitakse.

Analüüsitavatele artiklitele on omane see, et Eestit püütakse selles konfliktis paigutada mingile positsioonile Euroopa–Ameerika konfliktis, mitte aga Iraagi suhtes. Sõjavastane Daniele Monticelli samastab eest-

lased eurooplastega, seevastu Mihhail Lotman vastandab Eesti Euroopaga.

Artiklitest on näha, et lähenemine Iraagi konfliktile on Eesti-keskne, mitte maailmapoliitiline. Poliitik (Eiki Berg) ja ajakirjanik (Kadri Liik) distantseerivad end tekstist enam, kasutades üldisikulist ja umbisikulist väljendust. Nad eemaldavad end oma väitest, vältides nii isiklikku vastutust. Samal ajal teised autorid väljendavad isiklike seisukohti rohkem *mina*-vormis. Kritiseerimiseks kasutatakse artiklites *meie*-vormi, mis samuti demonstreerib käsitluse Eesti-kesksust. *Meie*-väljendust analüüsid tuleb välja Eesti valitsuse ja rahva vastandamine. Kui *meie* neid liidab, siis on väljendus ironiline.

Kuna analüüsitavaid tekstide hulk on väike, ei saa nende põhjal teha veel kaugeleulatuvaid järeldusi. Küll on uurimisobjektiks olev teema avar ja pakub mitmekesisist uurimisainest edaspidisekski.

Karen Kuldnook (M.A.),
KVÜÕA keelekeskuse keeleteimetaja-korrektor

KVÜÕA SISSEASTUMISKONKURSIST JA SELLE SEOSTEST EDASISTE ÕPINGUTEGA

PEEP UBA

Sissejuhatus

Tehtud uurimuste põhjal on selgunud, et Kaitseväe Ühendatud Õppeasutuste (KVÜÕA) kadettide sisseastumiskonkursi põhjal kujunenud paremusjärjestuse seos edasijõudmisega hilisemates õpingutes on suhteliselt nõrk. Sellest järeldub, et valikukriteeriumid sisseastumiskonkursi paremusjärjestuse moodustamiseks ei pruugi anda parimaid kadette.¹ Tegelikult on probleem üldisem. Kõigil kõrgkoolidel tuleb sisseastumiskriteeriumide väljatöötamisel arvestada, et haridusstruktuur on lähiminekus üle elanud mitmeid ümberkorraldusi ning riigieksamite hindamis- ja korraldusmeetodid muutuvad pidevalt. Sobivate üliõpilaskandidaatide valikut mõjutavad ka teiste kõrgkoolide vastuvõtutingimustes tehtavad muudatused,^{2,3} 2004. aastal näiteks lävendipõhise vastuvõtu sisseviimine Tartu Ülikoolis. Siinjuures tuleb märkida, et vastuvõtt

---

¹ P. Uba. KVÜÕA kadettide akadeemilise edasijõudmise prognoosimisest sisseastumiskonkursi alusel. — KVÜÕA toimetised, 2003, nr 2, Lk 123–132. [Edaspidi *Uba 2003.*]

Uuringu läbiviimisel oli autori käsutuses suhteliselt piiratud andmestik (kolme põhikursuse sisseastumiskonkursi tulemused ning kahe põhikursuse õpingute tulemused), mille põhjal pole võimalik teha kaugeleulatuvaid järeldusi. Käesolevaga jätkame osaliselt samu uuringud, kuid nüüd on kahe aastakäigu andmestiku asemel juba kolme õppeaasta hindend.

² J. Saar. Ülikool korraldab tudengite vastuvõtu põhjalikult ümber. — Tartu Postimees. 16. juuli 2004. a.

³ H. Mattisen. Kõik soovivad ülikooli? — Postimees. 04. august 2004. a.

KVÜÕAse tekitab jätkuvalt muret nii konkursi vähesuse kui ka kadeti-kandidaatide keskariduse ebaühtlase taseme poolest.

*Bundeswehr*⁴ ja teiste riikide^{5,6} kadetikandidaatide väljavalimisel peetakse tähtsaks oskust komplekselt arvestada senist edukust haridus-teel ning väljaarendatud testide kasutamist nii grupitöö kui ka potentsiaalse juhi võimekuse hindamiseks. Taoliste testide rakendamisvõimalused meie haridusruumis vajavad eelnevat analüüsi ja siinseile tingimustele kohendamist.

Käesoleva analüüsi eesmärk on jälgida kadettide õppeedukuse näitajaid ja leida neid mõjutavad statistilised seosed, et juba esimestel semestritel välja selgitada, missugustel kadetidel võib tekkida probleeme õpingutes edasijõudmisega ja kes vajaksid õpingutes suuremat tähelepanu või juhendamist.

Loomulikult kerkib küsimus, kas kasutuselolevad valikukriteeriumid on piisavalt pädevad hindama ohvitseri võimekust edaspidises teenistuses. On vaja luua andmekogu, mis sisaldaks lisaks kadettide õpitulemustele ka nende varasemaid hindeid, hinnanguid varasemast teenistuskäigust ja tagasisidet hilisemast karjäärast. Andmekogu alusel oleks võimalik täiustada sisseastumiskursi valikukriteeriume.

Sisseastumiskonkurss

Sisseastumiskursi tingimusi on kirjeldatud nii KVÜÕA toimetistes ilmunud artiklis⁷ kui ka KVÜÕA kodulehel.⁸ Võrreldes varasemate aastatega muudeti 2004. aastal kaheksanda põhikursuse vastuvõtutingimusi.

---

⁴ Bundeswehr. Du Willst Zukunft. Karriere bei der Bundeswehr Offizier. <http://www.bundeswehr.de/karriere/index.php>, 24.08.2004.

⁵ vt nt Royal Military Academy of Belgium: <http://www.rma.ac.be/rmadotnet>, 24.08.2004;

I am a candidate: <http://www.rma.ac.be/rma/admission/default.asp?Page=1>, 24.08.2004.

⁶ **S. Gutknecht.** An Evaluation Study of the Different Selection Instruments for Professional Officers. 3rd European Meeting on Military Pedagogy: presentation, Monday, 9 September, 2002.

⁷ **Uba** 2003.

⁸ KVÜÕA sisseastumistingimused, <http://www.ksk.edu.ee/>, 13.07.2004.

Üldfüüsilise testi puhul loobuti konkursipunktidest, sest varasemate aastate kogemus näitas, et kehalistel katsetel peaaegu puudus mõju paremusjärjestuse kujunemisele (vt ka tabel 2).⁹ Samuti pole täheldatud selle testi seost edaspidiste õpingute edukusega. Selleks, et sisseastumiskonkursil jätkuvalt osaleda, piisab nüüd kolme füüsilise katse alammnormi täitmisest. Selle muudatusega kahanes suurim võimalik konkursipunktide arv varasemalt 25 punktilt 22 punktile. See tähendab, et enam pole võimalik võrrelda erinevate aastate sissesaamise nivoo sid absoluut-arvudes, vaid seda saab teha vastavaid suhteid kasutades. Tabelis 1 on esitatud õppima pääsemise nivood erinevate aastate kaupa.

Tabel 1. Sisseastumiskonkurss aastate kaupa

Aasta	Kandidaatide arv ühele kadetikohale ¹⁰	Suurim võimalik punktisumma	Õppima pääsemise nivoo	Suhe
2001	2,8	25	12,5	0,5
2002	3,3	25	13,5	0,54
2003	1,9	25	13,5	0,54
2004	1,4	22	7,5	0,34

Näeme, et oluline muutus on toimunud viimasel aastal. Kandidaatide arvu vähenemine näitab noorte huvi vähenemist ohvitserikutse omandamise vastu, õppima pääsemise nivoo langus aga ka seda, et huvi on langenud konkursis tugevamate puhul. Õppima pääsemiseks piisab vaid minimaalse positiivse tulemuse saavutamisest kõigis testides. Pole teada, kas sellise olukorra on põhjustanud ohvitserikutse madal prestiiž noorte silmis, KVÜÕA vähene reklaam, läbimõttlemata mainekujundus või infopuudus. Konkurssi võib mõjutada ka noorte hulgas leviv väärarusaam “Eks ta üks mõttetut kool ole”. Ei saa ka välistada teiste kõrgkoolide vastuvõtutingimuste muutmisest tekkinud olukorda, kus mitmetele eriala-

⁹ Uba 2003.

¹⁰ <http://www.ksk.edu.ee/sisse/konkurss.htm>, 11.08.2004.

dele võeti lävendipõhiselt vastu peaaegu kõik soovijad¹¹ ning kus vastu võetavate arvud võrreldes varasemate aastatega mitmekordistusi.¹²

Konkursipunktide kujunemine

Ülevaade sisseastumiseksamite ja konkursipunktide võimalike lineaarsete seoste tugevusest viimase nelja aasta sisseastumiskonkursside kohta on esitatud tabelis 2. Näeme, et pidevalt on kasvanud kutsesobivusvestluse korrelatsiooninäitaja, erinevatel aastatel ilmnevad erinevused essee ja psühholoogilise testi osatähtsuses, matemaatika rolli kasv viimasel aastal võib olla tingitud üldkonkursi nõrkusest.

Tabel 2. Sisseastumiskonkursi korrelatsioonikordajad sisseastumistestidega

	Mate- maatika	Üld- füüsiline test	Essee	Psühho- loogiline test	Kutse- sobivus- vestlus
5. PK (2001)	0,437	0,12	0,46	0,633	0,256
6. PK (2002)	0,488	-0,021	0,542	0,695	0,355
7. PK (2003)	0,421	0,09	0,598	0,358	0,446
8. PK (2004)	0,698	–	0,335	0,606	0,676
5.–8. põhikursus	0,495		0,519	0,623	0,486

Kõigi nelja aasta konkursitulemusi komplekselt analüüsid (tabeli 2 viimane rida) on näha, et testide osakaal lõpptulemuse kujunemisel on enam-vähem võrdne, ükski katse ei ole teistest oluliselt suurema või väiksema tähtsusega. Seega, erinevate testide kõikumised erinevatel aastatel tulenevad pigem konkreetse hindamiskomisjoni tööst, kuid üldtingimused on põhimõtteliselt õiged. KVÜÕAs on kavas korraldada täiendav vastuvõttutest, millega hinnatakse kandidaatide teadmisi sõduri-

¹¹ TÜ vastuvõttueeskiri: <http://www.ut.ee/30425>, 24.08.2004.

¹² J. Saar. Tudengite tulv ähvardab kaht teaduskonda. — Postimees, 13. aug 2004.

oskuste alal. Tähtis on, et selle testi osatähtsus paremusjärjestuse kujunemisel ei erineks oluliselt seniste katsete/eksamite rollist.

Kaheksas põhikursus

Kaheksanda põhikursuse sisseastumiseksamid toimusid 2004. aasta suvel, käesoleva analüüsi tegemise ajaks pole kadetid läbinud hindelisi õppeaineid. Tabel 3 kaheksanda põhikursuse ehk 2004. aastal sooritatud sisseastumiskonkursi kohta on esitatud eesmärgiga säilitada vastavad andmed.

Tabel 3. Kaheksanda põhikursuse sisseastumiskonkurss

	Matemaa- tika	Essee	Psühho- loogiline test	Kutse- sobivus- vestlus
Essee	0,005			
Psühholoogiline test	0,100	-0,063		
Kutsesobivusvestlus	0,327	0,025	0,341	
Konkurss	0,698	0,335	0,606	0,676

Seitsmenda põhikursuse õpingud

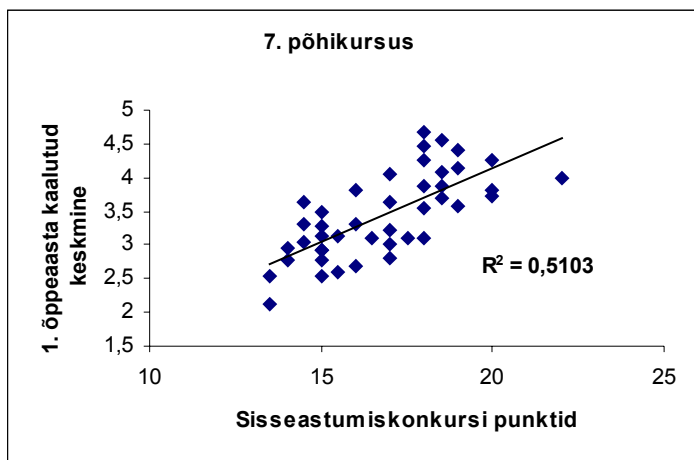
Aastal 2003 alustanud kadetid ehk seitsmes põhikursus (7. PK) on käesoleva analüüsi tegemise ajaks (jaanipäevaks 2004) õppinud kaks semestrit ning läbinud selle aja jooksul 24 ainet, millest 9 on lõppenud hindelise eksamiga kokku 11 ainepunkti ulatuses. Tabelis 4 on esitatud kaalutud keskmise hinde korrelatsioonid sisseastumistestide ja sisseastumisel saavutatud paremusjärjestusega. Kadeti keskmise hinde leidmisel kasutatakse kaaludena õppeaine mahtu ainepunktides ja kaalutud keskmiste alusel otsustatakse nii kadettide edasijõudmine kui ka paremusjärjestus.

Tabel 4. Seitsmes põhikursus

	Mate- maatika	Üld- füüsiline test	Essee	Psühho- loogiline test	Kutse- sobivus- vestlus	Kon- kurs
Üldfüüsiline test	0,20					
Essee	-0,27	-0,22				
Psühholoogiline test	0,06	-0,17	0,01			
Kutsesobivusvestlus	-0,34	-0,27	0,44	-0,06		
Konkurs	0,39	0,03	0,54	0,53	0,38	
Esimese õppeaasta kaalutud keskmine	0,33	-0,12	0,40	0,31	0,38	0,71

Sisseastumiskonkursi üksikute testidel puudub arvestatav lineaarne seos esimese õppeaasta õpingutega. Samas on tugev seos konkursipunktidel tervikuna, vastav korrelatsiooninäitaja on 0,71. Alltoodud hajuvusdiagrammilt 1 on näha, et seitsmendal põhikursusel puuduvad arvestatavad erandid, mis võiksid korrelatsiooninäitajat oluliselt muuta. Determinatsioonikordaja $R^2 = 0,51$ näitab, et pooltel juhtudel kaasnevad parema esinemisega sisseastumiskonkursil ka paremad tulemused esimese õppeaasta õpingutes.

Hajuvusdiagramm 1. Seitsmes põhikursus

Sellest sisseastumiskonkursi ja õppeedukuse vahelisest positiivsest seosest saame järeldada, et valik on toimunud suhteliselt õigesti. Võrreldes seitsmenda põhikursuse ja aasta vanema ehk kuuenda põhikursuse esimese aasta õpinguid,¹³ on näha, et oluliselt on muutunud sisseastumiskonkursi kutsesobivusvestluse korrelatsioonikordaja, mis kuuenda põhikursuse korral osutus negatiivseks. Seega saab oletada, et kutsesobivusvestlus vastab rohkem sisseastumiskonkursi eesmärkidele. Järgnevalt on esitatud seitsmenda põhikursuse õpingute korrelatsioonitabel.

Tabel 5. Seitsmenda põhikursuse õpingute korrelatsioonitabel

	Konkurs	Meditsiiniõpe	Inimese füsioloogia	Eesti II maailmasõjas	Vabadussõda	Füüsika I või keemia ja keskkond	Matemaatika I	Eesti keel	Juhtimisteooria ja organisatsioonikäitumine
Meditsiiniõpe	0,29								
Inimese füsioloogia	0,15	0,34							
Eesti sõjaajalugu II (Eesti II maailmasõjas)	0,65	0,47	0,39						
Eesti sõjaajalugu I (Vabadussõda)	0,43	0,37	0,11	0,47					
Füüsika I või keemia ja keskkond	0,63	0,33	0,36	0,50	0,43				
Matemaatika I	0,64	0,27	0,15	0,49	0,41	0,68			
Eesti keel	0,45	0,20	0,22	0,42	0,44	0,15	0,20		
Juhtimisteooria ja organisatsioonikäitumine	0,09	0,24	0,25	0,17	0,12	0,03	0,03	0,32	
Kaalutud keskmine	0,71	0,57	0,46	0,75	0,65	0,75	0,80	0,52	0,38

Tabelist on näha, et õppeaasta lõpuks on tugevaim seos edukusega esimesel semestril läbitaval matemaatikal. Sisuliselt saab 60–65% aasta keskmisest hindest ennustada talvel sooritatava matemaatikaeksami järgi. Nõrk tulemus selles õppeaines annab üldjuhul signaali kursuseülematele, et kadeti õpingutes võib ka teistes õppeainetes raskusi tulla.

¹³ Uba 2003. Lk 127.

Kuuenda põhikursuse õpingud

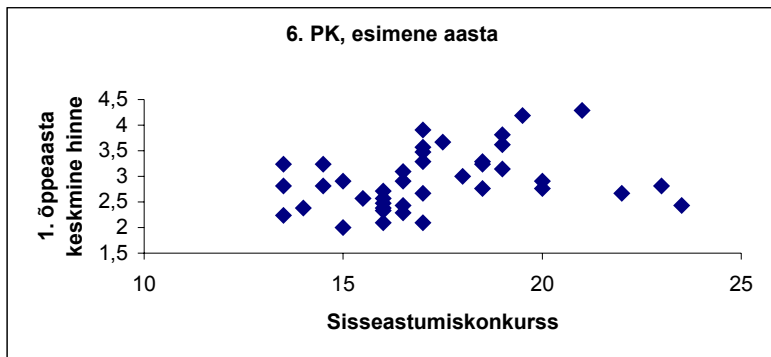
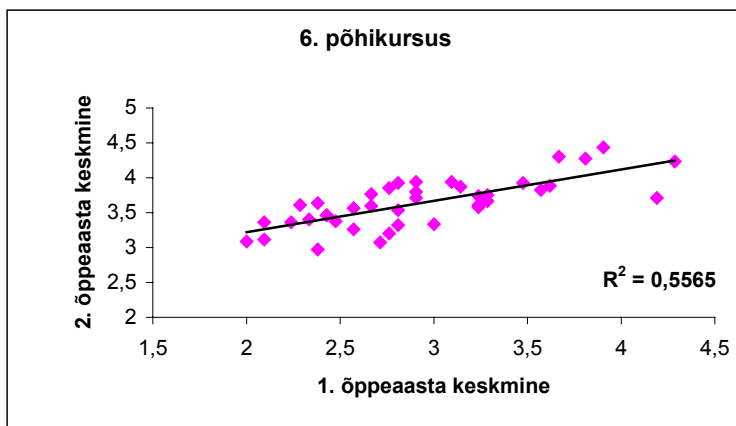
Aastal 2002 alustanud kadetid ehk kuues põhikursus (6. PK) on analüüsi tegemise ajaks õppinud neli semestrit ja läbinud selle aja jooksul 54 ainet, millest 21 on lõppenud hindelise eksamiga 34,5 ainepunkti ulatuses. Nii esimese kui ka kahe aasta kaalutud keskmiste korrelatsioonid sisseastumiskonkursil saavutatud tulemustega on esitatud tabelis 6.

Tabel 6. Kuues põhikursus

	Matemaatika	Üldfüüsiline test	Essee	Psühholoogiline test	Kutsesobivus-vestlus	Konkursipunktid	Esimese aasta keskmine hinne
Üldfüüsiline test	-0,196						
Essee	0,010	-0,023					
Psühholoogiline test	0,068	-0,134	0,193				
Kutsesobivusvestlus	-0,215	0,013	0,201	0,077			
Konkursipunktid	0,485	-0,003	0,563	0,691	0,347		
Esimese aasta keskmine hinne	0,397	0,003	0,237	0,166	-0,319	0,297	
Kahe aasta keskmine	0,018	0,220	0,429	0,033	-0,062	0,213	0,746

Tabelist on näha, et need seosed on väga nõrgad.¹⁴ Seda situatsiooni iseloomustab veelgi ilmekamalt allpool esitatud hajuvusdiagramm 2. Kuuenda põhikursuse puhul pole mõtet seostada õpingute edukust paremusjärjestusega sisseastumiskonkursil, samas ilmneb tugev seos esimese ja teise aasta kaalutud keskmiste vahel (0,75), mida illustreerib ka hajuvusdiagramm 3.

¹⁴ Hoolikas lugeja märkab mõningaid erinevusi varemavaldatu [1] ja käesoleva uuringu numbrilistes näitajates. Autori arvates pole need olulised ja on tingitud asjaoludest, et põhikursuste kadetikoosseis on aasta jooksul muutunud (nt akadeemiliste puhkustele minekud ning naasmised järgmise aasta põhikursusele), samuti mõjutasid õpingute kaalutud keskmisi muudatused õppekavas ning viienda põhikursuse korral varemõpitu ülekandmine kehtivale õppekavale.

Hajuvusdiagramm 2. Kuuenda põhikursuse õppeedukus**Hajuvusdiagramm 3.** Kuuenda põhikursuse esimese ja teise aasta õpingud

Umbes poolte juhtude jaoks (determinatsioonikordaja = 0,56) on tulemus tõene, kui teise õppeaasta keskmist hinnet ennustada hajuvusdiagrammis näidatud trendijoont kasutades.

Hindeliste õppeainete suur hulk (21 ainet) ei võimalda siinjuures esitada terviklikku õppeainete korrelatsioonitabelit. Tabelisse 7 on koondatud ained,

Tabel 7. Kuuenda põhikursuse kahe õppeaasta kaalutud keskmiste korrelatsioonid

	Sisseastumiskonkursi punktid	Matemaatika I	Tehniline joonestamine	Inimese füsioloogia	NSVL sõjalised huvid Baltikumis	Eesti sõjaajalugu I (Vabadussõda)	Esimese aasta keskmine hinne	Elektrotehnika ning ohitlud kemikaalid keskkonnas	Materjalid ja nende töötlemistehnoloogiad	Ulevaade psühholoogiast
Matemaatika I	0,079									
Tehniline joonestamine	0,136	0,228								
Inimese füsioloogia	0,012	0,368	0,410							
NSVL sõjalised huvid Baltikumis	0,269	0,269	0,247	0,246						
Eesti sõjaajalugu I (Vabadussõda)	0,176	0,104	0,113	0,294	0,426					
Esimese aasta keskmine hinne	0,297	0,710	0,460	0,585	0,513	0,537				
Elektrotehnika ning ohitlud kemikaalid keskkonnas	0,126	0,562	0,322	0,372	0,264	0,156	0,633			
Materjalid ja nende töötlemistehnoloogiad	-0,183	0,305	0,262	0,371	0,152	0,173	0,440	0,361		
Ulevaade psühholoogiast	0,298	0,405	0,273	0,299	0,396	0,144	0,614	0,454	0,321	
Kahe aasta keskmine	0,213	0,282	0,523	0,582	0,333	0,401	0,746	0,622	0,539	0,578

millega on keskmise hindega suurim seos (korrelatsioonikordaja $\geq 0,5$). Matemaatikal on tugev positiivne seos esimese aasta õppetulemustega (0,71), kuid see peaaegu kaob teisel õppeaastal (0,21) ning seda pole asendamas üski teine õppeaine.

Kuuenda ja seitsmenda põhikursuse õpingute seost sisseastumiskonkursiga võrreldes on näha, et kadettide valikutingimused on toimunud erinevalt: seitsmendal põhikursusel on arvestatav positiivne seos esimese õppeaasta hinnetega, kuuendal põhikursusel seda peaaegu pole. Samas on kuuendal põhikursusel tugev seos esimese ja teise õppeaasta õppeedukuse vahel.

Viienda põhikursuse õpingud

Aastal 2001 alustanud kadetid ehk viies põhikursus (5. PK) on õppinud kuus semestrit. Tabelis 8 toodud seoseid keskmiste hinnete ja sisseastumiskonkursi vahel võib kõikide õppeaastate järel pidada keskmisteks, üksikute õppeainete korrelatsioonikordajaid on esitatud tabelis 11. Samamoodi nagu kuuenda põhikursuse korral, osutub tugevaks esimese aasta keskmise hinde seos järgnevat aastate keskmiste hinnetega.

Tabel 8. Viienda põhikursuse õpingute korrelatsioonid sisseastumiskonkursiga

	Sisseastumiskonkurss	I aasta kaalutud keskmine	Kahe aasta kaalutud keskmine
I aasta kaalutud keskmine	0,490		
Kahe aasta kaalutud keskmine	0,556	0,855	
Kolme aasta kaalutud keskmine	0,512	0,817	0,926

Õppekava kohaselt algab viiendal semestril erialaõpe, kus kadetid valivad erinevate erialade õppe vahel ning õppetöö jätkub vastavalt erialale. Erialakursuste õppekavu võrreldes on märgata lisaks erinevustele õppeainete nimetustes ja sisus ka arvestatavad erinevused läbitavate eksamiainete arvus ning nende kogumahtudes, mida illustreerib tabel 9.

Tabel 9. Viienda põhikursuse erialaõpe

Eriala	Eksamiainete arv kolmandal õppeaastal	Eksamiainete kogumaht ainepunktides	Eksamiaine keskmine maht
Pioneerieriala	22	37,5	1,7
Sideeriala	10	30	3,0
Jalaväe eriala	13	34	2,6
Logistika eriala	12	29,5	2,5
Piirivalve eriala	10	14,5	1,5

Käesoleva analüüsi tegemise ajaks on viiendal põhikursusel jäänud sooritada praktika, kirjutada ja kaitsta lõputöö, mistõttu saab nende erialaõppe kohta teha kokkuvõtteid. Tabelist on näha, et õppekava läbimiseks on enim eksameid sooritanud pioneerieriala lõpetajad ja vähim sideeriala lõpetajad (vastavalt $25 + 22 + 1$ ja $25 + 10 + 1$).

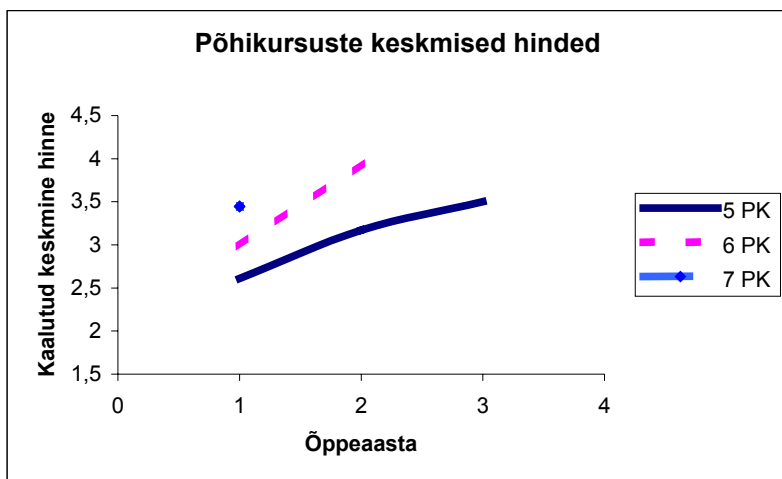
Samuti on näha, et kadettide õppeaasta koormuseks olevast neljakümnest ainepunktist 37,5 ehk peaaegu kõik lõpevad pioneerierialal eksamiga. Samas piirivalve erialal tuleb eksamiga lõpetada natuke üle kolmandiku sooritatavast õppetööst. Objekttiivne vajadus taoliseks erinevuseks ohvitseride ettevalmistamises vajab täiendavat uurimist ja põhjendamist.

Õpingute edukusest

Eespool nägime, et kuuenda põhikursuse sisseastumiseksamite ja õppeedukuse vaheline korrelatsioon on nõrk, viienda põhikursuse puhul keskmine ning seitsmendal põhikursusel tugev. Nende kursuste kaalutud keskmised hinded on esitatud tabelis 10 ja nende hinnete arengut iseloomustab graafik 1. Viimane sisendab teatud optimismi, paraku tuleb arvestada valimi väiksusega, mis ei luba teha kaugeleulatuvaid järeldusi kadettide keskmise hinde pidevast kasvust.

Tabel 10. Põhikursuste kaalutud keskmised hinded

	I õppe- aasta	Kaks õppe- aastat	Kolm õppe- aastat
5. PK	2,61	3,17	3,5
6. PK	2,98	3,95	
7. PK	3,44		

Graafik 1. Põhikursuste hinnete kaalutud keskmised

Tabelisse 11 on koondatud valik viienda ja kuuenda põhikursuse õppeainetest, mille korrelatsioon kaalutud keskmise hindega on keskmine või tugev. Tabelisse kantud õppeaineid, millel puudub seos esimese õppeaasta keskmise hindega, õpetati teisel õppeaastal, samuti polnud kuues põhikursus analüüsi tegemise hetkeks läbinud kõiki neid aineid mis viies põhikursus.

Tabel 11.5. PK ja 6. PK õppeainete korrelatsiooninäitajaid kaalutud keskmise hindega

Aine nimetus	5. PK			6. PK	
	I õppeaasta keskmine	Kahe õppeaasta keskmine	Kolme õppeaasta keskmine	I õppeaasta keskmine	Kahe õppeaasta keskmine
	Eesti keel	0,49	0,56	0,51	0,31
Matemaatika	0,79	0,68	0,69	0,71	0,28
Füüsika	0,74	0,68	0,67	0,48	0,42
Tehniline joonestamine	0,48	0,48	0,56	0,46	0,52
Juhtimisteooria ja organisatsioonikäitumine	0,59	0,47	0,42	0,41	0,40
Politoloogia ja rahvusvahelised konfliktid	0,58	0,37	0,27		
Eesti sõjajalugu Põhjasõjast I maailmasõjani	0,51	0,42	0,42		0,50
Sõjaväepedagoogika		0,76	0,60		0,30
Inglise keel		0,64	0,66		0,54
Materjaliõpetus		0,63	0,62		0,58
Kliiniline psühholoogia		0,65	0,62		
Sidekursus		0,67	0,69		

Hakkab silma, et viienda põhikursuse keskmiste hinnete korrelatsioonid valitud õppeainetega on üldjuhul tugevamad kui kuuendal põhikursusel. Sellest saab järeldada, et viienda põhikursuse koosseis võrreldes kuuenda põhikursusega on õppeedukuse seisukohalt homogeensem. Viieandal põhikursusel on esimesel aastal õpitud ainetest tugevaim korrelatsioon matemaatikale ja füüsikale, mis jääb täiesti arvestatavaks ka teise aasta lõpuks. Analüüsides kahe aine koosmõju keskmisele hindale, ei osutunud matemaatika ja füüsika siiski parimaks seost näitavaks kombinatsiooniks. Selleks osutusid matemaatika ja eesti keel korrelatsioonikordajaga 0,76. Kuuenda põhikursuse kohta nii selgelt väljenduvaid seoseid ei ilmnenud.

Kokkuvõte

Hariduskulude optimeerimise seisukohast vaadatuna on oluline leida vastuvõtukatsetega parimad kadetid. Hetkel kasutuselolevad valikukriteeriumid ei anna alust arvata, et need võimaldaksid teha parima valiku, sest kadettide akadeemiline edukus korreleerub vastuvõtu paremusjärjestusega nõrgalt. Samas on sisseastumiseksamite mõju paremusjärjestuse kujunemisele suhteliselt ühtlane, lisatsetide juurutamisel on vaja olemasoleva tasakaaluga arvestada.

Kadettide õpinguid jälgides on märgata arvestatav erinevus mõningate erialade eksamiainete arvus ja mahus samal õppeperioodil, ulatudes kuni 10 eksamini ja kuni 24 ainepunktini. Kuna tegemist on ühe ja sama õppekavaga, vajab erialaõpe selles õppekavas täiendavat läbimõttlemist ja koormuste tasakaalustamist.

Lisaks akadeemilisele edukusele on õppekulude kasutamise efektiivsust silmas pidades oluline tulevaste ohvitseride kohanemine ja toimetulek edaspidises teenistuses, samuti haridusteel. Käesolev uuring ei välista, et praegused kadettide valikutingimused on parimad nende eesmärkide täitmiseks.

Peep Uba, knd (füüsika-matemaatika),
KVÜÕA loodus- ja täppisteaduste õppetooli juhataja

MIS ASI SEE ON, MIDA NIMETATAKSE INTELLIGENTSUSEKS?

AASA MUST, OLEV MUST

Mitmete tänapäevaste psühholoogiamõistete juuri võib leida nii antiikajast pärinevas mütoloogias kui ka religioossetes tekstides. Näiteks mälu ja tarkus (arukus/taiplikkus) kuuluvad kindlasti taoliste vanade mõistete hulka. See on ühtpidi hea, sest kinnitab mõiste vajalikkust inimese kirjeldamisel. Ent teisalt toovad ammu kasutusel olnud mõisted endaga kaasa ka segadust, sest nende kasutamine teaduses reaalse maailma seletamiseks toob esiplaanile mitmed keerukad küsimused täpsetest definitsioonidest, mõõtmisvõimalustest, seostest teiste mõistetega ja üldse mahtuvusest tänapäevasesse maailmapilti.

Üheks taoliseks “kiuslikuks” mõisteks on tarkus ja taiplikkus. Nendest aegadest alates, kui saadi aru, et inimesed erinevad selle poolest, kui nutikas või nürimeelne keegi on, hakati ka tarkust ja taiplikkust ihaldama, rumalust, nürimeelsust ja lollust aga põlgama. Tarkus ja rumalus oma vastandlikkuses ning üliinimlikus tähenduses pole üksnes muistsete kirjalike tekstide, vaid ka loendamatu muistendite ning muinasjuttude teema, ta on lahutamatu osa tänasestki keelepruugist. Ent nendel mõistetel on üks suur “viga” — me ei tea täpselt, mis on tarkus või rumalus ja mille üldistuseks on neid kohane rakendada.

I. Intelligentsuse mõiste teke: sir Francis Galton ja Londoni diferentsiaalpsühholoogia koolkond

Kuigi Aafrikast liikus Euraasia aladele bioloogiliselt tänapäevane inimene (*homo sapiens sapiens*) pea 100 000 aastat tagasi (Villems 1993),¹ jõuti alles paari sajandi eest üldistuseni, et taiplikkus on see, mis tänapäevast inimest oma varasematest eellastest ja teistest loomadest eristab. Rõhutamaks, et tänapäevane inimene on taiplik, kasutatakse tema bioloogilisel määratlemisel lausa kaks korda epiteeti *sapiens* (eesti keeles ‘tark’ või ‘arukas’). Taoline rõhuasetus provotseerib küsima: mis siis on see tarkus? On see sama mis teaduskeeles intelligentsus?

Selleks et vastata püstitatud küsimusele, peame tegema väikese tagasipõike ajalukku.

XIX sajand oli suunda andva tähtsusega tänapäevasele intelligentsuse käsitlusele psühholoogias, kuid XIX sajandit võib pidada ka bioloogia-sajandiks, sest sellesse perioodi langeb Charles Darwini eluslooduse arengukäsitluse loomine, mis andis tõukejõu paljudele uurimissuundadele. Tollal kujunes bioloogiast ka sotsiaalteaduste suhtes teaduslikkuse mõõdupuu. Bioloogiategadmiste abil püüti hinnata, kas sotsiaalsete nähtuste seletused on teaduslikud või mitte. Sotsiaalsete protsesside ja ilmingute bioloogilistele seaduspärasustele taandamine tundus igati mõistlik. Kuivõrd Ch. Darwini käsitluses oli inimese tekkimine ja areng erilisel kohal, siis oli ka loomulik, et inimese eripärale, sh võimalikule tarkusele/arukusele, hakati pöörama erilist tähelepanu. Selles õhustikus on oluline vaadelda ka Ch. Darwini tädipoja Francis Galtoni (1822–1911) tegevust, kelle eriline huviobjekt oligi tarkuse/arukuse teaduslik lahtiseletamine.

Võib üsna täpselt dateerida, millal tuli tänapäevaks veidi müstilise varjundi võtnud sõna *intelligentsus* psühholoogiasse ja mida see mõiste hakkas tähistama. See oli aasta 1865, mil F. Galton, pärast 20aastast seiklusrikast maailmaränduri perioodi erinevais maades ja kultuurides, avaldas artikli “Talendi ja iseloomu pärilikkus” (Galton 1865). Talent oli antiikajastu rahaühik ning piibli sümboolika kaudu on talent läänemaailmas hakanud tähistama andekust, annet, taiplikkust. F. Galton

¹ Käesolevas artiklis on kasutatud tekstisest viitamissüsteemi.

kirjutas talendist ja talendi ülekandest vanematelt lastele. Talent on nimetatud artikli põhitermin. Ainult kaks korda on artiklis kasutatud sõna intelligents(us) (*intelligence*), seda enam-vähem samas tähenduses mis talentki. Mõned aastad hiljem eelistas F. Galton talendi asemel kasutada terminit *geenius* (Galton 1869), intelligentsusest ei saanudki tema lemmikmõistet.

Psühholoogia ajaloo kirjutajad ei osuta kellelegi teisele, kellele F. Galton võis tugineda intelligentsuse termini kasutuselevõtmisel tähistamiseks tarkuse/rumalusega seotud käitumist. Kindlasti ei lange talle au olla esimene, sest sõna oli enne teda inglise keeles kasutusel ladina laensõnana. F. Galton oli aga esimene, kes tõi termini teaduslikku sõnavarasse. Galtoni algne termini *talent* kasutamine osutab sellele, et ta lähtus vanast tarkuse ja rumaluse narratiivist. Tõepoolest, Galtonit huvitasid targad ja kuulsad inimesed, eelkõige need, kes olid sattunud teatmeteostesse. Selle omaduse tähistamiseks, mille tõttu inimene on saanud silmapaistvaks, hakkaski F. Galton kasutama väljendit *general intelligence* (üldintelligentsus). Ilmselt Galton ei teadnud isegi, et on käibele võtnud uue termini ning on pannud aluse uuele mõistele, mis kujundab oluliselt ümber kogu psühholoogia järgneva arengu.

F. Galtoni kolm olulisemat seisukohta talendi/geeniuse/intelligentsuse mõistmisel:

- intelligentsus on inimese bioloogiline omadus, mis eristab teda muust loomariigist;
- intelligentsus on vanematelt lastele ülekanduv, s.t päritav omadus;
- intelligentsus on terviklik omadus, mida ei saa lahutada osadeks.

F. Galtoni sotsiaal-statistilised uurimused viisid ta kahe rahvastikuga seotud fakti fikseerimisele.

1. Moodne sotsiaalhoolekanne ja tervishoid toimib vastupidiselt looduses üldkehtivale printsibile, mille kohaselt ellu jäävad vaid paremini kohanenud isendid. Inimühiskonnas jäävad ellu ja paljunevad ka need, keda looduslik valik muidu välja praagiks.

2. Laste arv ning nende vanemate intelligentsuse tase on pöördvõrdelises seoses: nendel inimestel, kelle intelligentsustase on madalam, on rohkem lapsi kui nendel, kelle tase on kõrgem.

F. Galtoni vaadete järgijad on seisukohal, et moodsas ühiskonnas käib *homo sapiens* bioloogilises mõttes alla (Lynn 1998). Midagi on vaja ette võtta selleks, et inimese degeneratsiooni pidurdada. Geneetikateadmiste ärakasutamist inimese arenguks nimetas F. Galton eugeenikaks. Kuigi tänapäevaks on eugeenika ajalukku jääv mõiste, ei saa eitada, et maailma-vaateliselt on selles midagi ühist tänapäevase geenitehnoloogiaga.

F. Galtoni ideeline mõju kogu järgnevale psühholoogia arengule on olnud tohutu. Tema intelligentsuse käsitluse kõige silmapaistvamaid järgijaid on hakatud nimetama Londoni diferentsiaalpsühholoogia (erinevuste psühholoogia) koolkonnaks (Jensen 1998).

Seda koolkonda iseloomustavad järgmised seisukohad:

- 1) psühholoogia on loodusteadus, eelkõige bioloogia haru;
- 2) põhiline huviobjekt on inimese käitumise muutlikkus;
- 3) lähenemine on darvinistlik, s.t muutlikkust vaadeldakse evolutsioonilises ehk arenguloolises kontekstis;
- 4) lähenemine on geneetiline, s.t käitumise muutlikkuse põhjusi otsitakse geneetikas;
- 5) lähenemine on monistlik: otsitakse ainult üheseid seletusprintsippe ja neid, mis seovad kompleksed psühholoogilised fenomenid neuro-psühholoogiliste protsessidega. Inimeste (vaimse) erinevuse alg- ning peapõhjus on bioloogiline.

2. Intelligentsuse mõiste juurdumine

F. Galtoni ehk poolkogemata väljakäidud terminit ei võetud omaks üleöö. Möödus 40 aastat, enne kui *intelligentsus* ilmus ka psühholoogiaajakirjade artiklite pealkirjadesse (Spearman 1904). Need, kes seda suhteliselt uut terminit kasutama hakkasid, polnud tollal veel üldsegi kuulsad. Ent üsna pea saab intelligentsusest sõna, mida hakatakse suure sagedusega kasutama erinevates kultuurides ja keeltes. Aegamööda nihkuvad *talent* ja *genius* tagaplaanile. Üha selgemini hakkab kujunema välja intelligentsuse mõiste sisu ja tuleb esile selle erinevus varasemast tarkuse mõistest.

Tänaseks on olnud intelligentsuse mõiste levik tohutu. Pole ühtegi teist psühholoogiamõistet, millele osutamiseks on vaja vaid kahte tähte. Tähekombinatsioon **IQ** on tänapäeval levinud kaugele väljapoole psühholoogiat. Inimesed kõige erinevates kultuurides seostavad seda lühendit intelligentsusega. Ajalooliselt on asi veidi keerukam. Lühendit IQ kasutas esmakordselt sakslane Wilhelm Stern möödunud sajandi alguses, et tähistada konkreetse lapse intelligentsustesti pallide arvu suhet testitulemusega, mida saavutavad temaealised keskmiselt (Stern 1921). Lühend IQ tulenes saksakeelsest sõnast *der Intelligenzequotient* (intelligentsuse määr, aste). Tegemist on lühendi ajaloolise sisuga, tänapäeval tähistab IQ üldjuhul lihtsalt intelligentsust.

3. Üldintelligentsuse ehk g-teooria

Kuigi Ch. Spearman pani 100 aastat tagasi kõhklevalt oma artikli pealkirjas sõna *intelligence* veel jutumärkidesse, on teooria, millele ta aluse pani, fundamentaalse tähtsusega siiani (Spearman 1904).

Tarkus, arukus, taiplikkus, intelligentsus on abstraktsioonid ehk üldistused, seejuures kõrgetasemelised üldistused, mille puhul on keeruline üks-üheselt tagasi minna reaalsete asjade, tegevuste, suhete jm juurde. Sir F. Galtonilt on pärit idee, et inimestele on omane üldine, terviklik, osadeks lahutamatu intelligentsus (Galton 1865, 1869). Ent selle, suhteliselt üldise ning andmetega kinnitamata idee arendas ka teaduslikus mõttes täiuslikuks Ch. Spearman. Ta näitas arvutuslikult, et kui vaadelda erinevate vaimset pingutust nõudvate ülesannete sooritusi vastastikusel mõjus ja koostoimes tervikuna, siis ilmneb, et üksikute testide soorituste muutlikkust mõjutab üks üldisem tegur, üks faktor (Spearman 1904). Seda ühte tegurit on hakatud nimetama üld- ehk g-faktoriks (ingl *general*). Koos selle tõestusega, et erinevatel vaimset pingutust nõudvatel tegevustel on oluline ühisosa, andis Ch. Spearman ka suure panuse statistilise analüüsi meetoditesse, ta oli üks esimesi faktoranalüüsi avastajaid (Jensen 1998).

Kuigi Spearman on psühholoogiliselt maailmavaatelt väga lähedane Galtonile, on nende vahel ka oluline erinevus. Galtonit huvitasid

kuulsused, talendid, geeniused, inimesed tegelikust elust. Spearman oli aga laboratooriumiteadlane ja statistik, kelle huvi väljaspool laboratooriumi olevate arukate toimingute vastu oli suhteliselt väike. Hilisemas intelligentsuse käsitluses on see erinevus väga oluline. Mida enam hakkas juurduma intelligentsuse mõiste ja intelligentsuse **mõõtmine/testimine**, seda enam hakkab tähelepanu keskmesse nihkuma suhteliselt kunstlike, elukaugete tegevuste ja otsustuste sfäär ning hägustub intelligentsuse seos tavaarusaamaga tarkusest või arukusest. Paljude jaoks on intelligentsus ja IQ skoor muutunud nähtuseks omaette, mille täpne olemus jääb tabamatuks.

Ent taoline kaugenemine on ainult esmapilgul nii. G-faktori olemuse mõistmisele ollakse küllalt lähedal siis, kui otsitakse vastust näiteks küsimusele, miks õpilased, kes saavad häid hindeid füüsikas, saavad üldjuhul häid hindeid ka matemaatikas? Kas see seos võib olla põhjustatud mingist üldisemast omadusest? On see vaimne võimekus? G-teooria pooldaja vastaks: "Jah, nii see on." Mis andis Erki Noolele kulla olümpial? Kas mitte üldine füüsiline võimekus, mis tagas suhteliselt ühtlase edu kõigil kümnel spordialal? Erinevalt spordist ei ole olemas taolist otsest vaimset kümnevõistlust. Kõige lähem paralleel mitmevõistlusele on intelligentsustest, erinevat vaimset pingutust nõudvate ülesannete kogu. Need ülesanded erinevad sageli neist, millega inimesed puutuvad kokku igapäevaelus. Ka spordis tehtav erineb oluliselt sellest, mida inimesed teevad kodus või tööl. Teivashüppe analoogi väljaspool spordiplatsi on väga raske leida. Ent mõlemal juhul on oluline see, et niisugused ülesanded teevad nii mõndagi esmapilgul nähtamatut nähtavaks ja mõõdetavaks.

4. Fluidne ja kristalliseerunud intelligentsus

Kui jääda kümnevõistluse näite juurde, siis on ilmne, et võistlemisel kasutatavaid spordialasid võib jagada vähemalt kaheks: peamiselt kiirust (nt 100 m sprint) või jõudu (nt kuulitõuge) nõudvateks aladeks. Erinevus ülesandetüübis on veelgi kontrastsem, kui võrrelda ülesannete erinevust raske- ja kergejõustikus.

Ch. Spearmani poolt kasutusele võetud mõtlemis- ja analüüsimeetod pani intelligentsuse uurimisel aluse suunale, mida nimetatakse faktor-analüütiliseks. Seda suunda iseloomustavaks eripäraks on püüd statistiliste meetodite abil minna g-faktorist veelgi kaugemale ning leida teisigi välisele vaatlusele varjatud intellektuaalse tegevuse alaliike. Ühe tähtsama leiutegid John Horn ja Raymond B. Cattell, kes näitasid, et nn üldvõimekuse sees võib eristada fluuidset (voolavat) ja kristalliseerunud (konkreetsetes intellektuaalsetes tegevustes ilmnevat) intelligentsust (Horn & Cattell 1966; Carrol 2003).

Siiani oleme kasutanud sõnu tarkus, arukus ja taiplikkus sünonüümidenä. Fluuidse ja kristalliseerunud intelligentsuse eristamine sunnib kahtlema taolise samastamise põhjendatuses.

Kristalliseerunud ja fluuidse intelligentsuse eristamine oli oluline, sest nii teoreetiliselt kui ka mõõtmise teel sai selgeks, et intelligentsus õpetatud/õpitud teadmiste ja oskuste näol erineb oluliselt mitteõpitud ehk loomulikust taiplikkusest/arukusest lahendada erinevaid tunnetuslikke probleeme. Siit siis ka fluuidse (hajusa/voolava) ja kristalliseerunud ehk konkreetse intelligentsuse eristamine. Fluuidne intelligentsus tähendab võimekust tulla toime suhteliselt uute ning varem mittekogetud probleemide ning ülesannetega kõige erinevamates vaimse tegevuse valdkondades. Kristalliseerunud intelligentsus tähendab edukust õpitu esitamisel ja rakendamisel. Neid kaht vaimse tegevuse liiki on vaid analüütilistel eesmärkidel võimalik eristada. Sisuliselt on tegemist ühe nähtuse erinevate aspektidega. Tarkus teadmiste näol ei ole absoluutne vastand taiplikkusele.

5. Intelligentsustest

Intelligentsuse uurimine on andnud psühholoogiale *testi* mõiste. Test tähendab eesti keeles katset, testimata — katsetama. Testimine pole miski muu kui inimese suutlikkuse, tema võimekuse katsetamine ja proovimine. Psühholoogiliste testimiste/katsetamiste sünniaeg on 19. sajandi lõpp, mil F. Galton üritas leida objektiivselt mõõdetavaid kriteeriume, mille abil hinnata inimeste üldist vaimset võimekust. F. Galton uskus, et intelligent-

sus peab olema seotud inimese meelte erksusega ning väljenduma näiteks nägemise ja kuulmise teravuses, reageerimise kiiruses, mälu mahus (Jensen 1994). F. Galtoni ideest lähtuti ka Ameerikas, kus James McKeen Cattell (1860–1944) otsis samuti seost sensoorse tundlikkuse ning akadeemiliste saavutuste vahel. Mõlemad mehed mingeid olulisi seoseid ei leidnud, küll aga võttis J. Cattell (1890) kasutusele uue mõiste — **vaimsed testid** (*mental tests*).

Kahe eelnimetatud mehe poolt rakendatud ülesanded ja katsed ei ole siiski need, mida tänapäeval tuntakse vaimse võimekuse või intelligent-
suse testidena. Tänapäevastele intelligentsustestidele pani aluse prantslane **Alfred Binet** (1857–1911), kes erinevalt Galtonist ja Cattellist keskendus keerukamatele ja komplekssematele vaimsetele protsessidele, nagu näiteks arusaamine ja sõnavara valdamine (Binet 1916). Alfred Binet koos Theodore Simoniga koostasid ülesandekogu, mille lahendamise edukuse järgi oli võimalik lapsi reastada ja eristada lapsed (sõltumata õpetajate arvamustest), kes oma arusaamisvõime piiratuse tõttu vajaksid eriõpet. Seoses psühholoogiliste mõõtmistega võtsid nad kasutusele mõiste **intelligentsuse skaala**. Skaala tähendab eesti keeles astmestikku või treppi. Vaimse võimekuse mõõtmisel tähendab skaala erinevate raskusastmetega ülesannete kogu, mis võimaldab reastada lapsi, seada neid pingeritta vastavalt nende vaimsele suutlikkusele. Hiljem ongi saanud tavaks kasutada sõna **skaala** mingi kompleksse mõõtmisvahendi tähistamiseks, mis võimaldab inimesi reastada mingi tunnuse või omaduse avaldumise intensiivsuse alusel.

Binet ja Simoni skaalat võib pidada ka esimeseks praktilise intelligentsuse testiks. Nimelt oli nende poolt korraldatud katsetel väga selge rakenduslik eesmärk — eristada vaimse arengupeetusega lapsi tavalistest lastest. Binet ja Simoni ülesanded pidasid silmas kooli, lapsi, koolis toimetulekut. See traditsioon on jätnud väga olulise, kuid kahjuks ühekülse jälje kogu järgnevale intelligentsuse käsitlemisele ja testimisele. On kirjutatud lausa metafoorse pealkirjaga artikleid, nt “Kui Binet oleks näinud koolist kaugemale” (Hatch & Gardner 1996).

Testimise tipphetked. Kuigi Euroopa on intelligentsuse mõiste ja mõõtmise kodumaa, saavutas see ala oma tipphetked ometi Ameerikas. **Lewis M. Terman** (1877–1956) oli see mees, kes aastail 1910–1916

tõlkis A. Binet testid inglise keelde ning kohandas neid Ameerika oludele (Feldhusen 1994). Tekkis esimene laialdaselt rakendatud intelligentsuse skaala — Stanford-Binet skaala (Stanford testi nimes osutab Stanfordini ülikoolile, kus Terman töötas). Stanford-Binet skaala modifikatsioone kasutatakse veel praegugi.

Tõelise tõuke intelligentsuse testimisele andis Esimene maailmasõda. Ameerika armee tarvis koostati Stanford-Binet skaala põhjal intelligent-sustestid, mille abil uuriti nekrutite sobivust sõjaväe erinevatele ameti-postidele (Thorndike 1997). On selge, et haridust tõendavate dokumentide alusel taolisi kaadrialikuga seotud otsustusi ei tehtud. Küllap testid näisid koolitunnistustest usaldusväärsemad, informatiivsemad, odavad ja kiiresti rakendatavad. Tagantjärele vaadates tundub, et testitulemuste alusel tehtud sõjaväelaste paigutus õigustas ennast, ametikohtadele said värvatud õiged mehed. See oligi asjaolu, mis andis kõige olulisema tõuke intelligentsuse testimise levikule. Sõjaväega seotud intelligentsusuuringud on senini oma süsteemsuse ja põhjalikkusega olnud suurepäraseks eeskujuks paljudele uurijatele (Mardberg & Carlstedt 1998; Carlstedt & Gustafsson, *in press*).

Esimene maailmasõja tulemusena hakkasid Ameerika armeetestid ja nende loojad kujundama kogu vaimse võimekuse testimise filosoofiat maailmas (Lemann 1999). Ka Eestis on intelligentsusekäsitlus saanud sealt olulisi mõjutusi (Tork 1940).

Wechsleri testid. David Wechsler (1896–1981), enim tuntud intelligentsustestide looja maailmas, alustas oma psühholoogikarjääri samuti Ameerika armeetestide juurest. Esimene test, mis kandis tema nime, avaldati aastal 1939. D. Wechsleri testide modifikatsioonid tunneb ära W-tähe järgi testi nimetuses (WAIS, WISC jt). Need on nüüdisaegsed testid, mis on koostatud nii täiskasvanute kui ka laste intelligentsuse mõõtmiseks. Wechsleri laste intelligentsuse skaala III versioon ilmus näiteks alles aastal 1991 (Wechsler 1981; Prifitera 1994).

Praegu üritatakse Tartu Ülikoolis eestindada Wechsleri testi uusimat versiooni.

Wechsler vaatles intelligentsust kui inimese terviklikku võimet tegutseda eesmärgipäraselt, mõelda ratsionaalselt ning toimida keskkonnas tulemuslikult. Intelligentsustestis saavutatud punktide arv ei näita veel

otseselt intelligentsust (intelligentset käitumist), kuivõrd intelligentset käitumist mõjutavad ka mitteintellektuaalsed tegurid, nagu näiteks motiivid ja isiksuse omadused. Wechsleri testide ülesanded (alltestid) jagunevad kaheks suureks rühmaks: verbaalseteks ja tegevuslikeks.

Verbaalsed ehk sõnalised ülesanded on väga üldine tähis. Siia rühma kuuluvad erinevad alltestid, mis nii või teisiti eeldavad suulist/sõnalist vastust: informeeritus (üldkultuurilised teadmised), numbrimälu, sõnavara, aritmeetikaülesannetega toimetulek, mõistete sarnasussuhte selgitamine jt.

Tegevuslikud ülesanded on seotud piltide, klotside või sümbolitega. Ülesandeks võib olla näiteks osadest terviku kokkupanek, klotsidest mingi kujundi loomine jne (Wechsler 1981; Harrison, Flanagan & Genshaft 1997; Tulsky, Zhu & Prifitera 2000).

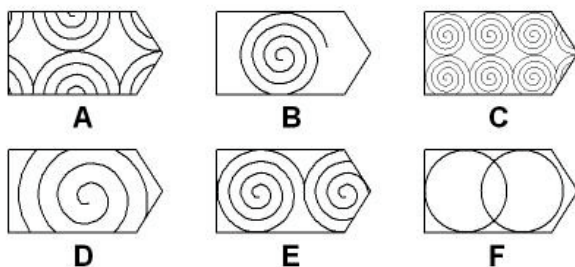
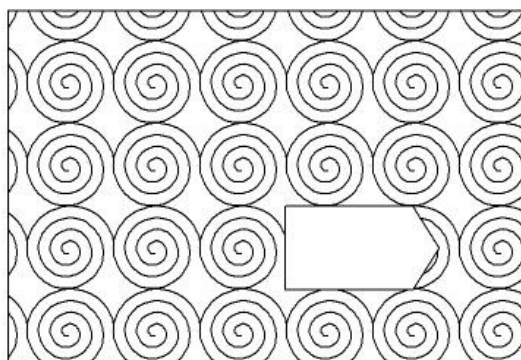
Kaufmani testid. Alan ja Nadeen Kaufman on välja kasvanud D. Wechsleri koolkonnast ning koostanud mitmeid teste nii täiskasvanute kui ka laste intelligentsuse mõõtmiseks (Kaufman & Kaufman 1997). Kaufmani testidest tuntuim on K-ABC ehk Kaufmani lastetest. Seda testi kohandatakse Eestis kasutamiseks (Männamaa 2000). Ta erineb oluliselt Wechsleri testidest.

Kaufmani test on mõeldud kuni 12aastaste laste vaimse arengutaseme hindamiseks, eelkõige sobib seda kasutada nende laste puhul, kellel esineb mõningaid arenguprobleeme (kõnehäired, edasijõudmatus koolis jne). Kaufmanid väidavad, et Wechsleri testide verbaalsed ülesanded ei mõõda intelligentsust, vaid hoopis õpitud teadmisi ja oskusi, eelkõige neid, mida mõjutab inimese võime end keeleliselt vabalt väljendada. Seda tüüpi ülesandeid nimetavad Kaufmanid saavutuslikeks. Nii-öelda tõelist intelligentsust hindavad nad aga ülesannetega, milles on esiplaanil mittesõnalise info töötlus. Ülesannetes kasutatakse liigutusi, žeste, klotse, pilte jm. Testi eesmärgiks on näidata, et laps, kellel on küll raskusi sõnalise materjali õppimisel, võib olla edukas teisti liiki info (mitteverbaalse) töötlemisel ja valdamisel. Teisisõnu — ta suudab mõistlikult kasutada muud, mittesõnalist informatsiooni. Kaufmanide käsitus on kooskõlas 20. sajandi lõpu arusaamadega intelligentsusest kui infotöötlemisest, millele on tõuke andnud nüüdisaegse infotehnoloogia võidukäik.

Raveni testid. Need testid on täiesti erinevad eelkäsitletutest. Nende tekkeallikad ei vii tagasi A. Binet, vaid g-faktori isa Ch. Spearmani

juurde. John C. Raven oli Ch. Spearmani kaasaegne ning toetus tema käsitlusele, mille põhjal g-faktor jaguneb kaheks: järeldamisvõimeks (*eductive ability*) ja kordamisvõimeks (*reproductive ability*) (Raven, Court & Raven 1992; Raven 2000). Selle põhjal konstrueeris ta kaks testi. Test, mis on mõeldud järeldamisvõime mõõtmiseks, on psühholoogias üldtuntud kui Raveni Progresseeruvad Maatriksid (RPM). Testi ülesanded ei ole sõnalised, vaid pildilised. Ülesannete eesmärk on aru saada maatriksi kujul esitatud kujundite loogikast (vt joon 1). Testis pole üldse tegemist mingi sõnalise informatsiooniga. Seetõttu saab testi kergesti rakendada erinevates maades, sest see ei vaja tõlkimist. Kuigi test on juba üsna vana (loodi 1938), on psühholoogide seas levinud arusaam, et RPM on parim test, mis mõõdab üldintelligentsust ehk g-faktorit. Testi on kasutatud ka Eestis enam kui 30 aastat.

Joonis 1. Näide Raveni testi ülesannetest. Milline tükk esitatute hulgast sobib mustris olevasse auku?

Intelligentsusteste on palju, kuid ülalnimetatud kolm on tuntud ja teatud mis tahes maa psühholoogide hulgas. Neid kasutatakse kõige sagedamini. Teste kui ülesandekogusid võib konstrueerida väga erinevaid, neid võiks teha igauks. Testid on ju inimeste loodud. Konks on ainult selles, missuguseid ülesandeid lahendamiseks anda ja mida mõistlikku nende ülesannete lahendamisest järeldada. Just see viimane on kõige olulisem ja ka keerulisem, eriti kui huviobjektiks on tarkus/taiplikkus/arukus.

6. Intelligentsustesti punktid (skoor)

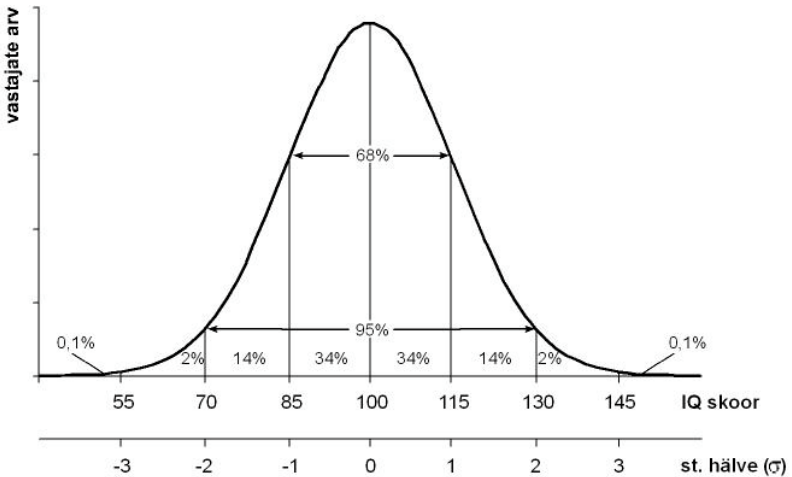
Enne kui lahti seletada intelligentsustesti punkti mõiste, on oluline peatuda lühidalt sellel, missugused üldse saavad olla asjad, nähtused ja omadused maailmas ja kuidas nad jaotuvad. Mõne nähtuse muutust saame mõõta väga selge ühiku kaudu. Näiteks laste arvu peres. Selleks on alati mingi täisarv. Ei ole võimalik, et peres on üks kolmandik last, kuigi keskmise laste arvu riigis näiteks võib leida mitme komakoha täpsusega. Inimese pikkuse või kaaluga on hoopis teine lugu. Kuigi mõlemat tunnust on võimalik väljendada ka ainult täissentimeetrites või -kilogrammides, on selge, et nendest üldkasutatavatest mõõtühikutest on võimalik minna oluliselt täpsemaks. Huvitav on see, et kui silmas pidada ainult kasvu või kaalugi, siis nende omaduste muutlikkuses on teatud seaduspärasus: nii väga lühikesi kui väga pikki inimesi on suhteliselt vähe, teatud pikkuse või kaaluga (keskmisi) aga suhteliselt palju. Kui joonistada graafik, mis kujutab, kui palju on erineva pikkuse või kaaluga inimesi, siis saame mõlemal juhul omapärase kellakujulise kõverjoone. Tekkinud jaotuspilti nimetatakse normaaljaotuskõveraks, mis on statistiliselt väga täpselt väljendatav. Kõver on seda sujuvam, mida suurema hulga inimeste andmeid on kasutatud.

Alates juba F. Galtoni käsitlustest on levinud arusaam, et ka intelligentsus jaotub (peab jaotuma!) normaaljaotuse kohaselt (vt joon 2). Võimalik, et see oletus on õige. Võimalik, et mitte. Kõik sõltub sellest, kuidas mõista intelligentsust ja kuidas seda mõõta. Igal juhul on võimalik koostada selliseid ülesandekogusid, mille lahendamisel inimesed saavutavad tulemusi, mis jaotuvad väga lähedaselt ideaalsele normaaljaotusele.

Mõningate omaduste mõõtmisel on inimesed saavutanud omavahelise kokkuleppe, milliseid mõõtühikuid kasutada. Pikkuse mõõtühik meeter on lihtsaim näide. Isegi informatsiooni mõõtmises on kokkulepe biti näol olemas. Intelligentsuse puhul taolist ühiku, mõõtmisetaloni kokkulepet pole. Intelligentsuse meetrit, sentimeetrit ega tolli ei ole olemas. Intelligentsuse mõõtmine on üks suhtelisemaid asju üldse. Intelligentsust mõõdetakse ainult selle kaudu, et näidatakse, kui erinev on mingi konkreetne tulemus keskmisest tulemusest. Täiesti suvaline on uurijate kokkulepe selles, et keskmiseks intelligentsuseks võetakse sageli arv 100. Arvul 100 ei ole intelligentsusuurimustes midagi ühist näiteks pikkuse mõõtmisel keskmiseks oleva 100 meetriga. 100 on lihtsalt ilus ja ümmargune arv. Intelligentsuse etalonühikut ei ole olemas, vähemalt siiani mitte. IQ ei ole intelligentsuse ühik.

Järgnevalt selgitame veel üht statistika mõistet, nimelt standardhälvet. Standardhälve iseloomustab, kuidas jaotuvad (juhuslikult muutuvad) suurused keskmise väärtuse ümber. Ka standardhälve on kokkuleppeline ühik. Oletame, et mingi kooli õpilaste keskmine pikkus on 165 cm. Sellest keskmisest pikkusest on nii pikemaid kui ka lühemaid õpilasi. Üks standardhälve on kaugus keskmisest, mille ulatusse jääb 34% õpilastest. Oletame näiteks, et kooli õpilaste pikkuse standardhälbeks oli 15 cm, see tähendab, et selle kooli õpilastest 34% jäävad vahemikku 150–165 cm ja samuti 34% vahemikku 165–180 cm. Loomulikult võib leida ka, kui palju õpilasi jääb näiteks kahe standardhälbe kaugusele. Ent järgmine, s.t teine standardhälbe samm ei lisa enam mitte 34%, vaid ainult 14% uuritavatest.

Niivõrd kui võrd suvaline oli intelligentsuse mõõtmisel keskmine 100, on suvaline ka standardhälbe pikkuse valik. Erinevates testides võib see olla erinev. Eespool käsitletud Stanford-Binet testis on võetud standardhälbe “sammuks” näiteks 15 punkti. Selle testi näitel on 100 seega keskmine tulemus, punktide arvu kuni 100 on saanud 50% testitavatest. Üle 100 samuti 50%. Tulemusest 85 punkti tuleb aru saada nii: arv 85 on keskmisest 100 ühe standardhälbe kaugusel väiksema väärtuse suunas. Keskmisest paremaid on olnud 50%, keskmisest tulemuseni 85 paikneb veel 34% õpilastest. Seega sellest tulemusest paremaid tulemusi on saavutanud ca 84% õpilastest, sellest tulemusest halvemaid aga ainult ca 16%. Kas tulemus 85 on hea või halb, sõltub kontekstist, kus tulemust tahetakse kasutada.

Joonis 2. Vaimsete võimete normaaljaotus

Testi tulemus või skoor (õigete vastuste arv) iseenesest on üsna tähtsusetu arv. Mõttekuse lisab konkreetsele arvule teadmine, milliseid tulemusi on saavutanud teised testitavad ja millise väärtuse on testi loojad valinud keskmiseks, samuti see, milline on jaotuse standardhälve. Tulemus 200 on väga kõrge Stanford-Binet testis. Sama tulemus aga testis, mille keskmiseks on 500 ja standardhällbeks 100, on väga madal.

7. Haridus ja intelligentsus

Hariduse ja intelligentsuse vahekord on keeruline. Mõnest aspektist on nad samasuunalised, teisest vastandlikud. Kõik oleneb vaadeldavast seisukohast. Nii nagu intelligentsustki on mõnikord püütud määratleda selle kaudu, kuidas intelligentsust mõõdetakse (s.o intelligentsustesti tulemuse kaudu), nii võib ka määratleda, et haridus on see, mida inimene koolist saab. Mõlemad on sisutud väited. Psühholoogia vaatevinklist seostub haridusega eelkõige õppimine — käitumise, teadmiste, oskuste,

hoiakute, arusaamise muutus, mis ei ole tingitud organismi loomulikust füüsilisest või vaimsest arengust.

Intelligentsusteooria üheks põhiküsimuseks on see, kas intelligentsus on õpetatav ja õpitav või mitte. Ortodoksne Londoni diferentsiaalpsühholoogia koolkonnast lähtuv psühholoog ütleb siin kindla EI. Kuigi inimesed erinevad oma intelligentsuse ehk üldise vaimse võimekuse tasemelt, on tegemist siiski fundamentaalse bioloogilise omadusega, mis on õpetamise ja kasvatus eelduseks, aga mitte tagajärjeks. On ka vastupidiseid seisukohti, kuid olulisi ning veenvaid uurimusi, mis tõestaksid g-faktori muudetavust õpetamise käigus, siiani pole. Kahtlemata on tegemist muna-kana laadi vaidlusega, sest normaalse inimese intellektuaalset tegevust väljaspool kultuuri mõjusfääri käsitleda on võimatu.

Hariduse ja intelligentsuse vastandamine on aga kasulik sellest aspektist, et nii saab ilmseks kahe omaduse eristamine. Ühelt poolt tarkus, mis seisneb kultuuri kaudu edasikantu individuaalses omandatuses (teadmiste ja oskuste sisu) ning teiselt poolt arukus ja taiplikkuse kui potentsiaal, mille abil saab erineva informatsiooniga opereerida ja probleeme lahendada. On tähelepanuväärne, et kogu intelligentsuse testimise perioodil on just haridustegelased olnud need, kes on püüdnud välja jõuda inimese enda n-ö loomuliku baasi ja potentsiaali juurde. Esimese intelligentsuskaala looja Alfred Binet olidki sel otstarbel palganud Pariisi haridusjuhid. Eesti tipppegija selles vallas — Juhan Tork — oli Tartu Õpetajate Seminari direktor.

8. Vastuvõtutestid ja akadeemiline võimekus

Enam kui pool sajandit tagasi olid intelligentsustest ning ülikoolidesse vastuvõtul kasutatavad testid veel samad. Aja jooksul on toimunud mõningane kaugenemine üksteisest, mille üheks tähiseks on ka see, et teste on hakatud nimetama erinevalt (Lawrence, Rigol, Essen & Jackson 2003; McDonald, Newton, Whetton & Benefield 2001).

Paljudes maailma riikides kasutatakse ülikoolidesse vastuvõtul akadeemilise võimekuse teste, mille ingliskeelse nime esitähed on SAT

(*Scholastic Aptitude/Assessment Tests*). SAT tekkis vajadusest demokraatiseerida haridust, muuta ta kättesaadavaks kõigile, sõltumata päritolust ja majanduslikest võimalustest, seega teguritest, mis mõjutavad oluliselt ülikooli pürgija eelnevat koolitust. Akadeemilise võimekuse ideeni jõudmise ajalugu on aga erakordselt õpetlik ka tänases Eestis.

Enam kui sada aastat tagasi, aastal 1899, moodustasid Ameerika kolledžid ning ülikoolid nõukogu selleks, et ühtlustada ning kooskõlastada oma vastuvõtutingimusi (Lemann 1998). Esialgselt oli selle nõukogu nimetuseks *College Entrance Examination Board* — ülikoolide vastuvõtuksamite nõukogu. Alustati ühtlustatud aineksamite loomisest ja 1901. aastal sooritas ühtseid aineksameid 973 üliõpilaskandidaati. Ühtlustatud eksamid toimusid inglise, prantsuse, saksa, ladina ja kreeka keeles, aga samuti ajaloos, matemaatikas, keemias ja füüsikas. Üheksa aastat hiljem, 1910. aastal sooritas eksameid juba 3731 inimest. XX sajandi teisel kümnendil jõudis aga nõukogu järeldusele, et vaja on muuta vastuvõtu üldist põhimõtet: oluline pole mitte niivõrd aineksamitel demonstreeritav mälu, kuivõrd üliõpilaskandidaatide võime mõelda iseseisvalt, võrrelda ja kõrvutada väga erinevate valdkondade aine-materjali. Sajandi esimestel aastatel hakati seoses vastuvõtuga kasutama selliseid mõisteid nagu mõtlev õppekava (*thinking curriculum*) ning aastast 1916 — üldeksam (*comprehensive examinations*). Ajalooliseks on saanud ülalosalutatud vastuvõtunõukogu tollase sekretäri Thomas S. Fiske 1919. aasta aruanne, mis oli pealkirjastatud järgmiselt: “Comprehensive Examinations as Intelligence Tests” (“Üldeksamid kui intelligentsustestid”). See üldine põhimõtete muutus langes kokku Esimese maailmasõja järgse intelligentsuse testimise joovastusega USAs. Seisukoht, et ülikoolid vajavad standardiseeritud teste, mis lubaksid objektiivselt, kiirelt ja usaldusväärset välja selgitada intelligentseid, mõtlemis- ning analüüsi-võimelisi inimesi, oli igati moodne ning aktsepteeritav. Moodustati uurimisrühm, kes pidi koostama ülikoolidesse vastuvõtu tarbeks sobiva testi. Seda tööd juhtis Carl Brigham, kelle eestvedamisel valmiski esimene SAT.

SATi loomine ning rakendamine oli selge ja teadlik nihe teadmisteile orienteeritud ainetestidelt selliste psühholoogiliste testide suunas, mis hindavad üldist vaimset potentsiaali ja võimekust. 23. juunil 1926. aastal

testiti esimesed 8040 üliõpilaskandidaati. SAT koosnes sel ajal 9 tüüpi ülesannetest: mõistete tundmine, aritmeetikaülesanded, klassifitseerimised, kunstkeel, antonüümide tundmine, arvuseeriade loogika mõistmine, analoogiasuhete mõistmine, loogiline järeldamine ja loetu mõistmine.

SATi järgnevale edule andis olulise panuse James Bryant Conant, hariduselt keemik, XX sajandi keskpaiga Ameerika üks intellektuaalselt mõjukamaid inimesi. Tema oli üks juhtisikuid, kes suunas Ameerika teadust Teise maailmasõja päevil ning oli otseselt seotud aatomipommi loomisega. Pärast sõda juhtis J. Conant Euroopa ning Saksamaa rekonstrueerimisprogrammi. Harvardi Ülikooli presidendina oli ta veendunud, et nii Harvardi kui ka kogu Ameerika jaoks on tähtis korraldada ülikoolidesse vastuvõtt selliselt, et see ei sõltuks mitte niivõrd inimeste sotsiaalsest päritolust ja majanduslikust seisundist kuivõrd inimese enda loomulikust intellektuaalsest suutlikkusest. Vahendiks, mis tema arvates võimaldas ülikooliõpingute jaoks vajalikku andekust kindlaks teha, oligi tekkimisjärgus SAT. J. Conanti otsesel eestvedamisel rajati 1947. aastal Haridusmõõtmiste Keskus (*Educational Testing Service, ETS*), mille üheks põhifunktsiooniks sai SAT-testide arendamine ning rakendamine. Tänapäeval abistab ETS samuti nii ülikoole, kooliõpilasi kui ka lapsevanemaid akadeemiliseks ülikoolitööks vajalike oskuste hindamisel. Haridusmõõtmiste Keskuse testidega tuleb siiani tegemist teha mis tahes maalt pärit inimesel, kes soovib õppima asuda Ameerika ülikoolidesse.

Aja jooksul on SAT palju muutunud. On oluline tähele panna, et juba päris alguses jäeti testi nimetusest välja sõna *intelligentsus*. Praegused testi tutvustavad tekstid lausa rõhutavad, et tegemist ei ole intelligent-sustestiga, vaid vahendiga, mis mõõdab arendatavaid ja koolis omandatavaid oskusi.

Praegu ei kasutata USA ülikoolide põhiõppesse vastuvõtul mitte üht testi, vaid erinevate testide süsteemi. Eristatakse kahte testitüüpi: SAT I ja SAT II. Viimane neist on kogum standardiseeritud aineteste (ajalugu, bioloogia jne), mille sooritamislõue sõltub ülikoolist ning erialast, mida tahetakse õppida. Need testid meenutavad suures osas Eestis kasutusel olevaid riigieksameid. SAT I seevastu on klassikaline üldise akadeemilise võimekuse test.

Ameerika testimissüsteemi eeskujul loodi Rootsis oma akadeemilise võimekuse test SweSAT (*The Swedish national...*, 2000; *The Swedish national...*, 2002) ja selle rakendamise põhimõtted. Rootslased ei kopeerinud pimesi Ameerika süsteemi, vaid kohandasid seda vastavalt oma ühiskonna ja haridussüsteemi vajadustele.

1965. aastal algasid ettevalmistused SweSATi loomiseks. Esimest korda rakendati SweSATi 1977. aastal. Selle ajani rajanes Rootsi ülikoolidesse vastuvõtt eranditult keskkooli hinnitel. Probleemiks osutusid inimesed, kes olid lõpetanud kooli varem, kellel oli töökogemus ja kelle n-ö vanad hinded näisid ülikoolidele väheinformatiivsed. Rootslased kasutavad seoses vastuvõtutesti arendamisega lühendit 25:4 (vanemad kui 25aastased ja 4aastase töökogemusega). Teine ajend SweSATi loomiseks oli teadlik soov vähendada koolihinnete osa ülikoolide vastuvõtu protsessis tervikuna. Alates 1991. aastast võivad ülikoolidesse konkureerimisel kasutada SweSATi kui alternatiivset võimalust koolihinnetele kõik soovijad. Igal aastal sooritab SweSATi 130 000–140 000 inimest, kesjuures 35–40% kõigist vastuvõetutest on ülikooli pääsenud SweSATi tulemuste põhjal.

Rootsi SATi puhul on selgemalt kui ameerika testi puhul märgata, milles seisneb hindamine (*assessment*). Testi loojad rõhutavad seda, et testi sisu ei peegelda otseselt ühegi õppeaine sisu, kuid samal ajal on see kooskõlas nende üldiste oskuste ja ülesannetega, mida õpetatakse üldhariduskoolis ja mida vajatakse kõrgkoolis. SweSAT koosneb järmis-test osadest: (1) andmete piisavus (ülesanded, mis nõuavad selle otsustamist, kas antud informatsioonist piisab mingi ülesande lahendamiseks); (2) jooniste, tabelite diagrammide tõlgendamise-/kasutamisoskus; (3) sõnavara (võõrsõnade ja arhailiste sõnade tähenduse tundmine); (4) loetud teksti mõistmine (a) rootsi ja (b) inglise keeles.

Nii intelligentsustestide kui ka akadeemilise võimekuse testide ehk SATi rakenduslik eesmärk on eristada inimesi vaimse töö suutlikkuse ja potentsiaali alusel. Ei ole mingit absoluutset garantiid, et need, kes testis on olnud edukad, on seda ka hiljem ülikoolis ja elus tervikuna. On vaid juhuslikkusest suurem tõenäosus vastavaks arenguks.

9. Intelligentsustestid ja Eesti

Intelligentsuse mõiste areng Eestis on olnud küllalt tähelepanuväärne. On selge, et meie tuntuim mütoloogiline persoon Kalevipoeg jõumehe ja sõdalasena ei kuulu nende tegelaste hulka, keda võiks targaks nimetada. Isegi siil oli temast nupukam. Kuulume kultuuriruumi, mille koidikul on tarkus omistatud loodusele. Kalevipojaga sarnaselt on ka mitmed teised mütoloogilised tegelased saanud kangelasteks eelkõige tänu füüsilisele jõule. Kuid arvestades läänemeresoomlaste, sh eestlaste pikka püsimist Euroopa kultuurialaloolisel kaardil, võib arvata, et kohastumine muutuvate oludega ja samas endaksjäämine on olnud väga tugev. On see tarkuse ja taiplikkuse tulemus? Donald E. Watson oma essees “Is Homo sapiens a Wise Species” (1997) asub seisukohale, et just muutlike oludega pidev kohanemine ja pikaajaline püsijäämine ongi liigi arukuse näitaja.

Intelligentsusteooriad ning intelligentsuse testimised on Eestisse jõudnud küllaltki varakult. Intelligentsuse maaletamine, kui kasutada tänapäevast kõnepruuki, toimus 1920. aastate algul, enam-vähem samal ajal kui Ameerikaski vaimustuti IQ olemusest, mõõdetavusest ja mõõtmistulemuste rakendatavusest. Ent intelligentsuse kontseptsiooni ei toodud Eestisse mitte Ameerikast, vaid Saksamaalt, kus siinsed inimesed ennast harimas ja täiendamas käisid. Juhan Tork, tollane Tartu Õpetajate Seminari direktor, mõjutatuna W. Sternist (vt eespool), hakkas rakendama intelligentsuste üliõpilaste vastuvõtul Õpetajate Seminari 1920. aastate keskel. Aastal 1934, mil ta vallandati seminari direktori ametist, tundis ta ilmselt suurt eneseteostusvajadust ning alustas otsustavalt Eesti õpilaste intelligentsuse mõõtmiseks sobiva testi loomist (Klement & Tork 1993).

Kuigi J. Torki arusaamad intelligentsusest olid mõjutatud eelkõige saksa diferentsiaalpsühholoogia klassikutest, leidis ta Eestile sobiva testi ometi Ameerikast, sellest samast testimislainest, mis tekkis pärast Esimest maailmasõda ja kandis endas kunagist A. Binet skaala mõju koolikesksete ülesannete näol. J. Tork tõlkis ja kohandas Eesti oludele Ameerikas loodud testi, mille nimeks oli *National Intelligence Tests* (rahvuslikud intelligentsustestid). J. Tork testis enam kui 6000 koolilast ja saadud

andemetel rajanes ka tema doktoritöö “Eesti laste intelligents” (1940). Ajalooliselt on J. Torki poolt tehtu väga oluline vähemalt kahes mõttes:

- a) J. Tork oli esimene, kes tõi intelligentsuse ja testimise teema eesti kultuuriruumi süstemaatilise käsitluse tasandil;
- b) andmestik, mille J. Tork testimisel sai, on säilinud. Nii on moodustunud unikaalne andmestik, mis võimaldab kirjeldada eestlaste intelligentsust testitulemuste alusel 1930. aastate keskel. Väärib märkimist, et taolist võrdlusvõimalust ei ole isegi enamikul arenenud riikide rahvastel.

J. Torki akadeemilise elu tipp-aastad olid 1939–1940, s.o aastad, mil valmis tema doktoritöö ja ilmus vastav raamat. Peagi alanud nõukogude okupatsioon välistas intelligentsusuuringute jätkamise. Teise maailmasõja järgse põgenikuna elas J. Tork erinevais riikides, kuid mitte üheski neist ei õnnestunud tal alustatud uurimissuunda jätkata. Ei Saksamaa, ei Uus-Meremaa ega Kanada vajanud Eesti intelligentsusuurijat. Võib kindlalt öelda, et J. Torki töö jäi pooleli ka tema enda jaoks kõige intriigerivamal hetkel, väga olulise küsimuse selgitamisel. J. Tork ei olnud teoreetik, keda oleksid huvitanud erinevad teooriad, käsitlused, faktorid, hüpoteesid jne. J. Tork oli inimene, keda huvitasid praktilised ja rakenduslikud asjad. Intelligentsus ei huvitanud teda mitte lihtsalt niisama palja teadmise mõttes, vaid seoses sellega, kuidas intelligentsus on seotud inimeste elus toimetulemise ja hakkamasaamisega. Just seda küsimust oleks pidanud käsitlema tema järgmine uurimus. See analüüs jäi aga tegemata.

J. Torki poolt alustatu ei jäänud päriselt seisma. Intelligentsuse ja selle mõõtmise teema oli toodud eesti kultuuriruumi. Okupatsiooniaastail kandsid uurimistraditsiooni edasi mitmed inimesed, eelkõige Kalju Toim Tartu Ülikoolis ning Juhan Sõerd Tallinnas Pedagoogika Teadusliku Uurimise Instituudis. Eelkõige nende kahe mehe tegevuse tulemusena hakati ülikoolis pidama loengukursusi, tegema uurimistööd ja rakendama vastavaid teste.

I 0. Kuumad teemad intelligentsuses

Intelligentsuse käsitlemisel on kolm kuuma, laias sotsiaalses avalikkuses kirgi kütvat teemat.

1. Kas intelligentsus on midagi reaalsel?
2. Kui intelligentsus on midagi reaalsel, siis milles avaldub selle mõju ja kuidas tuleks käsitleda intelligentsuse erinevustest tulenevaid muid erinevusi?
3. Kui bioloogiline on intelligentsus?

Intelligentsusteooria ja testimise praktilise tõestuse kohta on parim näide ajaloost. Selleks oli eespool mainitud kaadriavalik USA armees Esimese maailmasõja päevil. Võib öelda, et Esimese maailmasõja kaadriavaliku edukuse eufoorias elasid psühholoogid järgmised 50 aastat.

I 1. Intelligentsus, rass ja inimõigused

Intelligentsusparadigmat ning sellel rajanevaid otsustusi hakkas oluliselt murendama üha suurenev tähelepanu pööramine inimõigustele 1960. aastate keskel ja selle teema politiseerumine. Uurimistulemused näitasid siis ja näitavad praegu, et intelligentsustestide sooritustes on rassilised erinevused. Eelkõige on teravat poleemikat tekitanud mustanahaliste ning valgete testisoorituste erinevused USAs. On vaieldamatu fakt, et kasutatavate intelligentsustestide sooritustes on valgete keskmine tulemus parem mustanahaliste omast (Rushton 2003). Ent fakt on ka see, et erinevates testides on rassiliste erinevuste suurus erinev ning et testisooritused on seotud testitava sotsiaalmajandusliku staatusega, milles omakorda on rassidevahelised erinevused. Väitele, et rassid erinevad oma intelligentsuselt, vastandatakse väide, et võrreldakse võrreldamatut. See tähendab, et kasutatavate testide ülesanded võivad olla kultuurispetsiifilised ning seega eelistatakse testidega valgeid. Kuivõrd mustanahaliste majanduslik staatus on halvem kui valgetel, tuleks IQ testi alusel võrreldavad grupid võrdsustada sotsiaal-majanduslike näitajate alusel. Rassiliste erinevuste olemasolu või mitteolemasolu intelligentsuses pole kaugeltki ainult akadeemiline ning ainult teooria probleem. Juhul kui intelligentsusteste

kasutatakse reaalse inimvaliku eesmärkidel ja kui tõesti intelligentsuses on rassilised erinevused, on tulemuseks rassiline eristamine ehk segregatsioon. Kui valgenahaliste intelligentsustesti skoor on kõrgem kui mustanahalistel, siis suure konkursi korral kõrget IQ-d eeldavad kohad täidetakse esmajoones valgetega. Taoline eristumine tähendab aga rasside sotsiaalset ebavõrdsust, mis inimõigustest lugupidamise ja austamise kontekstis on humanistlikust ja poliitilisest seisukohast lubamatu. Ei saa olla kahtlust, et tegemist on sotsiaalselt ülitundliku teemaga, mille käsitlemine nõuab äärmist täpsust ning korrektsust. Seoses vastuvõtutestide kasutamisega Ameerika ülikoolides on Nancy Cole väitnud, et ameeriklaste jaoks on ristinud kaks põhiväärtust — ühelt poolt kõikide inimeste võrdsuse tunnustamine ja teiselt poolt printsipi, et inimese üle tuleb otsustada, lähtudes ainult temast endast (Cole 1998).

Intelligentsustestide rassiliste erinevuste ja sellest tulenevate oluliste otsustuste probleem on aktualiseerinud veel teisegi inimõigustega seotud probleemi. Toome selle illustreerimiseks järgmise näite. Loteriipileteid ostavad paljud, kuigi ostjad teavad, et võidu tõenäosus on nullilähedane. Ostetakse aga seepärast, et risk on väike. Ilmselt ei võta keegi ise mingit ravimit ega soovita seda ka teistele, kui teab, et ravimi võtmise tulemusena võib viis inimest sajast surra. Sel juhul on risk suur.

Milline on aga intelligentsustesti skoori prognoos? Intelligentsustesti skooride seosed mingi reaalse tegevuse (nt tööalase) efektiivsusega on suhteliselt nõrgad. Parimal juhul on näiteks IQ testile tuginev õppimise edukuse prognoos 25% tasemel (Ree, Carretta & Green 2003). Paraku pole teada mõnda teist kriteeriumi, mis annaks parema prognoosi. On siiski küsitav, mis õigusega võib otsustada inimsaatuste üle protseduuridega, mille õigsuse prognoos on nii väikese kindlusega. Seepärast on IQ testide rakendused nihkunud tagaplaanile nende riikide inimvalikus, kus inimõigused ja inimväärikus on aktuaalsed teemad. Valikukriteeriumi õigus peab olema veenvalt tõestatud ja ühiskonnas aktsepteeritud.

12. Intelligentsustestide skooride juurdekasv ajas ehk Flynn'i efekt

Intelligentsuse testimine ning intelligentsuse arvudega iseloomustamine on puhtalt XX sajandi fenomen. Sajandi lõpuaastakümneiks oli kogunenud juba nii palju andmeid intelligentsusest, et tekkis võimalus võrrelda erinevate aastakümnete tulemusi. See, mis selgus, kipub oluliselt kõigutama ettekujutust intelligentsustestist kui arukuse ja taiplikkuse mõõtmisvahendist.

Uusmeremaalase James Flynn'i nime kandva avastuse sisu on järgmine. Kui võrrelda erinevail aastakümneil ühte ja sama testi sooritanud võrreldavate inimgruppide (nt 15 aastased) testitulemusi, siis ilmneb testisoorituste paranemine. Paranemine on suur ja märkimisväärne: ühe inim põlve jooksul (ca 30 aastat) "paranevad" testitulemused keskmiselt ühe standardhälbe (vt eespool) võrra (Flynn 1984, 1987). Efekt on ilmnenud ka Eestis (Must, Must, Raudik 2000). Kui seda leidu hakata rakendama ajas tagasi, siis peaksime järeldama, et näiteks alles 100 aasta eest pidid inimesed olema veel väga rumalad. Antiikajast rääkimata. On selge, et meie ettekujutustega taiplikkusest, arukusest ja tarkusest taoline leid ei klapi. Mitte keegi, kes on uurinud testiskooride muutumist ajas, ei ole julgenud väita, et testiskooride kiire tõus näitab ka inimeste tarkuse kiiret tõusu. Sellest kõhklusest tulenevalt nimetataksegi leidu efektiks. Selle efekti olemasolu painab IQ uurijaid, kes seisavad küsimuste ees: mida ikkagi näitab testi skoor ja mis asi on intelligentsus — kas edukus testi kunstülesannetes või midagi muud. Suhteliselt lihtne on rääkida intelligentsusest, IQ-st, IQ testist, skoorist jne, sest võõrsõnu tarvitades ei elustu nende sõnade taga olevate mõistete tegelik tähendus. J. Flynn'i panus intelligentsuse uurimisse oli ammu õhus olnud küsimuse selge sõnastamine: kas IQ testi skoor näitab ikkagi arukust, taiplikkust, tarkust?

Aasa Must, knd (pedagoogika),

KVÜÕA humanitaar- ja sotsiaalteaduste õppetooli dotsent

Olev Must, knd (pedagoogika),

TÜ psühholoogia osakonna dotsent

Kirjandus

- Anderson, B. 2003.** Brain Imaging and g. In: H. Nyborg (Ed.) *The Scientific Study of General Intelligence*. Amsterdam: Pergamon.
- Binet, A. 1916.** New Methods for the Diagnosis of the Intellectual Level of Subnormals. In: *The development of intelligence in children*. Vineland, NJ: Publications of the Training School at Vineland.
- Carlstedt, B. & Gustafsson, J.** (in press). Construct validation of the SweSAT. — *Scandinavian Journal of Psychology*.
- Cole, N. 1998.** Merit and Opportunity: Testing and Higher Education at the Vortex. — *The GRE, FAME Report Series*, 1. 12–18.
- Feldhusen, J. 1994.** Terman, Lewis. In R. Sternberg *Encyclopedia of Human Intelligence*. New York: Macmillan Publishing Company. 1059–1063.
- Flynn, J. R. 1984.** The mean IQ of Americans: Massive gains 1932 to 1978. *Psychological Bulletin*, 95. 29–51.
- Flynn, J. R. 1987.** Massive IQ gains in 14 nations: What IQ tests really measure. *Psychological Bulletin*, 101. 171–191.
- Galton, F. 1865.** Hereditary talent and character. — *Macmillan's Magazine*, 12. 157–166, 318–327.
- Galton, F. 1869.** *Hereditary Genius: An Inquiry into Its Laws and Consequences*. London: Macmillan.
- Harrison, P., Flanagan, D. & Genshaft, J. 1997.** An Integration and Synthesis of Contemporary Theories, Tests, and Issues in the Field of Intellectual Assessment. In: D. Flanagan, J. Genshaft & P. Harrison *Contemporary Intellectual Assessment*. New York: The Guildford Press. 533–577.
- Hatch, T. & Gardner, H. 1996.** If Binet Had Looked Beyond the Classroom: The Assessment of Multiple Intelligences. — *The NAMTA Journal*, 21 (2). 5–28.
- Hendrikson, W. & Wedman, I. 1992.** Prediction of academic success in a perspective of criterion-related and construct validity. *Educational Measurement*, 2.
- Horn, J. & Cattell, R. 1966.** Refinement and test of the theory of fluid and crystallized intelligence. — *Journal of Educational Psychology*, 57. 253–270.
- Jensen, A. 1994.** Galton, Francis. In: R. Sternberg (Ed.) *Encyclopedia of Human Intelligence*. 457–463.

- Klement, V. & Tork, A. (koostajad) 1993.** Juhan Tork. Seisata, Rändur! Mälestusraamat. Brampton: Maarjamaa Publications.
- Jensen, A. 1998.** Jensen on “Jensenism”. — *Intelligence*, 26 (3). 181–208.
- Lynn, R. 1998.** The Decline of Genotypic Intelligence. In: U. Neisser (Ed.) *The Rising Curve*. Washington: APA.
- Kaufman, A. & Kaufman, N. 1997.** The Kaufman Adolescent and Adult Intelligence Test. In: D. Flanagan, J. Genshaft & P. Harrison *Contemporary Intellectual Assessment*. New York: The Guildford Press. 209–229.
- Lawrence, I.; Rigol, G.; Van Essen, T. & Jackson, C. 2003.** A historical Perspective on the Content of the SAT. — College Board Research Report 2003 — 3. New York: College Board.
- Lemann, N. 1999.** The Big Test. The Secret History of the American Meritocracy. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- McDonald, A.; Newton, P.; Whetton, C. & Benefield, P. 2001.** Aptitude Testing for University Entrance: A Literature Review. Slough: National Foundation for Educational Research.
- Mardberg, B. & Carlstedt, B. 1998.** Swedish Enlistment Battery (SEB): Construct Validity and Latent Variable Estimation of Cognitive Abilities by the CAT-SEB. *International Journal of Selection and Assessment*, 6(2). 107–114.
- Must, O.; Must, A.; Raudik, V. 2000.** Kas Eesti koolilapse arukus kasvab? — *Akadeemia*, 12. 2560–2584.
- Männamaa, M. 2000.** Kaufmani testipatarei lastele (K-ABC), ülevaade testist ja pilootuuringu tulemused. Magistritöö. Tartu Ülikool.
- Prifitera, A. 1994.** Wechsler Scales of Intelligence. In: R. Sternberg (Ed.) *Encyclopedia of Human Intelligence*. New York: Macmillan Publishing Company. 1136–1143.
- Spearman, C. 1904.** “General Intelligence”, Objectively Determined and Measured. — *American Journal of Psychology*, 15. 201–293.
- Spearman, C. 1927.** *The Abilities of Man. Their Nature and Measurement*. New York: The Macmillan Company.
- Raven, J. 2000.** The Raven’s Progressive Matrices: Change and Stability over Culture and Time. — *Cognitive Psychology*, 41. 1–48.
- Raven, J.; Court, J. & Raven, J. 1992.** *Manual for Raven’s Progressive Matrices and Vocabulary Scales*. Oxford: Oxford Psychologists Press LTD.

- Ree, M.; Carreta, T. & Green, M. 2003.** The Ubiquitous Role of g in Training. In: H. Nyborg (Ed.) *The Scientific Study of General Intelligence*. Amsterdam: Pergamon. 261–274.
- Rushton, P. 2003.** Race Differences in g and the “Jensen Effect”. In: H. Nyborg (Ed.) *The Scientific Study of General Intelligence*. Amsterdam: Pergamon.
- Stern, W. 1921.** *Die Differentielle Psychologie*. Leipzig: Barth.
- The Swedish national aptitude test: A 25-year testing program. (2002) *The Swedish National Agency for Higher Education Report Series 2002*: 22.
- The Swedish national aptitude test: yesterday’s goals and future directions. (2000) *The Swedish National Agency for Higher Education Report Series 2000*: 12.
- Thorndike, R. 1997.** The Early History of Intelligence Testing. In D. Flanagan, J. Genshaft & P. Harrison *Contemporary Intellectual Assessment*. New York: The Guildford Press. 3–16.
- Tork, J. 1940.** *Eesti laste intelligents*. Tartu: Koolivara.
- Tulsky, D.; Zhu, J. & Prifitera 2000.** Assessment of Adult Intelligence With the WAIS-III. In: Coldstein, G. & Hersen, M. (Eds.) *Handbook of Psychological Assessment*. Amsterdam: Pergamon. 97–129.
- Villems, R. 1993.** Homo Sapiens Sapiens. *Kaks küsimust geneesist mitme vahepalaga*. — *Akadeemia*, 2. 293–332.
- Wechsler, D. 1981.** *Wechsler Adult Intelligence Scale — Revised*. San Antonio: The Psychological Corporation.

USULISEST ENESETAPUTERRORISMIST

ALAR KILP

Usuline terrorism

Usuline enesetaputerrorism on välja kasvanud sellele eelnenud laiemast nähtusest, usulisest terrorismist. Enesetaputerrorismi kasutusele võtnud (nii usulised kui ka sekulaarsed) rühmitused on tarvitanud varem teistsuguseid vägivallavahendeid ning sündmuste teatud arengufaasis on nad hakanud kasutama enesetaputerrorismi.¹ Et mõista usulise enesetaputerrorismi laiemat tagamaad, tuleb seega kõigepealt anda ülevaade religiooni üldistest seostest vägivallaga ja usulisest terrorismist laiemalt.

Usulise vägivallaga ei ole oma ajaloolises arengus kokku puutunud mitte ainult islam, vaid vähem või rohkem ka kõik teised maailmareligioonid.² Nii pole ime, et 20. sajandi teisel poolel aset leidnud usulise terrorismi tõusulaine on tabanud kõiki maailmareligioone.³

Enesetaputerrorismi üht suuremat sihtmärki, Ameerika Ühendriike, ei ohusta seejuures mitte ainult välismaalt pärit islamiterrorism, vaid siseriiklikult ka kristluse radikaalsemad rühmitused. Mitmed kristlikul

---

¹ Nii usulised (Hizbollah', Hamas, Palestiina Islami Džihaad, al-Qaida) kui ka sekulaarsed (Kurdi Töölispartei ja Tamili Tiigrid) terrorirühmitused kasutasid vägivaldseid vahendeid pikka aega enne seda, kui nad võtsid kasutusele enesetapurünnakud. **R. A. Pape**. *The Strategic Logic of Suicide Terrorism*. — *American Political Science Review* 97/3, 2003. Lk 343–361. [Edaspidi *Pape* 2003]. Siin lk 350.

² Näidetena kristluse ajaloolistest seostest vägivallaga võib tuua algkristluse märtrid, keskaegse kristluse ristsõjad ja inkvisitsiooni, uusaja nõiaprotsessid ja ususõjad.

³ Võrdleva ülevaate saamiseks usulisest terrorismist tänapäeva maailmareligioonide (kristlus, judaism, islam, sikhism ja budism) traditsioonides, vt **M. Juergensmeyer**. *Terror in the Mind of God: The Global Rise of Religious Violence*. Berkeley: University of California Press, 2001. [Edaspidi *Juergensmeyer* 2001.]

traditsioonil põhinevad vägivaldsed ja rassistlikud liikumised on rünnanud valitsushooneid,⁴ abordikliinikuid ja aborte tegevaid arste.⁵

Judaismil põhineva terrorismi kuulsamaks näiteks on 1994. aasta Palestiina Läänekalda linnas Kirjat Arbas Ibrahimi (Abrahami) mošees aset leidnud massimõrv, mille käigus hukkus 29 ning sai haavata 150 palestiinlast, kui neid ründas judaistlik-fundamentalistliku Kach-liikumise järgija Baruch Goldstein.⁶ 1971. aastal rajatud Kach-liikumine nõudis Iisraeli riigi taastamist kõigil piibelliku Iisraeli aladel ning araablaste väljaajamist Iisraelist. Goldsteini peeti algul lihtsalt äärmusliku judaismi üksikukuks ja erandlikuks esindajaks. Kahtlused judaismist inspiratsiooni saava vägivalda kasvus hajusid järsult aasta hiljem, kui Iisraeli peaministri Yitzhak Rabini elu lõpetas juudi tudeng Yigal Amir, kes väitis end olevat tegutsenud üksi ja Jumala käsul.⁷ Rabini mõrv ei olnud mitte lihtsalt ühe juudi tapmine teise juudi poolt, vaid oli usuliselt motiveeritud, usuliselt õigustatud ja usulisel eesmärgil elluviidud terroritegu.⁸

Need on vaid üksikud näited viimastel kümnenditel järjest kasvanud usulisest terrorismist.

Tänapäevane usuline terrorism

1968. aastal ei olnud terrorirühmituste seas ühtegi sellist, mille peamiste motiivide hulka oleks kuulunud religioon,⁹ 1980. aastal oli selliseid vaid kaks kuuekümmet neljast (mõlemaid toetas šiiitlik-teokraatlik Iraan).¹⁰

⁴ Tuntuimaks näiteks on 1995. aastal sooritatud pommirünnak Oklahoma föderaalhoonele, mille käigus hukkus 168 inimest. **T. F. Pettigrew**. Peoples Under Threat: Americans, Arabs, and Israelis. — *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology* 9(1), 2003. Lk 69–90. [Edaspidi *Pettigrew 2003*.] Siin lk 73.

⁵ Kristliku terrorismi ülevaate saamiseks, vt **Juergensmeyer** 2001. Lk 19–36. **B. Hoffman**. Inside Terrorism. New York: Columbia University Press, 1998. Lk 105–120. [Edaspidi *Hoffman 1998*.]

⁶ **M. Ranstop**. Terrorism in the Name of Religion. — *Journal of International Affairs* 50/1, 1996. Lk 41–162. [Edaspidi *Ranstop 1996*.] Siin lk 41.

⁷ **Ranstop** 1996. Lk 42.

⁸ **Ranstop** 1996. Lk 43.

⁹ **Ranstop** 1996. Lk 44. Bruce Hoffman kinnitab samuti, et 1968. aastal oli olulisi terroristlikke rühmitusi 11 ning neist ükski polnud usuline. **Hoffman** 1995. Lk 273.

¹⁰ **Hoffman** 1998. Lk 90.

1990. aastate keskpaigaks aga oli usuliste rühmituste osakaal juba neljandik¹¹ ning selleks ajaks oli näiteid usulisest terrorismist kõigis maailma-religioonides.

Usuliste terrorirühmituste tegevusel on palju ühist, olgu selleks siis kas Liibanonis tegutsev šiitlik Hizbollah' (loodi aastal 1982), palestiinlaste esimese ülestõusu alguses (aastal 1987) loodud¹² sunniitlikud rühmitused Hamas või Palestiina Islami Džihaad, 1990. aastatel loodud al-Qaida, USAs tegutsevad kristlikud äärmusrühmitused või 1995. aastal Tokio metros närvigaasi rünnaku korraldanud sekt Aum Shinrikyo.¹³ Vaid nende kontekst ja vahetud sihtmärgid on erinevad.

Ühiskondlik-poliitilise kriisi tunnetamine. Kõik suuremad usulised terrorirühmitused tunnetavad ühiskonnas majanduslikku ja poliitilist kriisi, mis ohustab nende identiteeti ja olemasolu. Nii mõtestavad ja õigustavad nad oma tegusid eelkõige *enesekaitsetena*,¹⁴ mis on ühelt poolt vajalikud kriisi lahendamiseks ning teiselt poolt ka rühmituste (territoriaalsete või usulis-poliitiliste) eesmärkide saavutamiseks.¹⁵ Nad näevad end olevat sellises kriisis, kus neil pole enam muud võimalust, kui kaitsta end vägivalda kasutades. Mõtestades poliitilist ja ühiskondlikku kriisi usuliselt, leiavad nad religioonis õigustuse vägivaldsetele tegudele.¹⁶

Püha vägivald. Usuliselt õigustatud vägivallast saab sellisel moel Jumala poolt antud kohustuse täitmine, mille elluviijaid ei kammitse enam sellised poliitilised, moraalsed või praktilised piirangud, mis takistavad sekulaarsete terroristide tegevust.¹⁷ Usulistel terroristidel on oma

---

¹¹ **Ranstop** 1996. Lk 44.

¹² **Ranstop** 1996. Lk 45

¹³ Selles rünnakus hukkus 12 ja sai vigastada 3796, inimest. **Hoffman** 1998. Lk 92.

¹⁴ Hizbollah' peaideoloog šeik Hussein Fadlallah on öelnud: "Kui islam peab sõda, siis sõdib see nagu iga teine võim maailmas, kaitses end, et säilitada oma olemasolu ja vabadust." **Ranstop** 1996. Lk 47.

¹⁵ **Ranstop** 1996. Lk 44.

¹⁶ **M. Juergensmeyer**. Terror Mandated by God. *Terrorism and Political Violence*. 9/2, 1997. Lk 16–23. [Edaspidi **Juergensmeyer** 1997.] Siin lk 18.

¹⁷ **B. Hoffman**. "Holy Terror": The Implications of Terrorism Motivated by a Religious Imperative. — *Studies in Conflict and Terrorism*, vol 18, 1995. Lk 271–284. [Edaspidi **Hoffman** 1995.] Siin lk 273.

väärtused, mis on moraalselt üliluslikud sekulaarse ühiskonna väärtustega võrreldes. Seetõttu saavad nad õigustada vägivalda ilma, et nad vajaksid kellegi teise luba või mingit muud õigustust.¹⁸

Kuna vaenlast nähakse sekulaarses ühiskondlikus ja poliitilises korras (ehk viga on süsteemis, mitte selle osades¹⁹), ei püüa nad olemasolevat süsteemi reformide kaudu parandada, vaid seda kukutada. Nii ei esita nad tihti üldse mingeid nõudmisi ning püüavad tekitada lihtsalt võimalikult suurt hävingut.²⁰

See ei tähenda aga, et usuline terrorist võiks õigustada vägivalda oma suva järgi. Vägivalla õigustatud kasutamiseks peab sellele tavaliselt eelnema juhtivate vaimulike autoriteetne seisukohavõtt, mis tekkinud olukorras teatud vägivaldse vahendi kasutamist usuliselt õigustab. Pea igal usulisel terrorirühmitusel on oma autoriteetsed juhid, kelle heakskiit on terroritegude sooritamiseks hädavajalik.²¹

Õigustada vägivalda usuliselt, kuid ilma juhtivate vaimulike (või usuliste autoriteetide²²) heakskiiduta, on pea võimatu. Magnus Ranstopi hinnangul nurjus juudi äärmusrühmituse Gush Emunim'i liikmete plaan lasta 1984. aastal õhku islami pühaduselt kolmas pühapaik, Jeruusalemmas Templimäel asuv Kaljumošee, sest see plaan ei saanud juhtivate rabide toetust.²³ Autoriteetsete vaimulike luba aga eelnes nii Egiptuse president Anwar Sadati mõrvamisele 1981. aastal kui ka pommi-rünnakule, mis sooritati 1993. aastal Maailma Kaubanduskeskusele New Yorgis.²⁴

¹⁸ **Juergensmeyer** 1997. Lk 19.

¹⁹ Usulised terroristid näevad end kui süsteemist "väljaspool olijaid" ning soovivad seetõttu suuri muutusi parasjagu kehtivas korras. Selline lähenemine võimaldab suuremat hävitustööd ja raskemate sihtmärkide olemasolu kui sekulaarne terrorism. **Hoffman** 1995. Lk 273.

²⁰ **Pettigrew** 2003. Lk 73.

²¹ Sellisteks juhtideks on Hizbollah' šeik Hussein Fadlallah, Hamasi juhiks oli (kuni käesoleva aasta kevadeni, mil Iisraeli väeüksused ta tapsid) šeik Ahmed Yassin ja Aum Shinrikyo juhiks Shoko Asahara. **Ranstop** 1996. Lk 50.

²² Mitte alati ei pea usulise vägivalla õigustajaks olema juhtiv vaimulik. Näiteks bin Laden andis 1998. aastal koos Ayman Zawahiriga välja *fatwa* ehk autoriteetse usulis-legaalse hinnangu, kuid kumbki neist ei ole ei vaimuliku haridusega ega ka ametilt vaimulik.

²³ **Ranstop** 1996. Lk 56.

²⁴ **Ranstop** 1996. Lk 56.

Totaalne ja dualistlik sõda. Usulised terrorirühmitused tajuvad konflikti kui totaalset, täiel rindel aset leidvat ja kompromissitut võitlust hea ja kurja vahel. Nii juutide äärmusrühmitus Kach kui ka palestiinlaste Hamas näevad Iisraeli ja Palestiina konflikti usulistes värvides ning välistavad pikemas perspektiivis kõiki kompromisslahendusi.²⁵ Konfliktis osalejate jaoks on tegemist konfliktiga usklike ja uskmata, korra ja kaose, õigluse ja ülekohtu vahel.²⁶

Sekulaarse terrorismiga võrreldes sõltub usuline terrorism laiemast ühiskondlikust toetusest vähem, sest kõik, kes pole konfliktis usklike poolel, on nende vaenlased, “uskmata” ja “saatana lapsed”,²⁷ alaväärsemad või elamist üldse mitteväärivad inimesed.²⁸ Uskmata, saatana laste või rassireeturite tapmine ei ole nende jaoks enam kuritegu, vaid püha tegu ja Jumala käsu täitmine.²⁹

Selline kosmiline vastandumine pühas sõjas ei tunne vaheerahu ega kompromisslahendusi ning saab lõppeda alles siis, kui on saavutatud täielik võit.³⁰ Hamasi jaoks tähendab see Iisraeli täielikku hävitamist,³¹ juudi äärmusrühmituste jaoks araablaste täielikku lahkumist piibelliku Iisraeli territooriumilt.

Eespool mainitud põhjused on teinud usulise terrorismi palju vägivaldsemaks, kui on sekulaarne terrorism.³²

²⁵ **Ranstop** 1996. Lk 51.

²⁶ **Ranstop** 1996. Lk 52.

²⁷ “Saatana lasteks” nimetab oma vaenlasi USA kristlik äärmusliikumine *Christian Identity Movement*, mille eesmärk on riigi usuline ja rassiline puhastamine. Tõeliseks Jumala rahvaks, kes peab elama USAs kui “töötatud maal”, on selle liikumise arvates valgenahalised anglosaksid ja “sinisilmsed aarialased”, kelle esindajaks oli ka Jeesus Kristus. Juudid on nende õpetuse kohaselt petised ja “saatana lapsed, kes tuleb hävitada”. **Hoffman** 1995. Lk 275–276.

²⁸ **Hoffman** 1995. Lk 273.

²⁹ **Hoffman** 1995. Lk 277.

³⁰ **Hoffman** 1995. Lk 273.

³¹ Hamasi üks 1990. aastate juhtiv vaimulik, imaam šeik Ahmad Ibrahim on öelnud: “Kuus miljonit ahvide järeלטulijat [s.t juuti] valitsevad kõigis maailma riikides, kuid kord saabub ka nende päev. Allah! Tapa nad kõik, ära jäta ühtegi alles.” **Hoffman** 1995. Lk 275.

³² Usuliste terrorirühmituste ajavahemikul 1982–1995 sooritatud terrorirünnakud moodustasid rahvusvahelistest terrorirünnakutest vaid 8%, kuid neis hukkus 30% kõigis neis terroriaktides hukkunud isikutest. **Hoffman** 1995. Lk 275.

Etnilis-ideoloogiline ja ideoloogiline usuline terrorism

Usulised terrorirühmitused jagunevad kaheks: etnilis-ideoloogiliseks ja ideoloogiliseks.³³ Peamiseks erinevuseks on nende tegevuse viimne eesmärk: etniline usuline terrorism taotleb rahvuslikku enesemääramist teatud territooriumil ning piirdub sellega, ideoloogiliste rühmituste eesmärgid on usulis-poliitilised ning ei keskendu ainuüksi teatud konkreetsele rahvusele või piirkonnale. Kuigi lõplikud eesmärgid on erinevad, tajuvad mõlemad konflikti ennast ja ka oma vastaseid samavõrd usulistes värvides. Mõlema usulise terrorismi vormid peavad oma vaenlasteks sekulaarseid valitsusjuhte ja sekulaarset poliitikat. Nende vaenlasteks on sekulaarsed riigijuhid nagu Yitzhak Rabin või Anwar Sadat või sellised sekulaarse riigi jõukuse ja võimu sümbolid nagu rahvusvahelised lennuliinid, Maailma Kaubanduskeskus või Jaapani metroosüsteem.³⁴ Oma riigi sekulaarset valitsust peavad usulised terrorirühmitused tihti suuremaks vaenlaseks kui välisvaenlast.³⁵

1. Etnilis-ideoloogiliste usuliste terrorirühmituste hulka kuuluvad palestiinlaste usulised terrorirühmitused (Hamas ja Palestiina Islami Džihaad),³⁶ mis ei taotle al-Qaida kombel kõiki moslemeid ühendavat kalifaati või Iraani-stiilis teokraatiat.

Islamimaailmas on ka selliseid etnilis-usulisi konflikte, milles moslemid pole võtnud kasutusele usulist terrorismi. Iga pikka aega

---

³³ Sellise liigituse idee pärineb Mark Juergensmeyer'i artiklist. Vt **M. Juergensmeyer**. The Worldwide Rise of Religious Nationalism. — Journal of International Affairs 50/1, 1996. Lk 1–20. Seal eristab ta usulise natsionalismi kolme alaliiki: etniline, ideoloogiline ja etnilis-ideoloogiline. Et Juergensmeyer'i liigituse kohaselt etniline usuline natsionalism on allutatud sekulaarsetele eesmärkidele ning rahvuse sees ei toimu vastandumist sekulaarse rahvusluse ja usulise rahvusluse vahel, ei ole siin seda usulise natsionalismi alaliiki käsitletud. Sellesse kategooriasse liigituvad Juergensmeyeril ühelt poolt laiemad etnilised konfliktid (nagu konfliktid serblastest õigeusklike, Bosnia moslemite ja horvaatidest katoliiklaste vahel endises Jugoslaavias), teiselt poolt aga ka sisuliselt sekulaarsed organisatsioonid (Tamili Tiigid). See kategooria ei keskendu usulisele äärmuslusele ja/või usuliste terrorirühmitustele.

³⁴ **Juergensmeyer** 1997. Lk 22.

³⁵ **Juergensmeyer** 1997. Lk 18.

³⁶ **M. Mozaffari**. Bin Laden and Islamist Terrorism. — Militært Tidsskrift, 131/1, 2002. Lk 1–10. [Edaspidi *Mozaffari* 2002.] Siin lk 8.

lahendusesta jääv etniline konflikt soodustab paratamatult äärmuslike rühmituste teket ja äärmuslike vahendite kasutuselevõttu. Kuivõrd kasutatavaks saab aga usuline terror sellises konfliktis, see sõltub konkreetse rahvusidentiteedi ja religiooni vahelise suhte tugevusest. Nii nagu õhtumaa rahvastel on erinevaid rahvusidentiteedi allikaid (nt eestlaste rahvusidentiteet on valdavalt sekulaarne, leedulastel aga tihedalt seotud katoliiklusega), nii erinevad ka islamimaailma rahvusidentiteedid oma seose poolest religiooniga. Näiteks Bosnia moslemite rahvusidentiteet ei ole usuga niivõrd intensiivselt seotud, kui seda on palestiinlaste rahvusidentiteet, mistõttu nende seas on vähem kandepinda nii usulisele terrorismile kui ka usulisele enesetaputerrorismile.³⁷

2. Ideoloogilise usulise terrorismi puhul on eesmärgid usulis-poliitilised. Al-Qaida eesmärk (vastavalt 1998. aasta veebruaris avaldatud bin Ladeni *fatwa*'le) on võõrvägede lahkumine kõigilt islamimaadelt.³⁸ Eesmärk ei ole seega üksnes teatud rahvus ja territoorium, vaid pärast võõrvägede lahkumist araabia maadest (sh Iraagist) ja Iisraeli taandumist Palestiinast ka võõrvägede lahkumine Tšetšeeniast, Kashmirist ja teistelt islami aladelt seni, kuni kõik need alad on vabastatud, kõik sekulaarsed lääne-meelsed valitsejad on kukutatud ning kalifaat taastatud.³⁹

Mõni usuline terrorirühmitus on oma seisukohti aja jooksul ka muutnud. Näiteks Liibanoni radikaalsete šiitide rühmitus Hizbollah' loobus 1989. aastal Iraani islamirevolutsiooni levitamisest ja teokraatliku riigi loomisest Liibanoni ning leppis Liibanoni kui multikonnaalse (mitmeusulise) riigiga. Hizbollah' hilisem peaesmärk oli Iisraeli vägede täielik taandumine Liibanoni territooriumilt.⁴⁰ Hizbollah' muutus sel moel ideoloogilisest etnilis-ideoloogiliseks usuliseks terrorirühmituseks.

---

³⁷ Palestiinlased väljendavad usu kaudu nii oma lootust tulevikule kui ka valmidust surra etnilise grupi nimel märksa enam kui Bosnia moslemid, kelle seas pole sarnasel määral ei usulist tunnetust, lootust tulevikule ega ka valmidust surra. **S. Atran.** *Mishandling Suicide Terrorism.* The Washington Quarterly, 27/3, 2004. Lk 67–90. [Edaspidi **Atran 2004.**] Siin lk 77.

³⁸ **G. Cameron.** *Multi-track Micropoliferation: Lessons from Aum Shinrikyo and Al Qaida.* *Studies in Conflict & Terrorism* 22, 1999. Lk 277–309. [Edaspidi **Cameron 1999.**] Siin lk 280.

³⁹ **Mozaffari** 2002. Lk 10.

⁴⁰ **G. Usher.** *Hizballah, Syria, and the Lebanese Elections.* *Journal of Palestine Studies*, vol. 26, no. 2, 1997. Lk 59–67. [Edaspidi **Usher 1997.**] Siin lk 63.

Meedia mõju usulise terrorismi levikule

Usulise terrorismi levikus mängib olulist rolli ka meedia. Massimeedia kanalid püüavad üksteist üle trumbata terrorirünnakute sensatsioonilise kajastamisega, sest terrorismiuudised köidavad väga suurt hulka vaatajaid ja kuulajaid.⁴¹ USA raamatuturul on bestsellerite seas (s.t turumajanduse tingimustes hästi müüdavad) raamatud, mis kirjeldavad detailselt biooloogilist rünnakut New Yorgile, või ka näiteks sellised terroristi käsi-raamatud, milles kirjeldatakse, kuidas valmistada närvigaasi, väikest tuuma- või biorelva.⁴² On paradoksaalne, et terroristid sõltuvad väga suurel määral ka sellest, kuivõrd põhjalikult ja innukalt nende vastaste poolel olev meedia terroritegusid kajastab.

Tänu meediale, mis kajastab sündmusi Palestiina territooriumil tänasel päeval palju intensiivsemalt kui mõned kümnendid tagasi, reageerivad ka araablased väljaspool Palestiinat nendele sündmustele palju aktiivsemalt. Oma osa on selles ka 1990. aastate teisel poolel rajatud sekulaarsel al-Jazeera uudistekanalil, mis edastab uudiseid nii kogu araabia maailmas kui ka lääneriikides.⁴³

Meedia kaasabil on terrorismiohu tunnetus mitmel pool maailmas kasvanud ebareaalselt suureks. Thomas Pettigrew⁴⁴ uuris kollektiivset hirmutunnet nii ameeriklastel, araablastel kui ka iisraellastel ning leidis, et ameeriklaste kõrgendatud ohutunnetus tuleneb lisaks sellele, et terrorismi meedias laialdaselt kajastatakse, ka riigi valitsuse tegevusest (nt üleskutsetest kõrgendatud valvsusele). Kui reaalses elus on USA kodanikul palju tõenäosem kannatada autoõnnetuses kui terrorirünnakus, kardetakse viimast palju rohkem. Hirm kasvab eriti siis, kui

---

⁴¹ V. Khoros. The "Crown," the "Roots," and the "Climate" of Terrorism. — Russian Politics and Law, vol 41, no 2, March-April 2003. Lk 70–76. [Edaspidi *Khoros* 2003.] Siin lk 75.

⁴² Khoros 2003. Lk 75.

⁴³ Pettigrew 2003. Lk 73. Al-Jazeera ülekanded on suuresti edendanud ka riikideülest araabia natsionalismi ja identiteeti. Igapäevased uudislood aitavad araablastel väljaspool Palestiinat näha seda, kuidas Iisraeli sõjavägi palestiinlasi kohtleb mitte palestiinlaste alandamisena, vaid araablaste alandamisena laiema. Pettigrew 2003. Lk 77.

⁴⁴ Pettigrew 2003. Lk 76. Pettigrew leidis ka, et kõik kolm rahvast — araablased, ameeriklased, iisraellased — reageerivad sarnaselt kollektiivsele ohule ja hirmule.

pole kindlust, et on võimalik end ohu eest täiel määral kaitsta. Ülevõimendatud hirm tekitab aga omakorda ka ülevõimendatud ettekujutusi oma vastastest.

Usuline terrorism ja demokraatlikud valimised

Läänemaailmas peetakse üheks islamimaailma demokraatlike valimiste ohuks, et nende abiga võivad islamistid pääseda võimule. Viimaste kümnendite praktika aga osutab vastupidist: kui islamiriikides toimuvatel valimistel keelatakse ära usulised erakonnad, siis pigem just see toob kaasa islamistliku terrorismi kasvu. Kui aga islamistlikud parteid on osalenud valimistel — näited sellest on Jordaania, Liibanoni, Malaisias, Türgis, Indoneesias, Alžeerias, Pakistanis ja Bangladeshis (kusjuures rohkem kui pooltes nendest riikidest on nad ka parlamenti jõudnud) —, siis ei ole see põhjustanud usulise terrorismi kasvu.⁴⁵ Religioon poliitikas usulise partei näol ei tähenda seega automaatselt usulise äärmusluse kasvu. Näiteks vähendas Hizbollah' enesetapurünnakuid oluliselt ajal, mil otsustati osaleda esimestel Liibanoni kodusõja järgsetel vabadel parlamendivalimistel.⁴⁶

---

⁴⁵ **Ranstop** 1996. Lk 53.

⁴⁶ Hizbollah' vähendas oluliselt enesetapurünnakuid 1992. aastaks, mil rühmitus otsustas osaleda parlamendivalimistel ja saada üheks poliitiliseks parteiks teiste Liibanoni parteide hulgas. Selleks ajaks oli peaaegu täidetud ka rühmituse peamine eesmärk — Iisrael oli taandunud pea kogu 1982. aastal okupeeritud Liibanoni territooriumilt. **Atran** 2004. Lk 68.

Islamistliku terrori areng

1985. aastal kanti [Ameerika Ühendriikide] televisioonis üle Ronald Reagani kohtumine afgaanidest mudžahiidide⁴⁷ juhtidega. Reagan juhtis nad Valge Maja muruplatsile ning tutvustas neid meediale sõnadega: “Need härrasmehed on samavõrd moraalsed kui olid Ameerika Ühendriikide rajajad.”⁴⁸

Islamism on nüüdisaegne äärmusliikumine. Islam kui religioon ja sellega kaasnev kultuur on eksisteerinud üle aastatuhande, islamism aga on tekkinud 20. sajandil. See on militantne liikumine, millel on holistlik nägemus islamist ning mille lõplik eesmärk on taastada kalifaat.⁴⁹ Peamiseks islamismi tekkepõhjuseks oli Otomani impeeriumi lagunemine 1920. aastatel. Kogu maailma moslemitele oli suureks šokiks, et varasemast islamimaailma keskusest oli saanud sekulaarne ja läänelikul moel moderniseeruv Türgi riik. Et Otomani impeerium oli islamimaailma poliitiliseks keskuseks ning islam kui religioon on lahutamatu seotud poliitilise korruga, tekitas selle lagunemine moslemites hirmu, et islam kui religioon võib tervikuna hävida.⁵⁰

Muutunud olukorrale reageerides tekkis islamimaailmas kolm peamist liikumist:⁵¹ 1) liberaalne ja demokraatlik, mille mõju jäi piiratuks; 2) autoritaarne, mis domineeris islamiriikides erinevates vormides (militaarses, traditsioonilises ja sekulaarses vormis) valdava osa 20. sajandist ning on tänini domineerivaks valitsusstiiliks Lähis-Idas; 3) islamistlik, mis jõudis poliitilise võimuni esmakordselt 1979. aastal Iraanis ning oli ajavahemikul 1996–2001 võimul ka Afganistanis.

Järgnevalt on esitatud islamismi arengufaaside liigitus, mille Mahmoud Mozaffari jagab kolmeks peamiseks perioodiks.⁵²

⁴⁷ Mudžahiid — võitleja pühas sõjas.

⁴⁸ **M. Mamdani.** A Political Perspective on Contemporary Terrorism. — Ethnicities, vol 2 (2), 2002. Lk 146–149. [Edaspidi **Mamdani 2002.**] Siin lk 146.

⁴⁹ **Mozaffari 2002.** Lk 1.

⁵⁰ **Mozaffari 2002.** Lk 2.

⁵¹ **Mozaffari 2002.** Lk 1.

⁵² **Mozaffari 2002.**

1. 1928–1978: Moslemite Vennaskonna aeg

Pärast Türgi sekulariseerumist 1920. aastatel kardeti islamimaailmas identiteedi ja religiooni kaotust (moslemid hülgavad islami usunormid ja võtavad omaks euroopalikud väärtushinnangud) ning täielikku ja jäävat alistumist Läänele.⁵³ Sellisele ohule reageerides loodi mitmeid salajasi organisatsioone, mis taotlesid tekkinud rahvusriikidele ühist islami-valitsust ning läänelike valitsuste kukutamist.⁵⁴ Kõige kuulsam neist oli 1928. aastal Egiptuses loodud Moslemite Vennaskond (*Ikhwan al-Muslimin*). Sel perioodil kasutasid islamistid ka terrorit, kuid seda ainult moslemite vastu ja islamiriikides (islamistid ei sooritanud ühtegi mõrva lääneriikides). Eesmärk oli kõrvaldada võimult poliitilisi vastaseid või nõrgendada nende võimu.⁵⁵ Sel perioodil ei sooritatud ei enesetapurünnakuid ega terroriakte tsiviilisikute vastu.

1950. ja 1960. aastatel domineeris Lähis-Ida riikide poliitikas sekulaarne panarabism. Et 1967. aasta Kuuepäevasõjas said Süüria, Egiptuse, Jordaania ja Iraagi sekulaarsed valitsused Iisraeli käest kiire, kindla ja alandava kaotuse,⁵⁶ siis 1973. aasta sõda (Egiptus ja Süüria Iisraeli vastu) ei pidanud Egiptuse president Anwar Sadat enam mitte Araabia sotsialismi nimel (nagu seda tegi kuus aastat varem Gamal Abdel Nasser), vaid islami nimel. Seekord suudeti tekitada Iisraeli armeele vähemalt kahjustusi. Moslemitele aga oli seegi juba märgiks, et araablased suudavad vastu võidelda.⁵⁷ Lisaks hakkas lääneriikide sõltuvus Lähis-Ida naftast parandama oluliselt ka Pärsia lahe riikide majanduslikke võimalusi.⁵⁸

2. 1978–1991: islamistliku revolutsiooni aeg

Iraanis toimunud usulise revolutsiooni tulemusena jõudsid islamistid esimest korda võimule ning asusid islamistlik-revolutsioonilist ideoloogi-

---

⁵³ Mozaffari 2002. Lk 2.

⁵⁴ Mozaffari 2002. Lk 3.

⁵⁵ Mozaffari 2002. Lk 3.

⁵⁶ Lisaks Läänekalda, Golani kõrgendike ja Siinai poolsaare vallutamisele hõivas Iisrael 1967. aastal ka Jeruusalemma vanalinna, kus asub Kaljumošee ja Al-Aqsa mošee. Nende pühapaikade alistamine oli alandav moslemitele üle kogu maailma.

⁵⁷ J. L. Esposito. *The Islamic Threat: Myth or Reality?* Oxford University Press: New York, 1999. [Edaspidi *Esposito* 1999.] Siin lk 17.

⁵⁸ Esposito 1999. Lk 15.

giat levitama ka teistesse riikidesse.⁵⁹ Terrori kui vahendi kasutamises toimus sel perioodil mitmeid olulisi muutusi: ründama hakati ka tsiviilisikuid,⁶⁰ hakati võtma pantvange⁶¹ ning võeti kasutusele enesetapu-terrorism.⁶²

Kuigi Egiptuse ja Iisraeli rahuleping (1979) vallandas meelepaha mitmel pool islamimaailmas, piirdus usuline terrorism sel perioodil peamiselt Egiptuse, Iraani ja Liibanoniga.⁶³ Islamistlikke liikumisi esines ka mitmes Põhja-Aafrika riigis (Tuneesia, Alžeeria, Maroko), kuid need pooldasid rahumeelsemaid võimule pääsemise vahendeid (osalesid valimistel) ning terrori kasutamiseni jõuti nendes riikides alles 1990. aastatel.

Islami rahvusvahelisel levitamisel kujuneb sellel perioodil välja ka oluline konkurents Iraani šiiitliku revolutsiooni ja Saudi Araabia vahhabismi vahel. Selles konkurentsiasendis toetasid Ameerika Ühendriigid saude (ja seeläbi ka vahhabismi levikut), kes olid nende olulised liitlased Afganistani kodusõjas (1979–1989).⁶⁴

3. 1991–...: *Osama bin Ladeni ajastu*

Afgaani — Nõukogude Liidu sõda (1979–1989) oli esimene militantsete moslemite üleskutse rahvusvahelisele “pühale sõjale” sekulaarse välisvaenlase vastu,⁶⁵ mille eest mindi oma usku kaitsma. Selles konfliktis tekkisid esimesed organisatsioonid, mis värbasid, trenisid ja saatsid radikaalseid islamivõitlejaid usuliselt mõtestatud võitlusesse.

---

⁵⁹ Kuigi islamirevolutsioon leidis aset šiiitlikus Iraanis, ei rõhutanud ajatolla Khomeini niivõrd revolutsiooni šiiitlikku külge ning püüdis seda levitada ka sunniitlikku islamimaailma. **Mozaffari** 2002. Lk 3.

⁶⁰ Esimene selline rünnak toimus 18. augustil 1978. aastal, mil Iraani islamistid panid põlema teatri Abadanis, et tekitada kaost Iraani valitsenud šahhi režiimis. Aktsiooni tulemusena hukkus 400 tsiviilisikut. **Mozaffari** 2002. Lk 3.

⁶¹ Islami revolutsiooni alguses okupeeris radikaalne tudengite rühmitus Iraanis Ameerika saatkonna ning hoidis pantvange 444 päeva. **Mozaffari** 2002. Lk 4.

⁶² Esimesed suuremad enesetapurünnakud korraldas 1983. aastal Liibanonis šiiitlik Hizbollah, kuid ka selle rühmituse tekkimise ja tegevuse taga oli Iraani toetus ja islamistliku revolutsiooni ideoloogia.

⁶³ **Mozaffari** 2002. Lk 5.

⁶⁴ **Mamdani** 2002. Lk 147.

⁶⁵ Paljud Alžeeria, Egiptuse ja Palestiina äärmuslased osalesid mudžahiidide kõrval Afganistani konfliktis. **Ranstop** 1996. Lk 56.

Afganistani kodusõjas (1979–1989) moodustus Nõukogude Liidu vastane jõud kolmest osast: mudžahiididest afgaanid, araablased ning ameeriklased (viimaste liitlasteks olid riikidena ka Pakistan ja Saudi Araabia). Kuna tollane Iraan oli rõhutatult islami eest ja USA vastu, püüdis Reagan ära kasutada islamisisest lõhet (see jätnuks šiiidid islamimaailmas vähemusse) ning ühendada miljard (sunniiidi) moslemit pühasse sõtta kurjuse impeeriumi (Nõukogude Liidu) vastu.⁶⁶ Sellises kontekstis arenes välja relvastatud ususõda (džihaad), mida islamimaailm polnud näinud sajandeid.

Uue etapi islamistlikus terroris juhatas sisse kolm olulist sündmust:⁶⁷ mudžahiidide võit Afganistanis (1989), USA väeüksuste paigutamine Saudi Araabiasse (Lahesõja ajal) ning Oslo rahulepped (1993), mis pidid tooma kompromisslahenduse Iisraeli-Palestiina konfliktiki.⁶⁸

1990. aastatel hoogustus usulise terrori kasutamine mitmel pool islamimaailmas, kuna Afganistani sõja veteranid läksid tagasi oma kodumaale või piirkondadesse, kus usk leiti olevat ohustatud (Alžeeriasse, Egiptusesse, Pakistani, Saudi Araabiasse, Bosniasse, Tšetšeeniasse). Selle tulemusena võeti neis konfliktikolletes kasutusele radikaalsemad võitlusvahendid,⁶⁹ järjest rohkem terrorirünnakuid sooritati välismaal (ja tihti kooskõlastatult mitmes riigis korraga)⁷⁰ ning loodi ka rahvusvahelised terrorivõrgustikud, mille tuntuimaks näiteks on al-Qaida.⁷¹

Al-Qaida loomisel oli kolm peamist põhjust: Ameerika Ühendriikide vägede viibimine islami pühal maal Saudi Araabias, Ameerika Ühendriikide agressioon Iraagi rahva vastu ning Iisraeli riigi toetamine Ameerika Ühendriikide poolt.

Bin Ladeni spetsiifiliseks eesmärgiks on “ühendada kõik moslemid ja rajada valitsus, mis järgib kaliifide valitsemise reeglit.” Tema arvates saab seda saavutada ainult suurema osa valitsuste kukutamisega islami-

---

⁶⁶ **Mamdani** 2002. Lk 146, 148.

⁶⁷ **Mozaffari** 2002. Lk 5.

⁶⁸ **Ranstop** 1996. Lk 58.

⁶⁹ **Mozaffari** 2002. Lk 6. **Ranstop** 1996. Lk 59.

⁷⁰ 7. augustil 1998 ründas al-Qaida Ameerika Ühendriikide saatkondi Keenias ja Tansaania, mille tulemusena hukkus 224 ja sai haavata üle 4000 inimese. **Mozaffari** 2002. Lk 7.

⁷¹ Al-Qaida loodi kahest Egiptuse, ühest Pakistani ja ühest Bangladeshis rühmitusest. **Mozaffari** 2002. Lk 7.

riikides, Lääne mõjude kõrvaldamisega nendes riikides ning lõpuks ka kõigi riigipiiride kaotamisega.⁷² Nendel põhjustel andsid bin Laden ja Ayman al-Zawahiri 1998. aastal välja *fatwa*, milles nõutakse Läänelt Araabia poolsaare, islami kõige pühama ala, okupeerimise lõpetamist; USA juhtimisel toimuva Iraagi rahva tapmise lõpetamist; juutide okupatsiooni toetamise lõpetamist Jeruusalemmas ja moslemite tagakiusamise lõpetamist Ameerika Ühendriikide poolt. Need teod on *fatwa* kohaselt “ameeriklaste selgeks sõja kuulutuseks Jumala, tema prohveti ja moslemite vastu.”⁷³

Selline *fatwa* aga on islami ühiskonna ajaloos pretsedenditu — esimest korda lubas üks moslemite rühmitus tsiviilisikute (kristlaste ja juutide) tapmist ükskõik kus kohas maailmas, kusjuures sellist tapmist ei peeta mitte ainult õigustatuks, vaid see on ka usuline kohustus.⁷⁴

USA ja Iisraeli sõjalise üleoleku tõttu kutsus bin Laden üles kasutama terrorismi oma eesmärkide saavutamiseks. Selles kontekstis tuleb mõista ka *fatwa*'t, mis ütleb, et iga selleks suutelise moslemi kohustus on “tappa ameeriklasi ja nende liitlasi, nii tsiviil- kui ka militaarisikuid, igal maal kus võimalik, kuni Aqsa mošee [Jeruusalemmas] ja Harami mošee [Mekas] on vabastatud nende haardest ning nende armeed... lahkuvad kõigilt islami maadelt.” Järgnevas tekstis kutsutakse üles ründama “Ameerika kuradite armeesid” ja antakse mõista, et vaenlased on saatana abilised.⁷⁵

Lääneriikide, eriti USA, suureks meeelhärmiks on bin Laden teatanud seda, et ei pea kuriteoks ka tuuma-, keemia- või biorelva kasutamist.⁷⁶

Enesetaputerrorism

Enesetapurünnaku definitsioon. Enesetaputerrorist läheb teadlikult tapma teisi inimesi, kuid seejuures on ta sama kindlalt otsustanud ka ise surma

⁷² Cameron 1999. Lk 280.

⁷³ Cameron 1999. Lk 280.

⁷⁴ Mozaffari 2002. Lk 7.

⁷⁵ Cameron 1999. Lk 280.

⁷⁶ Cameron 1999. Lk 282.

saada. Enesetaputerrorismi võib üldjoontes jaotada kaheks:⁷⁷ enesetaputerrorism kitsamas mõttes tähendab olukorda, kus ründaja rünnaku käigus tapab enda ise; laiem määratlus hõlmab kõiki juhtumeid, kus ründaja on täiel määral valmis laskma end rünnakus teistel inimestel tappa. Laiemas mõttes oli ka Baruch Goldstein enesetaputerrorist, kui ta 1994. aastal tappis Hebroni mošees moslemeid seni, kuni ta ise tapeti. Goldsteinil puudus põgenemisplaan ning ta oli eelnevalt jätnud oma perekonnale kirja, milles ta andis mõista, et ta ei lootnud enam tagasi tulla.⁷⁸

Goldsteini juhtumiga sarnaneb ka 2002. aastal Moskvast aset leidnud Dubrovka teatri pantvangikriis, milles tšetšeenidest pantvangivõtjate ellujäämise tõenäosus oli samuti peaaegu olematu (erinevalt pantvangivõtjatest 2004. aasta sügisel Beslanis, kellel oli ka põgenemisplaan). Kõik kolm näidet liigituvad terrorismi alla, kuid nende puhul pole tegemist enesetaputerrorismiga selle kitsamas tähenduses. Käesolevas artiklis analüüsitakse aga just viimast.

Enesetapurünnakute arvu ja ulatuse kasv. Esimene suurem nüüdisaegne enesetapurünnak leidis aset detsembris 1981.⁷⁹ Sellest ajast saadik võib täheldada kahte tendentsi: terrorirünnakute üldarv väheneb,⁸⁰ kuid seejuures kasutatakse enesetapurünnakuid järjest enam.⁸¹

Enesetapurünnakuid hakati aastate jooksul kasutama järjest laiemas ulatuses: 1983. aastal kasutati neid esimest korda lääneriikide vastu,⁸² alates 1992. aastast hakatakse enesetapurünnakuid korraldama ka välis-

---

⁷⁷ Pape 2003. Lk 345.

⁷⁸ Pape 2003. Lk 345.

⁷⁹ Iraanlastest enesetaputerroristid korraldasid pommirünnaku Iraagi saatkonnale Beirutis. Rünnaku tagajärjel hukkus 27 ja sai haavata rohkem kui sada inimest. Atran 2004. Lk 68. Ründajad kuulusid šiitlikku rühmitusse Al Dawa, mille eesmärk oli kukutada Saddam Hussein'i režiim Iraagis. A. Dolnik. Die and Let Die: Exploring Links between Suicide Terrorism and Terrorist Use of Chemical, Biological, Radiological, and Nuclear Weapons. — Studies in Colfict & Terrorism, 26, 2003. Lk 17–35. [Edaspidi Dolnik 2003.] Siin lk 24.

⁸⁰ Dolnik 2003. Lk 24.

⁸¹ 1980. aastatel sooritati 31, 1990ndatel 104 ning ainuüksi aastatel 2000–2001 53 rünnakut. Dolnik 2003. Lk 24.

⁸² Hizbollah' korraldas 1983. aastal kuus enesetapurünnakut Ameerika Ühendriikide ja Prantsusmaa üksuste vastu Liibanonis (hukkus 384 inimest), mille tulemusena viidi mõlemad väed Liibanonist välja. Dolnik 2003. Lk 24. Pape 2003. Lk 348.

riikides.⁸³ Kui algselt piirdus islamimaailma enesetapurterrorism vaid šiiitlike organisatsioonidega, siis 1993. aastast alates võtsid enesetapurünnakud kasutusele ka sunniitlikud organsatsioonid Hamas ja Palestiina Islami Džihaad. Järjest on laienenud ka rünnakute sihtmärkide hulk,⁸⁴ on kasvanud enesetapurünnakuid vahendina kasutatavate rühmituste üldarv (kelle hulka lisandub ka sekulaarse orientatsiooniga rühmitusi⁸⁵). Samuti on kasvanud nende konfliktide arv, milles sellist vahendit kasutatakse.⁸⁶

Enesetapurünnakute arvu nii kiire kasv sundis uurijaid otsima vastust küsimusele, miks selline vahend üha populaarsem on.

*Enesetapurünnakute eesmärk on sundida liberaaldemokraatlikke riike tegema territoriaalseid järeleandmisi.*⁸⁷ Sõltumata sellest, kas tegemist on usulise või mitteusulise rühmitusega, on enesetapurterrorismi peamine eesmärk sundida nüüdisaegseid demokraatlikke riike tegema territoriaal-seid järeleandmisi. Enesetapurünnakuid kasutab alati konflikti nõrgem osapool kui viimast võimalust selleks, et sundida konventsionaalselt võimsamat osapoolt tegema sellist järeleandmist.⁸⁸

⁸³ 1992. aastal pommitas Hizbollah' enesetapurterrorist Iisraeli saatkonda Buenos Aireses Argentinas (hukkus 29 ja sai haavata 250 inimest). **Dolnik** 2003. Lk 27. Hiljem on al-Qaida korraldanud sadade ja tuhandete hukkunutega rünnakuid Keenias, Tansaania ja Ameerika Ühendriikides.

⁸⁴ Hamasi ja Palestiina Islami Džihaadi esialgseteks rünnakute sihtmärkideks olid valdavalt militaarsed objektid, kuid peagi laiendati rünnakuid ka tsiviilobjektidele (sh bussid, restoranid ja kohvikud). **Dolnik** 2003. Lk 25.

⁸⁵ Suur muutus Iisraeli-vastastes enesetapurünnakutes leidis aset 2002. aasta jaanuaris, kui sekulaarse Fatah' liikumisega seotud organisatsioon al-Aqsa Märtrite Brigaad hakkas korraldama enesetapurünnakuid. 2002. aasta kolme esimese kuuga viidi ellu üheksa rünnakut, mille tagajärjel hukkus 43 inimest. **Dolnik** 2003. Lk 25.

⁸⁶ 1990. aastatel Venemaa-Tšetšeenia konfliktis enesetapurünnakute kampaaniaid ei kasutatud. Alates 2000. aasta juunist, kui tšetšeeni võitlejad olid kogenud üheksa kuud sõjalist ebaedu, võeti ka nende poolel kasutusele enesetapurünnakud. Järgnenud poole aasta jooksul korraldasid tšetšeenid lõhkeainet täis autodega mitu rünnakut Vene armee kontrollpunktidele. Nendes rünnakutes hukkus üle 30 inimese. **Dolnik** 2003. Lk 26.

⁸⁷ Robert Pape uuris kogu maailmas aastatel 1980–2001 sooritatud enesetapurünnakuid (rünnakute koguarv oli 188) ning leidis, et peamine strateegiline loogika, miks rühmitused sellist vahendit kasutavad, on sundida liberaaldemokraatiad tegema olulisi territoriaalseid järeleandmisi. **Pape** 2003. Lk 343.

⁸⁸ **Ranstop** 1996. Lk 60.

Rünnakute sihtmärgiks on alati demokraatlik riik (Iisrael, Ameerika Ühendriigid, Türgi, Venemaa, India, Sri Lanka),⁸⁹ mille meedias leiab rünnakuga seonduv laialdast kajastamist. Tavaliselt vaid demokraatlikes riikides jõuab rünnaku “sõnum” rahvani. Terroristide ootuse kohaselt peaks rahvas nende sõnumi tulemusel hakkama nõudma oma valitsuselt järeleandmisi terroristide nõudmistele.⁹⁰ Terroristid arvestavad sellega, et demokraatlike riikide elanikud on inimkaotuste suhtes tundlikud ning on suutelised mõjutama oma riigi valitsuse poliitikat.⁹¹ Kuigi teinekord võib mõni mittedemokraatlik riik anda rohkem põhjust rünnakute sooritamiseks (nt Saddam Hussein aegses Iraagis kiusati kurde palju rohkem taga kui samal ajal Türgis, kuid enesetapurünnakuid kasutasid kurdid vaid demokraatliku Türgi vastu⁹²), “ei tasu” piiratud meediavabaduse tõttu enesetapurünnakud mittedemokraatlike riikide vastu “ära”. Kuna igat liiki terrorism püüab endaga kaasa tuua võimalikult suurt reaktsiooni, on meedia osa “sõnumi edastamisel” möödapääsmatu.

Rühmituse eesmärk on nende jaoks oluline territoorium vabastada: nad nõuavad võõrvägede lahkumist kas territooriumilt, mida terroristid näevad oma rahvusliku kodumaana (Liibanon, Palestiina, Sri Lanka, Kashmir, Tšetšeenia),⁹³ või al-Qaida kombel kõigilt islami aladelt.

Enesetaputerrorism on mitte-enesetaputerrorismist efektiivsem. Kõik enesetapurühmitused on oma varasemas ajaloos kasutanud konventsionaalsemaid vahendeid, kuid teatud ajahetkel võtnud ratsionaalselt⁹⁴ kasutusele enesetaputerrorismi, pidades seda muudest vahenditest efektiivsemaks.⁹⁵ Enesetaputerrorismi ei kasutata seejuures mitte alati lõpliku

---

⁸⁹ Demokraatlik ei pea ilmtingimata olema mitte rünnaku toimumiskoht, vaid riik, kelle vastu rünnak sooritatakse. **Pape** 2003. Lk 349.

⁹⁰ Näiteks al-Aqsa Märtrite Brigaadide eesmärk on tekitada Iisraelile sellisel määral kahju, et Iisraeli rahvas nõuaks Iisraeli armee taandumist Läänekaldalt ja Gazast. **Pape** 2003. Lk 346.

⁹¹ **Pape** 2003. Lk 349.

⁹² **Pape** 2003. Lk 350.

⁹³ **Pape** 2003. Lk 345.

⁹⁴ On ekslik arvata, et enesetaputerroristidel puudub ratsionaalne tegevusplaan või et nad pole terve mõistuse juures. **Atran** 2004. Lk 75.

⁹⁵ **Pape** 2003. Lk 350.

eesmärgi saavutamiseks, vaid selle kaudu püütakse saavutada ka väiksemaid, lõpliku eesmärgi suunas viivaid vahe-eesmärke.⁹⁶

Millised eelised on enesetaputerrorismil mitte-enesetaputerrorismi ees? Sellele küsimusele saab anda neli vastust:

- 1) enesetaputerrorism võimaldab tekitada vastasele suuremat kahju;⁹⁷
- 2) enamik rühmitusi, kes on enesetaputerrorismi kasutusele võtnud, on olnud pärast seda edukamad kui enne.⁹⁸ Enesetapurünnakute kasutuselevõtt tõi kaasa Ameerika ja Prantsuse vägede lahkumise Liibanonist (1983), Iisraeli vägede taandumise Liibanoni äärealale (1985), Iisraeli vägede lahkumise Gazast ja Läänekaldalt (1994 ja 1995).⁹⁹ Mainida võib ka al-Qaida enesetapurünnakuid Saudi Araabias 2003. aasta kevadel, mille järel vähendasid Ameerika Ühendriigid oluliselt sõja- ja tsiviiljõudude kohalolekut selles riigis;¹⁰⁰
- 3) enesetapurünnakut on võimalik palju efektiivsemalt sooritada: ründaja saab kuni viimase hetkeni valida rünnaku sooritamise kohta ja aega; ta

⁹⁶ Näiteks Hamasi juhid selgitasid 1994. aasta aprillis, et enesetapurünnakud on vajalikud selliste vahe-eesmärkide saavutamiseks nagu Iisraeli vägede väljaviimine Läänekaldalt ja Gazast. Lõplik islamiriigi rajamine Jordani jõe ja Vahemere vahele võis nende hinnangul nõuda hiljem teisi relvastatud vastupanu liike (s.t seda ei saavutata enesetapurünnakutega). **Pape** 2003. Lk 349.

⁹⁷ Näiteks ajavahemikul september 2000 kuni august 2002 moodustasid enesetapurünnakud vähem kui 1% palestiinlaste rünnakutest Iisraeli vastu, kuid enesetapurünnakute tõttu hukkus peaaegu 44% kõigis nendes rünnakutes hukkunutest. **A. Moghadam**. Palestinian Suicide Terrorism in the Second Intifada: Motivations and Organizational Aspects. — Studies in Conflict & Terrorism, 26:65–92, 2003. [Edasipidi **Moghadam** 2003.] Siin lk 65.

Robert Pape'i andmete kohaselt moodustasid ajavahemikul 1980–2001 korraldatud enesetapurünnakud 3% terrorirünnakute üldarvust, kuid põhjustasid samas 48% terrorismi tagajärjel toimunud surmadest. Arvestamata 11. septembri 2001 rünnakut ja ründajate endi elude kaotust, tapeti sellel ajavahemikul ühe enesetapurünnaku käigus keskmiselt 13 inimest. **Pape** 2003. Lk 346.

⁹⁸ Analüüsides enesetapurünnakuid kasutanud rühmitusi aastatel 1980–2001, leidis Robert Pape, et kõigil juhtumitel peale Türgi kurdide rühmituste olid terroristid “pärast enesetapuoperatsioonide kasutuselevõtmist” edukamad, kui nad olid enne. Kurdid ei saavutanud 1990ndate lõpus Türgi valitsuselt soovitud autonoomiat. **Pape** 2003. Lk 343.

⁹⁹ Kui Iisraeli vägede väljaviimine venis neil aastatel kokkulepitust kauemaks, kasutas Hamas sündmuste kiirendamiseks enesetapurünnakuid ning just enesetapurünnakuid pidas Hamas vägede lõpliku väljaviimise peamiseks põhjuseks. **Pape** 2003. Lk 352, 354.

¹⁰⁰ **Atran** 2004. Lk 68.

ei pea tagama endale põgenemisteed, kartma kinnipüüdmist või ülekuulamist;¹⁰¹

- 4) enesetapurünnak on vähem kulukas: kulud elektrilistele ja keemilistele vahenditele ühe enesetapupommi tegemiseks on hinnanguliselt vaid 150 USA dollarit.¹⁰²

Iga rünnaku edu aga sõltub kindlasti ka sellise (või “sellist tüüpi”) inimese olemasolust, kes oleks valmis ka iseenda elu rünnaku käigus ohverdama. Veel mõned aastad tagasi arvati, et enesetaputerroristideks saavad vaid “teatud tüüpi” inimesed (hullumeelsed, vaesed ja vallalised noored mehed). Tänapäevaks, mil rünnakute ja ründajate arv kasvab järjest kiiremas tempos, nii enam ei arvata.

Kellest saab enesetaputerrorist?

1970. aastatel oli levinud arvamus, et kui ka kõik enesetaputerroristid pole vaimselt haiged, on neist enamik seda siiski, sest sellise teo tegemiseks lihtsalt peab olema hullumeelne.¹⁰³ 1983. aastal, kui šiitidest moslemid korraldasid enesetapurünnakuid Ameerika sõjaväe barakkidele Beirutis, pidasid psühholoogid neid vaimselt ebastabiilseteks ja surma soovivateks indiviidideks.¹⁰⁴ Toonane loogika eeldas, et kui regulaararmee sooritab vägivallategusid, on selle elluviijateks vaimselt terved inimesed. Kui aga vägivallategusid teevad terroristid, peavad nad olema vaimselt haiged.¹⁰⁵ Küsimus ei seisnenud mitte selles, kas nad on hullumeelsed, vaid kuivõrd ja miks nad hullumeelsed on.

1980. aastatel püüti leida kinnitust oletusele, et enesetaputerroristiks hakkavad teatud tüüpi inimesed, eelkõige paranoilised, antisotsiaalsed ja sadomasohhistlike kalduvustega. Arvati, et nad hakkavad terroristideks,

---

¹⁰¹ Dolnik 2003. Lk 21.

¹⁰² Dolnik 2003. Lk 21.

¹⁰³ D. Weatherston, J. Moran. Terrorism and Mental Illness: Is There a Relationship? — International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology, 57(6), 2003. Lk 698–713. [Edaspidi *Weatherston & Moran 2003*.] Siin lk 699.

¹⁰⁴ K. Perina. Suicide Terrorism: Seeking Motives Beyond Mental Illness. — Psychology Today, September/October 2002. Lk 15. [Edaspidi *Perina 2002*.]

¹⁰⁵ Weatherston & Moran 2003. Lk 700.

sest pole saanud oma isikliku eluga hakkama, nad on pärit ühiskonna äärealadelt ning on elanud sotsiaalses isolatsioonis.¹⁰⁶

Tänaseks on mitmed senised (eel)arvamused ümber lükatud. Enesetapurünnaku sooritaja peab olema efektiivne tapja ning selleks on tarvis tervet mõistust,¹⁰⁷ tarkust, kannatlikkust, suutlikkust endale mitte liigset tähelepanu tõmmata ja ühiskonda sulanduda.¹⁰⁸

Enesetapurünnakuks värvatakse seega pigem isikuid, kelle usk ei piirdu vahetu kasuga, vaid kes usuvad sellistesse tulevastesse hüvedesse — kas tulevaste põlvkondade hüvedesse maa peal või igavesse õndsusesse paradüüsis —, mille täitumine nõuab pikemat aega. See on põhjus, miks usulised terroristühmitused otsivad eelkõige kõrgemalt haritud inimesi. Inimene, kes investeerib oma ressursse haridusse ja väljaõppesse parema majandusliku tuleviku nimel, on valmis ohverdama oma tänaseid naudinguid homsete hüvede nimel ning on suuteline oma pühendumust ka ellu viima.¹⁰⁹

Üldiselt on enamik enesetaputerroriste noored, vallalised ja meessoost, keda valdavalt ei ajenda sotsiaalsed probleemid (lapsepõlv ilma isata, sõprade puudumine või töötus) ning kes ei kannata ka keskmisest rohkem depressiooni käes.¹¹⁰ Samas on täheldatud, et enesetapumissioonil kui protsessil (salastatud tegevus, ülekuulamised, vangistus) võib olla negatiivne mõju inimese vaimsele tervisele, kuid see ei viita veel inimesel enne seda olnud vaimsele tervisehäirele.¹¹¹

Ühtne ettekujutus enesetaputerroristidest laguneb aga iga aastaga. Tänapäeval pole mingi uudis ka see, et suurt osa rünnakutest ei soorita enam mitte mehed, vaid naised.¹¹² Enesetaputerroristideks saavad tänapäeval nii haritud kui harimatud, abielus kui vallalised, mehed kui naised,

¹⁰⁶ Weatherston & Moran 2003. Lk 699.

¹⁰⁷ 2001. aasta Luure Keskagentuuri uurimus terrorismi psühholoogiast ja sotsioloogiast ütleb, et enesetaputerroristid on täiesti terve mõistuse juures. J. Glausiusz. The Surprises of Suicide Terrorism. — Discover; 24/10, 2003. Lk 21–23. [Edaspidi Glausiusz 2003.]

¹⁰⁸ Glausiusz 2003.

¹⁰⁹ Atran 2004. Lk 76–77.

¹¹⁰ Atran 2004. Lk 76.

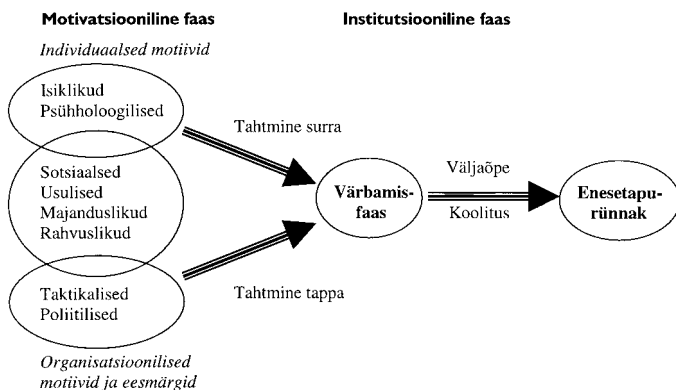
¹¹¹ Weatherston & Moran 2003. Lk 702.

¹¹² Naisi hakati enesetaputerroristidena kasutama kõigepealt Liibanonis, hiljem on naised sooritanud enesetapurünnakuid nii Palestiinas, Sri Lankal, Türgis, Tšetšeenias kui ka mujal. Naisenesetaputerroristidel on lihtsam varjata kõhu ümber olevat lõhkeainet, mis jätab neist lapseootel olijate mulje. Dolnik 2003. Lk 24.

sotsiaalselt isoleeritud kui sotsiaalselt integreeritud inimesed. Seetõttu on sotsiaalsete ja individuaalsete kriteeriumite abil võimatu ette teada, kellest enesetapur terrorist saab.¹¹³

Enesetapurünnaku motiivid

Mis motiveerib üht inimest andma oma elu enesetapurünnakul? Ühesõnalised vastused (koraan, alandatus, ajupesu, vaesus jne) ei pruugi olla päris valed, kuid nad ei anna ammendavat ülevaadet kogu põhjuste ja motivatsioonide kompleksist. Inimese motiveerimisel võivad korraga olla olulised väga erinevad mõjutegurid — usulised ja isiklikud, rahvuslikud ja majanduslikud.¹¹⁴ Et enesetapurünnak sooritatakse terroristühmituse laiema kampaania osana, põimuvad rünnaku ajendamisel nii isiklikud kui ka rühmituste motiivid (joonis 1). Seejuures inimese valmidus anda oma elu ehk “tahtmine surra” tugineb peamiselt individuaalsetele, “tahtmine tappa” peamiselt rühmituse motiividele. Värbamise järel allub missioonile mineja rühmituse kontrollile — rühmitus treenib ja koolitab teda ning indiividist, kes on valmis surema, saab sellise protsessi tulemusena “elav märter”.¹¹⁵

Joonis 1. Kahefaasiline enesetapurünnaku mudel. Allikas: Moghadam 2003. Lk 68.

¹¹³ Pape 2003. Lk 344.

¹¹⁴ Moghadam 2003. Lk 67.

¹¹⁵ Moghadam 2003. Lk 69.

Mõlemad — nii individuaalsed kui rühmituste motiivid — võivad omakorda olla ajendatud nii kogukonna usutraditsioonist, majanduslikust ja sotsiaalsest olukorrast kui ka rühmituse kahekäigust.

Individuaalsed motiivid

Pikka aega arvati ka, et üheks oluliseks põhjuseks on majanduslik motiiv ehk vaesus. Vaesuses elamine võib olla üheks enesetaputerrorismi motiiviks, kuid see pole kindlasti peamine põhjus,¹¹⁶ sest terroristide puhul ei ole tavaliselt tegemist mitte kõige vaesemasse kihti kuuluvate inimestega, vaid keskklassi inimestega. Keskklassi kuulusid 11. septembri 2001. aasta rünnaku sooritajad, samuti enamik Hamasi, Palestiina Islami Džihaadi, al-Aqsa Märtrite Brigaadi ja Hizbollah' enesetapurünnakute sooritajatest.¹¹⁷ Nad ei kannatanud vaesuse käes, kuid samas ei saa ka väita, et neil üldse poleks olnud majanduslikke motiive. Alan Heston¹¹⁸ leiab, et neid motiveeris majandusliku ilmajätuse (*economic deprivation*) tunne. See on aga pigem suhteline kui absoluutne mõiste:¹¹⁹ inimesed ei tunne majanduslikku ilmajätust mitte niivõrd lähtuvalt oma olukorrast, kuivõrd võrdlusest nendega, kelle olukord on märksa parem. Selliselt mõtestatuna võib majanduslikke motiive olla ka jõukama keskklassi esindajatel. Uurimustest on selgunud, et pigem on enesetaputerroristi puhul tegemist keskmisest jõukama¹²⁰ ja harituma inimesega.¹²¹

¹¹⁶ **Moghadam** 2003. Lk 75.

¹¹⁷ **Pettigrew** 2003. Lk 77.

¹¹⁸ **A. Heston**. Crusades and Jihads: A Long-Run Economic Perspective. — The Annals of the American Academy, AAPSS 588, juuli 2003. Lk 112–135. [Edaspidi **Heston** 2003.]

¹¹⁹ **Heston** 2003. Lk 113.

¹²⁰ **Atran** 2004. Lk 74. Vähem kui 15% Palestiina enesetaputerroristidest on pärit vaestest perekondadest, kuigi umbes kolmandik kõigist palestiinlastest elab vaesuses. **Atran** 2004. Lk 75.

¹²¹ Princetoni ülikooli majandusteadlane Alan Krueger on uurinud pikaajaliselt Hizbollah'd ja Hamasi ning leidnud, et umbes 57%-l palestiina enesetaputerroristidest on gümnaasiumiharidus, kuigi keskmiselt on gümnaasiumiharidus vaid 15%-l nende eakaaslastel. **Glausiusz** 2003.

Laialt levinud individuaalseteks motiivideks on ka pettumus, kättemaksusooov ja alandatuse tunne,¹²² kuid nii nagu vaesus, nii ka need tunded ainuüksi ei põhjusta veel enesetaputerrorismi. Nende tunnetega peavad kaasnema “ka kõrgendatud ootused ja vähenenud võimalused” nii poliitiliste vabaduste kui ka majandusliku heaolu suhtes ning just sellistes olukordades tekib pettumus, mida saavad kasutada ära terroriorganisatsioonid.¹²³

Individuaalne usuline motiiv

Kõige rohkem enesetapurünnakuid korraldas 1980. ja 1990. aastatel mitteusuliselt motiveeritud ja marksistlik-leninistlikku ideoloogiat järgiv Sri Lanka Tamili Tiigrite rühmitus,¹²⁴ ligi pooled Liibanonis sooritatud enesetapurünnakutest on viinud ellu sekulaarsed ja kommunistlikud rühmitused,¹²⁵ enesetaputerrorismi on kasutanud sekulaarse orientatsiooniga rühmitused ka Türgis (Kurdi Töölispartei) ja Palestiinas (Al-Aqsa Märtrite Brigaad). Isegi islamimaailmaga seotud enesetapurünnakute puhul võtavad sekulaarse orientatsiooniga rühmitused enda alla umbes kolmandiku.¹²⁶ Järelikult peab peale usulise motiivi olema ka teisi olulisi motiive enesetapurünnaku sooritamiseks. Teiselt poolt pole usuline motiiv ka lahus mitteusulistest (nii individuaalsetest kui ka laiematest sotsiaalsetest) motiividest. Kui usuline motiiv üksi oleks põhjuseks, esineks enesetaputerrorismi palju rohkem paikades, kus leidub usulist fanatismi.¹²⁷

---

¹²² **Moghadam** 2003. Lk 72–73. **P. Antes**. The New Politics, History and History of Religions: The World after 11 September 2001. — *Diogenes* 50(3), 2003. Lk 23–29. Siin lk 25.

¹²³ **Atran** 2004. Lk 78.

¹²⁴ Tamili Tiigrid vastutavad ajavahemikul 1980–2001 sooritatud 186 enesetapurünnakust 75 eest. **Pape** 2003. Lk 343.

¹²⁵ **Dolnik** 2003. Lk 24.

¹²⁶ **Pape** 2003. Lk 343.

¹²⁷ **Moghadam** 2003. Lk 69.

Usuline motiiv võib väljenduda mitmel moel, siinkohal mainime neist kahte võimalikku.

1. Inimene loodab surmajärgsele tasule. Islamiuurijate seas puudub üksmeel, kas islami pühad tekstid lubavad paradiisi jõudvatele märtritele seksuaalseid naudinguid. Olulisem on, et leidub nii tõlgendusi, mis lubavad märtritele paradiisis seksuaalseid naudinguid, kui ka neid, kes usuvad, et sellised naudingud neile paradiisis osaks saavad.¹²⁸ Selliste tõlgenduste kohaselt ootab märtrit paradiisis ees igavene elu, 72 noort neitsit ning privileeg reserveerida kohad taevas veel seitsmekümnele sugulasele.¹²⁹ See on ka üheks põhjuseks, miks Palestiina ajakirjanduses trükitakse teinekord märtrite surmakuulutused pulmateadete vormis, millega antakse mõista, et märter abiellub peagi pärast oma surma neitsitega.¹³⁰ Samas on selline enesetaputerrorismi motiivide seletusviis palju populaarsem läänemaailmas kui enesetaputerroristide endi seas, kes ei keskendu kunagi sellisele motiivile oma viimastes missiooneelsetes sõnavõttudes. Enamik enesetaputerroriste väljendab soovi surra selleks, et kaitsta oma maad ja rahvast.¹³¹

2. Märtriau ja kultus pärast surma. Eduka missiooni järel märtriks saamine on üks suurimaid auasju,¹³² mätreid ülistatakse lauludes, luuletustes ja pühakodades.¹³³ Lisaks teab märtrisurma mineja, et tema perekond saab hiljem ka materiaalselt toetust terroriorganisatsioonidelt.¹³⁴ Märtrikultusele on altimad šiitide rühmitused,¹³⁵ sest šiite on läbi ajaloo taga kiusatud ning nende usutraditsiooni hulka kuulub imaam Husaini märtrisurma meenutamiseks korraldatav iga-aastane rongkäigu- ja leinapäev. Seda mälestuspäeva (ašura) ja leinamiseperioodi on kasutatud ka enesetapurünnakute märterluse õigustamiseks.¹³⁶

---

¹²⁸ **Moghadam** 2003. Lk 73.

¹²⁹ **Dolnik** 2003. Lk 23.

¹³⁰ **Moghadam** 2003. Lk 73.

¹³¹ **Moghadam** 2003. Lk 74.

¹³² **Moghadam** 2003. Lk 72.

¹³³ **Ranstop** 1996. Lk 51.

¹³⁴ **Pape** 2003. Lk 347.

¹³⁵ **Ranstop** 1996. Lk 55.

¹³⁶ **Ranstop** 1996. Lk 48.

Enesetapurünnaku teoloogiline õigustus

Kõik usuliselt motiveeritud enesetapurünnakud on ellu viidud islami usu-traditsioonist lähtuvalt¹³⁷ ning vajanud seetõttu ka islami usutraditsioonil põhinevat õigustust. Enamik koraani tõlgendusi keelab enesetapu ja ka süütute inimeste tapmise,¹³⁸ erandid võivad teatud tõlgenduste kohaselt olla lubatud vaid äärmuslikes olukordades.¹³⁹ Kuid ka sellisel juhul ei nimeta islamistid surma enesetapurünnakus mitte enesetapuks, vaid tunnistuseks või märterluseks Allahi nimel.¹⁴⁰ Et operatsiooni eesmärk pole märtri surm (kuigi see on möödapääsmatu), pole nende arvates tegemist ka enesetapuga või vähemalt mitte sellist tüüpi enesetapuga, mida koraan keelab.¹⁴¹

Kokkuvõte

Usulise terrorismi ilminguid esineb kõikide maailmareligioonide traditsioonides, kuid vaid islami radikaalsemal poliitilisel suunal — islamismis — on välja arenenud usuline enesetaputerrorism. Ehkki teatud soodustavaid eeldusi enesetapurünnakute kasutuselevõtmiseks esineb šiitlikus usutraditsioonis, ei saa usulise traditsiooni mõju üle tähtsustada. Enesetapurünnakute korraldamise peamised ajendid ei tulene mitte usutraditsioonist (iga sellise vägivaldava vahendi kas esmakordne või senisest laialdasem kasutuselevõtmine nõuab uut teoloogilist õigustust ning seni ollakse islami usutraditsioonis kaugel üksmeelsest enesetapurünnakute heakskiitmisest), vaid islami- ja lääne-maailma suhetest tingitud individuaalsetest ja kollektiivsetest, majanduslikest ja poliitilistest põhjustest. Enesetapurünnakutest on saanud eelkõige konflikti nõrgema osapoole vahend, millega sundida tugevamat, ja ilmtingimata ka demokraatlikku, osapoolt tegema territoriaalseid järeleandmisi. Religioonil

---

¹³⁷ Dolnik 2003. Lk 22.

¹³⁸ Pettigrew 2003. Lk 73.

¹³⁹ Ranstop 1996. Lk 60.

¹⁴⁰ Dolnik 2003. Lk 29.

¹⁴¹ Dolnik 2003. Lk 23.

on oluline roll vastandumise mõtestamisel ja võitlejate motiveerimisel, kuid nii nagu põhjused, nii puudutavad ka võimalikud lahendused eelkõige konflikti mitteusulisi valdkondi: rahvust ja territooriumi, kogukonna majanduslikku ja poliitilist olukorda.

Alar Kilp (M.A.),
TÜ üldpolitoloogia lektor

**“Mõõga amet olgu kaitsmine ja
karistamine, vagade kaitsmine rahu läbi ja
kurjade karistamine sõjaga.”
Ääremärkusi Martin Lutheri poliitilise
eetika teemal**

ANDRES SAUMETS

Sissejuhatus

Uue sajandi algus ei ole endaga kaasa toonud mitte ainult globaalseid majanduslikke ja poliitilisi muutusi, vaid ka religioonide ülemaailmse dramaatilise tagasituleku. Veel kümmekonna aasta eest peeti religiooni sedavõrd tugeva jõuna avalikkuse ellu naasmise stsenaariumi üsna ebatõenäoliseks, sest läänelik moderniseerimismüüt õpetas inimestele, et võimalik saab olla üksnes jätkuv trend sekulariseerumise ja religioonide privatiseerumise suunas.¹ Modernses maailmas küll arvestati religiooni erinevate rollidega, kuid ilmselt mitte religiooni tagasitulekuga poliitilise ja mobiliseeriva jõuna ning sotsiaalse identiteedi tunnuseks või religiooni võimega inimesi oma eetose järgi vormida. Ometi on tänapäeval üha aktuaalsemaks muutumas prantsuse literaadi André Malraux' (1901–1967) prohvetlik mõte: “21. sajand saab olema religioosne sajand.”²

Uus sajand on suutnud endast juba märku anda ka vägivaldse sajanädina. Inimkond pole korralikult omandanud õppetunde möödunud sajandi ohvrite- ja purustusterohketest maailmasõdadest, rääkimata vaenust ja

---

¹ M. Riesebrodt. Die Rückkehr der Religionen. Fundamentalismus und der “Kampf der Kulturen”. 2. Aufl. München, 2001. Lk 9.

² Tsiteeritud: P. Scholl-Latour. Das Schwert des Islams. München, 1991. Lk 25.

konfliktidest erinevate sotsiaalsete kihtide, rahvaste, rasside, kultuuride ja religioonide vahel. Seetõttu võib praegu leida sõja- ja kriisikoldeid kümnetest maailma paikadest, isegi Euroopa südamest.

Sõda on kõigi oma vapustavate mõjude ning inimlikul tasandil kohutavate tagajärgede tõttu väga keeruline teema. Ometi on tänapäevases Lääne tsivilisatsioonis seoses sõjaga tekkinud arvukalt põhjendamatuid ja vastuolulisi eelarvamusi, mis rajanevad tegeliku ajaloolise, kultuurilise ja religioosse reaalsuse valesti mõistmisel. Laialt on levinud arvamus, et religioon on oma olemuselt vastand vägivaldale ja sõjale ning kõik need, kes vägivalda või sõda religiooni nimel kasutavad, on kas kitsarinnalised fanaatikud või hullud või vähemalt juhitud ekslikest usulistest arusaamadest. Paraku näitab ajalugu, et peaaegu kõik religioonid ja kultuurid on sõda ja vägivalda kasutamist ühel või teisel moel õigustanud, mõnikord koguni “püha sõjana” (või “õiglase sõjana”) “pühitsenud” ja religiooni kaitse alla seadnud.³

Õeldakse, et pärast 11. septembril 2001 toimunud terrorirünnakuid pole maailm enam endine. Silmas pidades sellele järgnenud arenguid — globaalne sõda terrorismi vastu ja “mündi teise poolena” eelkõige just

³ Kõigi aegade suured vaimsed juhid, kes on samas silma paistnud laitmatu moraaliga ja sügava spirituaalsusega, on omistanud sõjale kõrget müstilist ja teoloogilist tähendust: olgu need siis kristlikud askeedid, mungad ja teoloogid, kes on andnud oma olulise panuse õhtumaise “õiglase sõja” õpetuse arengusse ning mobiliseerinud usklikke keskajal “ristisõdadesse” või uusaja algul “konfessionaalsetesse sõdadesse” minema, või olgu need islami õpetlased ja usujuhid, kes on kutsunud usklikke üles “džihaadile” jumalatu maailma vastu. Sama kehtib ka judaismi, hinduismi ja teiste religioonide vaimsete juhtide kohta. Piiranguteta patsifism, mida võib tänapäeval siin ja seal ka religioonide kontekstis kohata, on inimõtte ajaloo tõeline “erand” ning ei ole peaaegu ühelgi ajal ega üheski tsivilisatsioonis olnud kooskõlas filosoofiliste ja vaimsete autoriteetide ning avaliku arvamusega. See, mis on vaimseid juhte ja teologe pannud sõda ja vägivalda kasutamist õigustama, pole mitte nende lähenemine materiaalsele maailmale, vaid pigem vastupidi — see on olnud radikaalselt vaimne nägemus maailmast, mille kohaselt inimese hing on tähtsam kui ihu ning füüsilise keha vigastamisel või surmamisel ei ole niisugust tähendust, nagu seda võib tänapäeval levinud keha “jumalikustamise” kontekstis täheldada. Vt **D. Tessore**. *Der Heilige Krieg im Christentum und Islam*. Düsseldorf, 2004. Lk. 8–17. Siia võiks lisada veel tähelepanuväärse mõtte religioonsotsioloog Mark Juergensmeyerilt, kes on öelnud, et religiooni pole vaja selleks, et teada, et tapmine on vale; pigem läheb religiooni vaja selleks, et määrata kindlaks, millistel juhtudel võiks leida õigustatud erandeid sellele moraaliveitele. **S. P. Ramet**. *Nihil Obstat: Religion, politics, and Social Change in East-Central Europe and Russia*. Durham, 1998. Lk 335.

usuliselt motiveeritud terrorismi kiire pealetung või asümmeetriline ning preventiivne sõjategevus —, näib sellel väitel ka tõepõhi all olevat. Teravamalt kui kunagi varem on tõstatunud küsimus, kuidas rahuldada inimeste ja riikide õiglustunnet ja kätte maksta süütuid inimesi ohvriks toonud julmuritele, lõhkumata samas habrast silda erinevate kultuuride ja religioonide vahel, ning vältida globaalse sõjalise konflikti vallandumist, mis võiks viia inimkonda hukutava kolmanda maailmasõjani. Kuidas siis mõista vägivalda kasutamist ja sõjapidamist, eriti kui see näib olevat õiglane ja mõõdapääsmatu, nagu arvavad paljud inimesed USAs toimunud tragöödiale mõeldes? Kas sõda aitab kaasa rahu saabumisele ja kindlustamisele, nagu on kord öelnud Rooma poliitik ja kirjanik Cicero: “Sõda aga võetakse ette kavatsusega taotleda ei midagi muud kui rahu.”⁴

Kui tulla tagasi eespool esitatud mõtete juurde, et 21. sajand näib kujunevat nii religioonide jõulise tagasituleku kui ka vägivalda uue pealetungi ajastuks ning religioonidel on selles kontekstis midagi olulist öelda — olgu need siis erinevad õigustused religiooni nimel sõdimiseks, kriteeriumid, millega tuleks arvestada, kui tahetakse kasutada vägivalda või tappa, või hoopis ettepanekud rahu kui kõrgeima poliitilise ja jumaliku hüve saavutamiseks —, siis ei saa seda reaalsust ignoreerida, vaid sellega tuleb lähemalt tegeleda, kuigi see võib olla kohati eemale-tõukav või raskesti mõistetav.

I. Martin Luther ajastute vahetusega kaasnevate muutuste keerises

Lääne tsivilisatsioon on varemgi läbi elanud selliseid aegu ja sündmusi, pärast mida ei olnud õhtumaa enam endine. Siinkohal võiks esile tuua reformatsiooni 16. sajandi I poolel, mis esmalt murrangulise teoloogia- ja vagadusajaloolise liikumisena tõi endaga vaieldamatult kaasa sügavale ulatuvad sotsiaalsed ja poliitilised tagajärjed nii õhtumaale kui ka laiemas plaanis kogu maailmale (“reformatsiooniajastu” kui ajalooline epohh,

---

⁴ “*Bellum autem ita suscipiatur, ut nihil aliud nisi pax quaesita videatur.*” — *De officiis* 1,80, tsiteeritud: **In medias res**. Lexikon lateinischer Zitate und Wendungen. E. Bury (Hrsg.). (Digitale Bibliothek Band 27). Berlin, 2000. Lk 1002.

“reformatsiooni ülemaailmne mõju”).⁵ Nende murranguliste sündmuste alguses seisis eelkõige üks mees, nagu seda on väljendanud Joseph A. Lortz: “Harva on ühele võimsale, kõike radikaalselt ümberkujundavale ajaloolisele protsessile — suurejoonelisele revolutsioonile — olnud üksikisikul nii suur tähendus, nagu seda on reformatsioonile olnud Martin Lutheril. /.../ Ta on visanud vaid sädeme kuhjaga täis püssirohutünni, milles olid kokku võetud tema aja kõik religioossed, vaimsed, poliitilised ja sotsiaalsed rahutused. Aga siis andis ta põlengule oma isiksusega tohutult võimsa läbilöögiõu.”⁶

Kui küsida, mida teoloog arvab ilmlikust võimust ja võimuvahenditest, sõjapidamisest ja konfliktide lahendamisest relvade teel, või sõjast ja rahust üldiselt, võiks nii küsimusi kui ka vastuseid käsitleda ühiste nimetajate all “poliitiline eetika” ning “religiooni ja poliitika suhe”. Viimati nimetatud suhe on kahtlemata üks tähtsamaid probleeme varase uusaja poliitilises mõtlemises. Erinevalt keskaegsest skolastikast, kus neid valdkondi nähti ühtsena, tõusis religiooni ja poliitika ilmne vastuolu uusaja künnisel üha rohkem esiplaanile. Itaalia riigiteoreetik ja poliitika-filosoof Niccolò Machiavelli (1469–1527) lahutas religiooni ja poliitika teoreetiliselt, eraldades poliitika autonoomse valdkonnana (kristlikust) universaaleetikast ja teoloogiast, ning valmistas nende valdkondade lahutamise, aga ka religiooni poliitikale allutamise pinnast ette nii varasele uusaja kui ka hilisemale filosoofilisele mõtlemisele. Machiavelli poliitiline mõtlemine on leidnud tähelepanuväärset ajaloolist täiendamist reformaator Martin Lutheri (1483–1546) poolt. Lutheri jaoks eksisteeris vaieldamatu, elementaarne vastuolu religiooni ja poliitika vahel⁷ — selles

⁵ Vt P. Blicke. Reformation. — R. van Dülmen (Hrsg.). Das Fischer Lexikon Geschichte. Frankfurt am Main, 2003. Lk 281–1292.

⁶ Tsiteeritud: A. Franzen. Kleine Kirchengeschichte. 3. Aufl. Freiburg, 1993. Lk 253.

⁷ Selles kontekstis võiks eelkõige esile tõsta Lutheri ägedat kriitikat vaimuliku ja ilmaliku võimu saatusliku segunemise vastu paavstikirikus, nagu ta seda näiteks teeb kuulsas teoses “Saksa rahva kristlikule aadlile kristliku seisuse parandamiseks” (1520), kus ta eitab vaimulike väidetavat eesõigust ilmikute suhtes ning pöörduv kirikus esinevate väärnähtuste kõrvaldamisel abi saamiseks ilmalike võimukandjate poole. Ka Machiavelli kriitiline suhtumine kirikusse ja kristlusse rajaneb suures osas Itaalia tollastel kiriklik-poliitilistel olukordadel. Paavstluse universaal-vaimulike nõudluste segunemises ilmalike poliitiliste huvidega nägi Machiavelli peamist põhjust, miks võõrad võimud leidsid pidevalt võimalust end Itaalia siseasjadesse segada ja oma

punktis ühineb ta täielikult Machiavelli arvamusega —, aga tähelepanuväärne on just see, et poliitilise teaduse ja teoloogia lahutamisele aitab kaasa üks kristlik teoloog, kelle poolt alustatud usu uuendamise programm (*reformatio*) oli motiveeritud eelkõige teoloogiliselt. Teoloogia-doktorina ning evangeeliumi jutlustajana polnud ju Lutheri jaoks miski tähtsam kui Jumala sõnaga tegelemine, selles leiduvate tõdede kuulutamisele kõigile seisustele ja kristliku südametunnistuse puutumatus. Samas sai Luther igas poliitilises probleemis — ja poliitiliste järelepärimistega pöörduti tema poole sageli — näha religioosset väljakutset, kui see pakkus põhjust või oli lausa hädavajalik kahtleva südametunnistuse tugevdamiseks. Nõnda nõudsid ka aktuaalsed sõja ja rahu küsimused ikka ja jälle Lutheri sekkumist, pealegi oli “Lutheri juhtum” (*causa Lutheri*), see tähendab tema teoloogiline mõtlemine ja reformatoorne tegevus ning sellega kaasnevad muutused nii kirikus kui ka ühiskonnas, ise see, mis hakkas lagundama kristlikku kultuuri ja kogu keskaja vältel ühtsena püsinud kiriklik-ühiskondlikku korda⁸ koos selle juurde kuuluvate tõekspidamistega sõja ja rahu kohta ning valmistas ette pöördumatuid muutusi Euroopas, muuhulgas ka suveräänse territoriaalriigi (absolutistliku võimuriigi) teket.

Lutheri poolt algatatud reformatsioon aitas kahtlemata ellu viia ilmalik-poliitilise valdkonna emantsipeerumist keskaegsest moraaliteoloogiast või teisisõnu, aitas kaasa selle valdkonna vabastamisele “Kristuse riigi” (*regnum Christi*) diktaadi alt. See protsess oli hiliskeskaegses Euroopas lähedalt seotud inimliku ajaloopildi (*Geschichtsbild*)⁹ sekulariseerumisega, mille juured on renessansiaja mõtlemises. Sellest uuest sekulaarsest ajaloopildist tuleneb, et ka sõda ning sõjalisi kokkupõrkeid ei mõisteta enam jumaliku sekkumisena ajaloo kulgu, näiteks Jumala poolt inimestele saadetud karistusena või õnneliku pöördena, vaid ajaloo

---

võimuvõitlustes Itaalia pinnal ka võitjaks jääda. Vt **A. Strnad**. Machiavelli. — Theologische Realenzyklopädie, Bd. XXI. Berlin, 1991. Lk 643–644.

⁸ Lutherit on selles kontekstis nimetatud lausa “ühtaegu nii keskaja lõpuleviijaks kui ka purustajaks”. Vt **G. Ritter**. Luther. Gestalt und Tat. Stuttgart, 1983. Lk 45.

⁹ “Ajaloopilt... on kogukäsitlus ajaloo mõttest, olemusest, kulgemisest ja eesmärgist”, nagu seda on üldistavalt defineeritud käsiraamatus “Handbuch der Geschichtsdidaktik”, hrsg. **K. Bergmann, A. Kuhn, G. Schneider** u.a., Bd. 1. Düsseldorf, 1979. Lk 206.

kulgemist seletatakse üksnes maiste, see tähendab inimlike, majanduslike või muude tegurite abil või kirjutatakse need vähemalt juhuse arvele. Keskaegsed ettekujutused ajaloost kaotavad seletusmudelitena oma kehtivuse, asemele tuleb mehaaniline maailmapilt koos tõestatavate seaduspärasustega.

Teiselt poolt tuleks Lutheri reformatoorses teoloogias aga näha reaktsiooni niisugusele ajaloopildi sekulariseerimisele. Siin erines Luther oluliselt Machiavellist, sest ta ei lähtunud ratsionaalsest mõtlemisest ega poliitiliselt tõhusast käitumisest, vaid jäi kindlalt usaldama Jumalat ja tema tegutsemist. Lutheri inimesepilt oli sügavalt kinnistunud selles teoloogias ning lähtus inimloomuse täielikust patususest ja rikutusest, mistõttu vajas inimene sellest olukorrast pääsemiseks kristlikku usku ja jumalikku armu. Teoloogina püüdis ta seda inimesepilti kokku sobitada oma teoloogiliselt kujundatud ettekujutusega ajaloost ja ühiskonnast. Tema ajaloopilt jäi läbinisti teoloogiliselt määratletuks ja kõike toimuvat nägi ta Jumalast mõjutatuna, kuigi Jumala kavatsused ajaloos ei tavatse inimese jaoks alati tajutavad olla.¹⁰ Sellal kui renessansiaja ajaloopilt avastas inimese ja poliitika autonoomia, andes inimesele õiguse olla ise oma saatuse valitsejaks ning koos vastutusega tuleviku ees ka käsutusõiguse poliitika üle, nägi Luther vaeva, kuidas niisugust pealetungivat antropoloogilist ja poliitilist mõtlemist oma reformatoorse mõtlemisega kokku sulatada. Ta püsis veel keskaegse filosoofilise teoloogia traditsioonis, võttes sihiks teatud uut laadi teoloogia ja poliitika ühtsuse, kuid ületas skolastilise traditsiooni kindlasti seal, kus ta teoloogia ja poliitika valdkondi selgelt üksteisest eraldas ja poliitikat enam täielikult teoloogiale ei allutanud. Nii aktsepteeris Luther ühest küljest renessansiajal ellu kutsunud trendi, mille kohaselt intensiivistus igasugune “poliitiline” tegevus ja otsustamine, sest uue ajaloopildi järgi ei saanud ju Jumalaloolsele reguleerivale sekkumisele enam lootma jääda. Teisest küljest üritas ta ka edaspidi leida ikkagi tasakaalustavat keskteed nende kahe üksteisest lahutatud valdkonna vahel. Laiemalt vaadatuna oleks see ka kesktee skolastika positsiooni vahel, mis nägi kõike poliitilist teoloogia teenistuses, ning Machiavelli positsiooni vahel, mis nägi religiooni eran-

---

¹⁰ Vt **B. Lohse**. Martin Luther. Sissejuhatus tema elu ja töö uurimise probleemidesse. Tartu, 1996. Lk 128–131. [Edaspidi **Lohse 1996**.]

ditult poliitika teenistuses.¹¹ Lutheri sellekohane vaev suubub tema mõjuvõimsasse ja lahkavamusi tekitavasse õpetusse kahest, ilmalikust ja vaimulikust valdkonnast või riigist (*civitas/regnum*) ning kahest valitsusest (*Regiment*),¹² mis tuleb lähema vaatluse alla veidi hiljem. Ette rutates võib siiski juba siinkohal mainida, et taoline poliitika ja teoloogia harmoneerimise katse andis paraku tõuke ka “poliitika teologiseerimisele”. “Kahe valdkonna õpetuses” omistati nimelt ilmalikule riigile (valitsusele) teatud sakraalne sära, sest riik on Jumalast seatud inimeste kurjuse vastu ja ülikond on varustatud mõõgameelevallaga, et kindlustada Jumala poolt paika pandud selle maailma korda.¹³ Poliitilise valitsuse ja selle käsutusse kuuluva vägivalda teoloogilise legitimeerimisega avas Luther ühtlasi vastu oma tahtmist ka ukse hilisemaks sõjalise vägivalda õigustamiseks reformatoorse teoloogia abil, mille üheks kibedaks viljaks on ka uut tüüpi sõdade — konfessionaalsete (kodu)sõdade — sünd, mis kujundas Euroopa ajalugu oluliselt rohkem kui pooleteise sajandi jooksul.¹⁴

Samas lähtub Lutheri poliitilisest eetikast ka olulisi rahueetilisi impulsse. Oma seisukohavõttudes sõjapidamise ning konfliktide relvastatud lahendamise suhtes lähtub ta küll veel keskaegse “õiglase sõja” (*bellum iustum*) õpetuse üldisest kontseptsioonist, kuid ometi eelistab ta sõja vältimist selgelt sõdimisele ning on oma olulisemates seisukohavõttudes orienteeritud rahu kui ülimalise, see tähendab ka poliitilise hüve väärtustamisele.¹⁵ Mis puutub sõja ja rahu probleemistikku keskaja üleminekul uusajaks, siis ei paku Luther üksnes lähtepunkte selle lahendamiseks, vaid on ise probleemistiku lahutamatu osa.

¹¹ Vt **F. Kernic**. *Krieg, Gesellschaft und Militär. Eine kultur- und ideengeschichtliche Spurensuche*. Baden-Baden, 2001. Lk 163–164. [Edaspidi **Kernic** 2001.]

¹² Vanaaja kiriku suurimalt mõtlejalt Aurelius Augustinuselt impulsse saanud “kahe valdkonna” või “kahe riigi õpetus” (sks *Zwei-Welten-bzw. Zwei-Reiche-Lehre*) on Lutherile ja luterlikule reformatsioonile suunaandev mudel vaimuliku ja ilmaliku eksistentsi vaheliste sidemete ning kristlaste vastustuse jaoks. Vt ka **B. Lohse** 1996. Lk 122–128.

¹³ Vt **Lohse** 1996. Lk 39–40.

¹⁴ Vt **Kernic** 2001. Lk 165–170.

¹⁵ Vt **M. Haspel**. *Einführung in die Friedensethik*. — P. Imbusch/R. Zoll (Hrsg.). *Friedens- und Konfliktforschung. Eine Einführung mit Quellen*. 2. Aufl., Leske + Budrich, Opladen, 1999. Lk 431–432. [Edaspidi **Haspel** 1999.]

Nii on käesoleva kirjatöö üks eesmärke jõuda üldjoontes selgusele Lutheri teoreetilistes seisukohavõttudes ja praktilistes käitumisviisides sõja ja rahu fenomenide ning oma ajastu konkreetsete sõjaliste kriiside kohta. *Bellum iustum* ehk õpetus õiglasest sõjast on õhtumaist mõtlemist ergutanud hilisantiigist alates ning pakub küllaldaselt diskussiooniainet tänaseni. Tabavalt on sõnastatud õiglasest sõja teooria ja praktikaga tegelemise vajadust ühes 20. sajandi rahvasteõiguse õpikus: “Keskaegne õiguse ja riigiõpetus oli sobilik ja suuteline sõda raamides hoidma. Suveräänse rahvusriigi esiletõusuga on nood raamid üldiselt langenud ja viimaks antakse riigile piiramatu õigus sõja ja rahu üle. Kuid alates I maailmasõjast on taas käivitunud tagasisuunaline liikumine ning taas pingutatakse selle nimel, et ‘ius ad bellum’ (õigus sõda pidada) saaks kindlad raamid. Tänapäeval on vägivalda piiramine ja sõja ületamine muutunud rahvasteõiguse keskseks küsimuseks.”¹⁶

2. Lühülevaade ajastu poliitilisest ja usulisest olukorrast

16. sajand, mil Luther elas ja tegutses, oli üleminekuajaks keskajast uusajaks ning riiklike võimuvõitluste, religioossete muutuste ja sotsiaalsete vapustuste tõttu eriliselt vägivalda- ja sõdaderohke periood.

Tollal puhkes Saksa keisri, Habsburgide dünastia esindaja Karl V ja Prantsusmaa kuninga François I vahel üks esimesi sekulaarseid hegemoniaalsõdu ülevõimu pärast Euroopas.¹⁷ Saksamaa oli samuti kurnatud lõputute tülide ja sõjaliste konfliktidega, mida vürstlikud territoriaalvõimud pidasid omavahelises võimuvõitluses, aga ka riigilinnade, rüütellkonna ja talupoegade vastu, kes kõik taotlesid sõltumatut eksistentsi ja enesemääramisõigusi. Taolisest feodaalsest kaosest esilekerkiv modernne riik tegi esimese sammu selles suunas, et tal oleks riigina sõjalist jõudu ja

¹⁶ G. Dahm, Georg. Völkerrecht. Bd. 2. Berlin, 1962. Lk 328.

¹⁷ *Casus belli* ehk sõda vallandav moment oli ülevõim Burgundias ja Itaalias. Mõlemad suurvõimud püüdisid üleeuroopalise hegemoonia ja suurte kaubateede valitsemise poole. Prantsuse-Habsburgide konflikt on kuni 18. sajandini Lääne-Euroopa riikide üheks keskseks probleemiks. Vahelduvate koalitsioonidega võitluses Itaalia pärast kujuneb välja jõudude tasakaalu põhimõte.

õigust seda vajaduse (või soovi) korral ka rakendada. Talupojad andsid endast märku suuremat enesemääramisõigust nõudva seisusena revolutsioonilaadsete ülestõusudega, milles segunesid omavahel sotsiaalsed ja religioossed ajendid. Õhtumaa kirikliku ühtsuse lõhenemine viis veel Lutheri eluajal erinevate konfessioonikirikute,¹⁸ konfessionaalsete liitude ja vastuliitude moodustamiseni, mis varsti pärast Lutheri surma vallandas esmalt Saksamaal, seejärel ka Prantsusmaal ning hiljem taas Saksamaal verise ning pika religioonisõdade perioodi.

Kõige selle üle seisis aga kõige ohtlikum ning halvem kõigest ajastu probleemidest — poolkuu märgi alla koondunud moslemite provokatiivne väljakutse ristimärki kandvale kristlikule õhtumaale. Eelkõige elasid moslemite hirmus Kagu-Euroopa, peamiselt Balkani poolsaare rahvad. Lääne-Euroopa võis 16. sajandi algul siiski veidi kergemalt hingata, sest Hispaanias oli rekonkista¹⁹ edukas lõpuleviimine 1492. aasta islami poolkuu Lääne-Euroopast välja tõrjunud.

See, mis Lutheri ajal vaimses võitluses ja sõjategevuses toimus, oli tegelikult ajaloo apokalüptilise mõistmise vana vaade — kuradi riigi ja peatselt maailma üle kohut mõistma saabuva Kristuse valitsuse vahel toimuva kosmilise võitluse peegeldus. “See on minu arvamus ja ma olen selles kindel, et inglid on juba relvastatud ja panevad soomusrüüsid selga ning seovad relvad vööle, sest viimnepäev jõuab juba kätte ja inglid relvastuvad võitluseks ja tahavad türklase kukutada koos paavstiga ja põrgu sügavustesse heita.”²⁰ Kuigi Luther täpset ajahetke välja ei paku, polnud viimnepäev Lutheri jaoks mingi abstraktne idee, vaid vahetult eelseisev ja ilmsiks tulev reaalsus. Ta oli veendunud, et Johannese Ilmutusraamatu ettekuulutusel antikristuse ilmumise kohta, keda Lutheri

---

¹⁸ Õhtumaise kirikliku ühtsuse lagunemine reformatsiooni käigus on eriti silmatorkav: kui “uuendama” hakati *üht õhtumaist rooma-katoliku kirikut*, siis reformatsiooni tulemusena oli õhtumaal tekkinud *viis* kirikut (konfessiooni): rooma-katoliku, evangeelne ehk luterlik, reformeeritud (Zwingly ja Calvini teoloogilisele traditsioonile tuginev), anglikaani ja vabakiriklikult organiseeritud ristijateliikumise suunad.

¹⁹ Rekonkista (hsp *reconquista*) ehk tagasivallutus oli 8.–15. sajandil Pürenee poolsaare kristlike riikide võitlus araablastest ja berberitest (mauridest) muhameedlike vallutajate maalt väljatõrjumiseks.

²⁰ **D. Martin Luthers Werke** (= **WA**). Kritische Gesamtausgabe. Unveränderter Abdruck 1966 der bei Hermann Böhlau Nachfolger, Weimar, erschienenen Ausgabe. **WAT** (= Tischreden), Bd. 5, Nr. 5337. [Edaspidi **WA** või **WAT**.]

jaoks kehas tas paavst koos türklastega — “Paavst on antikristuse vaim ja türkklane on antikristuse ihu. Nad aitavad üksteist tapmisel, üks ihulikult ja mõõgaga, teine õpetuse läbi ja vaimulikult” –, viitasid peagi saabuvale lõpule: “Kristus tuleb /.../ märgid on (juba) olemas.”²¹ Siis laseb Jumal hirmuäratavas lõpudraamas tuld ja väävlit sadada paavsti ja türklaste peale ja kõigi nende peale, kes omaenese tegude ja omaenese õiguse peale lootsid, ning päästetakse vaid väike pühade hulk, kes tõeliselt uskusid ja end Kristuse armu hoolde usaldasid. Kui ollakse õiges usus, siis pole vaja apokalüptiliste vaenlaste — paavsti ja türklaste — ees hirmu tunda.

Tänane maailmapilt erineb põhjalikult Lutheri omast. Isegi kui inimkond on õppinud võimalikku hävingulist “maailmalõppu” taas tõsiselt võtma, siis mõeldakse üldjuhul ikkagi lõpule, mis on inimeste kätetöö: loodusressursside ammendumine, nälg, kontrollimatult levivad nakkushaigused, bioloogiliste ja geneetiliste substantsidega manipuleerimine, totaalne keskkonnareostus ja atomaarne holokaust. Selle asemel, et uskuda teispoosusest saabuvatesse “näitlejatesse”,²² kes sekkuvad lõpudraamasse, liiguvad tänapäeva inimese mõtted mütoloogilise apokalüptika asemel hoopis maisema lõpukatastroofi radadel. Nii nagu ei täitunud Lutheri ja tema aja apokalüptilised ootused, võivad ka tänapäeva inimest painavad sekulaarsed hirmuunenäod taas hajuda. Kuid nagu tollal, nii jääb ka nüüd püsima ümberlökkamatu teadmine kord saabuvast välistamatust lõpust, kas või näiteks Maad tabava asteroidi hävitustöö tagajärjel. Samuti jääb püsima teadmine surmast, mis puudutab isiklikult igat inimkonna liiget. Surma mõödapääsmatuse tõttu igale inimesele suunatud küsimus, kuidas ta oma viimase tunni mööda saadab ja kas ta ka “viimse kohtu” ees püsima jääb, on Lutheri jaoks ühtlasi igasuguse apokalüptika ehk maailma lõppu ning teispoosust puudutavate ettekujutuste keskmes. Lutheri siiras küsimus “Kuidas saan ma püsima jääda, kui mu viimne tund kätte jõuab?” — ja vastus, mille ta pärast intensiivset Pühakirja

²¹ WAT, Bd. 1, Nr. 904.

²² Albrecht Dürer (1471–1528), Lutheri kaasaegne ning saksa renessansi suurmeister, on neid teispoosusest saabuvaid “näitlejaid” kujutanud oma kuulsatel puugravüüridel (“Apokalüpsis”): need on Johannese Ilmutusraamatus mainitud “apokalüptilised ratsanikud” Katk, Sõda, Nälg ja Surm. Neid ei mõistetud pelgalt sümbolitena, vaid lõpuaegadel oodatavate sündmustena.

uurimist leidis — *solus Christus, sola gratia, sola scriptura*²³ —, on tema mõtlemise juhtmotiiv ka kõiges selles, mida tal on öelda kaaskristlastele nende suhtumise kohta sõjasse, vägivald kasutamisesse ning poliitikasse.

Vaatamata kirjutiste suurele hulgatele ja teoloogilisele sügavusele ei olnud Luther teoreetik. Nii ei ole ka tema poliitiline eetika, sealhulgas mõtted sõjast ja rahust, kirja pandud mõnda süstemaatiliselt läbimõeldud teaduslikku traktaati või mõisteliselt viimistletud õpetusse. Eriti just poliitilisi ja sotsiaalseid probleeme (nt Saksa talurahvasõda, ülikonnale vastupanu osutamine, sõjamehe elukutsega seonduvad eetilised küsimused, türklaste oht kristlikule õhtumaale jms) käsitles ta konkreetseid olukordi puudutavas kuulutus- ja poliitilises nõustamistöös. Sealjuures ei mõistnud Luther end poliitikuna, kuid ei hiilunud vastusest ka kunagi kõrvale, töötades probleemi kallal täie tõsidusega ning püüdes hoiatada ohtlike arengute eest. Sealjuures rõhutas ta alati, et tal puudub asjakohane kompetentsus, isiklik poliitiline ambitsioonikus ning tema nõuanded on seetõttu piiratud.

3. Lutheri vaated ülikondlikust (ilmlikust) valitsusest ja selle piiridest vägivald kasutamise kontekstis

Ülikondliku valitsuse (meelevalla) õigust ja piire käsitles Luther esmakordselt põhimõtteliselt 1523. aastal ilmunud traktaadis “Ilmlikust võimust, kuivõrd tuleb sellele kuuletuda”.²⁴ Lutherit ajendas seda tegema lihtne põhjus: esiteks keelasid mõned maaisandad oma territooriumitel

²³ Lutheri poliitilised ja sotsiaaleetilised seisukohavõetud pole juhuslikku laadi, vaid tulenevad järjekindlalt tema teoloogilistest põhivaadetest — Pühakirja ja Kristuse autoriteedist ning õigeksmõistuõpetusest. Kokkuvõtlikult võiks neid põhivaateid väljendada vormelina: *solus Christus, sola gratia, sola scriptura* (üksnes Kristus, üksnes arm(ust), üksnes Pühakiri). Luther pöördub siin otsustavalt katoliikliku õpetuse vastu teistest õndsuse vahendajatest, nagu Maarja ja pühakud, tegudevagaduse ja Pühakirja kõrvale tõstetud kirikliku traditsiooni vastu. Õigeksmõistuõpetuse osas tuleks esile tõsta vormelit *sola fide* (üksnes usust) (saab inimene õndsaks), mis on Lutheri vaba, katoliku kiriku poolt (tänapäeval enam mitte!) vaidlustatud tõlge Pauluse Rooma kirja 3. peatüki 28. salmist.

²⁴ *Von der weltlicher Obrigkeit, wie weit man ihr Gehorsam schuldig sei*. Lutheri kirjutiste pealkirjade eestikeelsed vasted pärinevad Lohselt 1996. aastast (eesti keelde tõlkinud Elmar Salumaa).

Lutheri Uue Testamendi tõlke kasutamise, teiseks reageeris Luther oma kirjutisega ühe silmapaistva juristi, Johann Freiherr von Schwarzenbergi järelepärimisele, mil määral on võimalik ilmalikku mõõka üldse evangeeliumiga ühendada. Luther, kes uskus Kristuse peatsesse naasmisse Kohtunikuna, võttis Kristuse õpetust tõsiselt. Nii ei saanud kristlaste jaoks ka Mäejutluse²⁵ eetilistest suunistest, sealhulgas vägivallast loobumise ja kannatusvalmiduse nõudest, midagi kõrvale heita. Samas ei saanud ta Pühakirja põhjalikult tundva teoloogina jätta konstateerimata, et lisaks Mäejutlusele on Pühakirjas juttu ka sellest, et ülikkond kannab Jumalalt saadud ülesandel mõõka kurjade karistamiseks.²⁶ Pinge Mäejutluses sisalduva vägivallast loobumise ja ülikkondliku mõõgameeevalla kristliku tunnustamise vahel on ilmne ning Lutheri ülesandeks oligi seda pinget tõlgendada ja teoloogiliselt töödelda. Võib koguni öelda, et just selleks oli tal vaja välja kujundada oma “kahe valdkonna õpetus”.

Nimetatud pingevälja läbitöötamiseks lõi Luther jaotuse, mis puudutas kogu inimkonda: “Siin peame me Aadama lapsed ja kogu inimkonna jagama kahte ossa: ühed Jumalariiki, teised maailmariiki.”²⁷ *Jumalariiki* kuuluvad tõeliselt usklikud Kristuses, keda juhib Jumala Vaim, kes on südameilt head ja ka teevad head ning ei vaja mingit ilmalikku mõõka ega õigust. Kui maailm ainult sellistest inimestest koosneks, “siis poleks ühtegi vürsti, kuningat, isandat, mõõka ega õigust vaja ega oleks neist ka kasu.”²⁸ Kuna aga inimkond ei koosne *post lapsum* (pärast pattulange-mist) üksnes tõelistest usklikest, “siis on Jumal teiste tarvis, kes on väljaspool kristlase seisust ja Jumalariiki, loonud teise valitsuse ja heitnud nad mõõga alla, et nad, kui tahaksid, ometi ei saaks teha kurja, ja kui nad seda siiski teevad, ei teeks nad seda ilma hirmuta, rahu ja õnnega, nii nagu metsik, kuri loom kinni seotakse ahelaisse, et ta ei saaks hammustada ning kiskuda oma viisi järgi, nagu ta seda tahaks.”²⁹ Seepärast tuleb *Jumalariigist*, mis ilmalikku valitsemist ei vaja, eristada *maailma-*

²⁵ Jeesuse õpetuskõnede kogum Matteuse evangeeliumi 5.–7. peatükis.

²⁶ Vt näiteks Pauluse kiri roomlastele 13:1–7 (eestikeelses tõlkes pealkirja all “Kohustustest võimukandjate vastu”).

²⁷ **Martin Luther**. Gesammelte Werke. Kurt Aland (Hrsg.). (Digitale Bibliothek Band 63). Berlin, 2002. Lk 4356. [Edaspidi *Luther 2002*.]

²⁸ *Ibidem*. Lk 4356–4357.

²⁹ *Ibidem*. Lk 4359

riiki, milles peavad valitsema õigus ja kord. Nõrku toetada ja kaitsta, õiglusel valitseda lasta, rahu säilitada nii sisemistes kui ka välistes asjades — see ongi (kristliku) ülikonna amet, kes asjatult oma mõõka ei kannu: “Seepärast on Jumal seadnud kaks valitsust (*Regimente*): vaimuliku /.../ ja ilmliku, millele alluvad mittekristlased ning kurjad, et nad vastu oma tahtmist rahu peaksid ja vait oleksid. Nii tõlgendab Paulus ilmlikku mõõka Rooma 13,3 ja ütleb, et seda pole vaja karta mitte heade, vaid kurjade tegude pärast.”³⁰

Erinevalt mõnest oma mõttekaaslasest reformatsiooni varases faasis rõhutas Luther aga, et Mäejutluse eetikat ei tohi valesti tõlgendada poliitilise käitumise juhtnõrina. Traktaadis “Ilmlikust võimust” väljendub Luther selles küsimuses väga ühemõtteliselt: “Sellepärast — üritada kogu maad või maailma evangeeliumiga valitseda, see on sama, kui üks karjane paneb samasse lauta kokku hundid, lõvid, kotkad ja lambad ning laseb ühtedel vabalt teiste hulka minna ja ütleb: nüüd karjatage end ja olge vagad ja rahumeelsed isekeskis, laudauks on lahti, karjamaad on teil piisavalt, koera ja nua ei pea te kartma. Siis peaksid lambad küll rahu ja laseksid end rahulikult karjatada ja valitseda, aga nad ei elaks kaua... Seepärast peab mõlemat valitsust hoolega üksteisest lahutama ning laskma mõlemal olla: ühel, mis teeb vagaks, ja teisel, mis loob välispidist rahu ja kaitseb kurjade tegude eest. Ühest ilma teiseta selles maailmas ei piisa. Sest ilma Kristuse vaimuliku valitsuseta ei saa keegi ilmliku valitsuse läbi Jumala ees vagaks. /.../ Kus nüüd ilmlik valitsus või seadus üksi valitseb, seal peab mängus olema ennasttäis silmakirjalikkus, isegi kui need oleks Jumala enda seadused. Sest ilma Püha Vaimuta südames ei saa keegi vagaks, tehku ta siis nii suurepäraseid tegusid, kui ta iganes suudab. Kus aga vaimulik valitsus üksi maa ning inimeste üle valitseb, seal võetakse kurjusel päitsed peast ning antakse voli igasugusele kelmusele, sest [vaimulik valitsus] ei saa kogu maailma enda hooleks võtta ega mõista.”³¹

Mõiste “valitsus” (*Regiment*) tõstab tugevamalt kui “riik” või “elualvaldkond” (*Reich*) esile seda, et mõlemal juhul on tegemist Jumala korra

³⁰ *Ibidem*. Lk 4359–4360

³¹ **WA**, Bd. 11. Lk 252. Vt ka **Luther** 2002. Lk 4361–4362.

ning seadmisega,³² ühe Jumala mõlema valitsemisviisiga. Mõlemas valitsuses on Jumalal kasutada erinevad vahendid: vaimulikus Sõna ja Vaim, ilmlikus “mööök” ehk sunniviisiline õiguskord. Sellel on eranditult ülesanne takistada või kõrvaldada inimliku kooselu avalikke raturikku-misi, mis tekivad selle tagajärjel, et enamik inimestest on täielikult patu valitsuse all (*civitas/regnum diaboli*), seevastu vaid väike hulk, ja needki üksnes esialgu, Jumala valitsuse (*civitas/regnum dei*) all.³³ Ilmliku valitsuse kõigis valdkondades on tähtsaimaks vahendiks mõistus (*Vernunft*), millel on umbes samasugune tähtsus nagu evangeeliumil vaimuliku valitsuse jaoks.³⁴

Lutheri “kahe valitsuse õpetus” kujutab endast keskaegse kahe võimu (*duae potestates*) õpetuse³⁵ edukat transformeerumist. Lutheri “kahe valitsuse õpetus” lahendas selle vana tüli järgmiselt. Ta lükkas tagasi paavstlikud maailmapoliitilised võimunõudlused, vaidlustades selle, et vaimulikul ametil on iseseisev võim (*potestas*), ning näidates, et see amet rajaneb evangeeliumi kuulutamisel, mis on Jumala vaimuliku valitsuse vahend. Poliitilisele ülikonnale seevastu omistas Luther iseseisva, kiriklikust legitimatsioonist sõltumatu “ilmliku võimu” (*potestas saecularis*), mis on otseses teenistussuhtes Jumala ilmliku valitsusega. Ilmlik võim ei ole seega autonoomne (sõltumatu), vaid teonoomne (Jumalast sõltuv). Kuna aga ilmlik võim piirdub väliste, peamiselt sotsiaalsuhete reguleerimisega, pole usk selle võimu rakendamise olemuslik, põhimõtteliselt vältimatu tunnus. Sellest saab teha olulise järelduse, et just vaimuliku ja ilmliku võimu põhimõtteline eristamine Lutheri õpetust omaks võtnud protestantismis võimaldab aktsepteerida riigi usulist ja maailmavaatelist neutraalsust, mis on tänapäeval liberaal-demokraatlikel

³² Lohse 1996. Lk 40.

³³ U. Duchrow. Christenheit und Weltverantwortung. Traditionsgeschichte und systematische Struktur der Zweireichelehre. 2. Aufl. Stuttgart, 1983. Lk 491. [Edaspidi *Duchrow 1983.*]

³⁴ Vrd *ibidem*. Lk 495–512.

³⁵ Paavst ja keiser kehtisid keskaegse õhtumaise kristlaskonna jaoks vaimuliku ja ilmliku võimu esindajatena ning mõlema mõõga omanikena (vt Luuka 22:28), nii et nende võitlus ülemvõimu pärast pingestas kristliku õhtumaa eluolu pikkade sajandite vältel.

põhiseadustel rajanevate riikide oluliseks tunnuseks,³⁶ isegi kui taoline modernne maailmavaateline pluralism ületab loomulikult Lutheri iga-suguse kujutlusvõime. Siiski tuleb tõdeda, et Lutheri arvates ei pea õigus-pärane ülikkond olema sugugi kristlik. Pigem oli Lutheri jaoks tõsine küsimus ning vajas legitimatsiooni just see, kas ja mil määral on kristlastel, kui nad tunnustavad seda, et ülikkonna amet eeldab ja nõuab vägivalla kasutamist, lubatud või keelatud oma ilmalike ametikohustuste täitmisel sellist ametivõimu rakendada.

On selge, et Jumala ilmlik valitsus ei väljendu ega ammendu üksnes ülikkonna ametimeelevaldas. Ülikkondlik amet ehk (elu)kutse konkreti-seering teostab jumalikku mandaati koos teiste (elu)kutsetega ja kuna Luther on selles maailmas väga oluliseks pidanud mõistuse rolli, on ta kogu maise sotsiaalsfääri struktureerimisel pöördunud “kolme-seisuse-õpetuse” (*Dreiständelehre*) eetilise traditsiooni juurde.³⁷ Keskajal levinud aristootelliku eetikatraditsiooni kohaselt eristati eetikas kolme tasandit: *ethica oeconomica*, *ethica politica*, *ethica monastica*.³⁸ Luther asendas viimati nimetatud tasandi (*monastica*) mõistega *ecclesia* (kirik), lähtudes “kõigi usklike üldise preesterluse” arusaamast. Koos kirikliku ja majandusliku eetikaga kujutab poliitiline kord üht kolmest seisusest (*status*), millesse iga kristlane vastavalt oma kutsele erineval moel kuulub ja milles ta täidab erinevaid rolle (lihtsustatult väljendades: kes töötab, kes palvetab ja kes valitseb ning sõdib), mida Jumal põhimõtteliselt ühtmoodi väärtustab. Kui ametites ja (elu)kutsetes kindlaksmääratud korra järgi tegutsetakse, siis on tagajärjeks Jumala ainutoimlemise ja inimliku tegutsemise kokkulangemine, mida Luther kirjeldas mõistega *cooperatio* (ühistegevus, koostöö). Kõik kristlased on teadlikud Jumalaga maailma kujundamisel koostööd tegevad isikud (*cooperatores Dei*), teised inimesed jäävad jumaliku maailmavalitsemise instrumentideks.³⁹

³⁶ Üksnes riigi usuline ja maailmavaateline neutraalsus garanteerib, et riik ei allu mingile klerikalismile ja ideoloogiale ning võimaldab just seetõttu isiksuse sundimatut ja vaba usulist ja/või maailmavaatelist arengut.

³⁷ M. Honecker. Lutherische Ethik. — V. Drehsen u.a. (Hrsg.). Wörterbuch des Christentums. Gütersloh, 1988. Lk 751–752.

³⁸ Majanduslik, poliitiline ja monastiline (munklik) eetika.

³⁹ H-R. Reuter. Martin Luther und Freiensproblem. — N. Brieskorn, M. Riedenaer (Hrsg.) Suche nach Frieden: Politische Ethik in der Neuen Frühzeit I. Stuttgart, 2000. Lk 68. [Edaspidi Reuter 2000.]

Jääb veel üks spetsiifiline küsimus: kas kristlane ka poliitilise ülikonna spetsiifilises ametis saab tegutseda kui *cooperator Dei*, teisisõnu, kuidas saab omavahel ühitada kristlastele kehtivat armastuskäsku ja õiguspärasat vägivalda kasutamist? Luther toob siin oma poliitilises eetikas mängu veel ühe eristuse: vahet tuleb teha sellel, mida kristlane teeb iseendale, ja sellel, mida ta teeb teistele. *Iseenda jaoks* saab ta järgida Mäejutlust, see tähendab loobuda vägivallast, jätta ülekohtu eest kätte maksmata, seda taludes — igatahes küll mitte vaikides, vaid oma “õigustunnistades”, kui seda rikutakse. *Teiste jaoks* aga, see tähendab oma ligimeste, nõrkade ja ohustatute jaoks on sunniviisiliselt tagatud õiguskord “suur ja vajalik kasu, et rahu hoida, pattu karistada ja kurja tõrjuda”.⁴⁰ “Mõõk” on oma erinevates funktsioonides järelikult kõigile vajalik ja kasulik. Seepärast ei pea kristlased end vastavalt Pühakirjas sisalduvatele mõtetele (Rooma 13, 1jj; 1 Peetruse 2, 13jj) üksnes kehtivatele õigusinstantsidele allutama, vaid olema valmis ka ise ülikondlike ülesannete täitmist enda kanda võtma. “Nii sobivad mõlemad üksteisega hästi kokku, et sa rahuldad ühtlasi — väliselt ja sisemiselt — Jumalariigi ja maailmariigi nõudmisi, kannatad ühtlasi paha ja ülekohtu ja siiski ka paha ja ülekohtu karistada, ühtlasi pahale vastu ei seisa ja siiski ka vastu seisad.”⁴¹ Selline vahetegemine iseenda ja teiste jaoks tegutsemisel teenib tegelikult üht eesmärki — kinni hoida ühtsest, *kõikidele* kristlastele suunatud Mäejutlusest. Luther on loobunud keskaegsest eetilise arusaamast, mille kohaselt võis Mäejutluses sisalduvaid eetilisi nõudeid tõlgendada munkliku eluvormi juurde kuuluva erimoraalina.⁴² See, mida Luther õpetab, ei ole “topeltmoraal”, nagu seda on aeg-ajalt ette heidetud. Iga kristlane peab iga tema vastu suunatud tegevuse puhul uuesti eristama, kas see tegevus puudutab teda isiklikult (*persona privata*) või talle antud vastutuses teiste eest (*persona publica*). Siinkohal võiks tsiteerida Eike Wolgasti: “Siin on igas olukorras nõutud süümeotsust, mis alternatiivis — kannatada või oma ametifunktsiooni tõsiselt võtta ning vajaduse korral vägivalda kasutada — toob endaga kaasa ühe või teise käitu-

⁴⁰ Luther 2002. Lk 4364.

⁴¹ *Ibidem*. Lk 4367–4368.

⁴² Reuter 2000. Lk 69.

mise.”⁴³ Lutheri arvates on kristlased lausa erilisel moel kutsutud ja sobilikud avalikesse ametitesse, sest tänu oma usule on nad suutelised suhteid iseenda ja maailmaga veel kord suhtestama oma suhte kaudu Jumalaga, mis ulatub üle mõlema tasandi.

Nagu eespool juba ilmnas, ei ole ilmlik võim vabastatud piibellikult põhjendatud eetilistest sidemetest, ilmlikku võimu ei ole jäetud omaenese võimutungide hooleks. Riik on seotud õigusega, etteantud kõlbelise seadusega ning korra ja rahu säilitamise ülesandega. Kui riik tõrjub kurja vägivalda kasutades, tegutseb ta legitiimselt, sest Jumal ise on usaldanud riigile “mõõga” hea kaitsmiseks ehk teisisõnu, on andnud riigile korra- ja karistusmeelevalla. Luther toetab nimelt riigi vägivallamonopoli. Ülikond (s.t valitsusvõimu kandjad) on Jumala ametnik ja tema viha teener. Ta peab kurja tõrjuma, sest talle on usaldatud mõök pahategijate vastu. “Sest mõök ja vägivald kui eriline jumalateenistus on kristlastele rohkem kohane kui kellelegi teisele siin maa peal.”⁴⁴ Kes niisugust ametit ohtlikus olukorras tõsiselt ei võta, see patustab samamoodi kui see, kes mõõga ebaseaduslikult enda kätte nõuab. Kui ülik või sõjamees kurjale vastu hakkab, võib teda Lutheri arvates võrrelda hea arstiga, kes näib olevat “hirmus ja halastamatu inimene”, kui ta peab amputeerima käe, jala või silma, kuid teeb seda selleks, et päästa inimese elu.⁴⁵ Luther arvab, et kui mõök ei kaitse ega hoia rahu, siis hävineb maailmas kõik rahutuste kaudu. Seepärast pole sõda sisuliselt midagi muud kui lühike rahutusaeg, üürrike õnnetus, mis püüab ära hoida igavest mõõtmatut rahutust.⁴⁶ “Nii peab ka sõja- ja mõõgateenistust vaatama /.../, et see on iseenesest jumalik teenistus, mis on maailmale nii vajalik ja kasulik nagu söömine ja joomine või muidu mõni muu asi.”⁴⁷ Välise korra ja rahu tagamisega, isegi kui see toimub mässu mahasurumise teel, ei tee ülikond end Jumala ees süüdlaseks, sest ta astub vastu kurjale, mis mässu kaudu tekib. “See on kõige

⁴³ E. Wolgast. Die Wittenberger Theologie und Politik der evangelischen Stände. Studien zu Luthers Gutachten in politischen Fragen. Gütersloh, 1977. Lk 52.

⁴⁴ WA, Bd. 11. Lk 260. Vrd Luther 2002. Lk 4373.

⁴⁵ WA, Bd. 19. Lk 626. Vrd Luther 2002. Lk 4428.

⁴⁶ G. Müller. “Niemand soll sein eigener Richter sein”. Luthers Gedanken zu Aufruhr, Krieg und Frieden. — Zwischen Reformation und Gegenwart II. Hannover, 1988. Lk 50. [Edaspidi Müller 1988.]

⁴⁷ WA, Bd. 19. Lk 626. Vrd Luther 2002. Lk 4430.

hädavajalikum asi maailmas, et on olemas range ilmlik valitsus. Maailma ei saa evangeeliumiga valitseda. /.../ Kus ilmlik valitsus oma ametit rangelt ei tarvita, seal püüab igaüks oma taskuid täis toppida; siis järgneb mäss, mõrv, sõda, laste ja naiste häbistamine, nõnda et keegi ei saa end kindlalt tunda. Pööbel ei ole kristlik. Kuningad, vürstid ja isandad peavad mõõka kasutama ja päid maha lööma. Karistus peab jääma, et kurje hoitaks hirmu all, vagad evangeeliumi kuulda võivad ja oma töö juurde püsima jäävad, et igaüks võiks olla vaikne ja rahulik. Apostlid on (oma jutlustes) osutanud suurt tähelepanu ilmalikule mõõgale.”⁴⁸ Mässu keelamist põhjendab Luther veel sellega, et mäss on katse ise kohut mõista ja ise kätte maksta. Luther juhindus sellest, et 1495. aastal tehti kogu Saksa riigis seaduslik lõpp germaanlikule tüliõigusele (*Fehderecht*),⁴⁹ nüüdsest ei pidanud keegi olema iseenese kohtunik, see tähendab ise õigust otsima või ise ebaõigluse vastu astuma.⁵⁰ Luther kuulutas, et kes mässu alustab, satub järelikult pahuksisse riigiseadusega. “Avalikke kuritegusid ei pea karistama rahvahulgas või eraisikud, vaid ülikkonna avalik mõök.”⁵¹

Kuna ülikkonna ülesanne on tingitud ühiskonnast, siis ei saa olla ülikkonna suhtes mingit pimedat kuulekust. Seal, kus ülikkond nõuab midagi, mis põrkab kümnes käsus paikapandud jumaliku ja loomuliku seaduse normide vastu, on kristlane kohustatud olema sõnakuulmatu, vajaduse korral valmis kannatuseks ning igal juhul valmis osutama vastupanu sõnaga. See otsustav piirang, mis on seatud “kuulekusele ülikkonna vastu”, kajastub ilmekalt ka ühe tuntuima reformatsiooniaegse usutunnistuse 16. peatükis (Augsburgi usutunnistus, 1530): “Kui aga valitsejate korraldusi ei saa täita pattu tegemata, tuleb rohkem kuulekas olla Jumalale

⁴⁸ WA, Bd. 17, I. Lk 149.

⁴⁹ Tüli- või vaenuõigus (*Fehderecht*) rajaneb germaanliku õigusearusaama kohaselt kurjategija ja kannataja vahel tekkinud vaenusidemel, mis moodustab lubatud aluse erinevatele kättemaksutoimingutele (majarahu rikkumine, vara hävitamine, vaenlase tapmine jm). Riigireformide raames “igavese maarahu” väljakuulutamise (1495) ja riigi kammerkohtu (*Kammergericht*) rajamine pidid 15. sajandil lausa hukatuslikud mõttmed omandanud tüllilainetele lõpu tegema ning uut korda kaitsma ja stabiliseerima.

⁵⁰ Vt Müller 1988. Lk 47.

⁵¹ WA, Bd. 18. Lk 357.

kui inimestele (Apostlite teod 5,29)”.⁵² Kes ebaõigluse maha vaikib, salgab nõnda Jumalat. See polnud Lutheri jaoks pelgalt teooria, vaid pastoraalne nõuanne nii iseendale kui ka oma poolehoidjatele, kes kannatasid katoliiklikel territooriumitel usu pärast tagakiusamist ning olid Wormsi edikti kohaselt sunnitud keelatud kirjad ja raamatud, nende seas ka Lutheri saksa keelde tõlgitud Uue Testamendi, riigivõimudele välja andma. Ei tohi teha ühtki sammu ja sõrmegi liigutada, et ebaõiglastele käskudele alluda, soovitas Luther. Tänapäeval üsnagi levinud pilt Lutherist kui kuulekast “vürstide sulasest” on seega moonutatud pilt. Luther polnud üksnes terav polemiseerija, vaid ta tuletas kristlastele (eriti aga jutlustajatele) korduvalt meelde, et tuleb olla valmis vastupanu osutama ebaõiglusele, kuid seda siiski *sine vi sed verbo* ehk ilma vägivaldlasta ja sõna abil: “Ebaõiglust ja vägivalda tuleb kannatada, aga vait olema ei pea mitte. Sest kristlane peab tõest tunnistust andma ja tõe pärast surema...”⁵³

4. Lutheri vaated sõjamehe elukutsele ja sõjapidamise õigustatusele oma ajastu poliitilises ja usulises kontekstis

Arvestatavad õiguslikud piirid käsuvõimule ja kuulekuse kohustusele seadis Luther küsimusega õiglase ja ebaõiglase sõja kohta. Alates Torgau Liidu asutamisest⁵⁴ oli reformatsiooni pooldavate kristlaste ridades vallandunud äge diskussioon teemal, kas on lubatud vastu hakata

---

⁵² H. Steubing (Hrsg.). *Bekennnisse der Kirche. Bekenntnistexte aus zwanzig Jahrhunderten*. Wuppertal, 1985. Lk 45.

⁵³ WA, Bd. 28. Lk 326.

⁵⁴ 1525. aasta juulis, veidi enne Talurahvasõja lõppu, ühinesid Põhja-Saksa vana-usulised ehk katoliiklikud jõud (Brandenburg, Kuurmainz, Saksimaa) *Dessau Liitu*, et “ülestõusu juuri”, s.t Lutheri õpetust vägivaldselt välja juurida. Lõuna-Saksa konservatiivsed jõud eesotsas Baieriga olid reformatsiooni vastu hakanud otsustavaid samme astuma juba 1524. aastal. Vastukaaluks ühinesid luterlikult meelestatud maaisandad *Torgau Liitu* (1526), et nii evangeeliumi kaitsta. Nende juhiks sai Hesseni maakrahv Philipp, tema kõrval aga Friedrich Targa vend, Saksi kuurvürst Johann, kes sai reformatsiooni visa ja kindlameelse toetamise eest austava liignime Kindel (*der Beständige*). Torgau Liiduga ühinesid peagi Braunschweig-Lüneburg, Mecklenburg, Anhalt, Mansfeld ja Magdeburg, moodustades nii esimese evangeelsete riigivürstide poliitilise liiga.

ülirkonna ebaõiglastele meetmetele ning mida ikkagi arvata sõjapidamisest. Sellekohane alustrajav kirjutis “Kas sõjamehed võivad ka õndsaks saada?”⁵⁵ ei lähtu taas teoreetilisest, vaid praktilis-hingehoidlikust vajadusest. Üks kuurvürstlik välioberst, rüütel Assa von Kram,⁵⁶ pöördus ilmselt paljusid teisi esindades Lutheri poole mureliku küsimusega, kas kristlane tohib sõdurina vägivalda kasutada. Ohvitseri mure peamiseks ajendiks oli hirm ja süümepiinad talupoegade ülestõusu mahasurumisel toimunud õuduste ees. Et ohvitseri küsimusele vastata, teeb Luther esmalt vahet ameti ja isiku või töö ja selle tegijate vahel. Amet kui selline pärineb Jumalalt, see käib ka kohtuniku ja timuka ametite kohta. Vahet tuleb teha aga selles, kui hästi või halvasti käituvad mingis ametis või seisuses olevad üksikisikud. Luther niisiis täpsustab ohvitseri küsimust järgmiselt: “Kas kristlik usk, mille kaudu meid Jumala ees vagaks arvatakse, suudab enda kõrval ka seda taluda, et ma olen sõjamees, sõda pean, kägistan ja torkan, röövin ja põletan, nagu seda vaenlasele sõjaajal sõjaõiguse kohaselt tehakse: kas selline tegu on ka patt või ülekohtus, mille pärast tuleb Jumala ees süümepiinu tunda, või kas üks kristlane ei

⁵⁵ *Ob Kriegsleute auch in seligem Stande sein können* (1526).WA, Bd. 19. Lk 623–662. Vrd **Luther**. *Gesammelte Werke* 2002. Lk 4424–4489.

⁵⁶ Assa von Kram (Aschwin IV) sündis aastal 1490 Braunschweigi lähisel Cramme külas. Kuna perekonna keerulised omandiprobleemid ei võimaldanud tal rüütli-seisusele kohast elu elada, sai temast palgasõdurite pealik. Ta on tollase elukutselise sõduri prototüüp, kes vastavalt õnnele ja teenistusele isandaid vahetas. Hertsog Karl von Gelderni teenistuses olles osales ta kuulsas Marignano lahingus (1515) Prantsuse kuninga François I poolel, võideldes keiser Maximiliani liitlaste šveitslaste vastu. Soltau lahingus (1519), mis läks ajalukku kui viimane rüütli lahing Saksamaa pinnal, sõdis ta oma maaisanda, Braunschweig-Wolfenbütteli herstogi Heinrich Noorema vastu. Sõjas Taani kuninga Christian II vastu (1523) oli ta vastaste leeris. 1524. aasta suvel või sügisel astus ta Saksi kuurvürst Friedrich Targa teenistusse. Kuursaksi ratsanike juhina võitles ta Frankenhäuseni lahingus, kuid üritas pärast lahingutegevuse lõppu lüüasaanute kaitseks välja astuda ning vürstide viha leevendada. See reformaatorsetest ideedest mõjutatud ohvitser pöörduski isiklikult oma küsimustega Lutheri poole. Sellest vestlusest inspireerituna kirjutaski Luther traktaadi “Kas sõjamehed võivad ka õndsaks saada”, kuigi mitte vahetult pärast kohtumist. Lutheri kirjutise põhjal ei saa küll rekonstrueerida nende omavahelise vestluse üksikasju, kuid on näha, et Lutheril oli kirjutist koostades silme ees konkreetne vestluspartner. Ka mitmed näited, mida Luther kasutab, on tõenäoliselt võetud Assa von Krami teenistussuhetest. Kuid Luther ei jää oma kirjas peatuma oobersti probleemide juurde, vaid käsitleb sõjapidamist ja süüme küsimusi märksa avaramas kontekstis. — **Martin Luther**. *Studienausgabe*. H-U. Delius (Hrsg.). Bd. 3. Berlin, 1983. Lk 357–358.

tohiks teha ühtki sellist asja, vaid üksnes head teha, armastada, mitte kedagi tappa või kahjustada?”⁵⁷

Mis “sõjaametisse” puutub, siis ühineb Luther üldlevinud käsitlusega, mille kohaselt Rooma kirja 13. ja 1. Peetruse kirja 2. peatüki järgi on “mõõk” Jumalast seatud, et kurje karistada ja vagasid kaitsta: “On ju küllalt tõestatud, et sõdimine ja vägivald ning kõik, mida sõjaajad ja sõjaõigus endaga kaasa toovad, on Jumalast seatud. Mis siis sõda muud ongi kui ülekohtu ja kurja karistamine? Milleks muuks peetakse sõda, kui et tahetakse rahu ja sõnakuulmist?”⁵⁸ Luther arutleb nii, et kui kõik inimesed oleksid vagad ning hoiaksid meelsasti rahu, siis oleks sõjapidamine suurim viletsus siin maa peal. Kuna aga inimesed on just sellised, nagu nad on, hoiab sõda ehk “lühike rahutus”⁵⁹ ära “üldise ning hukatusliku rahutuse”: “Et nüüd on palju kirjutatud ja räägitud, missugune suur viletsus on sõda, see on kõik tõsi. Aga sealjuures peaks ka nägema, kui palju kordi on suurem see viletsus, mida sõdadega takistatakse. /.../ Sellist ülemaalist rahutust, mille puhul ükski inimene püsima ei jääks, peab ära hoidma väike rahutus, mida nimetatakse sõjaks või mõõgaks.”⁶⁰

Kuid tuleme veel kord tagasi “sõjamehe” ameti juurde. Küsimus, mis vajas kaalumist, seisnes Lutheri järgi individuaaleetikas või, nagu ta ise väljendub, selles, kuidas seda ametit tuleb kasutada. Esmapilgul kehtib see põhimõte, et kristlasel pole mingit käsku sõdida, pealegi on sõjal erinevaid võimalusi.⁶¹ Kuna Jumal on “sõjamehe” ameti ise seadnud, siis on see viimaks Jumal ise, kes sõjas sõnakuulmatuid inimesi nii hirmuärataval viisil karistab. Sõdurid on vaid vahend, mida Jumal kasutab. Kui kuulutada mõõga kasutamine sõjas ülekohtuks, siis peaks ülekohtuks kuulutama ka pahategijate karistamise rahuajal. Kui juba üks mõõga “teenistus” õige on, siis on õige ka teine.

⁵⁷ WA, Bd. 19. Lk 625. Vrd Luther 2002. Lk 4426.

⁵⁸ *Ibidem*. Lk 4427.

⁵⁹ See vaade vastab Lutheri ajastu üldistele tendentsidele. Riiklikel ametkondadel ja ülikutel polnud piisavalt raha või oli neil rahast kahju, et nad oleksid suutnud pikaajalisi sõdasid pidada või alalist sõjaväge finantseerida. Pigem värvati palgasõdurid lühikeseks ajaks ning sõjalisi lahendusi püüti leida (nt talurahvarahutuste või Schmalkaldeni sõja ajal) tõepoolest lühikese ajavahemiku jooksul.

⁶⁰ WA, Bd. 19. Lk 626. Vrd Luther 2002. Lk 4428.

⁶¹ Lohse 1996. Lk 44.

Luther viitas ooberstile, vastates nendele mõtetele, mida ta juba varem oli väljendanud ülikonnale adresseeritud kirjas õiguse ja rahu kindlustamiseks kohustatud mõõgameelevalda tingituse ja ülesande kohta. Seejärel sõnastas Luther selgelt *ainsa* põhjuse, mis näib sõda lubavat, nimelt kaitse ägeda, realselt aset leidva kallaletungi puhul. Ta ei väsi seda põhireeglit ikka ja jälle, ka uues sõnastuses kordamast ning piibellikult põhjendamast: “Kes sõda alustab, see on ülekohtune, ja on õiglane, et see, kes esimesena mõõga tõmbab, maha lüüakse või karistatud saab. /.../ Sest ilmlik ülikond pole Jumalast selleks seatud, et ta peaks rahu rikkuma ja sõdu alustama, vaid selleks, et ta rahu säilitaks ja sõdalasi eemal hoiaks, nagu Paulus Rooma kirjas 13,4 ütleb, mõõga amet olgu kaitsmine ja karistamine, vagade kaitsmine rahu läbi ja kurjade karistamine sõjaga. /.../ Ja lase endale seda öelda, et sa väga selgelt eristaksid üksteisest tahtmist ja kohustust, lõbu ja vajadust: lõbu sõda pidada ja tahtmist tülitseada. /.../ Oota, kuni vajadus ja kohustus tulevad ilma lõbu ja tahtmiseta. /.../ Oo, kaitsmine on ausameelne põhjus tülitsemiseks. See pärast kiidavad ka kõik seadused heaks, et hädakaitse peab jääma karistamata. Ja kes hädakaitstes kellegi maha lööb, see on kõigi ees süütu. /.../ Sest sõjal tuleb vahet teha: mõned alustatakse lõbust ja vabast tahtest, enne kui teine ründab, mõned aga on tingitud vajadusest ja sundusest pärast seda, kui üht teise poolt rünnatakse. Üht nimetatakse ülemeelikuks sõjaks, teist hädasõjaks. Esimene on kuradi sõda, sellele ei anna Jumal mingit sõjaõnne. Teine on inimlik õnnetus, seal aitab Jumal. Seepärast laske endale öelda: hoidke end sõja eest, või olgu siis, et te end kaitsma peate ning teile antud amet teid sõda pidama sunnib. Siis laske käia ja andke pihta, olge siis mehed ja tõestage oma soomusrüüsid. Siis kehtib see, et sõjapidamise üle pole vaja järele mõelda. Asi on siis iseenesest küllaga tõsine, et raevukatel, trotslikel, uhketel rauaõgijatel peavad hambad nii nüriks saama, et nad hästi isegi värsket võid ei suuda hammustada.”⁶² Ühes 1530. aastate algul Mäejutluse teemal peetud jutluses väljendus ta kategooriliselt: “Kes tahab olla kristlane ja Jumala laps, see ei alusta ise mingit sõda ega rahutust, vaid aitab kaasa ja annab nõu

⁶² WA, Bd. 19. Lk 645–648. Vrd Luther 2002. Lk 4451–4456.

rahuks kõikjal, kus ta saab, kuigi ka oleks õigus ja piisavalt põhjusi sõja pidamiseks.”⁶³

Luther andis neid põhimõtteid järgides hinnanguid oma ajastu sõdadele ja konfliktidele. Nii kiitis ta Saksi kuurvürsti, sest too ei lasknud end ajastukaaslaste suureks imestuseks üldse sõjapidamisele provotseerida, kuigi tal oleks selleks olnud piisavalt ettekäandeid. “Vürst ei pea nõuni-kele ja rauaõgijatele järele andma, kes teda ässitavad ja õhutavad sõda alustama ning ütlevad: Hei, kas me peaksime niisuguseid sõnu ja ülekohtu taluma? See on igati vilets kristlane, kes mingi lossi pärast oma maa ja rahva elu kaalule paneb.”⁶⁴ Inimliku au ning materiaalse kasu pärast peetud sõdade kohta väitis Luther: “Mida peaks ütleva selle kohta, kes mitte üksnes hea pärast, vaid ka ajaliku au pärast sõda peab, nii et ta on seeläbi silmapaistev mees ja igati lugupeetud? Vastus: auahnus ja rahaahnus on mõlemad (ühtmoodi) ahnus, üks sama ülekohtune kui teinegi, ja kes sellises pahes sõda peab, see võitleb endale kätte koha põrgus.”⁶⁵

5. Mõned näited Lutheri hoiakutest ja argumentidest “kaasuste” lahendamisel

Järgnevalt käsitletakse mõne konkreetse konfliktinäite varal seda, misugustest põhimõtetest juhindus Luther olukordades, kus ähvardas vallanduda sõjaline konflikt võrdsete osapoolte vahel.

1. “**Packi tüli**” (Packscher Handel).⁶⁶ Saksi katoliikliku hertsogi Georgi kantselei asehaldur Georg Otto von Pack oli võltsitud dokumentide abil (nagu hiljem selgus) suutnud 1528. aasta veebruaris veenda Hesseni maakrahvi Philippil selles, et kuningas Ferdinand, keisri noorem

⁶³ WA, Bd. 32. Lk 330.

⁶⁴ WA, Bd. 11. Lk 276. Vrd Luther 2002. Lk 4409.

⁶⁵ WA, Bd. 19. Lk 658. Vrd Luther 2002. Lk 4471.

⁶⁶ E. Iserloh. Reformation, Katholische Reform und Gegenreformation. — H. Jedin (Hrsg.), Handbuch der Kirchengeschichte, Bd. IV. Freiburg, 1985. Lk 252. Vt ka P. Schmid. PACK, Otto von. — Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon. Bd. VI. Spalten 1427–1429. Verlag Traugott Bautz, 1993. http://www.bautz.de/bbkl/p/pack_o.shtml, 10.11.2004.

vend ja Austria asevalitseja, on mitmete Saksa katoliiklike vürstide ja vürstpiiskoppidega sõlminud salajase “ründeliidu”. Selle eesmärk olevat ketserlus ehk reformatoorne õpetus välja juurida, nii Hesseni maakrahv kui ka Saksi kuurvürst välja ajada ning nende maavaldused omavahel jagada. Nii kuurvürst Johann, maakrahv Philipp kui ka Luther olid veendunud, et selline vandenõu tõepoolest eksisteeris. Philipp reageeris potentsiaalsele ohule kaugeleulatuvate poliitiliste plaanidega, astudes kontakti Habsburgide suhtes vaenulike Prantsusmaa ja Taani valitsejatega ning Ferdinandi vana rivaaliga, Ungari kuninga János Szápolyaiga. Saksi kuurvürsti nõusolekul hakkas Philipp välja selgitama vandeseltslasi, relvastama vägesid ja kavandama *preventiivset sõda* katoliiklike vürstide vastu lootuses, et üksnes kiire ja otsustava tegutsemisega on võimalik Saksamaal üleüldse reformatsiooni edasi viia. Saksamaa seisis religioonisõja puhkemise künnisel. Philipp alustaski sõjakäiku Würzburgi ja Bambergi piiskopkondade ründamisega. Luther ja teised Wittenbergi teoloogid valisid siiski teise tee ega jaganud Hesseni Philipi sõjakat entusiasmi. Luther klammerdus — nagu ka oodata võis! — Pühakirja külge, analüüsis selle valguses korduvalt tekkinud olukorda ja jäi kindlaks oma senistele põhimõtetele. Tal õnnestus veenda ka kõhklevat kuurvürst Johanni selles, et niisugune “preventiivne sõda” on lubamatu. Juba traktaadis “Kas sõjamehed võivad...” argumenteeris ta otsustavalt preventiivse sõja vastu: “Sõjapidamine võrdsete vastu peab olema pealesunnitud asi ja toimuma jumalakartuses. Sundimine tähendab aga seda, et kui vaenlane või naaber ründab ja alustab ning sellest ei ole kasu, et ollakse valmis õiguseks, läbirääkimiseks, lepingu sõlmimiseks, et talutakse igasuguseid kurje sõnu ja pahatahtlikkust ning arvestatakse seda kergendavaks asjaoluks, vaid tahetakse tingimata peaga (läbi seina) joosta.”⁶⁷ Luther ja Melanchthon ähvardasid koguni Saksi kuurvürstiriigist protesti märgiks lahkuda, kui protestantlikud vürstid ei piirdu üksnes reaalse rünnaku tõrjumisega — juhul, kui see rünnak üldse aset leiab.

Millest siis Luther antud juhtumis lähtus? Juba eespool nägime, et ülikonnal lasub rahu säilitamise kohustus. Samas kehtib ka mõõgameelevalla omajate kohta Mäejutluses sisalduv mõte, et “õndsad on rahutegijad” (Matteuse 5,9). Sellele lisandus poliitilise olukorra üllatavalt

⁶⁷ Luther 2002. Lk 4461.

kaine hindamine. Lutheri jaoks oli ülimalt kahtlane, et keiser kiidab heaks katoliikliku liidu (mille olemasolus Luther ei kahelnud) sõjaplaanid. Nõnda soovitas Luther tungivalt läbirääkimisi, mida viimaks ka edu saatis. 16. aprillil 1528 võeti riigivalitsuses (*Reichsregiment*) vastu mandaat, mis pakkus kõigile seisustele rahu. Maarahu⁶⁸ põhimõtte kohaselt viidati tüli lahendamise õiguslikele võimalustele. Sõjaline konflikt vaibus algusfaasis ning rahu oli taas kaitstud. Üllatuslikult lõikas kriisist kõige enam kasu maakrahv Philipp: Würzburgi piiskopilt nõudis ta sõjakulude katmist ja Mainzi peapiiskopilt loobumist oma vaimulikust jurisdiktsioonist Hessenis. Suurimaks kaotajaks oli loos aga pettur Otto von Pack, kes herstog Georgi eestvedamisel reetmises süüdi mõisteti ja pea maharaiumise teel hukati.

Luther tervitas selle rahumandaadi ilmunist ning tõlgendas seda kui Jumala-poolset rahumeelse lahenduse pakkumist. Kuid “Packi tüli” heitis valgust ka sellele, kuidas Luther ülikonnaga seonduvaid kohustusi mõistis. Kokkuvõtvalt võiks seda sõnastada nii: keiserlik mandaat tuleb ülikonnalt, mille Jumal on ametisse seadnud, ning seetõttu on ka protestantlikud vürstid kohustatud mandaadile alluma. Kui Saksi ja Hesseni valitsejad mandaadist hoolimata sõjategevust jätkavad, osutuvad nad mässajateks keisri vastu. Nad pannakse põlu alla ja neil pole Jumala ees enam “puhast südametunnistust”, riigi silmis õigusi ja muu maailma silmis mainet. Keiser aga, kes on vürstide ülem, tohib mässu korral ka nende vastu sõidida.⁶⁹ Nõnda puhkeks sõda, mis pööraks kogu Saksamaa pea peale ning evangeelium juuritaks välja, sest kogu sõjaplaani taga ei seisa keegi muu kui kurat ise. Pealegi saaksid siis kõik “evangelsestele kristlastele” ette heita, et nad armastavad rohkem sõda kui rahu, rohkem toorest verevalamist kui head ja tarka valitsemist. “Packi tüli” taustal tuleb selgelt esile Lutheri seisukoht, et preventiivne sõda ei saa olla

---

⁶⁸ Maarahu (*Landfrieden*) — mingil kindlal maa-alal rahu ja julgeolekut tagav seadus või kokkulepe. Vajadus niisugust rahu kehtestada tulenes feodaalide omavahelistest tülidest, mille käigus riisuti ka talupoegi ning hävitati hüvesid. See aga ohustas omakorda feodaalühiskonna majanduslikku alust. Kuni 12. sajandini piirdus maarahu kehtivus ühe maaisanda valdusega, 1103. aastal kehtestas Heinrich IV esimese kogu Saksa-Rooma riiki hõlmava maarahu. Feodaalide õigus pidada niisuguseid omavahelisi tülisid kaotati lõplikult Wormsi maarahuga (nn igavene maarahu, 1495).

⁶⁹ Vt **Luther** 2002. Lk 4462–4463. Vrd **Lohse** 1996. Lk 44.

corpus christianum'i ehk õhtumaise kristlaskonna kristliku olemusega poliitika ega ammugi reformatoorse riigi- ja kirikupoliitika õiguspärase vahend. Ülikud, kes tunnistavad end kuulekaiks Jumala sõnale, et tohi oma poliitilise käitumisega sellele ühtegi varju heita. Sellest ajast saati umbusaldas Luther ka avalikult protestantlike riigiseisuste poliitilist liidrit Hesseni Philippi.

2. Religioonirahu keisri ja Schmalkaldeni Liidu vahel. Kui Lutherile esitati 1532. aastal küsimus, kas tema maaisand Saksi kuurvürst peaks end siduma vahendustegevusega keisri ja Schmalkaldeni Liidu⁷⁰ protestantlike vürstide vahel, toetas Luther ühemõtteliselt seda plaani.⁷¹ Tema eesmärk oli sõlmida poliitiline ning võimalikult tähtjatu ja püsiv rahu. Lutheri jaoks olid rahu sobitamise plaanid kinnituseks usule, et Jumal võib ka kuningate südameid suunata.⁷² Luther avaldas ühtlasi arvamust, et Jumal pakub taolisi kokkuleppeid ilmselt sellepärast, et kaitsta ja edendada oma evangeeliumi. Luther sõandas koguni väita, et maailmas sünnib palju ebaõiglasi asju, mis seejärel, kui nad on sündinud, peavad jääma muutumatuks, et ära hoida veelgi suuremat halba ja ebaõiglust. Seepärast pidas ta läbirääkimiste tarbeks esitatud vastaspoole seisukohti igati aktsepteeritavaks: Augsburgi usutunnistuses sisalduvast õpetusest ei tohtinud läbirääkimistel loobuda, kuid rahu nimel järeleandmisi teha tseremoniaalses valdkonnas oli Lutheri arvates võimalik sel määral, kuniks see ei koorma südametunnistust. Luther oli nõus ka abielukohtu

⁷⁰ Pärast Augsburgi riigipäeva ei jäänud protestantlikel seisustel oma püsijäämiste kindlustamiseks muud võimalust kui poliitiliselt ühineda. Nii toimusid juba 1530. aasta detsembris kahe protestantliku territooriumi, Kuursaksi ja Hesseni piirilinnas Schmalkaldenis läbirääkimised sõjalise liidu moodustamiseks, milles osalesid kuus vürsti ja kümme linna. *Schmalkaldeni Liidu* asutamisleping sõlmiti 27. veebruaril 1531. aastal. Lisaks Augsburgi usutunnistusele allkirjutanutele olid liidus tegevad ka Ülem-Saksa linnad eesotsas Strassburgiga. Liitlased kohustusid üksteist sõjaliselt aitama, kavas oli luua liidu ühisarmee (2000 ratsanikku ja 10 000 sõjasulast), samuti sooviti ühiselt välja astuda keiserliku kammerkohtu reformatsioonivastaste otsuste vastu. Schmalkaldeni Liiduga oli loodud organisatsioonivorm, mis pakkus saksa protestantismile ligi kuusteist aastat sõjalist kaitset ja poliitilist ühtekuuluvustunnet. Erinevalt varasematest liitudest (Torgau Liit), on Schmalkaldeni Liit olemuselt *sõjaline* (kuigi kaitse-eesmärkidega) *liit* keisri vastu. Protestantlikest riigiseisustest oli saanud konkreetne ja võimas keisri- ja impeeriumivastane poliitiline vastupanuliikumine.

⁷¹ Vt **M. Brecht**. Martin Luther. Bd. 2: Ordnung und Abgrenzung der Reformation 1521–1532. Berlin, 1989. Lk 406–411. [Edaspidi **Brecht 1986**.]

⁷² Vrd **WA Br**, Bd. 6. Lk 130.

õiguste üleandmisega piiskoppidele ning koguni kloostrite tagastamisega. Taoline rahu oleks protestantidele üsna kõrget hinda maksnud. Luther jäi aga kindlaks: kui rahukõnelustele vastu hakata, siis hakatakse vastu Jumalale endale ning võib-olla puhkeb seejärel sõda, mis evangeeliumi kuulutamist takistab või selle üleüldse lõpetab. Luther viitas siinkohal Pauluse sõnadele Rooma 12,18: “Kui võimalik, niipalju kui onelb teist, pidage rahu kõigi inimestega.” See tähendab, et vahel peab rahu pärast oma õigustest loobuma. “Sest rahu peitub rohkem kui õiguses, on ju õigused seatud rahu pärast!”⁷³ Sellega kuulutas Luther rahu kõrgeimaks poliitiliseks ja sotsiaalseks hüveks, nagu ta seda 1530. aastal väljendas: “Maine rahu, mis on suurim hüve siin maa peal, hõlmates kõiki teisi ajalisi hüvesid, on tegelikult õige jutlustamisameti vili. Sest kus see sünnib õigesti, seal jääb sõda pidamata, tüli ja verevalamine samuti; kus see aga õigesti ei toimu, siis seal pole ka midagi imestada, et seal on sõda või vähemalt pidevad rahutused, himu ja tahtmine sõda pidada ja verd valada.”⁷⁴ Isegi seal, kus kannatab õigus, peab see olema allutatud rahule. Õigus tuleb luua nii, et see edendaks ja kaitseks rahu. Kui 1532. aasta märtsis algas Regensburgis riigipäev, nägi Luther, et tema poliitilise rahu eesmärk on lähedal, mis saavutatakse kokkuleppel keisri, mitte aga paavstiga. Pealegi lootis Luther, et keiser sõlmib protestantidega kiiresti rahu sellepärast, et vajab nende abi türklaste rünnakute tõrjumisel.⁷⁵

Luther lähtus ka kainenest poliitilistest kaalutlustest. Ta viitas sellele, et protestantlikud seisused on Saksamaal ikka veel arvulises vähemuses. Kui puhkeb sõda, ei saa nad arvestada sõja võitmisega. Kes aga jääb lootma välismaiste kuningate peale — Luther pidas silmas eelkõige Prantsusmaa kuningat François I —, see avastab kiiresti, et ta on hädas üksi jäetud. Ka pole riigilinnad nii tugevad, et nad suudaksid vürste sõja korral vajalikul määral abistada.⁷⁶ Šveitsi reformaatori Hulrych Zwingli juhitud evangeelse Zürichi ettearvamatu lüüasaamine 1531. aastal

⁷³ Brecht 1986. Lk 408.

⁷⁴ WA, Bd. 30, II. Lk 538. Vrd Luther 2002. Lk 4791 (*Eine Predigt, dass man Kinder zur Schule halten sollte*).

⁷⁵ Vt WA Br, Bd. 6. Lk 318–319.

⁷⁶ Vrd Müller 1988. Lk 53.

Kappeli lahingus⁷⁷ näitas, missuguseid ootamatusi võib ette tulla. Luther ei soovita sellepärast mingil juhul alustada preventiivset sõda, sest see on ka poliitiliselt ja sõjaliselt rumal tegu. Poliitiliselt ärritaks ja provotseeriks sõjaks valmistumine vaid vastaseid, ning viimaks oleks raha ära kulutatud juba enne, kui sõda üldse algab. Nõnda on rahu kindlustamine poliitiliste vahenditega parim lahendus. Lutherit võib selles kontekstis vaadelda kui rahujutlustajat *par excellence*. Igatahes on need teoloogilised mõtted, mis Lutherit rahunõudjaks teevad. Kuna mäss toob endaga kaasa rohkem kahju kui kasu, siis pole ka sõda, mis lõpuks vaid endaga kahju toob, kindlasti sobilik poliitiline vahend. Isegi kaitsesõjad on õigustatud vaid siis, kui seda peavad kristlased, kes on valmis meelt parandama ning oma vigu tunnistama.

Üldjoontes kandsid Lutheri pingutused ka vilja: 23. juulil 1532 sõlmitud Nürnbergi usurahu kohaselt kuulutati välja “üldine ja alaline rahu” riigi seisuste vahel ning keelati ära “usu või mõne muu põhjuse pärast toimuvad” relvastatud konfliktid. Protestantlikelt seisustelt ootas keiser nüüd vastuteenena koalitsiooni moodustamist türklaste vastu.⁷⁸

3. Wurzeni tüli (*Wurzener Fehde*). Samasugustest põhimõtetest juhendus Luther siis, kui 1542. aastal ähvardas puhkeda sõda kahe protestantliku valitseja — Lutheri maaisanda Saksi kuurvürsti Johann Friedrichi ja Saksi hertsogi Moritzi — vahel. Tüliõunaks oli väike piirilinn Wurzen, kus mõlemad vürstid soovisid ülemvõimu saada. Tülis mängisid rolli veel

⁷⁷ Šveitsi Liidu protestantlikud kantonid ei suutnud olla poliitiliselt piisavalt ühtsed, et katoliiklikke sisekantonid ühiselt alistumisele suruda. Protestantide liidu lagunemisel tekkinud segaduse kasutasid ära katoliiklikud sisekantonid ja kuulutasid 1531. aasta oktoobris ise Zürichile sõja. “Väiksõda” vallandas protestantide seas kaose; Zürichi väepealikud ei suutnud vajalikku mobilisatsiooni läbi viia. 11. oktoobril 1531 seisid 3500meheline zürichlaste halvasti organiseeritud vägi Kappeli lähistel kahe-kordses ülekaalus olevate katoliiklaste armee vastu. Umbes tunni aja jooksul oli lahingu käik otsustatud. Zürichi poolel hukkus pool tuhat võitlejat, nende seas 25 vaimulikku; katoliiklaste seas langes umbes sada meest. Tähelepanuväärne oli vaimulike arvukas osalemine lahingus. Kuna nemad olid Zürichis kõige energilisemalt sõda pooldanud, käitusid nad kriisiolukorras vastavalt oma sõnadele ja läksid ise, mõök käes, lahingusse. Langenute hulgas oli ka Huldrych Zwingli, kes oma elu viimase paari aasta jooksul oli — nagu ilmnas, saatuslikult — pühendunud peamiselt poliitiliste ülesannete lahendamisele. Luther, kes oli Zwingli suhtes ka pärast tema surma sama armutu kui tema eluajal, märkis, et kui Jumal oleks Zwingli päästnud, siis oleks ta seda teinud väljaspool oma reegleid!

⁷⁸ Brecht 1989. Lk 410.

finantsküsimumused ja strateegilised aspektid.⁷⁹ 1542. aasta ülestõusmis-pühade ajal okupeeris Saksi kuurvürst Wurzeni linna, et sealt “türklase-maks” kokku koguda. Hertsog Moritzit selle aktsiooni kavandamisest isegi ei teavitatud. Vihane Moritz pani kiiresti kokku oma sõjaväe. Väed, mis olid tegelikult moodustatud sõjaks türklastega, seisid nüüd vastas-tikku ja ootasid käsklust lahingutegevuse alustamiseks. See konflikt oleks võinud kergesti laieneda sõjaks juhtivate protestantlike jõudude vahel kogu Kesk-Saksamaal.

Sellesse kriisi sekkus Luther 7. aprillil otsustavalt oma kirjaga “Läki-tuskiri Wurzeni tülis”,⁸⁰ mis oli küll adresseeritud mõlemale valitsejale, kuid mõeldud lendlekena avalikuks levitamiseks. Kiri taotles avaliku arvamuse surve kaudu tülitsevate vürstide lepitamist, olles samas ka omamoodi kokkuvõtte tema varasematest väljendustest sõja ning mässu kohta. Ta nõudis rahumeelset tüllilahendust, olgu see siis mõlema vürsti võimunõudluse arutamine õukonnakohtus ehk vahekohtuniku kaasamine, olgu see seisuste ja juristide ekspertarvamuste ära kuulamine või viimaks tülis osalevate valitsejate sõprade vahendusel peetud läbirääkimiste protsess. Õigusliku olukorra ebaselgus ei anna kummalegi poolele õigust omaenese õigusnõudluse pärast sõda pidada. Luther kirjutas, et jutlus-tajana ei ole ta kompetentne otsustama tüli sisu üle, “sest need on ju täiesti ilmalikud asjad, milles mulle pole usaldatud palju teada”. Siiski käsib Jumala sõna “ilmalike valitsejate eest hoolet kanda ja rahu ning vaikuse pärast maa peal palvetada.”⁸¹ Seepärast peab Jumala sõna ja taht teatavaks tegema ka kõigis ilmalikes kiusatustes, näiteks vürstide valitsemishimu korral. Luther palub vürste, et nad ta “armulikult” ära kuulaksid, sest ta ei taha rääkida enda, “vaid Jumala sõnu”. Pealegi on vürstid ju “evangeeliumi vastu võtnud” ning teavad, kes kuulab evangee-

---

⁷⁹ Meissen'i piiskop, kelle alluvuses oli ka Wurzeni linnake, keeldus Saksi kuurvürstile maksmast nn “türklasemaksu”, samuti kulgesid läbi Wurzeni sõjaliselt olulised teed. “Saksa rahva Püha Rooma riigi” kaitsmine türklaste eest oli riigi ülesanne. Nii seati riigiseisuste heakskiidul sisse “türklasemaks” (kaitsemaks) “Jumala igavese ja ainsana õndsakstegeva Sõna — ja ka isamaa — päästmiseks” impeeriumi põlisvaenlaste, türklaste eest.

⁸⁰ *Sendbrief in der Wurzenener Fehde*. **WA Br**, Bd.10. Lk 32–36. Vrd **Luther** 2002. Lk 4490–4500.

⁸¹ **Luther** 2002. Lk 4491. Vt ka **Müller** 1988. Lk 54.

liumi jutlustaja sõna, kuulab ka Jumala sõna.⁸² Luther viitas ka õndsaks-kiitmistele Mäejutluses: “Õndsad on rahutegijad, sest neid hüütakse Jumala lasteks” (Matteuse 5,9) ning lisas sellele omalt poolt ka karmi-sõnalise täienduse: “Teisiti öeldes tähendab see ilma kahtluseta: neetud on rahuvihkajad, sest neid peab nimetama kuradi lasteks!”⁸³ Juba varem oli juttu sellest, et Lutheri arusaama kohaselt kehtisid Mäejutluse nõuded vahet tegemata kõigile, seega ka vürstidele. Protestantlike vürstide jaoks sõnastas Luther poliitilise eetika selliselt, et nende jaoks on esimeseks käsuks eelkõige rahu säilitada, soovitada ja sellele ise kaasa aidata, maksku see neile kas või nende elu ja vara.⁸⁴ Kui vürstid üksteisega tulit-sevad ning seeläbi sõda puhkeb, on nad astunud Jumala käsu vastu. Luther puudutas oma kirjas väga teravate sõnadega ka nn maineküsimust: “Kurat ja tema liikmed puhuksid sellisest südamest meelsasti suure tule ja tahaksid valmistada nõnda vaenlastele suurt rõõmu, türklastele naeru, evangeeliumile erilist häbi, et ta oma pilkajate suu läbi võiks kiita: vaadake sinna, need on evangeelsed vürstid ja maaseisused, kes kogu maailmale tahavad näidata teed taevasse ja kõiki inimesi tões õpetada. Nad on saanud sellisteks narrideks ja lasteks, et nad ei suuda isegi väikeste ilmalike asjade kallale õiguse ja mõistusega asuda, vuih häbi, evangeelsed! Ja tõepoolest, seda me kuuleksime kuradilt ja kogu maa-ilmalt. See ei meeldiks kindlasti Jumalale, et tema nimi nõnda meie pärast rüvetatud saaks. /.../ Pealegi poleks see sõda mingi sõda (nagu mõlemad pooled seda hästi teavad, kui nad vaid selle üle mõtleksid), vaid ehtne mäss, pealegi veel kodune mäss, kuna isa ja poeg, vend ja nõbu üksteise kallale lähevad...”⁸⁵

Tähelepanuväärne on Lutheri otsus, et sõltumata sellest, kuidas asi viimaks juristide pilgu läbi lahenduse leiab, tahtis ta ise igal juhul hoida nende poolele, kes on valmis võtma vahekohtuniku rolli või alustama ise läbirääkimisi. “Mina astun, ma ütlen teile, tõesti selle poolele, kes õigust ja rahu pakub ning kannatada suudab või soovib. Sest kui ka teisel poolel oleks ülim õigus ja (ta) võiks õiglaselt raevu kasutada, siis neab ta end

⁸² Vt Luther 2002. Lk 4491–4492.

⁸³ *Ibidem*. Lk 4492.

⁸⁴ *Ibidem*. Lk 4492–4493.

⁸⁵ *Ibidem*. Lk 4495.

siiski ise sellega, et ta Jumalat tema meelevaldas ründab, ise tahab kohtunik ja kättemaksja olla ja nõnda vastaspoole hädakaitsesele sunnib. Sellega annab ta vastaspoolele oma teoga õiguse ja teeb ta süütaks, iseennast tõukab aga õigusest ülekohtusse, nagu eespool on öeldud. /.../ Ja seepärast peab see pool, kes õigust ja rahu otsib, end julgelt ja rõõmsalt kaitsma ning minule tuginema, et ma olen seda Jumala asemel öelnud, soovitanud ja selleks hoiatanud. Sest ma tahan tole poole vere ja needuse enda peale võtta, mida ma ka tegema pean.”⁸⁶ Tähelepanuväärne on see, et kuigi Luther hoidis oma maaisanda poolele ning suhtus hertsog Moritzisse selge umbusaldusega, kuulutas ta täie kindlusega, et asub tülis selle poolele, kes otsib rahu. Kirjutamise hetkel oli see aga veel täiesti ebaselge, kes selle sammu teeb. “Läkituskiri” näitab, kuidas teooria ja praktika Lutheri puhul ka siis omavahel kattuvad, kui ta ise on asjadega seotud.

Ka selle konflikti valguses võib näha, et Luther kasutas oma tava-pärast võitlusvahendit, sõna. Ta manitses ja õpetas vürste ning avalikkust oma vaimuliku tunnetuse alusel. Sõda ei puhkenud, sest üllataval kombel asus vaenulikke valitsejaid lepitama hertsog Moritzi äi, Hesseni maakrahv Philipp. Konflikt kahe protestantliku valitsejakoja vahel aga süvenes ning seadis hiljem ajutiselt ohtu kogu reformatsiooni.⁸⁷ Luther peatas seepeale oma kirja trükkimise, nii et see ei jõudnud laiema üldsuse ette.

Veel väärib vaatlemist küsimus ebaõiglase vägivallakasutamise *käsule allumisest* sõjas. Ka siin püüab Luther anda süüme konflikti sattunud sõjameestele eelkõige *hingehoidlikku* nõu. Juba kirjastas “Kas sõjamehed ka...” tegi Luther radikaalse järelduse, et teatud olukordade puhul, ka sõja äärmuslikes oludes, kus sõjaväeline ühtekuuluvus ning sõjaväe efektiivne

---

⁸⁶ *Ibidem*. Lk 4497–4498.

⁸⁷ Katoliiklik keiser meelitas nimelt Moritzi 1546. aasta Schmalkaldeni sõjas enda poolele; Mühlbergi lahingu järel vangistati protestantide liidrid Hesseni Philipp ja Saksi kuurvürst Johann Friedrich, kelle kuurvürstistaatus läks Wittenbergi kapitulatsiooni kohaselt reeturile, Saksi hertsogile Moritzile. Tõsi küll, kord juba reetmise teele asunud Moritz, kelle hüüdnimeks oli tähendusrikkalt Meissen Juudas, sai samal moel hiljem protestantismi päästjaks, asudes 1551. aastal salajase vürstide mässu etteotsa. Eduka sõjategevusega sundis Moritz reedetud keisri põgenema Austriasse ning kauples keisrilt välja Passau lepingu, mille kohaselt lubati protestantidel Saksamaal vabalt oma usukombeid järgida. See oli otsustavaks tõukeks ka 1555. aasta Augsburgi usurahu sõlmimisele.

tegutsemine tugineb täielikult kuulekusele rajatud usaldusväarsusele, lasub sõjameestel lausa kohustus olla sõnakuulmatu. Küsimus seisnes selles, missugune sõda on *õiglane*. Luther pöördus tagasi loomuõigusliku sõjaeetika motiivide, niisiis “õiglase sõja õpetuse” kriteeriumite juurde.⁸⁸ Ebaõiglaselt alustatud ja peetud sõja puhul, mis ei teeni otsese rünnaku tagasitõrjumist, peab kristlik sõjamees kuulekusest keelduma. “Küsimus: kuidas pidada sõda siis, kui mu isandal pole õigus? Vastus: Kui sa kindlalt tead, et tal pole õigus, pead sa rohkem kartma Jumalat ja kuuletuma talle kui inimestele (Apostlite teod, 5,29) ning sa ei pea sõda pidama ega teenima. Sest siis ei saa sul olla head südametunnistust Jumala ees.”⁸⁹ Luther ei kohku tagasi koguni soovitusel deserteeruda, nagu ta seda tegi Wurzeni tüli puhul: “Ja ma soovitan ka usaldusväarselt: kes niisuguse rahuvastase vürsti juhtimise all sõdib, jooksku lahinguväljalt minema, nii nagu jalad võtavad. Ta päästku oma hing ja lasku oma kättemaksumihimulisel, hullumeelsel vürstil ükski ja koos nendega sõdida, kes tahavad koos temaga kuradi juurde minna. Sest keegi pole sunnitud, vaid pigem on tal keelatud olla sõnakuulelik vürstidele ja isandatele või hoida antud vandest kinni oma hinge hukatuseks, see on: Jumala ja õiguse vastu. See tähendab: me võime teha seda, mida me teeme õiguspäraselt.”⁹⁰ Misuguste tagajärgedega tuleb taolisel käsutäitmisest keeldujal siis arvestada? Luther annab sellele enda poolt visandatud situatsioonikirjelduses äärmiselt otsustava vastuse: “Jah, sa ütled, (et) mu isand sunnib mind, võtab minult mu elu, ei anna mulle raha, palka ja tasu; lisaks sellele oleks ma maailma ees argpüksina põlatud ja välja tõugatud kui üks truudusetu, kes oma isanda hädas maha jätab jne. Vastus: sa pead sel laskma tulla ja Jumala tahte pärast sündida, mis siis sünnib. Ta (Jumal) saab sulle sajakordselt tagasi anda, nagu ta evangeeliumis (Mt

⁸⁸ Keskaegse “õiglase sõja õpetuse” mõõtuandvaks defineerijaks on dominiiklaste ordu suur mõtleja **Thomas Aquinost** (1225–1274), kes on esile toonud õiglase sõja kolm olulist definitsioonelementi: 1) vürsti meelevald ehk autoriteet, kellele ainsana on antud sõjapidamise õigus (*auctoritas principis*); 2) õiglane põhjus (*causa iusta*); 3) õige kavatsus ehk motiiv, mis peab olema suunatud rikutud õigusseisundi taastamisele (*intention recta*). Neis kriteeriumites on ühendatud loomuõiguslikud ja kristlik-kõlbelised vaatlusviisid. Vt **F. H. Russell**. *The Just War in the Middle Ages*. Cambridge, 1975. Lk 258jj.

⁸⁹ **WA**, Bd. 19. Lk 656. Vrd **Luther** 2002. Lk 4468.

⁹⁰ **WA Br**, Bd. 14. Nr. 3125. Vrd **Luther** 2002. Lk 4499.

19,29) töötab: kes minu pärast jätab maha kodu, õue, naise, vara, see peab sajakordselt tagasi saama jne. Peab ju selline oht olema ka kõigis muudes asjades, kui ülikkond ebaõiglust tegema sunnib. Aga kui Jumal tahab, et tema pärast ka isa ja ema maha jäetakse, siis peab loomulikult tema pärast ka oma isanda maha jätma. /.../ Kui sind selle pärast rünnatakse või sind truudusetuna kirjeldatakse, siis on see parem, et sind Jumal truuks ja ausameelseks kiidab, kui et seda teeb kogu maailm. /.../ Mis aitaks see sind, kui maailm peaks sind Saalomoniks või Mooseseks ja sa oleksid Jumala ees sama kurjas kirjas nagu Saul või Ahab?”⁹¹

Kuidas aga inimene teab, kas sõda on õiglane või ebaõiglane? Siin kehtib Lutheri arvates see, et kristlane peab “võimalikult usinalt” selle nimel vaeva nägema, et asjas ise selgusele jõuda. Seal, kus tal asi segaseks jääb, peab ta eelistama kindlat kuulekust ebakindlale sõnakuulmatusele. Luther teadis loomulikult, et taolist olukordade hindamise võimet, mille puhul on vaja head informeeritust ja tundlikku analüüsi-võimet, saab tegelikkuses oodata vaid vähestelt. Lutherile oli aga oluline ka see väike hulk teadlikke inimesi. See, et ideaalide täideminiku võimalus ei olnud eriti suur, ei tohtinud tema piibelliku mõtlemise taustal kuidagi kahjustada nõudmiste rangust. Kui Lutheri viimasel eluperioodil ilmnis üha selgemini eelseisva Saksamaa-sisese sõja oht protestantliku liidu vastu (Schmalkaldeni sõda 1546–1547), oli isegi temal raske saavutada täit selgust küsimuses, kas teatud juhul on tegu keelatud rünnakuga või hoopis lubatud kaitsega, mis tõkestab veelgi suuremat viletsust. Nendest kaalutlustest aga veidi hiljem. Siinkohal tuleks veel kord rõhutada Lutheri lihtsat ja selget põhimõtet: “õiglane” sõda ehk sõjapidamise õigus piirdub kõlbeliselt lubatud kaitseõjaga. Ebaõiglase sõja puhul peab sõduri kuulekuse kohustus muutuma sõnakuulmatuse kohustuseks. See on selge, ühemõtteliselt sõjapealikele ja sõjameestele suunatud instruksioon õige käitumise kohta õiglase ja ebaõiglase sõja suhtes *võrdsete* poliitiliste poolte vahel.

⁹¹ WA, Bd. 19. Lk 656–657. Vrd Luther 2002. Lk 4468–4469.

6. Lutheri vaadete radikaliseerumine

Luther lähtus alati põhimõttest, et *ius ad bellum* ehk sõjapidamise õigus kuulub eranditult *ülikkonnale*; nii-öelda “alt üles” sõdimine kõrgema võimu vastu polnud lubatud. Siiski pole tegemist tingimusteta keeluga. Nõnda võib leida 1539. aasta jaanuaris Philipp Melanchthoni koostatud ja Lutheri poolt allkirjastatud kirjas järgmise huvitava mõtte: “Ilmselt kaotab vägivald (*violentia*) kõik loomuliku õiguse kohustused alamate ja isandate vahel”.⁹²

Luther mõistis: sellest hetkest alates, mil protestantlikud vürstid otsustasid sõlmida Schmalkaldeni Liidu, et kaitsta end keisri ja riigi poolt ähvardava kiriku ühtsuse vägivaldse taastamise eest, on ta möödapääsmatult sunnitud tegelema Saksamaa-sisese religioonisõja ning ühtlasi ka keisrile osutatava võimaliku vastupanu probleemiga. Teda vaevas küsimus, kas on olemas protestantlike vürstide ja linnade *vastupanuõigus keisrile*? Schmalkaldeni Liidu “hingeks” oli Hesseni Philipp, kes oli arvamusel, et ülikonna valitud keiser pole ise ülikond selle tegelikus mõttes, vaid ta peab seadusest kinni pidama nagu iga vürstki. Kui katoliiklik keiser protestante sõjaga ründab, tohivad nood end kaitsta ega pea seda ülekohut kannatlikult taluma, nagu seda arvas Luther, kelle jaoks vastupanu õigustamine kõrgemalseisva valitseja vastu oli teoloogiliselt mõeldamatu. Ilmselt kartis Luther, et kui protestandid keisrile relvastatud vastupanu osutavad, luuakse sellega saatuslik pretsedent, mis vallandab üleüldise mässu. Ta hoiatas, et ükski vürstidest ei saaks sellise hirmsa asja põhjuseks; pigem kaotagu nad kolm vürstiriiki või olgu kas või kolm korda surnud.⁹³ Hesseni Philipp laskis aga koguda hulga mainekaid juriste, kes pidid tõestama (eelkõige Lutherile), et keisri ülikondlik võim on seadustega piiratud ja et rünnaku puhul on riigiõiguslikult lubatud vägivaldne vastupanu keisri ja talle lähedalseisvate katoliiklike vürstide vastu. Ka Saksi kuurvürsti nõunikud olid seda meelt, et keisri rünnaku korral ei kavatse nad jääda käed rüpes istuma. Põhimõtteliselt oli vaja

⁹² **Dr. Martin Luther's Briefwechsel.** Bearbeitet und mit Erläuterungen versehen von Ernst Ludwig Enders. Bd. 12: Briefe vom September 1538 bis Februar 1540. Frankfurt-Calw-Stuttgart-Leipzig, 1910. Nr. 2678. [Edaspidi *Enders 1910.*]

⁹³ Vrd Müller 1988. Lk 54.

veel üksnes Lutheri otsust. Luther tõrkus esialgu nõusolekut andmast, väites, et ta ei mõista nagunii riigiseadusi ja et üleüldse pole see tema kui teoloogi asi. Just seetõttu tundis ta end ka kohustatuna juristide otsusele mitte vastu vaielda: “Sest mida me seni õpetasime, et just nimelt ülikonnale ei tohi vastu hakata, seda me ei teadnud, et (just) sellised (inimesed) ülikonnale ise õigused annavad, keda me oleme ometi usinalt õpetanud igati kuulekad olema.”⁹⁴ Nõnda tunnustas ta juristidele antud jumalikku meelevaldat teha oma tööd. Luther asetask selle otsuse ning võimalikud tagajärjed juristide ja vürstide südametunnistusele, kuid manitses, et nad ei loodaks relvadele, vaid Jumalale.⁹⁵

Neid mõõndusi tehes ei tahtnud ta anda sõjale sugugi “rohelist tuld”. Vastupidi, kuigi ta pärast pikka kõhklemist kiitis heaks kaitseabinõud protestante ähvardavate riiklike repressioonide vastu, ei tohtinud need kaitseabinõud tema arvates muutuda mingil juhul preventiivseks kaitse-sõjaks, nagu seda oleks meelsasti soovinud Hesseni Philipp. Sellepärast manitses Luther, et Schmalkaldeni Liit ei valmistuks (hädavajalikuks) kaitseks nii hoogsalt, et vastane seeläbi ülemäära ärrituks ja tunneks end rünnakuks provotseeritult.

Luther pidask alati kinni veendumusest, et õiglase sõja ainus õigustatud vorm on kaitseõda. Küsimusele, kuidas ja millistest põhjustest lähtuvalt tuleks ebaõiglasele rünnakule vastu hakata, on ta aja jooksul erinevalt vastanud. Kui 1539. aasta algul ähvardasid protestante tõepoolest riiklikud repressioonid ning Schmalkaldeni Liidu juhid olid juba sellega arvestanud, et neile kuulutatakse välja riigivanne ning relvastatud kokkupõrget pole enam võimalik vältida, muutusid ka Lutheri arusaamad märgatavalt radikaalsemaks. 1539. aasta jaanuaris kirjutas ta alla juba eespool mainitud Melanchthoni koostatud kirjalale “Mõtteid vastupanust”, milles on püstitatud oluline küsimus: “Kas kaitsja (*defensor*) on kohustatud ootama seni, kuni tema vaenlane tõeliselt ründab?”. Mõlema reformaatori vastus oli selline: “Kui vanne on avalikustatud ühe või mitme liidukaaslase vastu, on vaenlane sõja (välja) kuulutanud (*bellum indicire*). Ja kaitsja võib alustada kaitseõda (*bellum praevenire*). /.../ Siis

---

⁹⁴ WA Br, Bd. 5. Nr. 1740.

⁹⁵ Lohse 1996. Lk 27–28.

saab igäuks aru, et kui vanne on avalikustatud, on rahutus juba alanud.”⁹⁶ Sama olukorra kohta väljendus Luther ühes oma lauakõnes väga radikaalselt: “Me tahame paluda, et Jumal võtaks meie vastaseid muuta; meie asi on ju õige ja hea; kes ei tahaks *pro sacris*, õndsuse pärast (mis on Jumala sõna, mis kõike pühitseb) võidelda, ihu ja elu, vara ja verd panustada? Sellega on nõus ka ilmalikud õigused ja poliitilised korrad, keda meie omad on alati ja praegugi veel rahu pärast palunud ja anunud, nüüd aga on provotseeritud ja üles ärritatud, et nad end ja oma alluvaid pidid kaitsma ebaõiglase vägivalla eest. Nad ei taha aga rahu anda. /.../ Pole hea kaua oodata; parem on teha esimene samm, enne kui teised tulevad. Kui mina maakrahv oleks, siis ma asuksin asja kallale, et ise surra või nemad tappa, sest nad ei taha rahu anda väga heas ja õiglasas asjas.” Sellele järgneb siiski vaoshoitum kokkuvõte: “Aga minul, ühel jutlustajal, pole sünnis sellist asja soovitada ning veelgi vähem teha.”⁹⁷

1539. aasta mais toimunud tsirkulaardisputatsioonil, kui Luther andis viimase kokkuvõtva hinnangu keisriga sõjapidamise küsimusele, muutis ta keisri vastu peetava kaitsesõja idee spontaanseks rahvasõjaks, ülestõusuks keisri kui antikristuse abilise vastu. Seesama Luther, kes varem kuulutas, et ta tahab alati hoida selle poole, kes ülestõusu all kannatab, olgu asi nii ebaõige kui tahes, ütles nüüd vihaselt: kui libahunt karja tungib, siis peab igäuks ligi ruttama ja pihta andma. “Siis peab igäuks võitlema asuma salgas ja üksikult. /.../ Ma lasen pigem oma hingel põrgu sõita, ma tahan pigem kinni hoida sellest, mis mul on, ja teha ülestõusu (*sedition*).”⁹⁸

Selles väljenduses, mis on ilmses vastuolus varem öeldud seisukohaga riiklike repressioonide tõrjumisest keisrivastase ülestõusu abil, seadustas Luther, tuues mängu apokalüptilise mõiste, demonitest seestunud (*daemone arreptus*) türanni kõrvaldamise. Erinevalt tavalisest türannist, kes teeb ülekohtu ja on sealjuures sellest ise teadlik, purustab see läbinisti “seadusetu” (*anomos*) türann kui antikristus ehk paavsti käsilane kõik (jumalikud) käsutahvlid, asetab end seadustest kõrgemale ning kuulutab

⁹⁶ Enders 1910. Nr. 2678.

⁹⁷ WAT, Bd. 4. Nr. 430.

⁹⁸ *Zirkulardisputation über das Recht des Widerstands gegen den Kaiser (Matth. 19,21)*. WA, Bd. 39 II. Lk 58.

oma tahtmise ülimaks normiks. Luther nägi juba alates tema vastu peetud “Rooma protsessist” (1518–1521) paavstis antikristuse kuju ja kogu tema võitlus paavstlusega *teoloogia* abil oli antikristuse paljastamine apokalyptilises mõttes. Paavstliku ja keiserliku võimu silmis oli omakorda Luther otsekui kurat mungakuues. Nüüd, kui puhkemas oli esimene tõsine religioonisõda, kui asi ei puudutanud enam üksnes üksikute reformatoorse õpetuse pooldajate eksistentsi, kelle jaoks kehtis siiani Mäejutluse käsk kannatusi ja ülekohut taluda, vaid kus kaalul oli reformatsiooni algusaegade kaosest väljakasvanud maakiriklike institutsioonide ja neid nii-öelda oma õlul kandvate protestantlike riigiseisuste edasine saatus, sidus Luther omavahel ettekujutused rahva ülestõusust ja sõjast ning apokalyptilised visioonid võitlusest antikristuse vastu. Selles kontekstis tuleb mõista ka Lutheri väljendusi türklastevastase võitluse kohta, mida ta ei näinud üksnes kodumaa kaitsmise sõjana, vaid tõlgendas ka kui olulist sündmust apokalyptilises võitluses antikristusega. See on aga teema, mis vajab juba eraldi käsitlemist.

7. Kokkuvõtteks

Kuigi Lutheri mõtted ülikonna meelevaldast, sõjapidamise ja relvastatud vastupanu õigustatusest on tekkinud ja välja öeldud teistsugusel ajal ja kontekstis ning mõjuvad tänapäeva sekulaarses maailmas kohati lausa anakronistlikult, on neis ometi midagi ajatut ja koguni aktuaalset, eriti kui võtta arvesse viimaste aastate tormilisi sündmusi ning nendega seoses esile kerkinud uusi tõsiseid küsimusi sõjaõiguse ning poliitilise eetika vallas. Eelnevalt toodud mõttekäikude ja tekstinäidete põhjal tulid esile Lutheri olulisemad seisukohad küsimustes, kelle käes ja kelle vastu on õigus kasutada vägivaldseid, sealhulgas sõjalisi vahendeid, ning missuguste kriteeriumite alusel tuleks eristada õiglast ja ebaõiglast sõda. Võttes aluseks veendumuse, et vägivald vahendite kasutamist ja sõjapidamise tegevust (nagu ka kirurgilist sekkumist haigesse organismi) ei liigitata mitte ennekõike nende vahendite, vaid eesmärgi kaudu (“kurje karistada, vagasid kaitsta ja rahu saavutada”) ning seetõttu on see “tegelikult ka üks

armastuse tegu”,⁹⁹ võib Lutheri seisukohad üldistavalt kokku võtta järgmistes punktides.

1. Luther püüdis teoloogiat ja poliitikat harmoneerida oma “kahe valdkonna” ja “kahe valitsuse” õpetusega, legitimeerides teoloogiliselt poliitilist valitsust ja selle käsutusse kuuluvat vägivaldat, mille abil tagatakse, et selles maailmas valitseks kord ja rahu.
2. Luther juhendus põhimõttest, et keegi ei pea olema iseenda kohtunik, see tähendab ise oma õigust otsima ja kehtestama. Ta lähtus mõttest Rooma 12,19: “Minu päralt on kättemaks, mina tasun kätte — nii ütleb Issand.” Seepärast on ka mõõgameelevalla ning sõjalise jõu kasutamine (*ius ad bellum*) eranditult ülikonna käes, kes on selle meelevalla saanud Jumalalt ning kelle kaudu teostab Jumal oma ilmlikku valitsust. Kõrgemalseisva seisuse (ülikonna) vastu pole õigust mässata ega sõda pidada.
3. “Kes sõda alustab, see on ülekohtune.” Luther pidas ebaõiglaseks iga ründesõda või ka preventiivset sõda, olgu see peetud siis võimu- ja õigusenõudluse läbisurumiseks, vallutamiseks ja võimuvõitmiseks, olgu see kavandatud “ristisõjana” või võitlusena, et mingit ideed läbi suruda.
4. Kõlbeliselt “õiglane” sõda on *kaitsetsõda*, kusjuures Luther rõhutab senisest enam *hädakaitset*: “Sellest piisab, et kui on püütud teha kõike ja miski ei aita, siis tuleb kasutada hädakaitset, et maad ja rahvast kaitsta.”¹⁰⁰ Õigustatud on kaitsetsõda siis, kui seda peetakse vastasega, kes oma võimunõudlusega ja vallutustahtega esindab ühtlasi “seadusetute” (*anomos*) või mingi religiooni (nt islami) universaalse valitsemisnõudluse ideoloogiat (poolkuu risti vastu või vastupidi). Siis võib kaitsetsõda muutuda isegi rahvasõjaks.
5. Luther pani igale inimesele vägivalla kasutamise ja sõjapidamise õigustatuse kontrollimise kohustuse. Kui kristlane, seega ka kristlik sõjamees, jõuab selgusele, et ülikond peab ebaõiglast sõda, tuleb tal (sõja)teenistusest keelduda. “Kristlased on kohustatud kõiges alistuma valitsusele, tema määrustele ja seadustele, seni kui see võib sündida

⁹⁹ Luther 2002. Lk 4428.

¹⁰⁰ WA, Bd. 32. Lk 330.

ilma patuta. Kui aga valitsejate korraldusi ei saa täita pattu tegemata, tuleb rohkem kuulekas olla Jumalale kui inimestele.”¹⁰¹

6. Luther, kes pooldas igati jäiga ja range korra valitsemist, nõudis samas vägivallavahendite kasutamisel proportsionaalsuse järgimist: “Nii peab ka vürst kurja nii karistama, et ta lusikat üles ei tõsta ega kaussi ei purusta ning ühe pea pärast maad ja rahvast viletsusse ei aseta ning maad leskede ja vaeslastega ei täida. /.../ Seepärast olgu tema reegliks: seal, kus ta ei saa ülekohtu ilma suurema ülekohtuta karistada, seal loobugu ta ome õigusest, olgu see nii õigustatud kui iganes. Sest ta ei pea tähele panema omaenese kahju, vaid ülekohtu, mida teised peavad tema karistuse pärast kogema.”¹⁰²
7. Lutheri mõtlemise jaoks olid väljendused sõja ja rahu kohta apokalyptiliste eelmärkide põhjal seotud peagi saabuva maailmalõpu ootusega: Jumalast seatud ja legitimeeritud ülikkond on kutsutud järelejäänud lühikese aja jooksul täitma sisemise ja välise rahutagamise tähtsat ülesannet. Apokalyptilised meeleolud seletavad ka teatud kõrvalekaldumisi tema poliitilise eetika reeglitest.
8. Lutheri jaoks olid poliitilise käitumise peamiseks mõõdupuuks *mõistus* ja *armastus*. Ta manitses, et inimesed kasutaksid mõistuse kõrget andi, mille Jumal on inimesele andnud, ning juhindusid sellest oma ühiskondlikus käitumises. Ta arvas ka, et käituda tuleb nii, et inimeste vahele külvataks armastust, mitte vihkamist ning rahu, mitte sõda. Lutheri poliitilist eetikat iseloomustab rahu eelistamine omaenese õigusele ja vägivallatuse eelistamine kõigile vägivallavahenditele.¹⁰³ Rahu saavutamise nimel tuleb näha vaeva ning mõnikord võib sellel olla kõrge hind: “Sa ei tohi arvata, et rahu sulle järele jookseb, vastupidi: viha, rahutused ja kättemaks jooksevad sulle järele, nii et sa hakkad kurja kurjaga kätte maksma. Aga sa keera see leht ümber: otsi sina ise rahu, kannata ja tee seda, mida sa suudad. Sa pead endale ise haiget tegema, pead rahu järgima ja talle järele jooksuma.”¹⁰⁴ Ajal, mil poliitikas mõeldakse ja tegutsetakse globaal-

¹⁰¹ H. Steubing (Hrsg.). Bekenntnisse der Kirche. Bekenntnistexte aus zwanzig Jahrhunderten. Wuppertal, 1985. Lk 45.

¹⁰² Luther 2002. Lk 4409.

¹⁰³ Vrd Haspel 1999. Lk 432.

¹⁰⁴ WA, Bd. 45. Lk 104.

selt, ajendatuna majanduslikest huvidest ja “tugevama õigusest”, kõlab see kõik ehk vanamoodsalt ja isegi utoopiliselt. Lutheri toetumine õigesti kasutatava mõistuse kainusele ja ettenägelikkusele, mis peab poliitikat määratlema, on tänaseni väärtuslik ning ületamatu. Seal, kus käitatakse mõistlikult, seal säilitatakse ka inimväärikus ja antakse oluline panus inimõiguste kaitsele.

Andres Saumets (M.Th.),

KVÜÕA humanitaar- ja sotsiaalteaduste õppetooli juhataja

NEUTRALITEEDI MÕISTE JA KONTSEPTSIOONI AJALOOLOSEST ARENGUST

ANDRES SEENE

Sissejuhatuseks

Alates inimkonna ajaloo varaseimatest aegadest, kui hakati pidama sõdu, on alati leidunud indiviide või nende gruppe, kes on mingil põhjusel soovinud vaenutegevusest kõrvale jääda. Sõdivate ja mitteosalevate poolte suhteid on korraldanud erinevad tavad ja reeglid. Kuigi neutraliteedi termin tuli kasutusele palju hiljem, on vastavat hoiakut võimalik allikate põhjal täheldada juba vähemalt antiikajal. Neutraliteedi kontseptsioon arenes vastavuses sõdimise põhimõtetega, nii nagu hiljem neutraliteediõiguse kujunemist saab vaadelda sõjaõiguse kõrvaltootena.

Sõna “neutraliteet” tuleneb ladinakeelsest omadussõnast *neuter*, mis tähendab ei kumbagi. Sellest omakorda on tuletatud nimisõna *neutralitas* ehk erapooletus ja omadussõna *neutralis* ehk erapooletu (mitte kellegi poolt või vastu ehk ükskõikne). “Neutraliteedi” tähendus on teinud läbi pika arengu nii rahvusvahelises õiguses kui ka rahvusvahelistes suhetes. Termin eestikeelse vastena on üldlevinud “erapooletus”, mida 1930. aastatel ka palju kasutati. Kuna neutraliteedi kui juriidilise ja poliitilise termini sisuks pole siiski alati olnud erapooletus selle hilisemas tähenduses, siis on selguse huvides alljärgnevalt eelistatud pigem võõrsõna.

Sõdivad pooled on ajaloo kestel vaadanud neutraliteeti või erapooletuks jäämist kui ebamoraalset ja silmakirjalikku hoiakut. Sõdijate seisukoha võib üldistatult kokku võtta tõdemusega: see, kes pole meie poolt, on meie vastu. Vastavast suhtumisest annavad tunnistust juba

teated keskajast.¹ Itaalia poliitiline mõtleja **Niccolo Machiavelli** (1469–1527) polnud esimene ega viimane, kui ta 16. sajandil vaatles erapooletu riigi seisukorda eeltoodud seisukohast:

Valitsejast peetakse lugu ka siis, kui ta on tõeline sõber või tõeline vaenlane; see on siis, kui ta kõhklematult kuulutab oma toetust kellegi poolt kellegi vastu. Selline otsus on alati kasulik erapooletuks jäämisest; sest kui kaks sinu naabervõimumeest lähevad omavahel kokku, jääb ikka kaks võimalust: sul tuleb kas võitjat karta või mitte. Mõlemal juhul on sulle alati kasulik avada oma kaardid ja pidada maha üks korralik võitlus; sest esimesel juhul — kui sa end ei ava — jääd sa alati võitja saagiks, võidetu rõõmuks ja rahulduseks; ning sul pole mõtet lootagi millestki ega kelleltki kaitset ega pagu. Sest ei hooli ju võitja kahtlastest sõpradest, kelle abile ei saa hädas kindel olla; kaotaja aga ei võta sind vastu, sest sa ei tahtnud jagada, relv käes, tema saatust.²

I. Neutraliteedi kontseptsiooni varasemast ajaloost

Juba antiikajal kujunes riikidevahelistes suhetes olukordi, mille puhul jõuti *ad hoc* kokkulepetele vastastikuste õiguste ja kohustuste osas. Nii näiteks kirjutab Ateena ajaloolane **Thukydides** (u 460–396 eKr) “Peloponnesose sõja ajaloos”,³ et korfulased pöördusid ateenlaste poole ja palusid ateenlastel oma võitluses korintlastega jääda erapooletuks. Sealjuures palusid korfulased, et ateenlased ei lubaks korintlastel värvata vägesid oma territooriumilt või vastasel korral lubaks sama teha ka neil. Mõnikord kujunes selline sõdija ja erapooletu poole vastastikune üks-teisemõistmine välja kokkuleppena või lepingu vormis.⁴

¹ **E. Karsh**. *Neutrality and small states*. London and New York, 1988. Lk 1–2. [Edaspidi *Karsh 1998*.]

² **N. Machiavelli**. Valitseja. — *Akadeemia*, nr 7, 1993. Lk 1548.

³ Peloponnesose sõda — sõda Antiik-Kreekas (431–404 eKr) Sparta ja Ateena juhitud linnade liitude vahel.

⁴ **Karsh** 1988. Lk 13.

Need näited olid siiski vaid erandeiks. Üldine suhtumine erapooletusesse oli sallimatu ja vastavad põhimõtted legitiimse poliitilise valikuna olid sõdijatele vastumeelsed. Nii tuli juba antiikajal (ja ka hiljem) taluda sõja puhkemisel erapooletuks jäävatel riikidel sõdijate survet, mis ei tähendanud alati tingimata otsest sõjalist toetust, küll aga enamasti võõraste vägede varustamist ja vaba läbipääsu tagamist oma territooriumile.

Konfliktist kõrvalejäämise tähenduses on sõna “neutraliteet” kasutatud kõige varem aastal 1378. Esimest korda leidub see kirjalikult fikseerituna Prantsuse kuninga 25. mai 1408. aasta dekreedis, milles deklareeriti oma neutraliteeti Rooma ja Avignoni paavstide vahel toimunud võitluses. 14. sajandil on terminit kasutatud ka selleks, et lahendada Läänemere piirkonnas sõdijate ja konfliktis mitteosalenu poolte vahel tekkinud merekaubandust puudutavaid tülisid.⁵

Keskajal olid neutraliteedi arengut takistavaks teguriks feodaalsidemed. Vasallisõltuvus takistas erapooletuks jäämist süserääni ehk kõrgeima senjööri suhtes.⁶ Neutraliteeti takistavaks teguriks sel ajaloo perioodil on peetud ka kiriku jõudu ja mõju.⁷ Aeg-ajalt kutsus kirik valitsejaid üles ühinema oma vaenlaste vastu. Kristlikul valitsejal tuli vaadelda neid vaenlasi ka oma vaenlastena, sest sellistes oludes ei saanud jääda neutraalseks Jumala ja tema vaenlaste vahel. Kiriku vaimulik mõju peegeldus ka püüdes eristada õiglast või õigustatud sõda (*bellum iustum*) ja ebaõiglast või õigustamata sõda (*bellum iniustum*).⁸ Seda eristamist toonitasid mitmed teoloogid oma töödes, mille huviorbiidis olid rahvusvahelised suhted.

Neutraliteedi ja neutraalse riigi termin ilmus ametlikesse dokumentidesse 15. sajandi jooksul. Kuni 16. sajandini ei kasutatud neid siiski veel

⁵ **P. C. Jessup and F. Deak.** *Neutrality. Its History, Economics and Law*, vol. I: The Origins. New York, 1935. Lk 20–21. [Edaspidi *Jessup and Deak 1935.*]

⁶ *Ibidem.* Lk 5–6; **R. Frank.** *La neutralité: évolution historique d'un concept. — La neutralité dans l'histoire.* Actes de la Conférence sur l'histoire de la neutralité organisée à Helsinki les 9–12 septembre 1992 sous le patronage de la Commission d'histoire des relations internationales. FHS: Helsinki, 1993. Lk 25.

⁷ **Jessup and Deak 1935.** Lk 6–8.

⁸ *Ibidem.* Lk 8–10; **N. Politis.** *Neutrality and peace.* Pamphlet Series of the Carnegie Endowment for International Peace. Division of International Law, No 55. Washington, 1935. Lk 5. [Edaspidi *Politis 1935.*]

diplomaatilises keelepruugis. Neutraliteet terminina tuleb käibele alles järgmise sajandi keskel Kolmekümneaastase sõja ajal.⁹

Reformatsioon vähendas tunduvalt kiriku ja paavsti vaimulikku ja ilmalikku mõju. Oluliselt vähendasid kiriku mõju ka 17. sajandi alguses kasvavad kaubandus- ja ärihuvid. Kolmekümneaastase sõja (1618–1648) lõppedes lagunes feodaalsüsteem suuremas osas Euroopast. Kuigi nimeliselt eksisteeris Püha Rooma keisririik 19. sajandini, ei olnud tal enam otsustavat mõju Euroopa poliitikas. Vestfaali rahulepinguga 1648. aastal pandi alus uuele Euroopa kaardile, mille kujundasid tugevad iseseisvad ja suveräänsed riigisüsteemid, asendades sajandi või kahe vanuseid Püha Rooma riigi vasallriike.¹⁰

Piiramatu suveräänsusega kaasnes absoluutne ja tingimusteta õigus pidada sõdu, millest omakorda tulenes tingimusteta õigus jääda neutraalseks.¹¹ Uusaegse riigisüsteemi teke Euroopas andis neutraliteedi mõiste ja selle sisu arengule uut hoogu.

Neutraliteet selle 19.–20. sajandi konventsioonides sõnastatuna tähendab riigi mitteosalemist teiste riikide vahelises sõjategevuses ning vastav staatus toob endaga kaasa kindlad kohustused ja õigused. Selline arusaam neutraliteedist on ajaloo seisukohalt vaadates aga üsna noor. Kuni kaks-sada aastat tagasi oli sellel terminil erinevais paigus erinev tähendus ja seda võis mõista üldistatult kui “mittetäielikku osalemist”.¹²

Hollandi õigusteadlane Hugo Grotius (1583–1645) pühendas oma mahukas teoses “De Jure Belli ac Pacis” (1625) kolmanda raamatu lühikese seitsmeteistkümnenda peatüki neutraalsetele riikidele, mida ta vastavas pealkirjas nimetas *De his, qui in bello medeii sunt*.¹³ Grotius oli veel mõjutatud keskajal levinud heade ja kurjade jõudude võitluse arusaamast ehk õiglase ja ebaõiglase sõja kontseptsioonist, arvates ilmselt, et neutraalsed riigid ise peavad otsustama, milline sõdivatest pooltest on enam õiglane ja milline ebaõiglane. Kui aga sõjasüüdlase

⁹ *Ibidem*. Lk 5.

¹⁰ **Jessup and Deak** 1935. Lk 8, 10.

¹¹ **Politis** 1935. Lk 6.

¹² **N. Ørvik**. *The Decline of Neutrality 1914–1941*. London, 1971. Lk 11. [Edaspidi **Ørvik** 1971.]

¹³ *De his, qui in bello medeii sunt* võib ladina keelest tõlkida järgmiselt: need, kes sõjast kõrvale/välja või sõja vahele jäävad.

väljaselgitamine tekitas küsitavusi, siis tuli “mitteosalistel näidata üles erapooletust mõlema poole suhtes transiidiküsimustes, vägede varustamisel ja ümberpiiratute aitamisel”.¹⁴

17. ja 18. sajandil oli teatud tingimustel üleüldiselt tunnustatud põhimõtte, et neutraalne riik võis anda otsesest ja isegi üsna olulist abi ühele sõdivaist pooltest, ilma et teine pool oleks süüdistanud teda neutraliteedi rikkumises. Sellisel riigil polnud vaja õigustada oma erapoolikut või eelistavat suhtumist, viidates ühele konfliktipooltest kui õigustatumale. Neutraalseks jäänud vaadeldi põhimõtteliselt kui sõpra, kes erinevail põhjusil otsustas konfliktis aktiivselt mitte osaleda. 18. sajandil arenes üldine kontseptsioon selles suunas, et erapoolik suhtumine oli õigustatud ainult juhul, kui sai tõendada, et see oli kooskõlas enne vaenutegevuse algust sõlmitud lepinguga. Seega olid vaenupooled enne sõja algust teadlikud, kes nende sõpradest toetavad neid enim ning kes piiravad oma toetust vägede, raha ja varustuse näol.¹⁵

Sellised põhimõtted olid rahvusvaheliselt kehtivad kuni 18. sajandi lõpuni. Taolist olukorda seletab 16.–17. sajandi sõdade iseloom. Palgasõdurite n-õ eksport muutus mõnede Saksa vürstiriikide ja Šveitsi kantonite jaoks tõsiseltvõetavaks tuluaallikaks. Pikka aega olid Austria ja Prantsusmaa lepinguliselt seotud Šveitsi kantonitega, mis tagas neile sõja korral varustatuse palgasõduritega.¹⁶

Õigust jääda neutraalseks käsitleti pigem erandina või sõdijate poolt tehtud mõõndusena riigile, keda ei suudetud võita enda poolele, soovides vältida nii tema liitumist vaenlasega.¹⁷

Neutraliteedi põhimõtte kui täiesti loomuliku tunnustamist meresõja korral saab tagasi viia juba 14. sajandisse.¹⁸ Suured maadeavastused andsid uut hoogu merekaubandusele. Rahvusvaheliste majandussuhete arengut on peetud peamiseks neutraliteedi kujunemist ja arengut mõju-

¹⁴ *Ibidem*; R. Ogley. Document 1. Extracts from *On the Law of War and Peace* by Hugo Grotius, translated by Francis W. Kelsey (Oceana, 1964). Lk 34–35. / *The Theory and Practice of Neutrality in the Twentieth Century*. London, 1970. [Edaspidi *Ogley 1970.*]

¹⁵ *Ørvik 1971*. Lk 11–12.

¹⁶ *Politis 1935*. Lk 16–17.

¹⁷ *Ibidem*. Lk 13.

¹⁸ *Politis 1935*. Lk 13.

tanud teguriks.¹⁹ Alates hiliskeskajast muutusid Euroopa riigid järjest sõltuvamaks kaubandusest. Seetõttu muutus loomulikuks nõue, et rahvad, kes polnud otseselt segatud relvastatud konflikti, võiksid tavalisel moel jätkata piiranguteta kauplemist. Kuna teiste maailmajagudega kauplemiseks enamasti maismaatransport puudus, siis arenes neutraalse staatuse regulatsioon meresõja tingimustes koos sellest tulenevate õiguste ja kohustustega kiiremini ja pälvis sõdijatelt ka enam tunnustust. Ajapikku maismaa- ja meresõja neutraliteedireeglite erinevus vähenes, kuid täielikult ei kadunud see kunagi.

Siiski tahtsid sõdivad pooled lõigata läbi oma vastase kaubandus-suhted, kui võimalik siis kõik oponendi suhted neutraalsete riikidega.²⁰ Neutraalseks jäänute ainus võimalus oma taotletavaid õigusi kaitsta oli vastata samaga, s.t jõuga. Selline olukord kutsus esile relvastatud neutraliteedi.²¹ See tähendas, et üks või mitmed neutraalsed riigid ühendasid oma jõud, otsustades trotsida sõdivaid pooli, konvoeerides oma kaubalaevu oma sõjalaevastiku kaitse all. Selline olukord pani sõdivad pooled raskesse seisu, sest rikkudes järjekindlalt neutraalsete riikide õigusi, riskisid nad viimaste sõttaastumisega oma vaenlase poolel. Kui neutraalsete riikide liidud olid küllalt tugevad, õnnestus neil kaitsta oma kaubandust, vastupidisel juhul peremehetsesid siin sõdijad.

Tuleb rõhutada, et erinevalt hilisemast praktikast oli toonane relvastatud neutraliteet deklareeritud ja rakendatud üksikutes situatsioonides. Selle eesmärk polnud laiapõhjaline ja pikaajaline neutraalsete riikide koostöö. Tollal ei saanud veel tekkida neutraalsete riikide vahel solidaarsust või alalist koostööd, sest sõdivate ja neutraalriikide rollid vahetusid pidevalt. Ilma küllaldase jõu ja mõjuvõimuta relvastatud neutraalsete riikide liidud lagunesid.

¹⁹ *Ibidem*. Lk 12; vrd P. C. Jessup, P. C. and Deak, F. *Neutrality*. Today and Tomorrow. — Its History, Economics and Law, vol. IV. New York, 1936. Lk 22–23.

²⁰ *Õrvik* 1971. Lk 12–13.

²¹ *Ibidem*.

2. Erapooletu neutraliteedi põhimõtete levik

Juba enne Napoleoni sõdu pandi alus erapooletule ja passiivsele neutraliteedile, mis tugines seadusele. Erapooletu neutraliteedi teoreetilised alused aitasid rajada juristid Emmerich de Vattel (1714–1767) ja Cornelius van Bijnkershoek (1643–1673). Vattel kasutas terminit “neutraliteet” ja defineeris seda järgmiselt: “Neutraalsed riigid on need, kes ei osale kummalgi poolel, jäädes sõprusesse mõlema poolega, ega eelista kummagi poole armeed teise kasuks.” Bijnkershoek kasutas neutraalsete riikide iseloomustamiseks terminit *non hostes*,²² kirjeldades neid sellisena, mis pole sõjas kummalgi poolel — *qui neutrarum partium sunt* — ega toeta vastavalt lepingule kumbagi poolt. Erinevalt Grotiusest loobus Bijnkershoek omistamast neutraalsele riigile arbiitrirolli sõdijate suhtes, mistõttu ei toonud tema järgi vastav staatus riigile kaasa kohustust otsustada sõdijate motiivide üle ja käituda sellele vastavalt. 18. sajandil oli selline kontseptsioon praktikas siiski pigem erand.²³ Vastav muutus neutraalsuse kontseptsioonis kujunes pikema ajaperioodi jooksul.

Relvastatud neutraliteediliitide praktika ning -teoreetikute kirjutised olid küll esimesteks erapooletu neutraliteedi manifestatsioonideks, kuid enamik uurijaid on üksmeelsed selles, et uut kontseptsiooni mõjutas palju enam Ameerika Ühendriikide seadusandlus 1790. aastatel. Esimene ametlik taolise uue neutraliteedipoliitika deklaratsioon oli George Washingtoni 22. aprilli 1793. aasta “Neutraliteedi proklamatsioon”. Esimest korda sõnastati selles erapooletus neutraalse riigi peamise kohustusena. Olulise eristusena ei vastutanud valitsus kodanike tegude eest, mis polnud kooskõlas proklamatsiooni põhimõtetega. Vaenutegevuses osalevatele ja salakaupa vedavatele kodanikele ei laiendanud riik oma kaitset. Tuleb arvestada, et tollal olid Ameerika Ühendriigid alles noor ja nõrk riik, kes ei olnud huvitatud vaenulike jõudude konfliktivälja sattumisest. Et täielikult välja arendada president G. Washingtoni sissejuhatatud poliitikat, algatati Ühendriikides neutraliteediseadusandluse programm, mille eesmärk oli piirata oma kodanike tegevust sõdivate riikidega konflikte

²² *non hostes* — ld k mittevaenulikud

²³ Karsh 1988. Lk 15; H. Lauterpacht (ed.). International law. A Treaties by L. Oppenheim, vol. II. Disputes, War and Neutrality. London 1935. Lk 494–495.

põhjustavatel aladel ja keelata USA territooriumi kasutamine sõjategevuse ettevalmistamisel või selle lähtepunktina. 1794. aastal võttis Kongress vastu neutraliteediseaduse, kus sõnastati mõned kohustused. Seadus keelas välisriikidel värvata Ühendriikide kodanikke oma teenistusse, samuti värbamis- ja palkamistegevuse teise riigi jaoks. Keelatud oli ka välisriikide vastu suunatud sõjaliste ekspeditsioonide ettevalmistamine USA territooriumil. Keelatud oli laevade varustamine, relvastamine ja teenistusvalmis seadmine, mida saanuks vaenulikul moel kasutada riikide suhtes, kellega Ühendriigid olid rahujalal. See seadus sai pärast täiustamist lõpliku kuju 1818. aasta neutraliteediseadusena, mida täiendati veel hilisemates versioonides ja mis oli järgnevalt eeskujuks paljude Euroopa riikide vastavasisuliselise seadusandlusele.²⁴

Selline erapooletu neutraliteet tugines siseriiklikult kehtestatud õigusaktidele, hiljem ka rahvusvahelistele kokkulepetele. Sellise neutraalse riigi seisund kohustas teda täitma teatud nõudmisi, mille kohaselt tuli sõdijatel riikidel tunnustada tema õigusi käimasolevas sõjas. Kõige olulisem nendest neutraalse riigi kohustustest oli võtta erapooletu ja passiivne hoiak teiste riikide vahelises sõjas ja takistada sõdijaid kasutamast oma territooriumi vaenulike aktsioonide lähtepunktina.

Napoleoni sõjad 19. sajandi algul mõjutasid paljusid Euroopa väikeriike oma rahvusvahelist positsiooni ümber hindama. Nad olid küll iseseisvad, kuid oli ilmselge, et nende suverääne staatus polnud nende oma võimu ja jõu tulemus. Ei lepingud ega ka relvajõud polnud nende julgeolekule küllaldaseks garantiiks. Vallutustel ega muudel militaarsetel ettevõtmistel polnud enam kohta selliste riikide nagu Rootsi või Hollandi poliitikas. Nende eesmärgiks ja ideaaliks sai nüüdsest olla vaid nende eneste julgeolek. 18. sajandi lõpul Ameerika Ühendriikides alguse saanud uuendatud neutraliteet sobis 19. sajandi väikeriigi jaoks, sest tema suverääne eksistentsi jätkumiseks oli vaja jääda sõja korral väljapoole sõdivate suurriikide mõjuvälja. Soovides olla omaette, võtsid väikeriikide

---

²⁴ **Õrvik** 1971. Lk 18–25; neutraliteediseadused kehtestati Ameerika Ühendriikides ka Esimese ja Teise maailmasõja eel ja ajal, samuti Euroopa väikeriikides. 1938. aastal jõustati Skandinaavia riikide eeskujul (põhimõtteliselt kopeeriti) ka Eestis “Erapooletuse korraldamise seadus” (vt Riigi Teataja 6.12.1938, nr 99, art 860. Lk 2245–2248).

valitsused omaks erapooletu suhtumise, täieliku passiivsuse ja teiste riikide konfliktides mitteosalemise põhimõtted.

3. Neutraliseeritud staatus ehk garanteeritud neutraliteet

Neutraliteedi mõiste areng 19. sajandil baseerus Euroopa jõudude tasakaalu poliitikal, mis hoolimata valitsevatest pingetest tagas suhtelise stabiilsuse. Selle põhimõtte tunnustamise tagajärjel juurdus idee, et mõne riigi (eriti väikeriigi) puutumatus ja neutraliteet oli üleüldise rahu huvides.²⁵ Lisaks Ameerika Ühendriikide neutraliteediseadusandlusele mõjutas 19. sajandil neutraliteedi kui institutsiooni kujunemist sellest tulenevate õiguste ja kohustustega ka Šveitsi ja Belgia neutraliseerimine.²⁶

1815. aasta Viini kongressi²⁷ aktis tunnustati Šveitsi kui “igavesti neutraalse” riigi staatust. Selles dokumendis garanteeriti Šveitsi territooriumi puutumatus, kusjuures garantii saaja ise kohustus pidama kinni neutraalsest hoiakust iga puhkeva sõja korral. Hiljem, 20. sajandil on loetud Šveitsi staatust pigem traditsiooniliselt neutraalseks riigiks.²⁸ Garantii anti siin üldisemas dokumendis, mille eesmärk oli kehtestada püsiv Euroopa riigisüsteem.

1831. ja 1839. aasta lepingutega garanteerisid Inglismaa, Austria, Prantsusmaa, Preisimaa ja Venemaa Belgia neutraliteedi. Alaline neutraliteet oli tagatud rahvusvahelise lepinguga igaveseks, nii rahu kui ka sõja ajal. Seda nimetatakse ka neutraliseerimiseks, mille puhul pole see

²⁵ **S. Widmer.** Forms of neutrality. — Between the blocks. Problems and prospects for Europe’s neutral and nonaligned states. Edited by Joseph Kruzal and Michael Haltzel. Cambridge, 1989. Lk 17. [Edaspidi *Widmer 1989.*] Nn jõudude tasakaalu või võimutasakaalu kontseptsiooni kohta Euroopa varasemas ajaloos vt nt **M. Laidre.** Sõnumitooja või salakuulaja. Nüüdisaegse diplomaatia lätted 1454–1725. Tallinn, 2003. Lk 115–119.

²⁶ **Oppenheim** 1935. Lk 502–503.

²⁷ Viini kongress (1814–1815), rahvusvaheline kongress, mis lõpetas Euroopa riikide Prantsusmaa-vastased koalitsioonisõjad (Napoleoni sõjad), kehtestas sõjajärgsed Euroopa piirid ning riikidevahelise suhete korralduse.

²⁸ **Ogley** 1970. Lk 3.

vastava riigi oma valik (kuigi ta võib sellise staatusega ise nõustuda) ja tal pole õigust ühepoolset oma seisundit muuta, s.t ta ei tohi alustada sõda ega astuda käimasolevasse sõtta ning talle sõja kuulutamine tähendab erapooletuse rikkumist. Samasuguse alaliselt garanteeritud neutraalse staatuse omandas 1867. aastal ka Luksemburg. Neutraliseeritud staatust on omistatud veel Krakovi linnale (1815),²⁹ (Belgia) Kongole (1858–1908)³⁰ ja 1929. aasta Lateraani lepinguga ka Vatikanile. Külma sõja aastatel neutraliseeriti Austria (1955) ja Laos (1962). Mitteühinemispoliitikat järginud Malta ja Costa Rica staatust võib lugeda samuti neutraliseerituks alates vastavalt 1981. ja 1983. aastast.³¹

Praktikas on tulnud ette juhtumeid, kus riigid on jõudnud kokkuleppele mõne riigi osa neutraliseerimise suhtes. Taolisel riigil on kohustus jääda osaliselt neutraalseks, s.t selles suhtes, mis puudutab tema territooriumi neutraliseeritud osa.³² Vastavateks näideteks võib tuua Joonia saared (1864), Suessi kanali (1888), Ahvenamaa saarestiku (1921) ja Tangeri tsooni (1923).

Väikesed riigid, kelle püüdeid saavutada neutraliseeritud staatust ei tunnustatud, kindlustasid jätkuvalt oma traditsioonilist neutraliteeti, et vähendada vaenutegevuse keerisesse sattumist. Lisaks traditsiooniliste neutraalsete riikide endi vastavale seadusandlusele kerkis 19. sajandi teisel poolel toimunud rahvusvahelistel konverentsidel järjest suuremal määral neutraalsete riikide õiguste ja kohustuste küsimus, mis kulmineerus Haagi konventsioonidega sajandivahetusel.

---

²⁹ **J. Monnier.** La neutralité du point de vue du droit international public. — Les états neutres européens et la Seconde Guerre mondiale. Colloque international organisé par les Instituts d'histoire des Universités de Neuchâtel et de Berne, sous les auspices du Comité international et de la Commission suisse d'histoire de la Seconde Guerre mondiale Neuchâtel-Berne, 5–9 septembre 1983. Actes publiés par Louis-Edouard Roulet avec collaboration de Roland Blätter. Neuchâtel, 1985. Lk 22.

²⁹ **Ørvik** 1971. Lk 18–25.

³⁰ **Widmer** 1989. Lk 21.

³¹ *Ibidem*, vt ka **Monnier** 1985. Lk 27.

³² **Oppenheim** 1935. Lk 527.

4. Haagi konventsioonid

19. sajandi poliitikud ja sõjaväelased vaatlesid garanteeritud neutraliteeti kui ebamehist ja patsifistlikku, midagi, mis oli kohane vaid nõrkadele ja põlastusväärsetele.³³ Seadusandlik töö jätkus hoolimata situatsioonist ja realiteetidest. On arvatud ka, et Euroopa riigitegelased tunnetasid saabuvat katastroofi sel määral, et viimases hädas pöörduti juriidiliste vahendite poole, vähendamaks tulevase sõja hävitavust.³⁴

1907. aasta Haagi konverentsi konventsioonid korraldasid enamiku vaidlusalustest küsimustest sõjapoolte ja neutraalsete riikide vahel. Mõned sätted olid tuntud ja tunnustatud juba varem, kuid lisati ka uusi, mis kodifitseeriti nüüd ühtseks rahvusvahelise õiguse koostisosaks. Haagi konventsioonidest reguleeris neutraliteeti maismaasõjas V konventsioon. XI, XII ja XIII konventsioonis käsitleti neutraliteeti meresõjas. Üks esimesi ja kõige tähtsamaid artikleid kehtestas olulisima põhimõtte: "Neutraalse riigi territoorium on puutumatu." Edasi sätestati, et neutraalne riik ei ole vastutav tema kodanike kaubandustehingute eest. Kõige tähtsam oli aga neutraalse riigi erapooletu hoiaku tugev rõhutamine. Konventsioonide artiklites väljendati selgelt, et neutraalse riigi tunnustatud kohustuseks on rakendada neid reegleid erinevate sõdivate poolte suhtes erapooletult. Haagi konventsioonide kohaselt muutus nende järgimine kohustuslikuks, kui kõik allakirjutanud ja sõdijad pooled need heaks kiitsid. Kuigi kõik riigid kirjutasid konventsioonidele alla, ei ratifitseerinud neid kõik allakirjutanud, mistõttu Haagi konventsioonid ei saavutanud kunagi rangelt juriidilises mõttes üleüldiselt kohustavat iseloomu.³⁵

³³ P. Luntinen. Neutrality in Northern Europe before the First World War. — Neutrality in History. Proceedings of the Conference on the History of Neutrality organized in Helsinki 9–12 September 1992 under the auspices of the Commission of History of International Relations. SHS: Helsinki, 1993. Lk 111. [Edaspidi *Luntinen 1993.*]

³⁴ *Ibidem.* Lk 33.

³⁵ V konventsiooni allkirjastasid ja ratifitseerisid kakskümmend neli riiki, teiste seas Austria-Ungari, Belgia, Prantsusmaa, Saksamaa, Luksemburg, Venemaa ja Ameerika Ühendriigid. Suurbritannia tegi konventsiooni allakirjutamisel reservatsioone 16., 17. ja 18. artikli suhtes ja ei ratifitseerinud seda.

Konventsioonid sätestasid erapooletu käitumise põhimõtte neutraalse riigi kohustusena. Erapooletuse põhimõtte laieneb üksnes käitumuslikule tasandile, mis tähendab, et neutraalsel riigil (rääkimata isikutest) on õigus näidata üles sõnalist sümpaatiat või mõista hukka mõnda sõdijatest. See hõlmab nii avalikku arvamust kui ka valitsuse seisukohti.³⁶

Neutraalse riigi erapooletuse kohustusel suhetes sõdijatega on eristatud kaht aspekti: aktiivset ja passiivset.³⁷ Passiivse aspekti järgi on neutraalsel riigil keelatud toetada ühte sõdijat igal moel, mis võib kahjustada tema vaenlast.

Erapooletuse põhimõtte aktiivne aspekt väljendub neutraalse riigi kohustuses takistada sõdijatel vajaduse korral relva jõul oma territooriumi ja territoriaalmeret (hiljem ka õhuruumi) kasutamist sõjalistel eesmärkidel. Erapooletu peab takistama sõdijaid sõjavägede ja varustuse transpordil läbi oma territooriumi, seal kommunikatsioonivahendite rajamisel ning sõdurite värbamisel. Meresõja puhul on erapooletu riik kohustatud tegema kõik selleks, et hoida ära oma territoriaalvetes laevade relvastamine ja varustamine, kui on põhjust kahtluseks, et nad võivad osaleda sõjategevuses. Samuti on erapooletu riik kohustatud mitte laskma väljuda oma jurisdiktsiooni alt laevu, mille eesmärgiks on vaenutegevus.³⁸ Hiljem laiendati sama reeglit ka sõjalennukite suhtes.

Eespool nimetatud reeglite rikkumist ei tohi samastada neutraliteedi lõppemisega. Neutraliteedi rikkumine erapooletu riigi ega sõdija poolt ei lõpeta seda. Neutraalne seisund sõdiva ja neutraalse riigi vahel jätkub hoolimata selle rikkumisest. Neutraliteedi rikkumine pole midagi enam kui neutraalsest seisundist tuleneva kohustuse vastu eksimine. See ei kehti mitte ainult hooletusest tingitud, vaid ka tahtlike rikkumiste suhtes. Isegi sellisel äärmuslikul juhul, kui neutraliteedi rikkumine on nii suur, et

---

XIII konventsioonile kirjutasid alla ja ratifitseerisid ilma reservatsioonideta kaheksasteist riiki, nende hulgas Austria-Ungari, Belgia, Prantsusmaa, Luksemburg ja Venemaa. Saksamaa kirjutas alla ja ratifitseeris konventsiooni, tehes reservatsioone 11., 12., 13. ja 20. artikli suhtes. Suurbritannia tegi konventsiooni allakirjutamisel reservatsioonid 19. ja 23. artikli suhtes, kuid samuti ei ratifitseerinud seda. Ameerika Ühendriigid alla ei kirjutanud, kuid lõpuks ühinesid reservatsioonidega 3. ja 23. artikli suhtes. Vt **Ogley** 1970. Lk 40.

³⁶ **Karsh** 1988. Lk 24; **Oppenheim** 1935. Lk 520–521.

³⁷ **Karsh** 1988. Lk 24.

³⁸ V konventsioon, 5. artikkel, XIII konventsioon, 8. artikkel.

kahjustatud pool leiab ainsa võimaliku vastumeetme olevat sõja, ei lõpeta neutraliteeti mitte selle rikkumine, vaid kahjustatud poole otsus.³⁹

Vastavalt Haagi konventsioonides sätestatud põhimõtetele on neutraliteeti tänapäeva tähenduses defineeritud kui õiguslikku seisundit, mis tuleneb riigi mitteosalemisest teiste riikide vahelises sõjas ja millist erapooletust sõdijad tunnustavad. On pakutud ka teisi, kuid enam-vähem sama mõtet kandvaid definitsioone. Näiteks, et neutraalsed riigid on kohustatud mitte andma relvastatud toetust ühele sõdivaist pooltest ja võtma nende suhtes rangelt erapooletu hoiaku. Rahvusvahelise õiguse eriteadlaste seas valitseb üksmeel selles, et neutraliteet sõltub rangest erapooletusest, täielikust mitteosalemisest ja passiivsusest.⁴⁰

1914. aastaks olid neutraliteedi printsiibid formuleeritud ja ka tunnustust leidnud, kuid sõja algus näitas, et aastakümnete jooksul rajatud õigussüsteem osutus liivalossiks.⁴¹ Sõja esimesel nädalal rikkus Saksamaa Belgia neutraliteeti, esitades ultimaatumi ja tungides tema territooriumile. 1839. aastal sõlmitud Belgia neutraliteedi leping osutus Saksa kantsleri sõnul vaid “paberilipakaks”.

5. Mitteühinemispoliitika ja selle variatsioonid külma sõja aastatel

Enamik eespool kirjeldatud neutraliteedi liike oli kasutusel enne 20. sajandit. Seega on neil veel vaid ajalooline tähtsus. On muidugi omaette küsimus, kas tänapäeval on üldse võimalik neutraliteeti kui tõsiseltvõetavat poliitikat tegelikkuses harrastada.⁴² Vähemalt lähiminevikust saab rääkida eeskätt neutraliteedist sõja korral või *ad hoc* neutraliteedist,^{43,44} alalisest neutraliteedist ja mitteühinemispoliitikast või nn neutra-

³⁹ Oppenheim 1935. Lk 538; Karsh 1988. Lk 26.

⁴⁰ Ørvik 1971. Lk 37.

⁴¹ Ørvik 1971. Lk 38; Luntinen 1993. Lk 110.

⁴² Selle kohta vt nt J. Duroselle. B. Discours d'ouverture. — La neutralité dans l'histoire. Actes de la Conférence sur l'histoire de la neutralité organisée à Helsinki les 9–12 septembre 1992 sous le patronage de la Commission d'histoire des relations internationales. FHS: Helsinki, 1993. Lk 23–24.

⁴³ Eesti keeles on selles tähenduses kasutatud ka teisi termineid. Prof Ants Piip kasutas väljendit *vaba erapooletus* ja alalise neutraliteedi kohta terminit *lepinguline*

lismist. Esimesel juhul kuulub riik end teiste riikide vahel puhkenud sõjas erapooletuks, teisel aga muutub riik vastava rahvusvahelise lepingu tagajärjel alaliselt erapooletuks ning on kohustatud hoiduma sõja alustamisest teiste riikidega. Sõja korral on alaliselt neutraalne riik seotud samade õiguste ja kohustustega, nagu ka selles sõjas omal soovil neutraalseks jääv riik.

Neutralism või mitteühinemine välispoliitilise suundumusena tekkis 20. sajandi teisel poolel külma sõja vastasseisu tingimustes, rõhutades mitteühinemist mõlema vastandliku blokiga. Kui neutraliteet on eelkõige juriidiline süsteem, siis neutralism on üksnes poliitiline mõiste, mille puudub õiguslik ja vahetult sõjaga seonduv mõõde. Oluliseks erinevuseks on loetud ka asjaolu, et neutralism ei tähenda tingimata passiivsust ja sõjast hoidumist. Kui neutraliteet ei eelda tingimata ideoloogilist erapooletust, siis mitmed neutralismi harrastanud riigid või režiimid võtsid tihti positsiooni vaidluste ja relvakonfliktide puhul, mis polnud tingimata erapooletu või kahe rivaalitseva poole suhtes tasakaalustatud. Kuigi neutralism püüdis praktikas hoiduda väärtushinnangute andmisest ida ja lääne vastandlikele süsteemidele, säilitati samas tegevusvabadus konkreetsetes situatsioonides.⁴⁵ Erinevalt neutraalsest riigist võis mitteühinenud riik sõdida, kaotamata oma staatust (nt India sõjad Pakistani ja Portugaliga). Mitteühinemise põhimõte oli ohus siis, kui vastavat poliitikat rakendav riik sattus sõtta külma sõja ühe osapoolega ja sai seejuures toetust teiselt.

---

erapooletus. Vt **A. Piip**. Rahvusvaheline õigus. Tartu, 1936. Lk 315. Õigusteadlane V. Varamaa kasutab termineid *institutsooniline (vabatahtlik) erapooletus* ja *isoleeritud (alaline) erapooletus*. Vt **Varamaa** 1940. Lk 99.

⁴⁴ Mõned autorid on nn *ad hoc* neutraliteeti nimetanud ka traditsiooniliseks, vt **Ørvik** 1971. Lk 279; **Karsh** 1988. Lk 26. Samas on traditsioonilist neutraliteeti ka eraldi välja toodud, pidades eeskätt silmas selliseid riike nagu Šveits ja Rootsi, vt **Ogley** 1970. Lk 3.

⁴⁵ **Karsh** 1988. Lk 28–29.

6. Kollektiivne julgeolek versus neutraliteet

Erinevates kultuurides ja keeltes võib ühel terminil olla erinevaid tähendusnüansse. Euroopa üldine neutraliteedipraktika sisaldas erinevusi ja isegi vastuolusid. Mõnel pool tähendas see mõiste moraalselt ülimaliku suhtumist suurriikide poliitika suhtes. Näiteks Skandinaavias kuni viimase ajani. Teisal vaadeldi neutraliteeti kui moraalselt reetmist, sest mitteosalemist sõjas heal poolel halva vastu (nt demokraatia *contra* militarism) peeti ebamoraalseks egoismiks.⁴⁶

Rahvasteliidu asutamine 1919. aastal tähendas esimest mõjuvat “parema maailma” otsingu katset kollektiivse julgeoleku printsiibi järgi. Samal ajal tõi see esile kestvad pinged neutraliteedi ja üleüldise koostöö vahel ning ähvardas (nii paistis vähemalt kahekümnendatel aastatel ja kolmekümnendate algul) kõrvaldada rahvusvahelisel tasandil neutraliteedi poliitilise ja õigusliku fenomenina üleüldse. Üldisemalt võib lõhet neutraliteedi ja kollektiivse julgeoleku vahel vaadelda pikaajase kujutluse sõjast kui “loomulikust seisundist”, millega tuli kohaneda ja mille hävitavust võimalikult vähendada. Palju idealistlikum ja optimistlikum vaade, mis kajastus eriti vahetult Esimese maailmasõja järgsete aastate poliitilises retoorikas, pidas sõda kui sotsiaalset ja poliitilist nähtust riikidevahelistes suhetes täielikult kõrvaldatavaks. Neutraliteeti silmas pidades oli valida, kas püüda hoiduda teiste sõdadest või häbimärgistada kõiki konflikti vaatlejaid ja sellest kõrvalehoidjaid.⁴⁷

Rahvasteliidu põhikirja sõjapreventsiooni artikleid on võrreldud ka anglosaksi õiguse *hue-and-cry*-põhimõttega, mis tähendanuks kõigile tsiviliseeritud rahvastele ühinemist karistusaktsiooniks, et tabada roimar, luues nii püsiva rahu doktriini alalise sõja või vähemalt alalise sõja-ähvarduse abil.⁴⁸ Need olid ideelised alused, millele rajati Rahvasteliit. Käsitledes neutraliteeti Rahvasteliidu tegevuse ajajärgul, tuleb selgelt

⁴⁶ Luntinen 1993. Lk 113–114.

⁴⁷ Karsh 1988. Lk 108–109.

⁴⁸ D. C. Watt. Britain and the Neutral Powers 1939–1945: Some general considerations. — Les états neutres européens et la seconde guerre mondiale. Neuchâtel, 1985. Lk 245–246.

eristada, mida loodeti Rahvasteliidult ja milliseks kujunes see rahvusvaheline organisatsioon tegelikkuses.⁴⁹

Rahvasteliit pidi algul hõlmama kõiki maailma rahvaid. Kui kõik riigid andnuks ideele oma siira toetuse, tähendanuks see neutraliteedi väljasuremist. Kahjuks ei läinud kõik nii, mistõttu ei saa Rahvasteliitu puutavas arutluses tugineda mitte niivõrd faktidele kui võrd teooriale. Sellest tulenevalt on Rahvasteliitu, eriti tema poliitilist ja julgeolekualast tegevust aegade jooksul palju kritiseeritud. Uurijad on Rahvasteliitu eelkõige Esimese maailmasõja tagajärgedest tulenevalt hinnanud kui väga radikaalset eksperimenti, kuid tegeliku praktika põhjal on teda vaadeldud ka konservatiivse eksperimendina. Viimasel juhul peetakse silmas rahvusriikide suveräänsuse primaarsust organisatsiooni põhimõtete suhtes.⁵⁰

1935. aasta Itaalia invasioonile Etioopiasse järgnenud Rahvasteliidu sanktsioonide rakendamine Itaalia suhtes ja endiste neutraalsete liikmesriikide ühinemine vastavate meetmetega osutus lõpptulemusena ebaefektiivseks, mis pigem kannustas agressoreid. Nüüd võis teoreetiliselt tekkida olukord, kus mitme võimsa suurriigi olemasolu väljaspool Rahvasteliitu ohustas väiksemaid liikmeid organisatsiooni kuuluvate suurriikide pooltel. Suurriigid võisid rahvasteliidu põhikirja 16. artiklile toetudes tõmmata väikeriike sõtta enda pooltel või nõuda vägede läbimarsisõigust oma territooriumilt. Väikeriigid olid ühinenud liiduga, lootes üldist julgeolekut universaalses organisatsioonis. See ei saanud aga tõeks, mistõttu võis süsteem töötada konflikti korral väikeriikide huve kahjustavalt. Teiste sõnadega polnud kollektiivse julgeoleku süsteem enam midagi muud kui "kaitsealliansside varjuks, mis olid ebaeeldivalt sarnased sõjaeelsete sõjaliste liitudega".⁵¹ Vaatamata Etioopia kriisi tulemusel ilmnenule Rahvasteliidu kollektiivse julgeoleku süsteemi nõrkustele, ei kiirustatud Eestis ennast kohe sellest süsteemist lahti ütlema. Skandinaavia ja teistes Oslo-riikides⁵² toimunud arutelusid ja

---

⁴⁹ Ørvik 1971. Lk 119–121.

⁵⁰ V. Made. Eesti ja Rahvasteliit. (*Dissertationes historiae Universitatis Tartuensis*) Tartu, 1991. Lk 7–9.

⁵¹ Karsh 1988. Lk 130.

⁵² Oslo konventsioon, Oslo-riigid või Oslo grupp — Rootsi, Norra, Taani, Holland, Belgia, Luksemburgi vahel 1930. aastal Oslos sõlmitud poliitilise koostöö leping, mis

deklaratsioone küll jälgiti ning otsiti isegi koostööd, kuid kuni 1938. aastani jäädi nendega võrreldes siiski palju ettevaatlikumaks ja tagasihoidlikumaks. Ilmselt tunnetati Oslo-riikide suhtes oma iseseisvuse noorust, väheseid traditsioone ja suuremat geograafilist eksponeeritust ning sellest tulenevalt suuremat sõltuvust üleeuroopalisest julgeolekusüsteemist. Rahvasteliidu pideva nõrgenemise tõttu üritati rajada lähemat kontakti teiste Põhjamaadega, kes on kultuuriliselt lähedased ja kõrgema rahvusvahelise renomeega. Baltimaade sisepoliitilistel põhjustel ja julgeolekukaalutlustel ei leidnud need lähenemiskatsed Skandinaavia maades soodsat vastuvõttu, mistõttu peeti targemaks sellistest aktiivsetest sammudest loobuda. Mõningane kontakt saavutati Rahvasteliidus vaid 16. artikli küsimuse arutelu puhul. Eesti püüded kultuuriliselt lähedasema Soome ja Skandinaavia poole põhjustasid kaugenemist Lätist ja Leedust. Üleskutseid selleks oli kuulda isegi Eesti intellektuaalsetest ringkondadest. Skandinaavia eeskujudest lähtuvalt oli Eesti teatud määral siiski ka oma Balti naabrite eestvedajaks neutraliteedi ettevalmistamisel ja institutsionaliseerimisel (nt erapooletuse seaduste makspanemine).⁵³ Soov Euroopas toimuva taustal n-õ märkamatuks jääda võis põhjustada riigivõimude soovkujutelmades Eesti tegeliku tähtsuse ülehindamist ja avalikkuse liigset uinutamist selles vaimus. Erinevalt mitmetest teistest riikidest loobuti või hoiduti Eestis korraldamast 1939. aastal väljakuulutatud neutraliteedi kaitseks osalist mobilisatsiooni.

On tõdetud, et neutraliteet ja kollektiivne julgeolek on teineteist täiendavad mõisted: mida rohkem on ühte, seda vähem teist. Lähtudes sellest väitest, võime tõdeda: mida rohkem oli kollektiivset julgeolekut, seda vähem oli neutraliteeti. Samavõrra tõene on sel juhul ka vastupidine tõdemus: mida vähem täielik on kollektiivse julgeoleku süsteem, seda vähem piiranguid seab see oma liikmeile, võimaldamaks neutraliteeti sõja korral. Kollektiivse julgeolekusüsteemi kujundajad ei soovinud luua nii tihedalt seotud organisatsiooni, mis seadnuks neile kindlaid kohustusi

---

nägi ette nende riikide ühise tegevuse rahvusvahelisel areenil, sh Rahvasteliidus. 1933. aastal ühines lepinguga ka Soome.

⁵³ Vt erapooletuse korraldamise seadus. — Riigi Teataja 6.12.1938, nr 99, art 860. Lk 2245–2248. Vt ka **R. J. Kokk** (vanemleitnant). Erapooletus ja erapooletuse seaduse rakendamine. — Sõjateadlane, nr 4, 1939. Lk 3–27.

kõigis võimalikes olukordades. Selleks ei saanud nad kohustada ka teisi süsteemi liikmeid.⁵⁴

20. sajandil kehtestatud sõja ja jõu kasutamise keelud riikidevahelistes suhetes, mida rõhutasid Rahvaste Liit ja Ühinenud Rahvaste Organisatsioon, võtsid neutraliteedi ideelt teatud määral toetuspinna. Seda võib vaadelda ka kui Grotiuse ja tema eelkäijate õiglase sõja doktriini taas-elustumist, mida on huvitav võrrelda Rahvasteliidu põhikirja 16. artikliga,⁵⁵ milles sätestati agressorivastased majandus- ja sõjalised sanktsioonid.

Kokkuvõtte asemel

Kui käsitleda perioodi 1914–1945 Euroopa ajaloos nn teise Kolmekümneaastase sõjana, siis võib vaadelda sõdadevahelist aega kahekümneaastase vaherahuna, millega kaasnenud ajutise segaduse periood võimaldas väikeriikidel neutraliteedi põhimõtte osaliselt taaselustada. See tähendas sisuliselt kõrvalejäämist ja eskapismi, mille juriidiliselt ei olnud enam tegelikku tähendust. Esimeses ja Teises maailmasõjas ning pärast seda tähendas see sunnitud suveräänsuse piiratust nii mõnelegi väikeriigile, kes oli võimeline neutraliteeti säilitama.

Ka viimaste aastate rahvusvahelises poliitikas on täheldatud 19. sajandi lõpu suurriikide “kontserdi”⁵⁶ taolise asjaajamise tendentse, mistõttu kannatab riikide võrdsuse teoreetiline põhimõte ja millega kaasneb kollektiivsete organite ÜRO, OSCE rolli kahanemine. Väikeriigid vajavad NATO ja ELi kollektiivset tegevust kriisides, kuid võivad sattuda suurte huvide vahel kriisiolukordadesse. Eesti ja teiste väikeriikide jaoks on eluliselt tähtis eelnimetatud organisatsioonide kollektiivse otsustamise

---

⁵⁴ **Blix, H.** *Sovereignty, Aggression and Neutrality*. Stockholm, 1970. Lk 44–45; **Karsh** 1988. Lk 130.

⁵⁵ **Ørvik** 1971. Lk 11; **Politis** 1935. Lk 42.

⁵⁶ Peetakse silmas Viini kongressi (1814–1815) stiilis diplomaatiat, kus läbirääkimisi peeti põhiliselt eraviisiliste kõnelustena ballidel jm lõbustustel vastandina 20. sajandil levinud avatumatele rahvusvahelistele foorumitele. Hiljem tihti tuntud ka kui “Viini kontsert” ehk suurriikide “kontsert”, mida kasutatakse saladiplomaatia negatiivse varjundiga sünonüümina.

ja tegevuse tõhusus. Seda ohustavad aga organisatsioonisesed arengud, mis võimaldavad või soodustavad ühistegevusest kõrvalejäämist, sekkumatust või reservatsioone suhetes kolmandate riikidega.

Andres Seene (M.A.),
KVÜÕA muuseumi juhataja

ÕHUKAITSE SUURTÜKIVÄEGRUPP 1928–1940

MIKA RAUDVASSAR

I. Sissejuhatus. Õhutõrje areng pärast Esimest maailmasõda

Õhukaitse suurtükiväegrupp (edaspidi *ÕSG*) loodi ajal, mil enamikus Euroopa riikides oli vastavasisulise relvaliigi — õhutõrje — areng juba hoogsalt käimas. Väeosa oli peaaegu pidevalt alarahastatud ning seega kasutati suuresti oma leidlikkust — relvi muretseti kaitseväge ladudest. Leitud ja saadud relvad olid üldjuhul oma parima aja üle elanud, kuid vähemalt väljaõppeks need siiski sobisid. Uued relvad hakkasid saabuma alles 1930. aastate teisel poolel.

Päris palju üritati õppida välismaa kogemustest, seda ka näiteks relvi ja varustust tootvate firmade tasandil. Samas ei jäädud toetuma ainult neile, vaid üha moodsamaid ning täiuslikumaid tarvikuid õpiti valmistama kodumaalgi. Kaitsevägele varustust ja laskemoona tootev Arsenal oli tunduvalt võimekam kui praegu,¹ tema toodangu kvaliteeti aitasid suuresti tõsta ka *ÕSG*s tehtud katsetused. Eestil ei puudunud ka rahvusvaheliselt tunnustatud insenerid, kes löid kui mitte relvi, siis vähemalt abivahendeid nende tulemuslikumaks kasutamiseks. Mõningate pisileiutistega saadi hakkama ka väeosades. Taktika areng sõltus kõige rohkem välismaise õhuründevõimekuse arengust.

Õhutõrje tõestas ennast omaette relvaliigina Esimese maailmasõja käigus. Selgus ka, et ainuüksi lennuüksused ei suuda saavutada õhuruumi

---

¹ Näiteks valmisid aastail 1926–1928 Arsenalis 13 täiesti oma aja tasemel olevat soomusautot, mis on ajalukku läinud nimega Arsenal-Grossley. (Vt **T. Noormets**, **M. Õun**. Eesti soomusmasinad. Tallinn: Tammiskilp, 1999. Lk 34–38.)

üle kontrolli organiseeritud õhukallaletungide puhul. Seda eriti päeval: pommituslennukid eelistasid sel ajal lennata tihedates rühmades, võimaldades lennukitel üksteist kaitsta. Samas olid need tihedad rühmad õhutõrjele heaks sihtmärgiks erinevalt üksikutest pommituslennukitest, mis olid neist nii kiiruselt kui ka manööverdundusvõimelt üle olevatele hävituslennukitele kergeks saagiks, õhutõrjele aga raskesti tabatavaks punkt-sihtmärgiks.

Selge mõiste omandasid pärast Esimest maailmasõda aktiivne ja passiivne õhukaitse ning õhuvaatlus. Eri maades uuriti tähtsa maastikupunkti õhukaitse võimalusi ning jõuti erinevate tulemusteni.² Loomulikult arendati tööstusriikides ka relvi, eriti nende lasketäpsust. Laskmise tõhususe tõstmiseks leiutati mitmesuguseid abiseadmeid.

Eesti kaitseväes võib õhukaitse staabi eelkäijaks pidada ranna-, õhu- ja sisekaitse staapi, mille ülemale allusid 10. jalaväerügement, lennuväerügement, autotankide divisjon, distsiplinaarkompanii ning Harju, Järva, Lääne- ja Saaremaa kaitseringkonnad. Operatiivselt allusid sellele veel merejõud koos merekindlustega (v.a Peipsi laevastiku divisjon) ja üksik-eskadron. Ülem oli tühtlasi ka Tallinna garnisoni ülem.³

2. Õhukaitse suurtükiväegrupi koosseisud ja ülesanded

Kaaderkoosseis ja struktuurid. Õhukaitse suurtükiväegrupp loodi juba 1928. aastal koos õhukaitse juhatusega. Kuni 1930. aastani tegeldi ettevalmistustöödega, koguti õppematerjale ning andmeid relvade kohta, sealhulgas selle kohta, kas ja kus on kodumaal ning sõjaväe käsutuses õhutõrjerelvi. Tolle aja alarahastatuse ning tugeva majanduskriisi tingimustes oligi raske midagi enamat teha. Ettenägelikust mõtlemisest annab aga kinnitust fakt insener Papellolt tulejuhtimissüsteemi tellimise kohta 1929. aastal.⁴ ÕSG koosseisu kuulusid aastail 1928–1930 vaid major

² J. Paasikivi. Ilmatorjunta. Porvoo: Werner Söderstöm Osakeyhtiö, 1932. Lk 26.

³ ERA. 505-1-82. Lk 6.

⁴ T. Nõmm. Peatükk Eesti elektroonika ajaloost. Karl Papello — 110. — Tehnikamaailm, 2000. Lk 40–43. [Edaspidi *Nõmm 2000.*]

Helmut Ibrus ning kaks allohvitseri. Ibrus käis Inglismaal väljaõppel,⁵ kuid sai 1930. aasta 5. märtsil õnnetult surma⁶ ega saanud näha väeosa tegelikku loomist.

Vastavalt õhukaitse ülema kolonelleitnant Richard Tombergi käskkirjale 1930. aasta 28. juunist⁷ võeti ÕSGs kasutusele koosseis nr 44.⁸ ÕSGs oli vastutav major August Rattiste,⁹ arvestuslikult algas formeerimine 1. juulil.¹⁰

Veovahenditest oli ÕSGs kaks kergeveorihobust, kaks ühehobuse telefonikaarikut, üks kerge- ja kaks raskeveoautot ning üks korviga mootorratas. Aasta hiljem, vastavalt kaitseministri salajasele käskkirjale nr 180 lisati staabi koosseisu üleajateenijast velsker ja raskekuulipildujapatarei koosseisu üks ohvitserist rühmaülem. Sellega oli grupi koosseisus 8 ohvitseri, 25 üleajateenijat, 98 ajateenijat, kokku seega 131 kaitseväelast.¹¹ Koosseisus oli ülemale ette nähtud koloneli koht, staabis oli kohti seitsmele kaitsevälasele. Allüksustest oli sidekomandos samuti seitse kaitseväelast. Suurim allüksus oli suurtükipatarei: sinna kuulus üks 12meheline tulejuhtimisrühm ja kaks kahesuurtükilist suurtükirühma, mõlema arvestuslikus koosseisus oli 1 ohvitser, 4 üleajateenijat ja 22 ajateenijat. Lisaks oli patareis kaks kuulipildujat. Eraldi oli veel raskekuulipildujapatarei.¹²

---

⁵ ERA. 615-1-31. Lk 17.

⁶ **M. Õun.** Eesti sõjavägi 1920–1940. Tallinn: Tammiskilp, 2001a. Lk 67. [Edaspidi *Õun 2001a.*]

⁷ Alus: kaitseministri 21. juuni 1930. aasta käskkiri nr 160 ning Vabariigi Valitsuse 18. juuni 1930. aasta otsus (ERA. 615-1-7. Lk 3–4).

⁸ Veel loodi õhukaitse juhatus (koosseis nr 46), lennuväedivisjonid nr 1–3 (nr 61–63), lennukool (nr 64) ja lennubaas (nr 65). Esimeses lennuväedivisjonis oli vastutav major Haas, teises divisjonis kapten J. Sööt, kolmandas divisjonis kapten E. Reissaar, lennukoolis major A. Vernik ja lennubaasis kolonelleitnant J. Vellerind.

⁹ August Rattiste (ka Ratiste, *25.12.1893 †10.04.1961 Buenos Aireses) oli endine KVÜÕA vanem-suurtükiohvitser. Ta oli peale Eesti sõjaväe tegev ka 1941. aasta Suvesõja ja Saksa okupatsiooni ajal, olles 1941. aastal Pärnumaa Omakaitse ülem ja hiljem tegev Omakaitse Peavalitsuses (ERA. R-358-1-9. Lk 3–5).

¹⁰ ERA. 615-1-31. Lk. 20–21; ERA. 615-1-53. Lk. 1–2. Arvestuslik algus tähendas nii siin kui mõnikord edaspidigi, et tegelik formeerimine, kohalemääramine jm toimus mõnevõrra hiljem.

¹¹ ERA. 615-1-7; Lk. 3–4.

¹² ERA. 615-1-53; Lk. 1–2.

Esialgne erialaselt koolitatud koosseis saabus 1. ja 7. jalaväerügemendist — kummastki kaheksa kuulipildurit. Samuti tuli 1. suurtükiväerügrupist 22 kergepatareis väljaõppinud suurtükiväelast, lisaks kuus telefonisti ja kaks hobusemeest. 1. augustiks oli formeerimine pooleli,¹³ grupp asus Miinisadamas, selle isikkoosseis elas endises lennuväe kasarmus. Esimese patarei ülema kohusetäitjaks määrati endine 5. suurtükiväerügrupi 5. patarei ülem kapten Harald Rass ning raskekuulipildujapatarei ülema kohusetäitjaks endine 3. üksiku jalaväepataljoni 3. kompanii ülema kohusetäitja nooremleitnant Mihkel (ka Mihail) Holland. Esimese patarei ülemaks toodi 1. septembril KVÜÖAst nooremleitnant Ernst-Ferdinand Õunapuu.¹⁴ 1931. aasta 21. jaanuaril määrati 1. patarei ülemaks taas kapten Rass ning kaaderkoosseis loeti komplekteerituks.¹⁵

Rattiste kokkuvõte 1933. aasta 24. märtsist ütleb järgmist: 1. patareil on olemas meeskond ja tehnika; 2. patareil on olemas relvastus (kolm 75 mm kahurit), kuid pole rahuaja meeskonda; sama kehtib ka 3. patarei kohta, kellel on vaid relvastus (kaks Inglise 75 mm laevakahurit); raskekuulipildujapatareil on olemas nii meeskond kui ka tehnika. Kehtiva kava järgi saaksid 2. ja 3. patarei meeskonnad mobiliseeritud kahe päevaga. Teisele ja 3. patareile taheti muretseda tulejuhtimisseadmeid. Samas hinnatakse, et Tallinna kaitseks oleks vaja vähemalt kahte kahetorulist moodsat patareid ja linna õhukaitse jääks peamiselt õhutõrje, mitte hävitajatõrje hooleks.¹⁶ Seda hinnangut võib pidada õigeks, sest hävitajate tegutsemispiirkonnad ei saa kokku langeda õhutõrjesuurtükiväe omaga ning tollase ÕSG koosseisu juures polnud lootustki linna ümbriseda pommitajakoondisi tõrjuva õhutõrjesuurtükiväe tegutsemisvööndiga. Seega jäi üle paigutada olemasolevad õhutõrjeüksused linna.

Merekindlustest toodud kahuritega relvastatud 2. patarei formeerimise tõttu sooviti suurendada ÕSG koosseisu: ohvitseride hulka 8lt 12le, ajateenijate arvu 98lt 162ni jne. Formeerimine kulges aeglaselt: 1. märtsiks oli ametisse määratud 2. patarei ülem ja veebel, 1. juunil mainitakse kohtadel olevat patareiülem kapten Heinrich Stunde, rühmaülem

¹³ Rattiste kandis küll samal päeval ette formaalsete tööde lõppemisest (ERA. 615-1-53. Lk. 6p).

¹⁴ ERA. 615-1-7. Lk. 10–30.

¹⁵ ERA. 615-1-7. Lk. 45–130, 147 ja 173.

¹⁶ ERA. 615-1-32. Lk. 121–127.

nooremleitnant Martin Reitar ja veltveebel Eduard Kivisaar. Patarei oli statsionaarne, ehk vaid seetõttu võis kapten Stunde 2. juunil ette kanda formeerimise lõpetamisest. Koosseisus oli sel hetkel kaks ohvitseri, neli üleajateenijat, seitse reameest ja üheksa noort. ÕSG ülem kandis 9. juunil sellise koosseisu ette õhukaitse ülemale, kes ei pidanud patareid lahinguvõimeliseks.¹⁷ Küll suurenes mõne kuu jooksul jõudsalt ÕSG üldine isikkoosseis: 1. juunil oli ÕSGs 11 ohvitseri, 25 üleajateenijat ja 132 ajateenijat.¹⁸

Kaitseväe lendur major G. Matvei asus 19. juulil 1932. aastal formeerima üksikut merelennusalka.¹⁹ 1933. ja 1934. aastal moodustas salk koos ÕSGga Tallinna õhukaitse väeosade kaitsegrupi nr 2, mille juhiks oli ÕSG ülem. Sel perioodil said muude tööde hulgas valmis ka spordiväljakud, mille ehitamist juhendas või vähemalt nõustas Aleksander Klumberg-Kolmpere,²⁰ esimene kuulus eestlasest kümnevõistleja.

1934. aasta 15. septembril viidi kolonel Rattiste üle suurtükiväe inspektori abi kohusetäitja ametikohale. Ajutiseks grupiülemaks määrati 1. patarei ülem kapten Harald Rass.²¹

Teades ÕSG relvastuse kirjut ja valdavalt aegunud koosseisu, võib arvata, et relvuritel ja ka muul kaadril oli suur töökoormus. Ilmselt nõuti kaadrilt korralikult vaid oma allüksuse relvastuse tundmist. Veel 1935. aastal oli grupi koosseisus vaid üks suurtükimeister. Õhukaitse ülemale esitatigi seetõttu 1935. aasta 23. mail taotlus eraldada suurtükitehnika ametikoht. Kuna taotlust ei rahuldatud, korrati seda 1936. aasta 20. veebruaril. Tehniku tööd tegid niigi ülekoormatud riviohvitserid.²²

Siiamaani toimunud õppustel oleva kaaderkoosseisu kohta on andmed lünklikud. Esmakordselt leidis allakirjutanu täieliku nimekirja 1935. aasta 5. kuni 31. augustini Jägalas toimunud õhukaitseõppustel osalenud ülemate kohta. Sinna kuulusid ÕSG ülema kohusetäitja major Harald Lökk, adjutandi kohusetäitja kapten Erik-Voldemar Loorits, 1. patarei ülem kapten Harald Rass, tema rühmaülemad leitnant Theodor Laane ja

¹⁷ ERA. 615-1-7. Lk.158–183.

¹⁸ ERA. 615-1-31. Lk. 103.

¹⁹ Õiendus: õhukaitse ülema täiesti salajane käskkiri nr 49 §4 (ERA. 615-1-52. Lk. 2).

²⁰ ERA. 615-1-31. Lk. 71–74.

²¹ ERA. 615-1-7. Lk.188 ja 192.

²² ERA. 615-1-8; Lk. 3, 22–23.

nooremleitnant Eugen Reiman, 2. patarei ülem kapten Henn Sarmiste, tema rühmaülemad leitnant Heino Tikk ja nooremleitnant Martin Reitav, raskekuulipildujapatarei ülem leitnant Mihkel Holland, tema rühmaülemad leitnant Aleksander Thalfeldt ja nooremleitnant Enn Soodre.²³

1938. aastaks töötati välja ÕSG rahuaegse koosseisu projekt. Juba varem oli pidevaid probleeme kaadripuudusega. Selgub, et ÕSGs tuli ühel ohvitseril teha umbes kahe ohvitseri töö. Koosseisus oli ülemaal jätkuvalt koloneli koht, staabis olid kohad 7 ohvitserile, 14 üleajateenijale, 6 ajateenijale ning 14 riigiteenistujale. Vaatluse ning side eest vastutava juhtimispatarei koosseis oli järgmine: 3 ohvitseri, 10 üleajateenijat ja 37 ajateenijat. Esimeses patareis (neli 75 mm kahurit) olid kahes rühmas kokku kohad 5 ohvitserile, 10 üleajateenijale ja 44 ajateenijale. Teises patareis oli nelja 37 mm kahuri meeskonnas (kaks kahurit oli lisaks meeskonnata) kahes rühmas 3 ohvitseri, 8 üleajateenijat ning 36 ajateenijat. Kolmandasse patareisse oli tulevaste nelja 20 mm kahuri ja nelja 13 mm kuulipilduja meeskonda arvatud 3 ohvitseri, 14 üleajateenijat ning 52 ajateenijat. Neljandas patareis oli nelja helgiheitja ja kahe kõlapüüdja jaoks 3 ohvitseri, 12 üleajateenijat ning 39 ajateenijat.²⁴

1938. aasta oktoobriks olid kohad vähemalt paberil täidetud. Probleemiks jäi see, et osa kaadrit oli pidevalt pikaajalistes lähetustes. Majandusülesanded olid üksuste vahel jaotatud (majanduslikult sõltus ÕSG kogu selle aja kestel lennubaasist),²⁵ mis ei tulnud väljaõppele kasuks, eriti hiljemgi jätkuva kaadripuuduse taustal.²⁶

Sõjavägede staap teatas 1939. aasta 12. veebruaril, et vastavalt sõjavägede ülemjuhataja 13. veebruari käskkirjale²⁷ tuleb kutsuda ÕSGsse õppustele 110 reservallohvitseri ja sõdurit Harju sõjaväeringkonnast, lisaks nimeliselt viis reservohvitseri. Kõiki kordusõppustele kutsutuid

²³ ERA. 615-1-8. Lk. 6–8 ja 14–15. Sarmiste nimi oli enne eestistamist Heinrich Stunde, Soodre nimi Ernst Räimtaal.

²⁴ ERA. 615-1-9. Lk. 15–22

²⁵ Esimene patarei tegeles relvastuse ja tehnilise varustusega, arvepidamise, materjalide nõudmise ja aruannete koostamisega. Teine patarei tegeles kirjavahetusega majanduse alal, vara- ja kraamivarustuse, hoonete korrashoiuga ja aruannetega neil aladel. Raskekuulipildujapatarei ülesandeks oli toitlustamine.

²⁶ ERA. 615-1-9. Lk. 37-39; ERA. 615-1-10. Lk. 2.

²⁷ Siin on toodud üks kummalisi näiteid, kus käsule või käskkirjale viidatakse enne tema ametlikku väljastamist.

korraga vastu võtta oleks käinud üle jõu. 7. märtsil teatas major Loka sõjavägede staabi V osakonnale ÕSGs koolitatud reservlaste arvu²⁸ ja tegi juba konkreetsemad ettepanekud nende kordusõppustele kutsumise kohta.²⁹ Lisaks palus ta kutsuda 1940. aasta 19. aprillil neli reservohvitseri nimeliselt ja 25. juunil viis ohvitseri, samuti nimeliselt.³⁰

Ajateenijad. Reaalsed võimalused ajateenijaid ÕSGs koolitada tekkisid alles pärast seda, kui 1930. aastal olid õhukaitse staabile alluvate väeosade koosseisud kinnitatud ja teenistuskohad täidetud.

Esimesed 49 ajateenijat saabusid 1930. aasta 29. oktoobril neljast kaitseringkonnast: Virust 10, Järvast samuti 10, Tartust 14 ja Harjust 15. Neist 9 oli keskharidusega.³¹ Sama palju noori saabus 28. veebruaril 1931, neist kaks oli kesk- või kõrgeharidusega.³²

Kuna oli selgunud lisavajadus ajateenijate järele, kutsuti 1931. aasta 28. oktoobril ÕSGsse juba 55 noort, neist 10 oli keskharidusega. Korraga 55 noort tuli veel 29. veebruaril 1932, 2. augustil 1932, 26. oktoobril 1933, 2. mail 1935 tuli väikese erandina 56 noort.³³ Siinjuures pole toodud eraldi arve kaitseringkonniti, küll aga kutsuti kõik noored neljast eelmainitud kaitseringkonnast.

Maaväe välisuurtükiväel oli tavaliselt hoburakend suurtükkide veoks, ÕSG kui moodsamat relvaliiki esindav väeosa kasutas autosid. Viimaseid polnud eriti palju, kuid veelgi suurem puudus valitses autojuhtidest. Sama probleem oli ka teistel õhukaitse väeosadel, seega nõudis õhukaitse staabi ülem oma 1935. aasta 5. juuli ringkirjas rohkem autojuhiõppega mehi alluvatele väeosadele. Sama probleem oli ka järgnevatel aastail.³⁴

---

²⁸ Nr 7 liigi reservlasi oli kokku 407, neist Harjus 291, Viru-Järvas 52, Tartus 47, Pärnu-Viljandis 13 ja Lääne-Saares 4.

²⁹ Kutsuda otsustati 8. aprillil Tartust 47 ja Harjust 13, 19. aprillil Viru-Järvast 52 ja Pärnu-Viljandist 8, 10. juunil Harjust 60 ja 25. juunil Harjust viimased 60 meest.

³⁰ ERA. 615-1-10. Lk. 2.

³¹ Huvitav seik juhtus veel vähemusrühvuste tasandil: Tallinna garnisoni ülem teatas 1931. aasta 3. mail, et ÕSGsse võetakse vastu liiga palju vähemusrühvustest vabatahtlikke. Viimati oli rahuldatud 9 avaldust, neist 5 sakslaste, 2 venelaste ning kõigest 2 eestlaste oma. ÕSG poolt järgnes seletus, et üks kahest venelasena märgitust oli tegelikult ingerlane. Ka olevat kehtinud eeltoodud arvud vaid Harju kaitseringkonna kohta, mujalt tulnud olnud eranditult eestlased (ERA. 615-1-7. Lk. 137–138p).

³² ERA. 615-1-7. Lk. 30 ja 46.

³³ ERA. 615-1-7. Lk. 71, 77, 93, 130, 147 ja 173.

³⁴ ERA. 615-1-8. Lk. 5, 22–23.

Alates 1935. aasta 1. novembrist kutsututest tuli korraga 66 noort. Sama palju noori tuli veel 1935. aasta 2. mail (lisandus Valga kaitseringkond kahe ja Võru-Petseri neljaga) ja 1. novembril (neist Viru-Järvast 5, Tartust 7, Võru-Petserist 4, Harjust 46, Valgast 2, Lääne-Saarest 1 ning Pärnu-Viljandist 1), 1936. aasta 2. novembril, 1937. aasta 1. oktoobril (sh Harjust koguni 42) ja 1938. aasta 4. oktoobril.³⁵

ÕSG ülem major Lökk palus 1940. aasta 30. jaanuaril suurendada gruppi aprillis võetavate noorte hulka 104ni. Rõhutati, et moodsa materiaalse tõttu "...vajab grupp arenenumaid mehi..." 1. aprillil tuligi viimane koosseis, 104 noort.³⁶

Luure ja vastutegevus. Eesti Vabariik oli võidelnud Vabadussõjas vabaduse kätte relvaga ning iga mõtleval kodanik tajus, et saavutatud vabadust tuleb relvaga ka kaitsta.

Meie suurim lähinaaber NSVL tundis elavat huvi Eesti Vabariigi riigikaitsestruktuuride vastu. Luureks kasutati mitmeid eri meetodeid alates piiräärsete elanike küsitlemisest, vajadusel ergutati ka väikese preemiaga. Selline viis oli üpris edukas Narva jõe idakaldal asuvates valdades.³⁷ Siseriigis kasutati professionaalset luuret, mille efektiivsus oli küll kaheldav. Loomulikult ei saanud ka kaitseväge hakkama sõjalise luureta NSVLis. Mõlematele pooltele olid tänuväärts allikaks piiräärsed hangeldajad.³⁸

NSVLi luuretegevus elavnes juba 1931. aastal, mis ei jäänud EKV-s märkamata.³⁹ 1933. aasta 12. aprillil tabatud NSVLi kasuks töötanud spioone üle kuulates selgus, et erilist huvi tuntakse kaitseväge lennuväe ja õhukaitse vastu. Seepeale kästi hoida ranges saladuses kavandatud õhukaitse-kuulipildujate positsioone. Sama aasta 9. detsembril selgus, et

³⁵ ERA. 615-1-7. Lk. 189 ja 196; ERA f615-1-8; 19 ja 39; ERA f615-1-9; 3 ja 32.

³⁶ ERA. 615-1-10. Lk. 30, 36–41

³⁷ **T. Noormets.** Eesti sõjaväeluure tegevusest, meetoditest ja vahenditest aastail 1920–1940. — Luuramisi; salateenistuse tegevusest Eestis XX sajandil. Tallinn: Kristler Ritso Eesti Sihtasutus, 1999. Lk 35–66.

³⁸ **E. Lübik.** Saatuslik moment Eesti Omakaitse ajaloo. — Eesti riik ja rahvas II maailmasõjas, X vihik. Lk 96.

³⁹ ERA. 615-1-32. Lk. 14, 46 ja 48; ERA. 615-1-3. Lk. 21 — asjast räägiti avalikult õhukaitse manöövritel.

kaitseväelaste hulgas on salakuulajaid ja sabotööre: rikutud oli lennukite mootoreid või jäetud need kuritahtlikult hooletusse.⁴⁰

3. Väljaõpe

1930. aasta suvel õpetati saabunud kaadrit ning sügisel alustasid teenistust juba esimesed ajateenijad. Ka 1930. ja 1931. aastal oli väljaõpe väga juhuslik, lisaks tegeldi käsiraamatute ja õppekirjanduse koostamisega. 1931. aastal määrati ÕSGle ka konkreetne ülesanne: "...kaitsta Altlinna määratud esemeid...", eriti mobilisatsioonikava elluviimisel. Samuti tuli ette valmistada kaadrit, uurida ja katsetada kasutusel olevaid relvi ja laskemoona. Tehti ümber "Ajutine õhukaitse suurtükiväe rivimäärustik — suurtükiväeõppus", koostati "Juhendid õhukaitse kuulipildujate käsitsemiseks". Viimase vastu tundis huvi ka merevägi.⁴¹

1931. aasta 8. kuni 27. juunini oli ÕSG Viimsi-Miiduranna laagri koosseisus 8 ohvitseri, 10 üleajateenijat ja 69 ajateenijat koos 2 suurtüki, 8 kuulipilduja, 3 auto, 1 mootorratta ja 2 hobusega. Kohale jäi 3 üleajateenijat koos 16 ajateenijaga. Laagris lasti lennuki veetava märkkoti pihta, laskmistest võtsid osa ka merekindluste ajateenijad,⁴² kahjuks puuduvad andmed lasketulemuste kohta. Kahe kahuri ja kaheksa kuulipildujaga võeti osa veel Tartu-Võru alal 22. kuni 29. septembrini toimunud õhukaitse manöövrist,⁴³ samuti Tallinnas 1931/1932. aasta talvel korraldatud õhukaitse sõjamängust.⁴⁴

⁴⁰ ERA. 615-1-3. Lk. 16-17, 21 ja 25.

1938. aasta 13. jaanuaril kirjeldas kolonelleitnant Vernik oma ringkirjas ühte juhtumit; teatud sõjaväeasutuses oli kaotsi läinud toimik, mis sisaldas sõjalisi saladusi. Selle võtjaks osutus "...muulane, kes oli Vabadussõja ajal teeninud Eesti vastu võitlevas sõjaväes..." (ERA. 615-1-4. Lk. 11). Jääb kahjuks selgusetuks, kas tabatud isik oli olnud Punaarmee või *Landeswehr*'i koosseisus, samuti tema rahvus.

⁴¹ ERA. 615-1-53. Lk. 13-14; ERA. 615-1-31. Lk. 20-46

⁴² ERA. 615-1-32. Lk. 8, 9 ja 11; ERA. 615-1-53. Lk. 7-8; ERA. 615-1-31. Lk. 46.

⁴³ Täpsemalt toimus manööver Tartu-Raadi-Luunja-Roio-Võru-Nursi-Väimela-Sõmerpalu piirkonnas. Teised õhukaitseväeosad tulid manöövritele järgmises koosseisus: 1. divisjon koos kolme luure- ja ühe sidelennukiga, 2. divisjon koos kuue luurelennukiga, 3. divisjon koos 10 hävitus- ja 4 sidelennukiga, lennukool koos nelja sidelennukiga ning lennubaas koos ühe luure- ja ühe sidelennukiga.

⁴⁴ ERA. 615-1-53. Lk. 15; ERA. 615-1-32. Lk. 14.

Järgnevatel aastatel jäigi Viimsi-Miiduranna ÕSG peamiseks polügooniks. Õhukaitse manöövrid toimusid Jägalas või Tammikul.

1932. aastal oli ÕSG Viimsi laagris 27. juunist kuni 16. juulini.⁴⁵

Esimest korda mainitakse lasketulemusi alles 1933. aastal. 27. juunist kuni 10. augustini oli osa ÕSGst Kurtna laskeväljal. Relvastusest olid seal ilmselt vaid kuulipildujad, sest samal ajal olid suurtükid 1. kuni 19. augustini Viimsis, kus rahuldava tabamusega olid kõik 112 lasku. 5. septembrist kuni 10. oktoobrini oli Viimsis omakorda raskekuulipildujapatarei, ka siin jäädi lasketulemustega rahule. 28. septembrist kuni 3. oktoobrini oli ÕSGst Võru, Antsla ja Sangaste rajoonis õhukaitse manöövritel 6 ohvitseri, 49 üleajateenijat ning 31 ajateenijat, kokku seega 86 kaitseväelast.⁴⁶ Võrreldes eelmisega oli 1933. aasta õhukaitse seisukohalt tegevusrohke.

1934. aastal oli Viimsi-Miidurannal 31. juulist kuni 18. augustini taas ÕSG suvelaager, mille koosseisus oli 4 suurtükki ja 12 kuulipildujat ning 1 kergeveoauto ja 5 raskeveoautot. Kas selle laagri lasketulemuste põhjal või mitte, aga õhukaitse ülem kindral Tomberg käskis edaspidi pöörata rohkem tähelepanu kaadri laskeosavuse tõstmisele. Novembris korraldati veel õhutõrjekuulipilduja õppus kaitseliitlastele.⁴⁷

1935. aastal oli plaanis viia ÕSG õhukaitseõppustele Jägalasse 5. kuni 31. augustini. Siiski mindi taas Viimsisse, kus oldi 6. kuni 30. augustini. Ka laskmised olid samasugused nagu eelmistel aastatel: lasti lennuki järel veetavat märkkotti lennukõrguselt 3000–4000 meetrit kiirusega 160–200 km/h, mis oli tollaste lennukite kiirust arvestades piisav. Relvadest oli laagris 4 kahurit, 9 Vickersi ja 1 Colti õhutõrjekuulipilduja ning 2 Maximi raskekuulipildujat.⁴⁸ Arvatavasti ei võetud kaasa 2. patarei paikseid kahureid ning isikkoosseis laskis 1. patarei kahuritest või, mis tõenäolisemgi, vaid oma patarei lähikaitseks määratud raskekuulipildujaist.

⁴⁵ ERA. 615-1-32. Lk. 84–87; ERA. 615-1-53. Lk. 23 ja 27.

⁴⁶ ERA. 615-1-32. Lk. 138-139 ja 149–153; ERA. 615-1-53. Lk. 38 ja 47; ERA. 615-1-31. Lk. 71–73.

⁴⁷ ERA. 615-1-31. Lk. 105–106; ERA. 615-1-32. Lk. 165 ja 197–199; ERA. 615-1-53. Lk. 57, 61 ja 73–74.

⁴⁸ ERA. 615-1-33. Lk. 147; ERA. 615-1-53. Lk. 88 ja 95; ERA. 615-1-46. Lk. 17; ERA. 615-1-8. Lk. 6–8 ja 14–15.

Alates sellest aastast oli ÕSGs tellitud “Vestnik protivorozdusnoi oboronõ” ja “Deutsche Luftwehr”,⁴⁹ mida kasutati väljaõppe eesmärgil.

1936. aastal oli ÕSG Viimsi laagris 3. kuni 28. augustini. Harjutused olid samasugused nagu varemgi. Laagris oli kahe nädala vältel üks Soome ohvitser väljaõppega tutvumas. 18. kuni 21. septembrini võeti veel osa Harju sõjaväeringkonna manöövrivõistlustest Keila-Paldiski rajoonis.⁵⁰

1937. aastal võttis ÕSG osa õhukaitse suvelaagrist Jägalas 23. augustist kuni 10. septembrini. Osa ÕSGst oli lisaks omaette laagris 9. augustist kuni 4. septembrini. 1937. aastal leiti, et õhutõrje peaülesandeks jäägu ikka lennukite tõrje. Nimelt oli sel perioodil aktiivselt tegeldud maa-märkide laskmisega ning tellitud suured kogused soomustlâbistavat moona.⁵¹

1938. aastal oli õhukaitselaager Tammikul, ÕSG oli seal 18. juulist kuni 26. augustini. Laskeharjutustel kasutati märkkotti mõõtmega 0,9 korda 3 meetrit. Edaspidi võeti arvesse, et vaja oleks märkkotti mõõtmega 1,5 korda 5 meetrit, mille kogu vastaks paremini lennuki suurusele. Esimese patarei peamiseks probleemiks olid vananenud kahurid ja laskemoon. Lasti märki, mis liikus lennuki puksiiris 170 km/h 1900–2200 meetri kõrgusel ja 2500–4500 meetri kaugusel. Ühtegi otsetabamust ei saadud, ka tuli kinnijäänud padrunikesti aeg-ajalt kahuri-raudadest välja taguda. Teine patarei laskis märki, mille kiirus oli 170–190 km/h, kõrgus 400–500 meetrit ja kaugus 400–2000 meetrit. Kokku lasti 220 lasku, saadi 5 tabamust, koos lähedalt mõõdunutega 41 tabamust ehk 19%. Seda loeti heaks tulemuseks. Raskekuulipildujapatareis lasti pihta 3520 lasust 35 ehk ca 1%. Suurtükiväe inspektori 31. oktoobri suvise õppeperioodi kokkuvõttes hinnati ÕSG väljaõppe tase heaks.⁵² Siiski, kas muutusid karmimaks väljaõppe nõuded või oli probleem pidev, kuid major Lokk karistas 2. patarei ülemat kapten Sarmistet 11. novembril noomitusega 37 mm suurtüki materiaalosa ebapiisava tundmise pärast.

⁴⁹ ERA. 615-1-33. Lk. 209–215.

⁵⁰ ERA. 615-1-53. Lk. 108, 113 ja 117; ERA. 615-1-8. Lk. 31–36; ERA. 615-1-46. Lk. 120; ERA. 615-1-33. Lk. 209–215.

⁵¹ ERA. 615-1-34. Lk. 5, 12 ja 192-193; ERA. 615-1-47. Lk. 40; ERA. 615-1-53. Lk. 128 ja 137.

⁵² ERA. 615-1-9. Lk. 23 ja 29; ERA. 615-1-34. Lk. 46–46p, 147, 192-193, 219 ja 221. ERA. 615-1-53; 148, 152 ja 155.

Samal ajal leitnant M. Reitav pälvis juba 12. aprillil kiitust tööga “Tapa raudteesõlme õhukaitse korraldamine ja teostamine 37mm sõ⁵³ patareiga päeval”.⁵⁴

1939. aastal oli õhukaitse suvelaager taas Tammikul. ÕSG sõitis sinna 17. juulil ja oli tagasi umbes augusti lõpuks.⁵⁵ Märkimisväärne oli tule tabavus 2. patareil (tabamusi 12,7%), veelgi paremaid tulemusi (tabamusi 17%) saavutati koosseisu mittekuuluvate 40 mm kahuritega. 37 mm patareil olid kasutada ka uued Büssing-Nagi veoautod.⁵⁶

4. novembril käskis õhukaitse staap korraldada kolm taktikalist kaardiharjutust järgmistel teemadel: õhutõrjepatarei rännak öösel, raudteesilla õhukaitse korraldamine ühe 37 mm õhutõrjerühmaga ja raudteesõlme õhukaitse korraldamine ühe 40 mm patareiga.⁵⁷

Sügisel tõi meeleolu tõsinemise Euroopas vallandunud sõda ja Eestisse tulnud Punaarmee baasid. 1940. aasta algas erakordselt Soomes möllava Talvesõja ja arktilise pakase tõttu, kuid kaitsevæes jätkus plaanikohane väljaõpe. 31. jaanuaril käskis kindral Laidoner oma käskkirjaga nr 46 pöörata erilist tähelepanu õistele õppustele.⁵⁸ Kordusõppustele tuli 22. veebruariks viis ohvitseri ja 114 sõdurit, juba 19. veebruaril oli kinnitatud nende õppekava.⁵⁹

ÕSG tahtis 4. kuni 6. aprillini korraldada laskmisi Suurupis 5. patarei kahuritega 5., 6. ja 7. patarei meeskonnale. Kõik need patareid olid varustatud Vene 1931. aasta 76 mm kahuritega, kõigi patareide relvastust polnud mõtet positsioonidele vedada. Laskmisteks oli vaja teavitada mereväge ja juba ka NSVLi sõjaväevõime. Seesama 5. patarei võttis ainsa ÕSG allüksusena osa järjekordsest Tammiku õhukaitselaagrist, mis toimus 30. maist kuni 6. juunini. Võib-olla võttis sellest laagrist osa ka 6. patarei meeskond, igal juhul oli kevadel kavandatud neile kahele patareleile samaks ajavahemikuks ühine õppus.⁶⁰

⁵³ Lühend sõ tähendas saksa õhutõrjerehva, samuti võ — vene õhutõrjerehv jne.

⁵⁴ ERA. 615-1-52. Lk. 14; ERA. 615-1-34. Lk. 213–213p.

⁵⁵ ERA. 615-1-35. Lk. 2; ERA. 615-1-53. Lk. 167; ERA. 615-1-53. Lk. 172; ERA. 615-1-48. Lk. 41.

⁵⁶ ERA. 615-1-35. Lk. 61–63 ja 94–105.

⁵⁷ ERA. 615-1-35. Lk. 74.

⁵⁸ ERA. 615-1-5. Lk. 15.

⁵⁹ ERA. 615-1-35. Lk. 138 ja 140–148.

⁶⁰ ERA. 615-1-36. Lk. 1; ERA. 615-1-53. Lk. 177; ERA. 615-1-36. Lk. 18 ja 20.

6. mail saabusid 40 mm kahuri kirjalikud juhendid ja hiljemalt 27. mail 75 mm Kruppi omad, vähemalt viimased kuulusid juba maikuu õppekavasse.⁶¹

Enne 25. juunit andis helgiheitjate tunde NSVLi kapten Miljavski, mis oli ilmselt kooskõlas baaside lepingu punktiga sõjalise koostöö kohta.⁶²

Sõjavägede staabi V osakond teatas juuli keskpaigas, et merekindluste patareist nr 10 tuleb ÕSGsse lähetusele 2 ohvitseri, 4 kaadriallohvitseri ning 30 ajateenijat.⁶³

4. Relvastus

Esimesed relvad sai ÕSG 1930. aastal. Nooremleitnant H. Tikk kandis ette ÕSG ülemale Rattistele, et võttis 29. juulil relvalaost vastu kaks seniitsuurtükki nr 9703 ja 9953. 5. septembril palus Rattiste varustusvalitsuse relvastusosakonna ülemalt 5 Colti õhutõrjekuulipildujat ja neile veel 10 ringsihikut. Kahurid saadi alustele 1. oktoobriks. Lisaks monteeriti samal ajal autodele kaks samasugust kahurit Sadamatehastes.⁶⁴ Kahurid olid oma soliitse ea kohta täiesti kõlblikud, samasuguseid kasutati veel Teises maailmasõjas Vene jõesuurtükkipaatidel Dnepril ja Kaug-Idas. Pealegi oli ÕSG kahuritele lisatud Popello tulejuhtimis-seade.⁶⁵

Tallinna kaitseks neist relvadest loomulikult ei piisanud isegi tollaste normide kohaselt, ilmselt sellepärast tehti relvastusosakonna ülemale ülesandeks koguda andmeid 12–20 mm õhutõrjekuulipildujate ning 37–40 mm õhutõrjekahurite kohta. Hiljem täpsustati, et erilist huvi pakkusid 13,2 mm Hotchkissi, 12,5 ja 12,7 mm Browningu ning 12 mm Fiati õhutõrjekuulipildujad ning 40 mm õhutõrjesuurtükk Vickers. 1931. aasta

⁶¹ ERA. 615-1-36. Lk. 16; ERA. 615-1-36. Lk. 8–10 ja 26.

⁶² ERA. 615-1-36. Lk. 40.

⁶³ ERA. 615-1-11. Lk. 18. Mereväe patareis nr 10 olid samasugused 37 mm Rheinmetalli kahurid nagu ÕSG 2. patareis.

⁶⁴ ERA. 615-1-45. Lk. 3, 6–7 ja 12; ERA. 615-1-31. Lk. 20–21. Kahurid olid Vene 1914/1915. aasta mudelid.

⁶⁵ Universal ships..., Nõmm 2000. Lk 40–43; ERA. 615-1-31. Lk. 20–21.

2. aprillil saadigi eelmainitud palvele vastused, lisaks olid andmed ka Madseni suurtükkide kohta.⁶⁶

ÕSG täienes 1. juuliks kahe Esimese maailmasõja aegse Vickersi suurtükiga ning kaheksa sama firma raskekuulipildujaga. Vabadussõja ajal soomusrongidel olnud suurtükid olid kulunud, kuid neid võeti vastu ning ladustati hoolimata esialgseist kavatsustest.⁶⁷ Kaitseministeeriumi varustusvalitsuse tehnikaosakond käis 8. oktoobril vaatamas Rootsi firma Svenska Instrument A.B (kuulsa A.E.G. tütarfirma) toodetud helgiheitjaid.⁶⁸

Eelkirjeldatud relvastuse täiendamise ja moodsa varustuse ostmise plaanidega kooskõlas koostati aasta jooksul suurejooneline ostuplaan aastaks 1932–1940, mis nägi ette hankida 76 mm ja 20 mm kahureid, kodumaiseid tulejuhtimisseadmeid, helgiheitjaid, laskemoona ja muud varustust kokku 4 367 000 krooni väärtuses. Plaani tehti aga muudatused juba 1932. aasta 31. märtsil, mil 20 mm kahurite asemel otsustati osta 13,2 mm Hotchkissi kuulipildujad. 8. juulil jõuti konkreetsete rahaliste arvestusteni: kuus relva läinuksid maksma 90 000 krooni ja laskemoon 37 000 krooni.⁶⁹

31. detsembri koosolekul otsustati helgiheitjate muretsemisel kaaluda firmade Lonneker, London Electric Firm ja SIA pakkumisi.⁷⁰

1933. aasta 6. veebruaril või pisut enne seda tegi kaitseväge staap korralduse anda merekindlustest varustuse valitsusele 1. novembriks üle kolm (Naissaarelt kaks ja Aegnalt üks) õhutõrjekahurit ja seada need korda koos ladustatud Briti kahuritega. Rattiste lisas 8. veebruaril, et kaks autodel olnud 76 mm Vene kahurit tuleb teha paikseks ning juurde-tulevad kaks Vickersit panna autodele.⁷¹ Jõudis kätte aeg, mil ÕSG ei olnud enam üks patarei koos toetusüksustega. Üldiselt võib toetus-

---

⁶⁶ ERA. 615-1-45. Lk. 10, 15, 19 ja 22. Tollal nimetati ka 20 mm automaatkahureid sageli kuulipildujaks.

⁶⁷ ERA. 615-1-7. Lk. 158–160; ERA. 615-1-31. Lk. 79–80; ERA. 615-1-45. Lk. 33 ja 130–132p; Vabadussõja ajaloo komitee; 493; A. Brakel. Veški lahing 25. juulil 1919. a. — Vabadussõja tähistel, nr 9 (12), 1937. Lk 340.

⁶⁸ ERA. 615-1-45. Lk. 40–41p.

⁶⁹ ERA. 615-1-18. Lk. 7–7p, 19 ja 47.

⁷⁰ ERA. 615-1-45. Lk. 134.

⁷¹ ERA. 615-1-45. Lk. 140–140p ja 142–142p.

üksuseks pidada ka kuulipildujapatareid, sest õhutõrjekuulipildujate peaulesanne kõigis väeliikides oli lähiõhutõrje.

Küll oli segadusi eri patareide suurtükkide paigutamisega. 1933. aasta jooksul oli ÕSG ülemal järgmine plaan: 1. patareisse paigutada neli 76 mm Vene kahurit paiksena; 2. patareisse panna kolm 75 mm merekindlustest toodud kahurit autodele; 3. patareisse paigutada kaks auto või traktoriga veetavat 76 mm Inglise kahurit. Teise patarei loomiseks tuli kaks kahurit asetada esimesest patareist vabanenud veoautodele, kolmanda jaoks tuli kohandada auto-tankirügemendist saadav White'i veoauto.⁷² Kavad muutusid peaaegu kohe, sest 1934. aasta 1. aprilliks oli mobiilseks tehtud hoopis kogu 1. patarei. 1. juulil lisatakse, et merekindluste kahurite kordaseadmine viibib. Segadus oli ühe Aegnalt toodud Mölleri kahuri numbriga: taheti kahurit nr 166, saadi aga 1141.⁷³ Inglise kahuritest aga 3. patareid ikkagi ei tehtud ning 2. patarei tulevõimekus kannatas kindlasti iganenud tulejuhtimissüsteemi (tabelite) tõttu.⁷⁴

Väljaõppega tegelemine viis ka uute leiutisteni. 1935. aasta 27. juulil teatati, et nooremleitnant Eugen Reiman on leiutanud viisi õhutõrjekuulipilduja asetamiseks 76 mm õhutõrjekahuri alusele, nii et kuulipilduja pealepanek ja mahavõtt kestvat 20 sekundit. Leiutist katsetati edukalt 29. oktoobril.⁷⁵

Küll ei oldud jätkuvalt rahul merekindlustest saadud kahuritega, sestap tegigi major Lokk 3. juunil ettepaneku kahurid tagasi anda ning kohandada uued 2. patarei relvad 1902. aasta 76,2 mm Vene välikahuritest. Selline lahendus võib tänapäeval tunduda absurdseks, kuid tollal oli välikahurite õhutõrjeks kohandamine kasutusel nii Eestis kui ka mujal maailmas. Canet'de ja Mölleri kasutamisest loobutigi, need müüdi koos samasuguste, veel Aegnal olevate kahuritega Hispaaniasse.⁷⁶ Õnneks hakkasid 1937. aastal saabuma uued relvad.

1. aprillil oli 2. patarei relvastuseks viis kordaseatavat 37 mm Rheinmetalli kahurit. Viimased olid töökorras ilmselt 1. maiks, küll ei olnud

⁷² ERA. 615-1-45. Lk. 154–155.

⁷³ ERA. 615-1-45. Lk. 147, 177, 189, 191 ja 221.

⁷⁴ ERA. 615-1-46. Lk. 1 ja 20–20p; ERA. 615-1-46. Lk. 90.

⁷⁵ ERA. 615-1-46. Lk. 34 ja 51. Leiutisel oli praktiline väärtus näiteks rännakuil.

⁷⁶ ERA. 615-1-46. Lk. 110–110p; Paasikivi 1932. Lk 31; Õun 2001a. Lk 76; M. Õun. Eesti merekindlused. Tallinn: Tammiskilp, 2001b. Lk 48. [Edaspidi *Õun 2001b.*]

neile veel laskemoona. Samuti puudusid autod. Osteti küll üks uus Reo-tüüpi kergeveoauto, samas hoiti käigus ka vana Fiatti, et uut autot säästa. Kahe Inglise kahuri rauad saadeti lõpuks välismaale remonti. 28. maiks olid kohal Prantsusmaalt tellitud Barbier'i ning Benard & Turenne helgiheitjad.⁷⁷

Sõjaaja koosseisu viimiseks sooviti 27. juulil krediiti 10 159 000 krooni, hädapäraseks rahuaegseks otstarbeks 5 970 700 krooni. Plaanis oli hankida uued 75 mm, 37 mm ja 20 mm kahurid, 13,2 mm kuulipildujad ja nende laskemoon, samuti kaugusmõõtjad, helgiheitjad ning veovahendid kõigi nende jaoks. Lisaks oli ette nähtud asetada remondis olevad Inglise kahurid raudteeplatvormidele. Ostuplaanis olnud 75 mm kahurite marki arutati 3. septembril Jägalas. Viie pakutud mudelist otsustati Kruppi toodangu kasuks.⁷⁸

Saksamaalt oli hiljemalt 9. septembriks muretsetud eeskiri “Die leichte Flakbatterie 3,7 sm”. 11. oktoobril taotleti igale 37 mm kahurile kahte mobilisatsioonireservi jäävat varurauda. 1938. aasta alguses nõustus Rheinmetall-Borsig ise ja oma kuludega ära parandama 37 mm kahurite laskemoona kulunud kassetid, aasta jooksul tehtigi remont. 3. juuniks oli saanud ka kuues 37 mm suurtükk, millel oli arvestatavaid muudatusi. Sellal oligi reaalne õhutõrjesuutlikkus vaid 2. patareil. Esimese patarei kahureid oli võimalik kasutada veel vaid väljaõppel.⁷⁹ Remondil polnud enam mõtet, sest relvad olid ka moraalselt vananenud.

Kuidagi oli suudetud otsustada, mida teha lõpuks remonditud Inglise kahuritega. 9. septembril nenditi, et nende tarvis ette nähtud 17 000 kroonise krediidi eest saaks osta autod tingimusel, et need varustataks laiemate õhkrehvidega. Kui autod 1939. aasta jaanuariks kahuritele kohandati, selgus, et need kaaluvad kuus tonni ning maastikule minekust pole juttugi. 1938. aasta 30. augustil teatati, et 37 mm kahurite veoks on tellitud neli maastikuautoot Büssing NAG A5N (100 hj), mis pidid jõudma kohale alles 1939. aasta mais.⁸⁰

⁷⁷ ERA. 615-1-33. Lk. 209-215. ERA R-615-1-47. Lk. 17.

⁷⁸ ERA. 615-1-47. Lk. 23–24, 26–28 ja 32.

⁷⁹ ERA. 615-1-34. Lk. 40 ja 155; ERA. 615-1-47. Lk. 40, 73, 173–173p ja 196–196p.

⁸⁰ ERA. 615-1-47. Lk. 33, 71, 135 ja 181.

1939. aasta 21. juulil teatas ÕSG ülem vajadusest saada juurde 11 000 37 mm padrunit — 7000 tükki oli olemas.⁸¹ Kahjuks pole teada, kas taotleti Saksa originaale või Eesti (Arsenali) moonu. Uue tehnika kasutuselevõtu tõttu olid ÕSGl 1939. aastal kavas mitmed lähetused: 1. patarei ülem ja tema abi pidid tutvuma Kruppi 75 mm kahuri detailidega ning stažeerima Saksamaa õhukaitses 30 päeva, ülema abi pidi lisaks vastu võtma tellitud optika Zeissi tehases. Kolmanda patarei ülem pidi üle vaatama ning vastu võtma 20 mm suurtüki osad ja laskemoona Rheinmetall-Borsigi tehases ning stažeerima 30 päeva väeosas 20 mm suurtüki alal. Tehnikajaoskonna ülem oli samal eesmärgil Rheinmetall-Borsigi tehases tutvumas 37 mm kahuriga, käies lisaks ka Kruppi ja Zeissi tehastes. Töötoavanema peaülesanne oli tutvuda 20 mm kahuritega Rheinmetall-Borsigis ja need vastu võtta, lisaks pidi ta osalema 75 mm suurtükkide vastuvõtul Kruppis. Ka grupiülem ise pidi minema 75 mm kahureid vastu võtma ning stažeerima 30 päeva. Lähetustaotlused rahuldati 14. juulil.⁸²

Väljaspool juba aastaid kestnud arutelusid, lähetusi ning ettekandeid ilmusid ÕSGsse kaksteist 40 mm Poola päritolu Boforsi kahurit. Kaks kahurit olid alates juulist ÕSGs, neid katsetati 8. septembril ja 16. oktoobril. Tunti muret, kas nad on Rootsi omadega täiesti sarnased. Tulevikule mõeldes ei saadud üle varuosade probleemist,⁸³ sest tootjamaa Poola oli selleks ajaks teadupärast vallutatud Saksamaa ja NSVLi poolt.

Augustis, seega vahetult enne Teise maailmasõja algust hinnati relvade seisukorda. Teises patareis olid kahurid üldiselt heas korras. Esimese patarei kahuril nr 9953 oli suur raua loksumine, sama probleem oli ka kahuril nr 9969. Viimasel oli lisaks veel raua vasetus, mis siiski ei seganud laskmist. Suurtükki nr 5181 hinnati üldse viletsaks, kuna 1933. aastal oli selle rauas lõhkenud mürsk. Suurtükk nr 9703/104 oli kapitaal-

⁸¹ ERA. 615-1-21. Lk. 30.

⁸² ERA. 615-1-48. Lk. 36–37.

⁸³ **Õun** 2001a. Lk 67–69; ERA. 615-1-21. Lk. 24p; ERA. 615-1-48. Lk. 46, 66, 71–75, 77 ja 100. Tegemist oli osaga Briti firmale Armaments and Equipments Ltd kuuluvast relvpartiist, mis toodi 1939. aasta kevadel Eesti sõjaväele katsetamiseks. Seoses alanud sõjaga jäi partii Eestisse ning 20. septembril võeti kindral Laidoneri otsusel sõjaväes kasutusele.

remondis Arsenalis. Vickersi kahurite nr 296 ja 270 raudadesse remondi käigus tekkinud kriimustused hinnati vabriku veaks.⁸⁴

Arsenali leekmürsud ja nende katsetamine. Eesti sõjatööstus tegeles sõdade vahel ka õhutõrjele laskemoona valmistamisega. 1938. aasta 10. märtsil katsetati ÕSGs Arsenali 37 mm leek- ehk trasseergranaate, kuid esimese partiiga ei saanud kaugeltki rahul olla — nende põlevsegu põles ära juba enne mürsu rauast väljumist, samal ajal kui Saksa originaalid põlesid õhus keskmiselt 10,16 sekundit. Järgmised katsed tehti 1939. aasta 20. aprillil. Esimene seeria oli väga juhuslik, teine seeria rahuldav — keskmine põlemisaeg oli 6,37 sekundit, vastav laskekaugus 2660 meetrit. Originaalmürskude vastavad näitajad olid 9,45 ja 3436 meetrit. Kolmandat korda katsetati Arsenali mürske 24. oktoobril ning jäädi seekord täiesti rahule,⁸⁵ kahjuks pole teada tulemusi.

Insener Karl Papello elas aastail 1890–1958.⁸⁶ Itaaliapärasest nimest hoolimata oli ta puhastverd eestlane, sündinud Viljandimaal. Juba noorusel inseneriandega silma paistnud mehe esimene kaitseväge tarvis ehitatud aparaat oli 1924. aastal valminud kõlamõõduseade suurtükiväele, mis oli kasutusel aastail 1925–1932. Esimene õhutõrjele mõeldud tulejuhtimis-süsteem paigutati 1927. aastal Aegnale merekindluste alluvusse rannakaitsepatarei nr 10 nelja 75 mm Mölleri õhutõrjekahuri tule juhtimiseks. Kolm seadet müüdi USAsse, Rootsi ja Suurbritanniasse. Viienda seadme telliski juba 1929. aastal ÕSG. Loodu kandis nime “Õhukaitse Suurtükiväe Grupi tulejuhtimise aparaat — T5” ning koosnes kahest eraldi seadmest, optilis-elektrilisest kaugusmõõturist ja nn direktorist ehk elektromehaanilisest analoogarvutist. Seade paigutati 1. patarei juurde, kus ta oli kuni kaitseväge likvideerimiseni, saadetuna veel enne seda, 1940. aastal koos kahuritega Tartusse.

Papello läks 1932. aastal Saksamaale, võttis sealse kodakondsuse ning lasi end värvata kuulsal optika- ja peenmehaanikafirmal Carl Zeiss, mille teenistusse jäi vaheaegadega (osaliselt sõjajärgsete Nõukogude repres-

---

⁸⁴ ERA. 615-1-35. Lk. 44–45.

⁸⁵ ERA. 615-1-47. Lk. 87; ERA. 615-1-48. Lk. 11 ja 76.

⁸⁶ 29th Symposium of ICOHTEC, Prague. 2000 — 4th Meeting of the Gunpowder/Explosives Section: Explosives Technology in War and Peace; <http://www.icohtec.org/2000/oct.htm>, 22.10.2003.

sioonide tõttu) surmani.⁸⁷ Papello juhtivaks spetsialistiks olekuga seal firmas on ehk seletatavad ÕSG ja Zeissi edaspidised sidemed.

1930. aastate alguse eelarveid jälgides võib järeldada, et vähemalt ÕSGle tehtud aparaadi hind oli 60 000 krooni. Sidemed insener Papelloga olid tõenäoliselt ÕSG enda algatatud, sest kaitseministeeriumi varustuse valitsuse relvastusosakonna plaanid nägid tühe tulejuhtimisaparaadi eest ette kulutusi 150 000 krooni.⁸⁸

Kaitseväe rahastamise võimalused paranesid ajapikku, seega suurenesid võimalused ka õhukaitse alal. Siiski tekitab rahastamise ja krediidi kasvu hüppeline tõus küsimusi, kas 1930. aastate lõpul polnud tegu hilise ärkamisega. 1940. aasta 15. mai paiku puudus kaadril võimalus väljaõppega tegeleda, kuna saabuv uus materjal (relvad, autod jm tehnika) võttis kaadritl kogu aja. Samas oli 1930. aastate keskel probleemiks tollal ÕSG käsutuses olnud väheste veoautode rehvide murenemine.⁸⁹

5. Mereväe ja merekindluste õhutõrje

Mereväe õhutõrje oli oma olemasolu vältel tihedates suhetes ÕSGga, mistõttu on oluline valgustada ka mereväe olukorda.

Merekindluste õhutõrje raskeüksused said ametliku alguse 1927. aasta 31. oktoobril, mil Aegna saare kirderannikule asutati rannapatarei nr 10. Selle relvastuseks oli neli 75 mm Mölleri õhutõrjekahurit. Ka paigaldati sinna Papello tulejuhtimisseadmed — esimene viiest kuulsast aparaadist. Üks kahur loovutati 1933. aastal ÕSGle.⁹⁰ Ülejäänute asemele telliti 1936. aasta 26. aprillis Saksamaalt 540 000 krooni eest viis Rheinmetall-Borsigi 37 mm õhutõrjekahurit koos 6800 lahingumürsuga.⁹¹

Õhutõrjekahurid olid ka Suurupi poolsaarel rannapatarei nr 6 juures juba alates 1924. aastast. Tegelikult olid need kõrgele pöörlevalle pukk-

---

⁸⁷ Nõmm 2000. Lk 40–43.

⁸⁸ ERA. 615-1-31. Lk. 20-21; ERA. 615-1-18. Lk. 7–8.

⁸⁹ ERA. 615-1-36. Lk. 18 ja 20; ERA. 615-1-19

⁹⁰ Aluseks kaitsevägeade staabi korraldus enne 6. veebruari (ERA. 615-1-45. Lk. 140–140p).

⁹¹ M. Öun 2001b. Lk 32–33 ja 66.

alusele seatud 76 mm välikahurid,⁹² tõenäoliselt Vene 1902. aasta mudelid. Iseasi, kuivõrd tõhus selline kooslus õhutõrjeks oli.

Ka merekindluste teisel peasaarel Naissaarel oli kaks 75 mm Canet'd aastail 1927–1933, kuuludes alates 1932. aastast rannapatarei nr 12 alla.⁹³ Needsamad kahurid antigi 1933. aastal ÕSGle, edaspidi oli Naissaar ilma merekindlustele alluvate õhutõrjekahuriteta. Muu alluvusega kahuridki tulid sinna alles 1940. aastal, mil “laenati” õhutõrjeüksusi ÕSGlt, kuni 6. juulil tuli korraldus sealt kolme päeva jooksul lahkuda.⁹⁴ Viimane käsk oli antud juba olukorras, mil relvade saarel hoidmisel puudus nii sõjaline kui ka poliitiline mõte.

6. Areng baaside lepingust likvideerimiseni

Lepingu sõlmimise eel kinnitas kindral Laidoner Eesti sõjalist valmisolekut teatud ajavahemikuks, kuid kandis rahvaasemikele ette kaitsevää vähesest õhutõrjevõimest,⁹⁵ millega peab nõustuma. Teades ÕSG olukorda, võib lisada siia õhutõrjekuulipildujate koguarvu kaitsevääs 1939. aastal. Neid oli 132⁹⁶ ehk liiga vähe. 1940. aastal oli ÕSG oma relvastust juba tugevasti täiendanud. Samasugune saatuslik hilinemine oli ka muudes relvaliikides, näiteks tankitõrjes.

Pärast baaside lepingut ei muutunud ÕSGs väliselt midagi. Jätkati uue varustuse ja relvastuse katsetamist ja vastuvõtmist ning loomulikult väljaõpet. Praegu on raske oletada näiteks seda, kas sõjaministeeriumi sõjaväe varustusvalitsuse ülema kolonel J. Martinsi 13. septembri käsk piirata mootorsõidukite kasutamist nende säilitamise eesmärgil⁹⁷ oli seotud alanud sõjaga. Ilmne seos on aga ÕSG ülema palvega õhukaitse

---

⁹² *Ibidem*. Lk 48.

⁹³ *Ibidem*. Lk 22.

⁹⁴ ERA. 615-1-10. Lk. 26–27; ERA. 615-1-36. Lk. 37; ERA. 615-1-11. Lk. 14.

⁹⁵ **R. Helme**. 2001 Päts ja Laidoner — kas patuoinad? — Konservatiivide klubi; http://www.konservatiivid.ee/klubi/pats_ja_laidoner.htm, 26. 09. 2003.

⁹⁶ T. Nõmme andmed. Käsikiri autori valduses.

⁹⁷ ERA. 615-1-5. Lk. 6.

ülemale, kus soovitakse lahinguvõimekuse tõstmiseks saada rahalist abi. Palutud krediiti saadigi,⁹⁸ küll mitte soovitud summat.

Major Lokk teatas 21. septembril, et 40 mm Poola päritolu Boforsidega varustatud 3. patarei võib lahingukorda saada järgmiselt: 1. rühma alates 7. oktoobrist, 2. rühma alates 1. novembrist ja kaugusmõõturid alates 15. novembrist. Kavandatavale mobilisatsioonile viitab ka teade 19. oktoobrist, et ÕSG kasarmute ühekordsetele vooditele saab mahutada 162 sõdurit ja läbikäidavasse õpperuumi veel hädapäraselt 8 voodit.⁹⁹

Kuni 25. septembrini kehtis kattekava, mille kohaselt 2. patarei pidi minema rühmiti Tapa, Tartu ja Valga raudteesõlmede kaitseks. Koos 40 mm Boforside relvastusse võtmisega tehti uus kattekava, mille kohaselt patareide ülesanded muutusid: 1. patarei ülesandeks sai kaitsta Tallinna kesklinna, 2. patarei pidi kaitsma rühmiti Männiku ladusid, Lasnamäe lennuvälja ja Maarjamäe piirkonda ning 3. patarei (kuni 1. novembrini kaks 40 mm, seejärel kuus 40 mm kahurit kolmes rühmas) Lennukasarmute rajooni ja 1. patareid. Pärast 1. novembrit määrati kaks uut rühma sadamasse ja Arsenali, pärast 1. detsembrit rühmiti Tapale, Tartusse ja Valka. Neljas patarei (alates 1. detsembrist üks rühm lahinguvõimeline, relvastus sama nagu 3. patareil) pidi järk-järgult võtma 3. patareilt üle Tallinna objektide kaitse. Plaan kiideti heaks 27. oktoobril.¹⁰⁰

ÕSG ülem esitas 22. novembril õhukaitse ülemale kaks võimalust ÕSG isikkoosseisu reorganiseerimiseks. Esimese variandi kohaselt oleks väeosas kokku olnud 25 ohvitseri (lisandunuks 6), 73 allohvitseri (+ 19), 393 sõdurit (+ 189). Teisele ja kolmandale patareile olid juurde toodud 3. rühmad, neljas patarei oli üldse uus. Viies patarei sai vahepeal juurde kaks helgiheitjat. Teise variandi kohaselt oleks lisandunud 100 sõdurit, muu koosseis oli sama. Mobilisatsiooni korral oleksid tekkinud probleemid väljaõppega. Sel hetkel kehtinud sõjaaegne koosseis eeldanuks 76 ohvitseri, 425 allohvitseri ja 1072 sõdurit, kuid selle juures polnud arvestatud 4. patareid. Reservis oli hetkel õhutõrjesuurtükiväelasi 425 ja -kuulipildureid 50, kokku seega 473 sõdurit.¹⁰¹ Ka 100%lise mobilisat-

⁹⁸ ERA. 615-1-48. Lk. 56.

⁹⁹ ERA. 615-1-10. Lk. 15 ja 18.

¹⁰⁰ T. Nõmme andmed. Käsikiri autori valduses.

¹⁰¹ ERA. -615-1-47. Lk. 23–24; ERA. 615-1-10. Lk. 20–21p.

siooni korral oluks umbes pool kohtadest täitmata. Mujal väljaõpetatud reservi kaasamisel oleksid probleemid väljaõppega veelgi süvenenud.

Uute veovahendite jaoks anti sügisel ÕSGle krediiti 887 819 krooni, mille eest telliti 14 maastikuveoautot Büssing-Nag, 12 maastikuveoautot Henchel, 16 maastikuveoautot Steyr ja 4 maastiku-sõiduautot Tempo. Neile lisaks rahastati sellest vanemleitnant Prükkeli lähetus. Krediiti jäi üle 57 412 krooni, kuid tarvis oli veel viit veoautot. Siia polnud juurde arvestatud veel 12 veoautot 40 mm Boforside jaoks ja tellitud autode kohandamist ning varuosi, mistõttu oluks raha juurde vaja veel 429 588 krooni. Samas hakkasid alates 23. novembrist ÕSGsse saabuma tellitud relvad. 2. detsembril teatati, et akende ning autolaternate pimendamiseks oleks tarvis 961 krooni ja 25 senti.¹⁰²

Edasi elas ÕSG sõjaolukorras, kuigi ilma sõjaaegse koosseisuta. Alates 1. detsembrist asus väljaspool ÕSGd neli õhuvaatlustoimkonda. Järgmisest päevast asusid ka 2. patarei kaks rühma Männiku laskemoonalao kaitsesse käsuga tulistada iga laskealasse sisenevat lennukit, hoolimata selle kuuluvusest. Aluseks oli Laidoneri sama päeva korraldus.¹⁰³

5. detsembri seisuga oli positsioonidel ööpäev läbi viis ohvitseri ja kümme allohvitseri koos meeskondadega, kell 06.00–18.00 lisaks veel 7 ohvitseri ja 6 allohvitseri. Kaadripuuduse leevendamiseks määrati kuni aastavahetuseni ÕSGsse praktikale aspirante. Ilmselt aimates ette häireolukorra kestust, palus ÕSG ülem 18. detsembril õhukaitse ülemat pikendada aspirantide minema saatmise tähtaega eriolukorra lõppemiseni.¹⁰⁴

Sõjaseisukord ning arktiline talv kurnasid meeskonda kiiresti. Sõjaminister kindralleitnant Nikolai Reek otsustas suurendada ÕSGs 221 ajateenija toidunormi 10% alates 22. detsembrist kuni eriolukorra lõpuni, kõige kauem 1. aprillini 1940. Sellest hoolimata kanti aasta lõpus ette meeskonna suurenevast kurnatusest.¹⁰⁵ Ränk oli taluda segast olukorda ja teadmatust.

30. detsembril kell 21.00.–22.00 tehti Tallinnas pimendamisõppus. Õhukaitse staap ja ÕSG olid korralikult pimendatud, kuid probleeme oli

¹⁰² ERA. 615-1-48. Lk. 79 ja 83; ERA. 615-1-5. Lk. 8–9.

¹⁰³ ERA. 615-1-21. Lk. 33; ERA. 615-1-35. Lk. 86.

¹⁰⁴ ERA. 615-1-10. Lk. 24–25.

¹⁰⁵ ERA. 615-1-21. Lk. 40; ERA. 615-1-35. Lk. 113.

eriti tsiviilobjektide ja elamutega. Järeldati, et vastase lennuvägi oleks Tallinna ilmselt üles leidnud.¹⁰⁶

Major Lokk käskis 1940. aasta 3. jaanuaril 2. patarei rühmaülemal nooreleitnant Susil minna Naissaare merekindluste komandandi kättesse.¹⁰⁷ Pakane häiris lisaks isikkoosseisule eriti väiksemate kahurite tööd ning suurendas autode kütusekulu, mistõttu alates 13. jaanuarist jäi 2. patarei III rühm alaliselt Männiku laskemoonaladude juurde ja I rühm Männiku põhjapiirile, 3. patarei IV rühm Arsenali juurde ning III rühm Paljassaarde.¹⁰⁸

Eestis tõsteti mobilisatsioonivalmidust kaadri suurendamisega, mida esitati kui kordusõppusi. Major Lokk palus 30. jaanuaril õhukaitse ülemal kutsuda kordusõppustele kuus lipnikku.¹⁰⁹ Korraga liiga paljude meeste kutsumine oleks olemasolevale kaadrile käinud üle jõu ning oleks tundunud NSVLi sõjaväevõimudele kahtlane. Hoolimata NSVLi sõjaväevõimude järelevalvest, üritas ÕSG tasapisi liikuda sõjaaegse koosseisu suunas.

7. veebruaril tuli käsk saata 1. patarei 76 mm kahurid Tartusse 2. diviisi ülema käsutusse. Kaasa pidi saatma vaid ühe instruktori ülesandega koolitada välja uus meeskond 3. ja 4. suurtükiväegrupist. Koos kahuritega läks Tartusse ka Papello tulejuhtimisseade,¹¹⁰ mida ei läinud reaalses olukorras tarvis ka uues asukohas.

Vastavalt baaside lepingule oli 11. veebruaril antud kaitseväe käsutusse tasuta kaksteist Vene 1931. aasta 76,2 mm õhutõrjekahurit koos 6000 mürsuga.¹¹¹ Need anti loomulikult ÕSG käsutusse. Kahurite hoolduse ja remondi kohta teatati 22. veebruaril ÕSGsse, et see jääb oma kanda, sealhulgas transport Leningradi ja tagasi. “Nende” (NSVLi sõjaväevõimude) kanda jäävat vaid võõra lennuki pihta lastud mürsud. Kahuritest tehti kolm patareid, mis olid positsioonidel 28. veebruariks: 5. patarei Lennukasarmute rajoonis, 6. patarei Ülemiste rajoonis, 7. patarei Maarjamäe rajoonis. Meeskonnad koostati peamiselt kordusõppustele

¹⁰⁶ ERA. 615-1-5. Lk. 14–14p.

¹⁰⁷ ERA. 615-1-10. Lk. 26–27.

¹⁰⁸ ERA. 615-1-48. Lk. 91 ja 102.

¹⁰⁹ ERA. 615-1-10. Lk. 30.

¹¹⁰ ERA. 615-1-10. Lk. 33; Nõmm 2000. Lk 40–43.

¹¹¹ T. Nõmme andmed. Käsikirja autori valduses.

kutsutuist, lisades ÕSG kaadrit minimaalselt.¹¹² 7. märtsil esitati andmed tellitud ja olemasoleva tehnika kohta, kus tegelike võimaluste ning vajaduste vahel haigutas hirmuäratav “auk”.¹¹³ Varakevadel oli kohal kuus 37 mm, kaksteist 40 mm, kaks 76 mm Inglise ja kaksteist 76 mm Vene kahurit, neist Inglise omad ikka lahinguvõimetud. Laskemoona Vene kahuritele polnud, nii 40 mm kui 37 mm moona oli 3000 mürsku. 40 mm kahuritele telliti lisaks 18 varurauda.¹¹⁴

Ilmade soojenemine kergendas valveüksuste tööd, kuid suurendas nende hulka. Üldine olukord oli jätkuvalt ohtlik. 4. märtsil teatati, et hiljuti kukkunud NSVLi sõjalaevaalt lastud mürsk Viimsisse õhutõrjepositsioonide lähedale, samas on kaugematelt positsioonidelt ambulantsi pikk maa. 21. märtsil anti käsk, et NSVLi lennukite pihta võib tule avada vaid enesekaitseks vastavalt sõjavägede ülemjuhataja korraldusele.¹¹⁵

Uue tehnika jaotamise suhtes tekkis lahkkelisid kaitseväge eri relvaliikide vahel. Siseministeeriumist teatati kevade paiku ÕSG ülemale, et väeosast tuleb kaheksa Steyri maastikuauto šassiid viia Arsenali seoses nende andmisega tankitõrjeüksustele, mida peeti hetkel prioriteediks. Äravõetavate autode asemele olla tellitud uued. 30. märtsi vastuses teatati, et autodel on spetsiaalsed konksud kaheteistkümnelt juunis saabuva 20 mm kahuri jaoks ning puudub esivints, mis on tankitõrjeüksustele tarvilik. Peale selle oli ÕSGI hetkel vaid neli Büssing-Nagi maastikuautot. 9. aprillil käskis sõjavägede staabi I osakonna ülem autod ikkagi ära anda, sest tankitõrjel on tellitud 22 autost käes 5 ja ÕSGI 16st 8.¹¹⁶

3. aprillil esitati kulud 1940/1941. eelarveaastaks. 22. juulil teatati, et 76 mm Vene kahuritega relvastatud patareid likvideeritakse ning kahurid antakse kesklattu. Samal ajal saabusid Carl Zeissilt juba 75 mm Saksa kahurid koos kahe tulejuhtimiseadmega Wikog 9a, mille kaasautoriks võis olla insener Papello. Hiljem otsustati jätta kaks 76 mm patareid kohale.¹¹⁷

¹¹² ERA. 615-1-48. Lk. 117; ERA. 615-1-35. Lk. 149.

¹¹³ ERA. 615-1-48. Lk. 114.

¹¹⁴ ERA. 615-1-49. Lk. 51; ERA. 615-1-22. Lk. 15.

¹¹⁵ ERA. 615-1-35. Lk. 151–151p; ERA. 615-1-5. Lk. 17.

¹¹⁶ ERA. 615-1-17. Lk. 1–3; 4–5.

¹¹⁷ ERA. 615-1-22. Lk. 2-4; ERA. 615-1-49. Lk. 81 ja 84; Nõmm 2000. Lk 40–43.

“Kordusõppuste” tõttu oli 13. aprillil ÕSGs 576 sõjaväelast. Major Lokk palus 6. mail sõjaväe tehnikakooli lõpetanuist määrata ÕSGsse lisaks neli ohvitseri, arvestades “...gruppi järjest saabuvat uut materiaal-osa...”.¹¹⁸

ÕSG pidi olema laagris 30. maist 25. augustini.¹¹⁹ Olukord teravnes nüüd aga päev-päevalt ja 6. juunil määrati, et Lasnamäe ja Maarjamäe rajooni evakueerimise puhul tuleb lennubaasi ja lennukooli isikkoosseis lugeda asunuks Jägala laagrisse.¹²⁰

Suvel polnud kaitseväl enam võimalik olukorra tegelikkusest üle olla. Seoses baaside lepinguga pidi ÕSG pärast 5. juulit kolima oma alalisest asukohast Kalamajas patareide positsioonide juurde ning AS Tultikumonopoli vabriku hoonesse (Pärnu mnt 138).¹²¹

Õhukaitse ülem käskis 11. juulil viia Lasnamäe sõjaväe lennuväljal asunud 2. patarei rühma Sõjamäe rajooni. Major Lokk kandis järgmisel päeval ette, et pärast 1938. aastal teenistusse võetud ajateenijate vabastamist suudab ÕSG välja panna 1–2 rühma patarei kohta.¹²² Ilmselt oli uue relvastuse ja varustuse juurdevoolu kasv olnud liiga järsk, rahuaegset struktuuri oleks pidanud kohandama juba tunduvalt varem. Samas on ettekandest näha, et ÕSG kaitsetahet polnud isegi sunnitud ja alandavad kolimised suutnud murda.

Olukorra tõsidus sai selgeks kõigepealt kaitseväge juhtkonnale. NSVLi sõjavägi ei piirdunud enam ammu viibimisega baasides ning püüdis kaitseväge igal sammul ka poliitiliselt mõjutada. Samm-sammult loobuti kõigest, mis oli ehitatud kümnenditega. 26. augustil käskis õhukaitse ülem kiiresti ära tuua 2. patarei rühma Männiku ladude juurest ning 3. patarei rühma Sõjamäelt ja viia need patareide asukohtadesse.¹²³ Kurb lõpp saabus 21. septembril, kui otsustati likvideerida Eesti kaitsevägi kõigi väeliikide ja -osadega vastavalt sõjaväe juhataja käskkirjale nr 182.¹²⁴

¹¹⁸ ERA. 615-1-49. Lk. 63; ERA. 615-1-11. Lk. 5.

¹¹⁹ ERA. 615-1-36. Lk. 37.

¹²⁰ ERA. 615-1-53. Lk. 182.

¹²¹ ERA. 615-1-11. Lk. 13.

¹²² ERA. 615-1-11. Lk. 11 ja 16.

¹²³ ERA. 615-1-11. Lk. 23.

¹²⁴ ERA. 615-1-22. Lk. 45.

7. Kokkuvõte

Kahtlemata oli ÕSG isikkoosseis huvitatud, et nende väeosa annaks reaalse panuse Eesti kaitsevõime tõstmisse. Kaitsevõime tõusis kogu ÕSG olemasolu vältel, kuid oma ajastu vajadustele vastas ta päris lühikest aega, mil polnud tegemist tegeliku sõjaolukorra või poliitiliselt ning sõjaliselt ohtliku ajaga. Vajaduste rahuldamisele seadsid võimalused oma piiri.

Võimalused jagunevad üldjoontes kaheks. Esiteks, kuivõrd oli kogu Eesti kaitsevälk võimalusi anda ÕSGle rahalisi vahendeid relvastuse uuendamiseks ja täiendamiseks ning väeosa arendamiseks, sealhulgas isikkoosseisu suurendamiseks. Selle kohta oli pidevalt kaebusi, seejuures mitte alusetuid. Teiseks, kuivõrd kasutas ÕSG ise antud võimalused ära.

ÕSG peamine toimimispiirkond — nii määrasid ülesanded — oli Tallinna linn ning seal asuvad objektid. Kuna peaaegu mitte ühelgi juhul ei rahuldatud ÕSG rahalisi vajadusi täiel määral, võib öelda, et kaitseväge vajadused jäid täitmata. Ainus rahastamisallikas oli riigieelarve, millest rahastati kogu kaitseväge. 1930. aastate keskel pidi muretsema mõne olemaoleva auto murenenud rehvide pärast, 1940. aastal, kui sõda polnud enam vaja oodata — see möllas siinsamas —, pidurdus väljaõpe uue tehnika juurdevoolu plahvatusliku tõusu tõttu. Samas polnud kõiki relvi võimalik ka varem kasutada pidevaks valmisolekuks ning väljaõppeks. Soomusrongiväeosadelt saadud kahurid jäidki meekonnata, mistõttu neid ei saadud lisada struktuuri.

Väeosa aruandeid ja muid dokumente uurides selgub, et väljastpoolt antud võimalusi püüti kasutada: objektide kaitsel üritati kõigiti säästa transpordiks kuluvaid vahendeid, uue tehnika juurdemuretsemisel püüti ka vana tehnikat kasutada uue säästmiseks jne. Vähemalt esialgu üritati mehitada kõik saadaolevad ja käsutusse antud relvad, samas ei hakatud liialdama ka lootusetult vananenud (nii moraalses kui ka materiaalses mõttes) tehnika kasutamisega.

Vahemärkusena võib lisada, et 1940. aasta alguses saadeti vanad 1. patarei suurtükid Tartusse koos Papello tulejuhtimisaparatuuriga, millega läks kaasa ka üks ÕSG instruktor. Uus meeskond pidi võetama 3. ja 4. suurtükiväegrupist. Allakirjutanu pole leidnud andmeid kavatsetava väljaõppekava kohta (asi ei puudutanud otseselt enam ÕSGd), küll võib arvata, et ühel instruktoril oleks meeskonna väljaõpetamine nõudnud

pikka aega. Saadav meeskond oli küll omandanud suurtükialase väljaõppe, kuid õhutõrjekahur on juba oma ehituselt küllalt erinev näiteks välihaubitsast, seda enam käsitsemise ja ülesannete poolest. Iseasi oli muidugi Papello tulejuhtimiseseade, mis välisuurtükiväelaste jaoks oli ilmselt täiesti tundmatu seade.

Vajadustest kirjutamine kaitseväge ja ÕSG piiratud võimaluste ning potentsiaalse ründajast naabri taustal on juba isenesest spekulatiivne.

Kõrvutades juhtide (kolonel Rattiste, kindral Laidoneri jt) arvamusi ja hinnanguid, oli ÕSG võimekus 1939. aasta augustis-septembris enam-vähem võrdne vajadustega 1931. aastal. Seega ei saa sellel otsustaval hetkel pidada ÕSGd sõjaliste ülesannete kõrgusel olevaks.

Tunduvalt keerulisem on hinnata olukorda 1940. aasta suvel. ÕSGle seatud ülesanded olid aasta jooksul tunduvalt laienenud, samas oli võrreldaval määral kasvanud relvastuse kvaliteet ja hulk. Vähemalt Tallinna tähtsamad objektid olid allakirjutanu hinnangul kaitstud. Seda ka juhul, kui poleks olnud kahteistkümmet Vene 76,2 mm kahurit.

Kuna ÕSG ülesanded ei puudutanud enam vaid Tallinnat, siis tuleb hinnata ka Tapa, Tartu ning Valga laiarööpmeliste raudteesõlmede kaitset. Kaks 40 mm suutükki igauhes neis oli kahtlemata parem kui mitte midagi, iseasi oli säärase süsteemi ajakohasus. Tartus oli mäletatavasti lisaks sinna planeeritud kahele ÕSG kahurile olemas ka endise 1. patarei materiaalosa, mis oli nüüd 2. diviisi alluvuses. Seega oleks Tartu õhutõrje vastanud enam-vähem Tallinna omale 1930. aastate keskel, mis pole esmapilgul sugugi halb. Ka Tapa ja Valga raudteesõlmede kaitse oleks õhuründajale peavalu valmistanud, kuid massiivse rünnaku korral oleks üks rühm kahtlemata maha surutud.

Nüüdseks on Eesti Vabariik taastatud, taas on olemas ka Eesti kaitseväge. Siin artiklis on antud ülimalt kokkuvõtlik ülevaade Eesti kaitseväge õhutõrjest enne kaitseväge vägivaldset likvideerimist. Relvaliigi püsiva arengu on teinud võimatuks pool sajandit kestnud okupatsioon, mille jooksul kaitsevääst (sh õhutõrjest) rääkimine võis ohtlik olla, mistõttu mälestuste publitseerimine ei tulnud kõne allagi. Okupatsiooni kestel on meie hulgast lahkunud viimasedki võimalikud kirjutajad, seega on käesolev artikkel koostatud arhiivandmete põhjal.

Nooremleitnant **Mika Raudvassar**,

Õhutõrjedivisjoni õhutõrjepatarei rühmaülem

SÕJANDUSTEMAATIKA

EESTI MEDITSIIINIPERIOODIKAS 1920–1940

(Kommenteeritud bibliograafia)

KEN KALLING

Carl von Clausewitzi kohaselt on sõda riikliku poliitika jätkamine teiste (vägivaldsete) vahenditega. Seda lähenemist on palju (kuri)tarvitatud ning selle tõlgendamise üle vaieldud. Käesolev lühike artikkel ei piirdu poliitika ja vägivalla suhestamisega, vaid lähtub ühest teisest tsitaadist, mis eelnevaga teataval määral siiski seotud: “Poliitika on väga laial skaalal ette võetud meditsiin”.¹ Sellise definitsiooni on 19. sajandi keskpaigas andnud dr Rudolf Virchow (1821–1902), silmapaistev saksa meedik ja ühiskonnategelane, kes vaatamata oma vasakpoolsetele vaadetele, leidis saksa rahva tervise ja elujõu arendamise pinnal kantsler Bismarckiga ühise keele. Niiviisi tegi Virchow ehk rohkemgi tulevaste sõdade “õnnestumise” heaks kui paljud sõjaajalukku läinud kindralid ja poliitikud. Ka tänu R. Virchowi ja tema mõttekaaslaste pingutustele sündisid ja kasvasid terveks ja tugevaks “kahurilihaks” kõik need miljonid ajaloo jaoks nimetud inimesed, kes näiteks Esimese maailmasõja lahingud oma kohalolekuga teoks tegid.

Käesoleva artikli autor on juba varasemas KVÜÕA toimetiste numbris pööranud tähelepanu tervishoiu ja riigikaitse seoste.² Sissetallatud rada jätkab sinne ülevaade Eesti sõdadevahelise iseseisvuse perioodil ajakirjades Eesti Arst ja Tervis ilmunud sõjandusega seotud kirjutistest, millele on lisatud

---

¹ Vt nt: **R. Porter**. *The Greatest Benefit to Mankind*. New York — London: W. W. Norton & Company, 1998. Lk 643.

² **K. Kalling**. “Sigimisvõitlus” toimub ilma relvadeta... — KVÜÕA toimetised, nr 2, 2003. Lk 175–192.

Eesti Arstile eelnenud väljaande “Sõjaväe arstide teadusliste koosolekute protokollid” sisukord (ilmsu kolm vihikut 1920.–1921. aastal). Lugeja käes olev, küllaltki pealiskaudne ülevaade annab loodetavasti siiski teatava ettekujutuse kahekümne aasta jooksul toimunud suundumustest ühes riigikaitse korraldamisega seotud valdkonnas. See võib omakorda olla eelkäijaks põhjalikumatele uurimustele Eesti Vabariigi sõjameditsiini ajaloost, aga ka julgeoleku kindlustamisest totaalkaitse tingimuses.

Käesoleva ülevaate jaoks materjali leidmisel on kasutatud uurimise all olevate ajakirjade aastakäikude temaatilisi sisukordi. Materjali hulgest on tehtud teatav valik, eeskätt pealkirjade põhjal. Välja on jäetud — v.a sõjajärgne aasta — Eesti Punasesse Risti puutuv, mida oli tähelepanu all olnud perioodikas vähe, sealjuures valdavalt refereeringud ja “uudisnupud”.³ Siin artiklis ei ole esile toodud ka kehakultuuriga seonduvaid käsitlusi — tegemist on omate valdkonnaga, mis küll sageli sisuliselt sõjanduslike teemadega haakub, kuid enamasti ei sisalda käesolevasse uurimusse kaasamiseks vajalikke märksõnu (nt artikli pealkirjas). Nimeetatud teema vajab aga kindlasti eraldi põhjalikumat vaatlemist. Kinnitagu seda kas või fakt, et sõjaeelses Eestis kaitsejõud ja Tartu Ülikool omavahel vägikaigast vedasid selle pärast, kelle vastutusalas kehakultuuri õpetamine peaks olema.⁴

On veel sisuliselt riigikaitset ja tervishoidu siduvaid teemasid, mis vormiliselt aga käesoleva artikli raamidesse raskesti sobituvad — nt nn sanitaarkordoni mõiste või siis mõnede nakkushaiguste levik (tüüfus pärast Vabadussõda, düsenteeria nn baaside lepingu taustal jne). Neid valdkondi puudutavaid artikleid on esile toodud valikuliselt, silmas pidades artikli sisu ja ilmumise ajaloolist konteksti.

Valiku tegemisel ei ole peatutud sellistel pealkirjadel nagu “Sõda suguhaigustega” ega ka näiteks Napoleoni surma käsitlevatel kirjutistel. Radioaktiivsus samuti ei tähenda sõjaeelsel ajal Eesti meditsiinikirjanduses veel midagi riigikaitse ega julgeolekuga seotut. Teatava kõhklega on jäetud nimekirja kõikvõimalik (isiklikesse) tähtpäevadesse puutuv,

³ Eesti Punane Rist on ise hoolitsenud enda tutvustamise ning ajaloo jäädvustamise eest — vt nt: **B. Voogas**. Esmaabi ja Tervishoid. — Eesti Punase Risti väljaanne, 1938; Eesti Punane Rist: 1919–1929: X. Tallinn: Tallinna Eesti Kirjastus-Ühisus, 1929.

⁴ Tartu Ülikooli ajalugu. 3. kd. Koost. K. Siilivask, H. Palamets. Tallinn: Eesti Raamat, 1982. Lk 1953.

samuti nekroloogid — ehk on sellest siiski kasu näiteks isikulooliste andmete süstematiseerimisel.

Materjal on esitatud kronoloogilises järjekorras, ajakirjade ja aastakäikude kaupa, kusjuures aastakäikude juures on esmalt välja toodud autoriartiklid. Tollane kirjaviis on jäetud muutmata, v.a *w* kasutamine (asendatud *v*-ga). Võõrkeelsed artiklite (ettekannete) pealkirjad on jäetud tõlkimata, samas on mõnesid meditsiintermineid seletatud-kommenteeritud.

1920. aastad — kohanemine rahuajaga

Rahvusliku⁵ meditsiini- ja tervishoiuperioodika juured Eestis ulatuvad 20. sajandi esimestesse aastatesse, mil hakkab ilmuma populaarse sisuga ajakiri *Tervis*. Mainitud üllitise toimetajad soovivad vaimusilmas juba ka erialainimestele suunatud ajakirja sündi, kuid aeg — vaatamata pingutustele eestikeelse terminoloogia loomisel — ei ole veel teadusliku erialaperioodika sünniks küps. 1903. aastal alustanud, rahva hulgas tervishoidu populariseeriv ajakiri *Tervis* suletakse 1911. aastal — seda mitte lugejate, vaid kirjutajate puudusel (ilmub lühiajaliselt siiski veel aastatel 1913–1916).

Uued tuuled hakkavad puhuma juba Vabadussõja käigus, mil arstkontd asub demonstreerima oma potentsiaali teadusloome vallas: 1921. aastal ilmub mitmete autorite (doktorid Hesstler, Kops, Lossmann, Paldrock, Perli, Rothberg, Saaberg, Zimmermann ja Zoegel-Manteuffel, lisaks *stud. jur.* Peterson ja kpt Raud) töö tulemusel üleüldse esimene Vabadussõjale pühendatud mahukam ülevaateteos: “Eesti vabaduse sõda. Tervishoiuline osa.”⁶

Vabadussõja vaim annab sõjaväe meedikule tugeva minatunde, mis paraku ei institutsionaliseeru. Siiski, veel 1923. aastal arutletakse sõjaväearstide seltsi loomise üle. Paraku jääb domineerima seisukoht, et seltsil pole mõtet, piisab, kui vastavas vallas spetsiaalse arstidest komitee

⁵ Mitte segi ajada eestikeelse meditsiiniiperioodikaga — esimene maakeelne ajakiri, mille peamine eesmärk oli kasvatada inimeste teadlikkust tervishoiu alal, hakkas ilmuma juba 1766.

⁶ Sisaldab mh nimekirja arstide kohta, kes on Eesti Vabadussõjas osalenud (208 nime) — Eesti vabaduse sõda. Tervishoiuline osa. Tallinn: Sõjaväe Tervishoiu Valitsus, 1921. Lk 193–200.

juhtimisel teadust tehakse.⁷ Niisiis jäävad sõjaväearstide väljundiks teaduslikud koosolekud, mis kestavad (ajakirja Eesti Arst andmetel) vähemalt 1928. aastani, mil leiab aset 16. koosolek.

Kõnealuse meedikute rühma initsiatiivil ilmus aga esimene osaliselt eestikeelne teaduslik perioodiline meditsiiniväljaanne Eesti Vabariigis — eespool juba mainitud “Sõjaväe arstide teadusliste koosolekute protokollid.” Protokollides on nii sõjameditsiini-spetsiifilisi töid kui näiteks ka mälestuste rubriiki kuuluvaid käsitlusi (sõja argipäeva vastu huvi tundjail tasuks lugeda dr Dunkeli kirjutist Protokollides nr 3), lisaks artikleid, mis on küll arsti-teaduslikud, pole aga otseselt sõjandusega seotud. On ilmne, et sõjaväe poolt pakutavaid võimalusi kasutati laia valiku tööde avaldamiseks. Sõjas tekkinud riigi jm institutsioonide algaasis on see normaalne.

Sõja lõppedes algas ühiskonna ümberkorraldamine. Aastaks 1922, mil hakkab ilmuma Eesti Arst, on Protokollid oma ilmumise lõpetanud. Rahuaja elukorraldusele üleminek tähendab sõjameditsiinile teatavaid väljakutseid. Sõjaväe tervishoiu süsteemile avaldatakse survet väljast-poolt. Eriti Tartu Ülikooli arstiteaduskond peab vajalikuks võidelda Tartus asuvate sõjaväe haigemajade ning sõjaväe käsutuses olevate ressursside enesele saamise nimel. Vastav diskussioon lahvatub 1920. aastate alguses.⁸ Arstiteaduskonnast lähtuvad ka ideed sõjaväe võimaluste “positiivseks hõlvamiseks”, näiteks suunata riigikaitselisi vahendeid instituutide/õppetoolide põhieesmärgi toetamisele — prof L. Puusepp (tuntud omal ajal suurepärase lobitöö tegijana) leiab olevat vajaliku rajada 150 voodikohaga haigemaja, kus saaks kõikvõimalikke neuroose jm vaimseid sõjatraumasid põdevaid isikuid ravida ning hooldada.⁹ (Et ettevõtmine oma mahult utoopiline pidi olema, näitab kas või see, et 1925. aastal Tallinnasse valminud Sõjaväe Keskhaigemaja rahu ajal ettenähtud voodikohtade arv oli 180, eriolukorras oleks see arv kasvanud 300-ni.¹⁰)

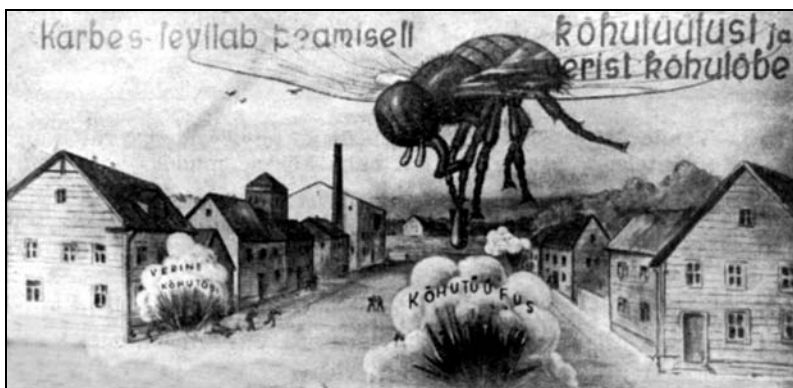
⁷ Sõjaväe arstide XII teaduslik koosolek. 3. XII. 1922. a. — Eesti Arst, nr 4, 1923. Lk 112–115.

⁸ Vt nt: **K. Konik**. Ei saa enam vaikida. — Vaba Maa, 20. aprill, 1921; **K. Konik**. Veel kord sõjaväe tervishoiuvalitsuse asjus. — Vaba Maa, 29. aprill, 1921. (Mõlemad artiklid: **K. Konik**. Vaba Maa. Tartu: Ilmamaa, 2004. Lk 166–173.)

⁹ **L. Puusepp**. Kurortide ja sanatooriumide tähtsus närvihaiguste ravitsemise juures. — Tervis, nr 11. 1922. Lk 81–86.

¹⁰ Tallinna Sõjaväe haigemaja ülemarst san.kol.-ltn. O. Liiki kõne haigemaja pidulikul avamisel 12. XII 1925. — Sõdur, nr 50/51, 1925. Lk 1074–1076.

On selge, et sõjavägi on läbilõige ühiskonnast. Seda fenomeni kasutati omakorda ära toonaste aegade veel lapsekingades tervishoiu- jm statistika kujundamisel. 1920. aastail saavad ajateenijad kodumaiste teadlaste uurimisalusteks. (Juba varem¹¹ — ning isegi tagantjärele¹² — on nekrutite peal eestlaste vaimu ja keha kohta teadustöid kirjutatud, sõdadevahelisel ajal mainitagu lisaks arstidele veel antropoloog Juhan Auli.¹³) Ajakirjas Eesti Arst avaldatakse sõdadevahelisel ajal käsitlusi nii sõdurite silma-, südame- kui kopsuhaigustest. Omaette teema on suguhaigused — siin saab sõjaväest oluline koht noorte meeste harimisel vastavas vallas. (Suguhaiguste pinnal leiab Tartus muuhulgas aset ka sõbralik kaitseväge ja ülikooli lõimumine — ülikooli arstiteaduskond, kel veel puudub oma suguhaiguste statsionaarne osakond, saab kasutada vastavat institutsiooni Tartus paikneva 2. diviisi laatsaretis.¹⁴)

Sõjanduse ja tervishoiu seoseid iseloomustavad mh vastastikused laenu terminoloogia ja sümboolika vallas. Illustratsioon ajakirjast Tervis (Nr 11. 1937. Lk 231).

¹¹ Vt nt: Харузин, А. К антропологии населения Эстляндской губ. — Вестник Эстляндской губернии 1893. Книга 1. 1894.

¹² L. Aarma. Põhja Eesti meeste pikkus. Võrdlev ajaloolis-statistiline uurimus Eestimaa kubermangust aastail 1811-1874 nekrutiks värvatute andmeil. Tallinn: Eesti Raamat, 1987; L. Aarma. Kirjaoskus Eestis 18. sajandi lõpust 1880. aastateni (nekrutinimekirjade andmeil). Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia, 1990.

¹³ Vt nt: J. Aul. Eesti sõduri kasvust ja raskusest. — Sõdur, nr 18/19, 1938. Lk 459-466.

¹⁴ EAA 2100-6-381.

1930. aastal, mil möödub kümme aastat võidust, ilmub ajakirjas Eesti Arst kaks artiklit arstidest Vabadussõjas. Ajaliselt markeerivad need sümboolset Eesti Vabariigi ajaloo keskpunkti. 1920. aastate lõpust kuni 1930. aastate alguseni, perioodil, mis nii olnud kui tulevastest sõdadest kaugel, näeb meditsiiniajakirjades ka vähem sõjandusega seotud kirjutisi.

1930. aastad — ettevalmistus kaitseks

Eesti meditsiinkirjanduses domineerib kuni 1930. aastate keskpäevani mure arstide üleproduktseerimise pärast. Alates 1935. aastast, mil riik võttis plaanipärase kursi elanikkonna tervendamise ja arvu tõstmise suunas,¹⁵ räägitakse pigem arstide puudusest. 1939. aastal kirjutatakse muuhulgas ka arstide puudusest sõjaväes.¹⁶ Leitakse, et osaliselt põhjustavat seda see, et pole piisavalt ohvitseriaastmega kandidaate.¹⁷ Lisaks kaevatakse, et sõjaväelased ei pidavat arstidest ohvitseri enesega võrdväärseiks, neid samastatavat sõjaväe ametnikega.¹⁸ See oli mõnes mõttes vana teema, lisaks Eesti Arstile¹⁹ leidnud see tähelepanu ka juba 1919. aasta ajakirjas Sõdur. Seal kaevati selle üle, et arstiõppes kaugele jõudnud mehed (kellel sageli vaid diplom saamata) pidid mobiliseerituna töötama velskri (velskri kohusetäitja) ametikohal, lootuseta igasugusele aukõrgendusele, kui samas vägagi puuduliku sõjaväelise haridusega inimesed ohvitserikarjääris jõudsalt edenesid...²⁰ (Mainitud teemaga haakub — andes samuti tunnistust teatavatest pingetest — mõneti sõjaväe arstide spetsiaalse väljaõppe küsimusega seoses üles kerkinud väide, mille kohaselt maailmasõjas olla

¹⁵ Vt nt: Detailne eelarveline kava: “Tervishoiu ala arendamise kava lähema kuue aasta jooksul”. — Eesti Arst, nr 11 ja 12, 1935. Lk 9–15 ja 20; Eesti rahva tulevik. II Rahvusliku kasvatuse kongressi kõned ja läbirääkimised. Tartu: “Tuleviku” kirjastus, 1935.

¹⁶ Arstliste organisatsioonide tegevus. Tartu Ülikooli Arstiteaduskonna tegevusest ja arstide arvu küsimusest Eestis. — Eesti Arst, nr 8, 1939. Lk 544. (Tegemist on diskussiooniga, mis esile kutsutud Tervishoiupersonali kutsetegevuse seaduse eelnõust. Selles sisalduv kava hakata ette valmistama velskreid ei leia eeskätt rahuaga silmas pidades arstkonna tunnustust.)

¹⁷ *Ibidem*. Lk 546.

¹⁸ Nt auaste “administratiivkolonel, (nimi), med”. *Ibidem*. Lk 549.

¹⁹ Eesti arstideseltside liidu III pääkoosolek (8. IV 1923. a. ... Väljavõte protokollist.) “VIII. Sõjaväe arstide küsimus.” — Eesti Arst, nr 8, 1923. Lk 237.

²⁰ **R. Tamm**. Umbtänavasse surutud. — Sõdur, nr 3, 1919. Lk 4–5.

nähtud, et vastava spetsiaalse hariduse saanud inimesed²¹ “maanduvat” tavaliselt ametnikukohtadele, samas kui arstitööd tehtud ikkagi eeskätt tavalise meedikuharidusega inimeste poolt.²²)

Eestis valmistuti totaalkaitseks (termini on eesti keeles väidetavalt kasutusele võtnud kindral N. Reek 1938. aastal). Üks olulisi aspekte oli siinkohal õhukaitse, eriti selle nii-öelda passiivne vorm — gaasikaitse. “Seega on selge, et tuleviku sõjas see võitjaks jääb, kellel paremad keemikerid ja tehnikerid,”²³ kirjutab 1924. aastal J. Jervan. Ajakiri Sõdur on juba 1919. aastal tutvustanud gaasisõda,²⁴ 1920. aastail ilmub meditsiiniajakirjades ka sõjaväelaste käsitlusi gaasisõjast ja selle taktikast. Teema saab eriti populaarseks 1930. aastatel.²⁵ Passiivse kaitse tutvustamine on ajastu märk ning väikeriigi üks väheseid võimalusi rahvusvahelistele poliitilistele arengutele kuidagi reageerida.

Informatsioon rahva tervishoiu kohta oli strateegiline teave, mis tõi kaasa salatsemise. Sellest, et 1940. aastal kasutatakse maal viibivate võõrvägede kohta eufemismi “vabariigi territooriumil tekkinud uus olukord”,²⁶ on võimalik aru saada, hukka tuleks aga mõista baaside lepinguga kaasnenud nn vaikiva oleku aegset enesetsensuuri: “Kahtlastel asjaoludel ei tule anda ajakirjandusele mingisugust informatsiooni, mis asjatult häiriks rahva meeleolu ja millest ei ole kellelegi kasu”.²⁷

Üks tendents, mida meditsiinkirjanduse kaudu valgustada saab, ongi Eesti “hääletu alistumine” 1939.–1940. aastal. 1939. aasta Eesti Arsti

²¹ Eestis olid kõrgematest sõjaväelastest Peterburi Sõjameditsiini Akadeemia lõpetanud kindralmajorid Artur Lossmann ja Ludvig Puusepp.

²² **L. Puusepp**, “О специальном образовании военных врачей.” Eesti Arst, nr 10, 1922. Lk 454–457.

²³ **J. Jervan**. Võitlus mürgiste gaasidega sõjas. — Eesti Arst, nr 5/6, 1924. Lk 111.

²⁴ **A. Teder**. Kihvtiste gaaside tarvitamine sõjaväljal ja võitlemise abinõud selle vastu. — Sõdur, nr 8, 1919. Lk 3.

²⁵ Sealhulgas ka kirjutised, mis käsitlevad õnnetusjuhtumeid ipriidiga (1937. aastal saab Viimsis surma neli karjapoissi, kes leiavad ipriitmürsu, mis plahvatab — vt: **R. Roots**. Lisatis ipriitmürgistuse kasuistikale. — Eesti Arst, nr 10, 1940. Lk 807–829), või kirjutised selle aine ebasihipärase kasutamise kohta (levib kellegi keemiku ringlusse lastud kumu, et ipriidi sissehingamisel saab ravida tuberkuloosi).

²⁶ Hoolsa järelevalve nõue rahvatervishoiu alal seoses viimasel ajal riigi territooriumi teatud osades tekkinud uue olukorraga. — Eesti Arst, nr 12. Lk 835–836.

²⁷ Tervishoiu ja Hoolekande Talituse ametlikud teated. Protokoll. Sotsiaalministeeriumis 16. märtsil 1940. a. peetud maa- ja linnaarstide koosoleku kohta. — Eesti Arst, nr 5, 1940. Lk 314.

7. numbris (ilmunud 1. juulil) on näide sellest, kuidas enne punavägede sissemarssi toimus NSV Liidu poolne Eesti Vabariigi elanikkonna “positiivne hõlvamine” — ajakirjas ilmub kaheleheküljeline reklaamtekst, millel tutvustatakse “N.S.V. Liidu Kirjanduse Keskladu Eestis”.²⁸ Aasta pärast, 1940. aasta augustis tutvustab ajakiri Tervis juba stahhaanovlikku liikumist²⁹ ning Eesti Arst tervitab ametivendade ridadest esile kerkinud dr J. Vares-Barbarust.³⁰

Kokkuvõttes võib sedastada, et meditsiinikirjandus saab olla ka sõjaajaloo allikaks. Siiski ei pruugi vajalik informatsioon olla lihtsalt kättesaadav: enamik teema avamiseks vajalikust materjalist on peidus artiklites ning uurimustes, mis ei pruugi esimesel hetkel silmatorkavalt oma suundumust afišeerida. Sõjalise julgeoleku kujunemise mõistmiseks sobivate materjalide puhul on tegemist pigem tervishoidu laiemalt käsitlevate artiklitega, mitte niiväga meditsiini pinnal püsivate käsitlustega. Siiski saab nentida, et meditsiinikirjandust lugedes on võimalik heita pilku sõjaväe rollile sotsiaalajaloos.

---

²⁸ Eesti Arst, nr 7, 1939. Lk-de 488 ja 489 vahel.

²⁹ Stahhaanovlikku liikumist tuleb rakendada ka tervishoiu alal. — Tervis, nr 8, 1940. Lk 136.

³⁰ Uue ajastu künnisel. — Eesti Arst, nr 7, 1940. Lk 609-610.

Sõjaväe arstide teadusliste koosolekute protokollid, nr 1, 1920.

- Paldrock, A.** “Kuresaare Sõjaväe Sanatooriumi tegevusest.” Lk 3–7.
- Schilling, O.** “Veresoonte haavamised ja aneurysmad.” Lk 9–16.
- Шиллингъ, О.** “Къ вопросу о леченіи касательных и сегментальных огнестрельныхъ раненіи черепа.” Lk 17–20.
- Perli, H.** “Statistilised andmed haavajaoskondade tegevuse üle sõja algusest kuni 1. augustini 1919.” Lk 21–27.
- Luiga, J.** “*Enuresis*³¹ *nocturna et diurna*.” Lk 29–33.
- Цитовичъ, Б.** “Современное положение вопроса о вакцинаціи при кишечныхъ инфекціяхъ.” Lk 35–39.
- Paldrock, A.** “Pakasemuhud ja külmad jalad.” Lk 41–43

Sõjaväe arstide teadusliste koosolekute protokollid, nr 2, 1920.

- Prima, V.** “Mõned tähelepanemiseväärt peaaaju vigastused.” Lk 5–6.
- Liin, A.** “*Dysenteria* epideemia Eesti rahvaväes läinud 1919. a.” Lk 7–10.
- Saaberg, E.** “Mõned statistilised andmed haiguste ja veriste kaotuste üle Eesti sõjaväes.” Lk 11–14.
- Краузе, Г. В.** “Леченіе стойкихъ травматическихъ параличей лучевого нерва перемещеніемъ сухожилий.” Lk 15–18.
- Klompus, .** “Suguhaigused Eesti sõjaväes ja nende profülaksis.” Lk 19–26.
- Брендстедъ.** “Къ вопросу о леченіи *Typhus recurrens Neosarvalsan*’омъ.” Lk 27–30.
- Цитовичъ, Б.** “О пейкоцтозе у сыпотифозныхъ и новыхъ риемахъ въ діагностике этой болезни.” Lk 31–35.
- Krause, W.** “Põrna haiguste operatiivsest ravitsemisest (haige demonstreerimisega).” Lk 37–41.
- Степановъ.** “*Pediculin*³² *Nova*” Lk 43–47.

---

³¹ Enurees — kusepidamatus.

³² Nagu nimi vihjab, on tegemist mingi täitõrjevahendiga (täid olid peamised tüüfuse levitajad).

Sõjaväe arstide teadusliste koosolekute protokollid, nr 3, 1921.

- Taumi, A.** “Komplikatsioonid silmades peale korduvat soetõbe.”³³ Lk 3–8.
- Wöhrmann, I.** “Ülevaade Kuresaare Sõjaväe Sanatooriumi tegevuse kohta suve hooajal 1920. a.” Lk 9–15.
- Saaberg, E.** “Taudide laialilagunemine Eesti sõjaväes 1919.–1920. aastal ja tema vastu võitlemiseks tarvitud abinõud.” Lk 17–20.
- Прикуль, А. Д.** “Къ вопросу о леченіи анкиномикоза лучами Рентгена.” Lk 21–28.
- Штаммъ.** “Къ вопросу о гнойномъ воспаленіи большихъ суставовъ при огнестрельныхъ раненіяхъ.” Lk 29–31.
- “О дезинфицирующихъ свойствахъ некоторыхъ продуктовъ перегонки эстонскихъ сланцевъ.” Lk 33–39.
- Dehio, K.** “Üeber die Hapsalschen Schlammbadekuren.” Lk 41–45.
- Dunkel.** “Mõned iseäraldused arstide sõjajaegsest tegevusest meie löögiosades, eriti soomusrongidel.”³⁴ Lk 47–51.
- “Referaadid väljamaa literatuurist kõiksuguste meditsiini alade üle.” Lk 53–60.
- Perli, H.** (Prof Lipschütz'i loengute järelle Sõjaväe arstide täienduskursustel.) “Sugunäärmete sisesekreetsioonist.” Lk 61–64.

---

³³ Soetõbi = tüüfus.

³⁴ Originaalis on pealkirjale lisatud veel joonealune kommentaar, mis siinkohal sõnasõnaliselt ära toodud saab. “Selle kõne trükkib S.T.V. ära kui kirjelduse, mis näitab, missuguses olukorras meie löögiosades arst on pidanud töötama. Kuigi referaat teadusliselt huvi ei paku, on ta elavaks dokumendiks, karakteriseerides teatava väeosa meeleolu ja iseloomu. Teatavasti ümbritseb löögiosasi legendaarne oreol, mille tekkimist kõne osaltgi selgitab.”

1922

Eesti Arst

“Sõjaväe arstide 9. teadusline koosolek... 16. juulil 1921 ... Kuressaare uues muda-supelmajas.” Nr 1. Lk 61–62.

I Eesti Arstide Kongress Tartus, 2–4 dets. 1921. a. I Sektsioon: Avalik meditsiin. Jervan, J. “Eesti Sõjaväe tervishoid ja statistilised andmed selle kohta rahuajal.” Nr 2. Lk 69–72; Vogas (Voogas), B. “Eesti Punase Risti tegevus rahu ajal.” Nr 2. Lk 73–72.

E. V. tervishoiu nõukogu protokollist (13. ja 14. jaanuar 1922. a.). “IV. Ettekantud aruannetest oleks veel nimetada sõjaväe tervishoiu valitsuse juhataja oma, mille järel tervishoiu seisukord sõjaväes hääd on.” Nr 2. Lk 118.

Ametlikud teadaanded. “E.V. tervishoiu peavalitsuse poolt. Narva karantiini ülemale.” Nr 2. Lk 119.

“E. V. sõjaväe tervishoiu valitsuse poolt. Tallinna sõjaväe haigemaja noorem ordinaator, sanitaarkapten Dr. Alexander Falk on sama haigemaja vanemaks ordinaatoriks nimetatud 20. jaanuarist s.a. arvates.” Nr. 2. Lk 120.

Ametlikud teadaanded. “Sõjaväe tervishoiu Valitsuse poolt. 28. II. 1922. No 1222.” Nr 4. Tagakaanel.

I Eesti Arstide Kongress Tartus, 2–4 dets. 1921. a. III Sektsioon: Võitlus suguhaiguste vastu. Paldrock, A. “Suguhaiguste profülaksis sõjaväes.” Nr 7. Lk 311–313.

✚ “Äkitselt suri Tallinnas 3. VI s.a. vaevalt 34 a. vanaduses Dr. Tõnis Peterson.” Nr 7. Lk 352.

I Eesti Arstide Kongress Tartus, 2–4 dets. 1921. a. Üldine koosolek (3. dets.) Alksnis, J. “Über Kriegsverletzungen des peripheren Nervensystems.” Nr. 8/9. Lk 359.

“Sanitaar-konverents Tartus” Nr 8/9. Lk 434.

“Eesti Sõjaväe-arstide teaduslik koosolek.” Nr 8/9. Lk 435.

I Eesti Arstide Kongress Tartus, 2–4 dets. 1921. a. Üldine koosolek (4. dets.) Puusepp, L. “О специальном образовании военных врачей.” Nr 10. Lk 454–457.

“Sõjaväe arstide X. teadusliku koosoleku protokoll. 7. V. 1922. a.” Nr 12. Lk 561–563.

Referaadid. Kirjandus. Väitekiri. “Eesti Vabadussõda XI. 1918-II. 1920. Tervishoidline osa. ... Sõjaväe Tervishoiu Valitsuse väljaanne. Tallinn, 1921. Sõjaväe trükikoda.” Nr 12. Lk 573–574.

Tervis

Feldmann. “Lühike ülevaade Eesti Punase Risti Seli sanatooriumi tegevusest.” Nr 4. Lk 25–28.

Jervan, J. “Eesti sõjaväe tervishoid ja statistilised andmed selle kohta rahuajal.” (Kõne, peetud I Eesti arstide kongressil Tartus, 2. det. 1921. 1.) Nr 7. Lk 49–55.

Puusepp, L. “Kurortide ja sanatooriumide tähtsus närvihaiguste ravitsemise juures.” Nr 9. Lk 65–71; Nr 10. Lk 73–78; Nr 11.³⁵ Lk 81–86.

Vogas, B. “Eesti Punase Risti tegevus rahu ajal ja tema lähema tuleviku kavatsused.” Nr 17 (XII ak). Lk 129–136.

Vogas, B. “Eesti Punase Risti tegevus rahu ajal ja tema lähema tuleviku kavatsused.” Nr 18 (XII ak). Lk 140–144.

1923

Eesti Arst

Bartels, . “К вопросу об этиологии тахикардии у солдат.” (Kõne, peetud Eesti sõjaväe arstide koosolekul 5. XII. 1922 a.) Nr 5/6. Lk 139–144.

Dementjev, V. “Narva karantiini tervishoiu osakonna tegevus.” Nr 5/6. Lk 164–166.

Pärnus Eesti arstide seltsi tegevusest 1922. aastal. “Dr. J. Kuk: Sõjaaegsed taudid Pärnus.” Nr 1. Lk 20.

“Dr. H. Uustalu: Külgehakkavad haigused Pärnumaal 1919–1921.” Nr 1. Lk 21.

Ametlikud teadaanded. “Sõjaväe tervishoiu valitsuse poolt” Nr 1. Tagakaane sisekülg.

---

³⁵ Kõnesolevas numbris asub alapeatükk “Närvihaavatute ja närvihaigusi põdevate sõdurite ravitsemise küsimus.”

Kroonika. “Sõjaväe arstide XII teaduslik koosolek. 3. XII. 1922. a.” Nr 4. Lk 112–115.

Kroonika. “II sõjaväe-meditsiini ja hügieeni rahvusvaheline kongress peeti ära 28. V.–2. VI. s.a. Roomas.” Nr 7. Lk 211.

Eesti arstideseltside liidu III pääkoosolek (8. IV. 1923. a. ... Väljavõte protokollist.) “VIII. Sõjaväe arstide küsimus.” Nr 8. Lk 237.

1924

Eesti Arst

Jervan, J. “Võitlus mürgiste gaasidega sõjas.” Nr 5/6. Lk 105–111.

Stamm, A. “Ehitatav Tallinna sõjaväe haigemaja Juhkentalis kui ajakohane haigemaja” (Kõne, peetud XIII Eesti sõjaväearstide teaduslikul koosolekul.) Nr 5/6. Lk 123–124.

Reiner, A. “Pignet koeffitsent andmete põhjal, mis kogutud Viljandi garnisonis 1923/24 a. jooksul.” Nr 11. Lk 261–265.

“Sõjaväe arstide XIII teaduslik koosolek. 25. XI. 1923. (Väljavõte protokollist).” Nr 1. Lk 22–25.

Referaadid. Kirjandus. “Dr. R. Adelheim — Riga: Beiträge zur pathologischen Anatomie und Pathogenese der Kampfgasvergiftung. — Virchows Archiv, 236 ja 240. 1922–1923.” Nr 2. Lk 41.

“Folia Neuropathologica Estoniana. Red. Prof. L. Puusepp. Sekr. Dr. W. Lindeberg ja Dr. J. Rives. Vol. I. Fasc. I. 1923 / Prof. L. Puusepp: Die traumatische Kriegsneurose.” Nr 2. Lk 43.

Ametlikud teadaanded. “Sõjaväe tervishoiu valitsuse poolt. Auülendused Eesti sanitaar-ohvitserkonnas E. Vabariigi VI. aastapäeva puhul.” Nr 3. Kanel.

“Tallinna sõjaväe haigemaja arstide 1. teadusline koosolek 23. I. 1924.” Nr 5/6. Lk 130–132.

Kroonika. “Sõjaväe-arstiteadusline akadeemia Peterburis...” Nr 5/6. Lk 142.

“Sõjaväe arstide XIV teaduslik koosolek. Pühap., 10. aug. 1924. Narva-Jõesuu sv. sanatooriumi ruumides.” Nr 10. Lk 246–247.

1925

Eesti Arst

Sissetulnud kiri. “Eesti Vabariigi arstkond Moskva protestide puhul.” Nr 1. 32.³⁶

“Sõjaväe arstide XV teaduslik koosolek. Tallinnas, 25. I. 1925. Raekojas kell 3 p.l.” Nr 3. Lk 91–92.

Kirjanduse tutvustus. “J. Luiga: Eesti vabadusvõitlus 1343-1345. Harju mäss. Tallinn. 1924.” Nr 6. Lk 187–188.

Kroonika. “Genfi Rahvusvahelise Töübüroo andmete järele on ilmasõda jätnud 6 539 000 invaliidi.” Nr 9. Lk 289.

Kroonika. “Eesti Punasele Ristile saabus teade, et dr. H. Leesment rahvusvahelise Punase Risti seltside liiga juhatuse nõukogu liikmeks valitud.” Nr 11. Lk 353.

Kroonika. “Tallinna sõjaväe haigemaja avati pidulikult 12. skp. tema uues hoones ... Sealsamas peeti Sõjaväe Arstide XVI teaduslik koosolek.” Nr 12. Lk 385.

1926

Eesti Arst

Perker, J. “Mõnda sõjaagsetest põlevliigete põletikkudest haavamise tagajärjel.” Nr 6. Lk 206–211.

Kroonika. “Tallinnas tekitas pahameelt vene emigrant dr. Veretennikov, Juhkentali sõjaväe-haigemaja röntgenikabineti juhataja.” Nr 1. Lk 37.³⁷

---

³⁶ Moskva süüdistas Eesti võime selles, et need olla 1. detsembri mässukatse mahasurumise käigus hukanud ka ühe asjasse mitte puutuva arsti.

³⁷ Et Sõjaväe Haigemaja avamine ei läinud siiski ilma viperusteta, näitab dr Veretennikovi juhtum. Mainitud vene rahvusest meediku oli siseminister sunnitud lõpuks Tallinnast välja saatma, sest Veretennikov oli lisaks ametlikule haigla sisseõnnistamisele lasknud omavoliliselt seda protseduuri korrata õigeusu preestril...

1927

Eesti Arst

Kroonika. “Sõjaväe arstide ja rohuteadlaste rahvusvahelise kongressi alalise komitee poolt on tulnud ettepanek asutada sõjaväe tervishoiu alal tegutsevate isikute rahvusvahelist liitu.” Nr 1. Lk 37.

Kroonika. “Sanitaar-lennukiteenistus Marokko ja Süüria sõjas on osutunud väga otstarbekohaseks.” Nr 7. Lk 302.

Tervishoiu- ja Hoolekandevalitsuse ametlikud teadaanded. “20. oktoober 1927. a. Nr 13693. Kõigile .... Tervishoiu- ja Hoolekandevalitsus juhib teie tähelepanu sellele, et, silmaspidades Riigi Tervishoiu Nõukogu vastavat otsust, sõjaaegsete halastaja õdede rahuaegse õe kutse saamiseks tarvilikkude eksamite sooritamise viimaseks tähtpäevaks on 31. detsember 1927.” Nr 10. Lk 421.

1928

Eesti Arst

Arstindus. (Jürgenson, H.) “Prantsusmaa riikline kehalise kasvatuse seadus (a. 1920). Kuidas rahva tüttervishoidu tõsta kehalise kasvatusega?” Nr 3. Lk 96–98.

Kroonika. “2. VI / 21. V s.a. pühitses 2. jalgväe rügem. van. arst dr. med. Viktor Lindenberg oma 35-a. arstitegevuse juubelit.” Nr 5. Lk 167.

Arstiliste organisatsioonide tegevus. “Sõjaväe-arstide teaduslik koosolek 6. V. 28 kell 16 Ohv. keskkogu ruumes.” Nr. 9. Lk 338.

Sünni- ja juubelipäevad. “Dr. med. Eugen Janssen, ärkamisaja tegelasekirjaniku J.V. Janssen’i poeg ning Koidula vend, pühitses 10. X. s.a. oma 75. sünnipäeva.” Nr 10. Lk 391.

Kroonika. “Sõjaväe tervishoiu-organisatsioon pühitses 21. XI. s.a. oma 10. aastapäeva. Sel puhul oli korraldatud pidulik aktus sõjaväe keskhälgemajas.” Nr 11, Lk 431.

1929

Eesti Arst

Kroonika / Sünni- ja juubelipäevad. “Sanit.-kindralmajor A. Lossmann pühitses 7. aprillil s.a. oma 10-a. teenistusjuubelit Sõjaväe Tervishoiu Valitsuse ülemana.” Nr 4. Lk 166–167.

✚ “August Laos, sanit.-kapten, Viljandi garnisoni arst, suri 11. III 1929 peale rasket haigust.” Nr 7. Lk 279.

1930

Eesti Arst

Jervan, M. “Eesti kaitseväe arstide ja sanitaarpersonalitegevusest vabadussõjas.” Nr 2. Lk 49–51.

Normann, H. “Eluloolisi andmeid Eesti vabadussõjas surmasaanud arstide kohta.” Nr 2. Lk 51–55.

✚ “Tallinnas suri 18. aug. 1930 ... sanitaar-kolonel-leitnant dr. Oskar Lepp.” Nr 11. Lk 455.

1931

Eesti Arst

Jervan, M. “Suguhaigused kaitseväes 1921.–1930. a.” Nr. 5. Lk 329–333.

Lotz, G. “Kaitseväeteenistuse mõjust kopsutuberkuloosi tekkimisse ja arenemisse.” Nr 10. Lk 585–589.

Arstide liikumine. “Muutused ja ülendamisid kaitseväearstide isiklikus koosseisus, arvates 1. märtsist 1930.” Nr 1. Lk 93.

Kroonika. “Kaitseväe keskhaigla arstid O. Liik, A. Stamm, K. Eilmann ja J. Piiskop mõisteti ka riigikohtu poolt õigeks.” Nr 11. Lk 654.

✚ “Tallinnas suri 2. juunil 1931 endine sõjaväe keskhaigla vanem ordinaator erusanitaar-kolonel-leitnant Aleksander Olhin.” Nr 11. Lk 655.

Arstiliste organisatsioonide tegevus. Järva Arstide Seltsi teaduslik koosolek.
Lotz, G. “Kaitseväeteenistus ja tiisikus.” Nr 11. Lk 604.

1932

Eesti Arst

“Kaitseväe arstide ülendused vabariigi aastapäeva puhul.” Nr 2. Lk 106.
Referaadid. “Dr. E. Rosentals. Sõjagaaside klassifikatsioonist ... Latv. Arstu žurnals 1930, nr. 9/10.” Nr 3. Lk 186.
Arstindus. “Aruanne tervishoiulise tegevuse ja tervishoiu seisundi üle riigis 1931. a. / Kaitseväe tervishoiu valitsus.” Nr 8. Lk 450.

Tervis

A.P. “Uued teed kaitseväelaste toitlustamisel.” Nr. 2. Lk 30–32.

1933

Eesti Arst

Kogerman, P. “Gaasisõja arengust”. Nr 2. Lk 49–51.
Raudsepp, H. “Sõjagaasidest.” Nr 2. Lk 51–61.
Jervan, M. “Gaasisõda ja kaitseväe sanitaartenistus.” Nr 2. Lk 62–72.
Wadi, W. “Mürgiste gaaside toksikoloogia ja kliinik”. Nr 2. Lk 72–84.
Kirjanduse tutvustus. “Dr. V. Sumberg, Eesti Tervishoiu Muuseumi juhataja: Esimene abi õnnetusjuhtudel. Eesti Tervishoiu Muuseumi ja Naiskodu-kaitse ühine väljaanne. Tartu 1932.” Nr 2. Lk 98.
Arstide liikumine. “Ülendamisest kaitseväes.” Nr 2. Lk 105.
Rahvusvahelisi küsimusi. “Sõdade profülaks.” Nr 3. Lk 139.
*Joonealune.*³⁸ “Reamees pisikutekandja-kaprali asendajaks.” Nr 6. Lk 297.

³⁸ Rubriik “Joonealune” oli ajakirjas *Eesti Arst* anekdootide esitamise kohaks, siinkohal vastav tekst: “Väeosast on kapral tüüfusehaigena pikemat aega haiglas. Väeosa järelepärimisele kaprali tervisliku seisundi kohta kostab haigla, et kapral on küll paranenud, kuid pisilastekandja ja seepärast pole teda võimalik haiglast ära saata. Sellepeale saabub uus kiri: kaprali ei ole meil võimalik asendada ja palume teda kohe tagasi saata; pisilastekandjaks saadame teile reamehe...”

Arstiliste organisatsioonide tegevus. Riigi tervishoiu nõukogu korralise koosoleku protokoll nr. 8. “2. Määrus sõjagaaside valmistamise ja müügi kohta väljaspool kaitseministeeriumi ja teaduslikke asutusi.” Nr 9. Lk 467–468.³⁹

Antropoloogia. “H. Reiman ... Noorsõdurite pikkus, kaal ja käe jõud. Eesti Statistika 1933, nr. 142, 429.” Nr 10. Lk 503.

Arstiliste organisatsioonide tegevus. Riigi tervishoiu nõukogu korralise koosoleku protokoll nr. 8. “6. Kaitseväe Tervishoiuvalitsus.” Nr 11. Lk 576–577.

1934

Eesti Arst

Tuisk, R. “Lämmastavate sõjagaaside mõjust inimesse.” Nr 6. Lk 443–454.

Tähtpäevad. “Eru-sanitaar-kolonel dr. Peeter Vassiljevitsš Golubov pühitses 25. nov. 1934 oma 40-aastast kutsetegevuse juubelit.” Nr 12. Lk 934–935.

1935

Eesti Arst

Tuisk, R. “Abistamine lämmastavate sõjagaasidega mürgistusil.” Nr 3. Lk 204–214.

“Ülikooli arstiteaduskonnast” — Sundusliku aigena loeb prof. A. Kogerman arstiteaduse VI ja VIII poolaasta üliõpilasile ja farmaatsia IV ja VI poolaasta üliõpilasile “Sõjagaaside keemia ja tehnoloogia põhijooni”.

“Aruanne tervishoiulisest tegevusest ja tervishoiu seisundist riigis 1934. ... 5. Kaitseväe tervishoiu valitsus.” Nr 10. Lk 974–977.

---

³⁹ Sisaldab loendi ainetest, mida arstkonna ja farmatseutide vastava väljundi poolt sõjagaasideks loeti.

1936

Eesti Arst

Arstide Koja teated. “Üleskutse arstide rahvusvahelisele koostööle sõja-profülaksise alal.” Nr 5. Lk 396–397.

✚ “Dr. Peeter Vassiljevitš Golubov.” Nr 10. Lk 823.

1937

Eesti Arst

Lepp, F. “Ipriidimürgistusest” Nr 8. Lk 613–619.

Referaadid. Nakkushaigused. “Wickström, J. Sarlakiuurimused I. Ettevalmistavate Dick'i uurimuste ja immuniseerimiskatsete tulemused sarlakite vastu Soome sõjaväes. Finska Läkaresällskapetets Handlingar 79, 1029, (1936).” Nr 5. Lk 417.

Seadusi ja määrusi. “Sõjaväe haiguskindlustuse seadus. Antud Riigivanema poolt dekreedina 18. augustil 1937. (Avaldatud Riigi Teatajas 1937, nr. 69.)” Nr 10. Lk 751–765.

Tervis

Eller, M. “Ettevaatust tiisikuse ravimisel sõjagaas ipriidiga.” Nr 3. Lk 67–68.

1938

Eesti Arst

Hold, H. “Noorsõdurite läbivaatus tuberkuloosi suhtes Sidepataljonis.” Nr 6. Lk 451–452.

Tervishoiu- ja Hoolekande Valitsuse ametlikud teadaanded. “Kodanlike õhukaitse kursuste korraldamise asjus. (8. märts 1938.)” Nr 2. Lk 170.

Tartu Ülikooli arstiteaduskonnast. “Koosolekul 17. jaan. 1938 otsustas teaduskonnanõukogu paluda Haridusministri nõusolekut vakantsete sõjaväe sanitaarteenistuse ja sõjaväe tervishoiu õpetoolide täitmist edasi

lükata üheks poolaastaks kuni õppekavade väljatöötamiseni.” Nr 5. Lk 398.

“Ajakiri “Õhu- ja gaasikaitse.”⁴⁰” Nr 11. Lk 923.

Tervis

Leetaru, E. “Lennuteenistuse mõjust tervisele.” Nr 4. Lk 95–98.

Leetaru, E. “Sõjagaasid ja gaasikaitse”. Nr 10. Lk 267–270; Nr 11. Lk 292–296; Nr 12. Lk 318–320.

1939

Eesti Arst

Jürgenson, H. “Südamerikete protsent meie sõdureil.” Nr 6. Lk 393–395.

Kõrgesaar, A. “Südamerikete protsent meie sõdureil.” (Vastuseks Herman Jürgenson’i artiklile “Eesti Arstis” 1939, nr. 6.) Nr 11. Lk 771–773.

Ülikooli arstiteaduskonnast. “Lennuväe divisjoni arstil dr. Jaan Kergel lubati Sõjaväe Tervishoiuvalitsuse ülema palvel töötada Ülikooli kliinikuis 4 kuu kestel, arvates 1. okt. 1938.” Nr 2. Lk 175.

Arstide Koja teated. “Arstkonna ettevalmistamiseks sõjagaaside poolt mürgistatute abistamiseks.” Nr 4. Lk 304.

Seadusi ja määrusi. “Asutiste ja ettevõtete kodanliku õhukaitse korraldamise määrus. (Avaldatud RT 1939, 35, 267.)” Nr 7. Lk 482–487.

Tervishoiu ja Hoolekande Talituse ametlikud teadaanded. “Kodanliku õhukaitse alal lühiajaliste kursuste korraldamine arstidele. (8. juunil 1939.)” Nr 7. Lk 503–504.

Kroonika. “Kodanliku õhukaitse kursus arstele Tartus.” Nr 10. Lk 726.

⚭ “Eru-sanitaar-major dr Nikolai Janson.” Nr 10. Lk 727.

Tervishoiu ja Hoolekande Talituse ametlikud teadaanded. “Hoolsa järelvalve nõue rahvatervishoiu alal seoses viimasel ajal riigi territooriumi teatud osades tekkinud uue olukorraga.” Nr 12. Lk 835–836.

Tartu Ülikooli Arstiteaduskonnast. “Riigikaitse õpetuse instituudi juhataja on teinud teatavaks, et üliõpilased ei saa lõpetada ülikooli enne, kui nad

⁴⁰ Ilmus 1938–1940, sisaldas kullaltki laia valikut eeskätt populaarteaduslikku materjali toonase (peasjalikult) lennುವäe ja õhukaitse taktika kohta.

pole täitnud kõik õppekavas nõutavad kohustused riigikaitsealise õpetuse alal.” Nr 12. Lk 839.

Tervis

Leetaru, E. “Sõjagaasid ja gaasikaitse”. Nr 1. Lk 25–30.

Leetaru, E. “Sanitaarala korraldamine sõjaväes.” Nr 2. Lk 41–45.

Liive, E. “Õhukallaletung ja selle vahendid.” Nr 11. Lk 265–270.

Vadi, V. “Mürgistused sõjagaasiga ja esmaabi sel puhul.” Nr 12. Lk 273–282.

1940

Eesti Arst

Roots, R. “Lisatis ipriitmürgistuse kasuistikale.” Nr 10. Lk 807–829.

Seadusi ja määrusi. “Kodanliku õhukaitse (KÕ) teenistuse kohustusest vabastatavate terviserikete loetelu määrus.” (Antud Siseministri poolt 7. detsembril 1939.) Nr 1. Lk 73–75.

“Kodanliku õhukaitse (KÕ) sanitaarala korraldamise määrus.” (Antud Siseministri poolt kokkuleppel Sotsiaalministriga 15. detsembril 1939.) Nr 2. Lk 140–148.

Arstiliste oganisatsioonide tegevus. Tartu Eesti Arstide Seltsi teaduslikud koosolekud 1937. 187. koosolek 10. II 1937. F. Lepp. “Surmaga lõppenud ipriitmürgituse juht.” Nr 3. Lk 205–206.

Seadusi ja määrusi. “Kodanliku õhukaitse väike esmaabipaun.” Nr 4. Lk 301–303.

“Kodanliku õhukaitse (KÕ) väikse esmaabipauna (VEP) sisu tarvitamise juhend.” Nr 4. Lk 303–305.

“Kodanliku õhukaitse suur esmaabipaun.” Nr 4. Lk 305–308.

“Kodanliku õhukaitse (KÕ) suure esmaabipauna (SEP) sisu tarvitamise juhend.” Nr 4. Lk 308–312.

Õiendus. “Eesti Arstis” s.a. nr. 4, lk. 307 esinevas Kodanliku õhukaitse suure esmaabipauna sisu loetelu pkt. 44 all esinevas eeskirjas palutakse kustutada “Coffein pur. 0,5” ja asendada “Coffein pur. 0,05.” Nr 5. Lk 407.

- Referaadid.* L. Hoeflmayr. "Sport, sõjajaegne toitlus ja jõudlusetõstmine." Münch. med. Wschr. 86, 1703, (1939). Nr 7. Lk 647.
- Ametlikud teadaanded.* "Verise kõhutõve kohta käiva lendlehe levitamise asjas." (29. juulil 1940). Nr 8. Lk 734–735.
- "Arstidel tuleb silmas pidada täpsust, viivitamatust ja otstarbekust rahva tervishoiu korraldamise töö läbiviimises, eriti nakkushaiguste vastu võitlemises." (23. juulil 1940). Nr 8. Lk 735–736.
- "Abinõud düsenteeria ja paradüsenteeria tõrjeks." (25. juulil 1940). Nr 8. Lk 736–738.
- "Arstid teatagu, missugusel alal nad soovivad töötada Eesti NS Vabariigis. Düsenteeria ja paradüsenteeria registreerimisest." (15. augustil 1940). Nr 9. Lk 802–803.
- Arstiliste organisatsioonide tegevus.* Tartu Eesti Arstide Seltsi teaduslikud koosolekud 1939. 216. koosolek 25. X 1939. Roots, R. "Priitmürgistusjuht." Nr 10. lk 870.

Tervis

- "Õhukaitse üldine korraldus ja õhudistsipliin." Nr 2. Lk 38–39.
- "Õhukaitse üldine korraldus ja õhudistsipliin." Nr 3. Lk 54–56.
- "Õhukaitse üldine korraldus ja õhudistsipliin." Nr 5. Lk 86–88.
- "Õhukaitse üldine korraldus ja õhudistsipliin." Nr 6. Lk 99–104.
- "Õhukaitse üldine korraldus ja õhudistsipliin." Nr 7. Lk 118–120.

ENGLISH SUMMARIES

Operation Iraqi Freedom

Ants Laaneots, Major General, Commandant of the Estonian National Defence College

The last war in Iraq differed radically from all the previous wars. It was extremely comprehensive and special with respect to three key figures — the integration of arms of service, dynamics and flexibility of the units operation.

The land, air, naval and special forces units of the anti-Iraq coalition were engaged in combat activity almost simultaneously beginning from the first hours of the war and they ensured continuous and steady mutual co-operation and support during the whole operations period, whereas the Gulf War of 1991 started with long-term air-raids and the land forces were engaged not until the thirty-ninth day. Use of modern informational systems enabled to integrate all structures and means necessary for warfare into a unitary informational network so that the reconnaissance sources and sensors were directly connected to "shooters" through "deciders", thus enabling an exchange and use of information in real time in the entire three-dimensional (the air, the land, the sea) battlefield space.

Before the operation, there were lots of speculations over the plan of its conduct. The majority of military experts tended to think that the Americans will use also in this war the conception of air-land combined operations, which had fully justified itself in the Gulf War of 1991 and the later campaign in Afghanistan. In air-land combined operations the military action is distributed into two phases — a comparatively long-term air force operation and the subsequent offensive of land forces after the enemy has been weakened enough.

As the Gulf War of 1991 left Saddam in power and the issue of Iraqi weapons of mass destruction was continuously discussed both at the UN and the USA, the plans of a war against Iraq existed in the respective US

army headquarters more than ten years ago already. On the basis of these specific plans, designing of an anti-Iraq military operation started in January 2002, after the meeting of CENTCOM's commander-in-chief.

The new CENTCOM's war plan under the collective name OPLAN 1003 was initially wholly based on the Gulf War experience and it prescribed involving large land forces with mighty air forces attacks in the primary stage of the operation. During the next 14 months, the plan was provoking a heated discussion between General Franks and the Defence Secretary Rumsfeld. As a specialist, the CENTCOM's commander-in-chief requested involving a larger land force component, the Defence Secretary, on the contrary, insisted on conducting the operation in the conditions of a minimal participation of land force units. Donald Rumsfeld was a great admirer of air forces and his position was that the latter, when using new technologies and high-precision weapons, can play a decisive role and win campaigns in the modern war.

The opinion of the US Government that it was possible to conduct the war comparatively fast and with small forces was also based on overestimating the opportunities of the Iraqi opposition groups and anti-Saddam moods within the country. The Defence Secretary, vigorous and with authoritarian management style, continuously intervened in the operational planning process of the headquarters and even attempted to perform leading the forces, especially in the beginning phase of the operation. As changing of the plan was entirely under the authority of the Defence Secretary and the President, this caused reviewing the war plan OPLAN 1003 more than twenty times. One may consider, how many extra headaches it caused to the military.

The nearer the planning process reached its end, the more it appeared that the military part of the plan was only one component in a large political, diplomatic and strategic game, which aimed at turning military victory into strategic success. However, in this game, the President Bush administration lacked agreement. Some officials supported settling the problem at US own risk, with US forces and in a purely military way (Rumsfeld, Cheney, Wolfowitz), the others (Colin Powell) were sure that in order to launch the operation it was necessary to have the support of international community through the UN, i.e. a sanction of the UN Security Council.

The US Central Command planned the Operation Iraqi Freedom, considering and emphasizing tight cooperation, coordination of action and flexibility between the branches, which had been insufficient during all the previous wars. One of the reasons why the coalition forces were so

successful was the detailed real-time knowledge of the enemy's location, activities and perhaps also intentions, which was provided by the complete integration and extremely effective functioning of reconnaissance structures and means of all levels. In order to obtain objective and timely information necessary for the offending forces, the whole range of the US Army's reconnaissance devices and personnel — reconnaissance satellites, reconnaissance aircraft E-8 JSTAR, air reconnaissance and command aircraft E-3 AVAKS, tactical radio engineering and visual reconnaissance aircraft, unmanned aircraft, reconnaissance units of land forces, special forces subunits, forward air controllers of attack aviation, artillery observers et al. — were all comprehensively engaged. Thus the computers of the US Army V Corps Staff were able to track more than 1,000 enemy ground targets in an hour. In the course of the combat action, each company-level or battalion-level commander of the coalition forces received in real time the intelligence previously already systematized and specified through several channels, which enabled him highly effectively evaluate the situation in the battlefield and take appropriate decisions.

In the field of strategy, besides the “combined air-land operation” doctrine, which was created in 1980-s and successfully tried in the Gulf War of 1991, one may point out the emergence of a new form of warfare, the doctrine of so-called “*universal operation*” in the US art of war. The Iraqi war demonstrated the importance of the complete jointness of forces. The Operation Iraqi Freedom was the first actual joint campaign of basically four branches of service — land forces, air forces, the navy and the marine infantry, in which their tight co-operation was organized not only operationally, but also tactically (up to the battalion and brigade level). This was enabled by newly created, ultramodern, cooperability-providing C4ISR (Command, Control, Communication, Computers, Intelligence, Rescue) totally digitalized system.

The allies' military success was ensured by the high-level information technology widely used in the coalition forces, and units and weapons firepower, made extremely precise by electronics.

In spite of obvious military success, the American investigators also point out a number of serious shortcomings of the planning process. Thus the basics of Pentagon's so-called joint planning strategy are largely considered questionable. The Operation Iraqi Freedom was actually planned without a previous integrated and joint operational conception and a plan of formation and logistics of the army group integrated into it, which could have caused very serious complications for the campaign,

had the enemy's resistance been a little bit more substantial. While planning and preparing the operation, many things were done impulsively, on an ad hoc basis. The critics are unanimous about the idea that the US estimation of the Iraqi capacity of resistance was based on wrong strategic deductions. It has also been noted that the US inadequate or deficient diplomacy in the course of the process of preparation for the war has generated high tension with NATO's allies in Europe and substantially decreased support for the US foreign policy and the Iraqi operation.

The former Supreme Allied Commander for NATO in Europe, General Wesley Clark describes the arisen situation as follows: "The plan's excessive risk became clear with the postcombat stage, and here the forces and capabilities were unequal to the task. It was the planners' job to have anticipated the various contingencies and make adequate provision of them, including the possibility of post-war Iraqi resistance to the US occupation. The "rolling start" philosophy, which seemed to emerge as much from continuing deployment problems as any strategic calculus, made this impossible. The result was a US force at the operation's end that was incapable of providing security, stopping the looting and sabotage, or establishing a credible presence throughout the country — or even within Baghdad. The ensuing disorder vitiated some of the boost in US credibility won on the battlefield, and it opened the door for deeper and more organized resistance during the following weeks..."

"... The second major criticism of the plan — a profound flaw — was in the endgame: It "short-changed" post-war planning. Planning military operations in war must take into account planning for the aftermath. Army and joint theatre planning always presents requirements in a kind of four-step minuet: deployment — build-up — decisive operations — postconflict operations. Destruction of enemy forces on the battlefield creates a necessary — but not sufficient — condition for victory. Victory means not the defeat of the opposing army but rather winning the follow-through operation to accomplish the aims and intent of the plan. In this case, the purposes, as enunciated by Secretary Rumsfeld, included ending the regime, driving out and disrupting terrorist networks, finding and eliminating the weapons of mass destruction, eliminating terrorist activities, and crafting conditions for Iraq's rapid transition to a representative government "that is not a threat to its neighbours". Achieving victory requires backward planning, beginning with a definition of post-war success and working backward to determine the nature of the operations required and the forces necessary".

It is important that the people could understand that today the ideal does not exist, there is no ideal in the military, either, and it is impossible to achieve it in the future. The existing factor is only an endless process of aspiring the ideality.

A Discussion on Events in Iraq in the Newspaper Postimees

Karen Kuldnokk, M.A., Language Editor and Proof-reader of the Estonian National Defence College Language Centre

The article analyses reasoning in the newspaper Postimees Iraqi discourse on the basis of opinion texts by eight authors (Enn Soosaar, Daniele Monticelli, Mihhail Lotman, Eiki Berg, Kadri Liik, Marek Laane, Indrek Tarand and Voldemar Kolga). The aim is to see, how the newspaper language reflects Iraqi issues from the points of view of representatives of different life spheres, which attitudes are Estonian journalists, politicians and public figures taking towards the Iraqi conflict. The article observes, which rhetorical means do they use to strengthen their argumentation, how their attitudes are reflected by their use of language.

Some authors (Enn Soosaar and Mihhail Lotman) cleave to the United States of America in the conflict and call it the partner. This means the approach is Estonian-centred and pragmatic. The other authors (Daniele Monticelli, Eiki Berg, Marek Laane, Indrek Tarand and Voldemar Kolga) find that the Iraqi war is not grounded. Criticizers of the war talk of the United States of America as a nation with a “Right of the Stronger” in force, whose right we acknowledge because it may be useful for us, too. The arguments concerning Saddam Hussein are unambiguously condemnatory. The difference lies only in the fact, whether his dangerousness is observed only from the standpoint of Iraq or of the world. The analysed articles tend to position Estonia at a place in a conflict between Europe and America but not in relation to Iraq.

The article also views, how the author relates to the statement made, from which position he or she is speaking. A politician (Eiki Berg) and a journalist (Kadri Liik) distance themselves more from the text, using impersonal expression. They detach themselves from their statements, so avoiding personal responsibility. At the same time, the others express personal attitudes more in the first person singular (*I*) form. Criticism is presented in the first person plural (*we*) form, which also highlights the Estonian-centeredness of the treatment. While analysing the *we*-expres-

sion, contrasting the Estonian government and the Estonian people appears. When the *we*-treatment joins them, the expression is ironical.

About the Entrance Competition into the ENDC and its Relations to the Further Studies

Peep Uba, Ph.D., Estonian National Defence College,
Chair of Mathematics and Natural Sciences

The article analyses the relation of the academic ranking formed on the basis of the three years' entrance competitions of ENDC cadets and the cadets' further academic progress. It appears that the relation varies by years, being relatively weak in regard to cadets enrolled in 2002 and considerably close in regard to cadets enrolled in 2003. In the cadets enrolled in 2001, the relation is steadily modest through all the study years. The correlative relation between the weighted averages of different academic years is noticeable and at the same time expectable. The article points out broad differences between the cadets' third year study loads, which indicates the need for supplementary analysis and harmonization of training programs of specialty studies' (studies of branches of service).

What is this thing called Intelligence?

Aasa Must, Ph.D., Associate Professor of the Estonian National Defence College Chair of Humanities and Social Sciences; **Olev Must**, Ph.D., Associate Professor of Tartu University Department of Psychology

The intelligence is a most well-known psychological concept. But there are numerous problems related to defining and measurement of intelligence and its application in selection of people. The article gives a brief review of the history of the theory of intelligence, the main approaches to measurement of mental abilities and academic aptitude. The interaction of education and intelligence has been a matter of several studies: are the high scores in IQ test a precondition for or a result of good education? Estonia is one of these fortunate countries, where it was possible to make comparisons between IQ test scores achieved by schoolchildren in 1930s and 1990s — after 60 years passed. These results show the rise of test scores in Estonia as well as it is found already in

several countries. This score rise is called the Flynn effect. Now there is a question — whether there is real rise in human mental abilities over time or whether it is no intelligence what the scores of IQ test reveal.

About Religious Suicide Terrorism

Alar Kilp, M.A., Lecturer of the University of Tartu Department of Political Science

This article consists of three main parts. The beginning part presents an overview of the causes and goals, perceived confrontation and enemies of the religious terrorism. Every world religion has faced within its tradition some movements of religious terrorism, but modern religious suicide terrorism has spread only within Islamic civilization — more precisely among the radical groups of its political extreme movement — Islamism.

The second part analyses both the causes and goals of Islamism, and the reasons why Islamists at certain point of the historical developments started to use suicide terrorism as a means of struggle.

The third part addresses the impact of the religious motive among other important (both individual and collective, social and political) motives behind suicide terrorism, and also the mutual relationship between religious and non-religious motives. Not all suicide attackers are religiously motivated, and also religion alone does not motivate anybody to become suicide attacker. Religion is only one of the possible motives for such an attack. Even in those cases, when religious motive is among the most important motives, it still remains only one cause and one motive among several others. In other words, if there were no political and social causes and motives, then religious motive alone (for example the hope for reward in Paradise) does not explain sufficiently these motives, why a person sacrifices his or her life in the suicide attack.

Although there are several elements within the tradition of Shiites (the annual procession in commemoration of the violent death of Imam Husain and the related mourning period have been used as justification behind the practice of martyrdom through suicide attacks) that promote the ideas of martyrdom, the impact of the religious tradition cannot be overestimated. The main incentives for organizing suicide attacks are not coming from the religious tradition (the initial use or the extended use of suicide attacks demands also related theological justifications, and at present moment the approval of suicide attacks is highly disputed within Islamic circles), but from the individual and collective, economic and

political causes that result from the development of the relationships between Islamic and Western world. The suicide attacks are first of all the means of the weaker party for coercing the stronger (and also democratic) party in making territorial concessions. Religion has an important role to play in motivating the fighters and in giving meaning to the confrontation. But as with the causes, the possible solutions, concern first of all the non-religious areas of the conflict — the nationality and the territory, the economic and political situation of the community.

“Let the duty of the Sword be to protect and to punish, the protection of the pious through peace and the punishment of the evil with war.”

Notes on the topic of the political ethics of Martin Luther

Andres Saumets, M.Th., Estonian National Defence College Chair of Humanities and Social Sciences

The new century seems to develop into both a forceful return of the religions and a new era of the invasion of violence. Religions have something important to say in this context — let it be justifications for war in the name of religion; the criteria, that should be taken into account in cases when people want to use violence or to kill; or even proposals for attaining peace as the highest political and divine good.

Reformation brought along fundamental changes in the political, cultural and religious life during the 16th century. Amidst these developments was also Martin Luther, whose doctrines about two kingdoms and two governments (Zwei-Reiche- und Zwei-Regimentenlehre) have first of all contributed towards harmonizing the mutual relations between “religion and politics”, but have also promoted the “theologization of the politics”. His thoughts are continually relevant in the light of the questions that have emerged in the modern context of military justice and political ethics.

Luther based his political ethics on the principle, that political government is theologically legitimized, because it performs by the God-given authority of the sword the security of the legal order and peace, and also the punishment of the injustice. Although the usage of violence is justified, one must still follow the principle of proportionality in order to avoid greater injustice and misery. Only nobility (Obrigkeit) has the right to use the military force. In military ethics Luther is mostly guided by the

“just war” (*bellum iustum*), doctrine of the middle ages. He acknowledges as unjust every offensive or preventive war, and as the only just war the defensive war, which means defense in emergency. According to Luther, the soldiers were obliged to get a clear idea of the justification of the use of violence and warfare. In a case of unjust war they should abstain from military service.

Political behavior should be guided by reason and love according to Luther. He invited the rulers to struggle in order to maintain peace and to prefer peace as the highest earthly good instead of the selfish right, non-violence instead of all the means of violence.

The Changing Concept of Neutrality. A Historical Approach

Andres Seene, M.A., Head of the Estonian National Defence College Museum

The evolution of the concept of neutrality has been greatly influenced by the changing means and nature of warfare and international politics during the last centuries. During the pre-modern era the relations and intercourse between belligerent powers and non-belligerents or those who were interested in being out of the armed conflict were regulated by customs or by bilateral treaties. The concept of nation-state and unlimited power of its sovereign gave also impetus to the neutrality and neutral stance in Europe after the treaties of Westfalia (1648). During the 19th century, several multilateral agreements were signed between different states, which institutionalized and specified neutral behaviour in international politics. The culmination of this legal effort was made in international level in the very beginning of the 20th century (the Hague Conferences).

At the end of the World War I, the idea of neutralization and neutrality in general seemed old-fashioned and not feasible in the light of the emerging international institutions and principles, for instance the League of Nations, collective security and general arms reduction. The principle of neutrality was not totally absent in the international relations of the interwar period. The confusion between the mutually excluding concepts of collective security and neutrality reflected gaps between ideas and reality of the League of Nations.

For small states like Estonia, the neutral pattern was determined by greater factors of European politics and all that they could do was to try not to be dragged into the emerging Great Power blocks. Scandinavian

legacy in avoiding the maelstrom of previous European conflicts seemed to be worth following for geographically and culturally close small states (in case of Estonia)

After the World War II and during the Cold War era, neutrality and its variations (Non-alignment, neutralism) were much more political manifestations and were lacking legal characteristics. With the impact of ideas of collective security, the war and warfare was denounced as a crime, therefore the open declaration of state-of-war and neutrality in case of conflicts was decreasing. The means of warfare and starting the hostilities as well as avoiding to be dragged into the theatres of war took more sophisticated forms than before.

Air Defence Artillery Group 1928–1940

2nd Lieutenant **Mika Raudvassar**, Platoon Leader of the Air Defence Division Air Defence Battery

The aim of the study is to give an overview of part of the Estonian Defence Forces, the Air Defence Artillery Group, from 1928 till 1940.

The first chapter reviews air defence including anti-aircraft in foreign countries from 1918 till 1930.

The second chapter gives an overview of the Air Defence Artillery Group's personnel with a focus on professional personnel, the structure, conscripts, discipline and problems with military secrets.

The third chapter refers to military training — exercises, living conditions, training plans etc.

The fourth chapter centres on the weaponry and equipment of the Air Defence Artillery Group and their development from 1930 to 1940.

The fifth chapter discusses anti-aircraft of the Navy and Coastal Defence between two World Wars.

The sixth chapter gives an overview of the Air Defence Artillery Group after the Pact of Military Bases between the Republic of Estonia and the USSR was concluded until the incorporation of the Estonian Defence Forces by Soviet military authorities.

The study discusses how and how much the Air Defence Artillery Group used the opportunities and obligations given by the Defence Forces to develop the Estonian anti-aircraft armoury and to train the personnel.

Estonian pre-war medical periodicals as sources of military history

Ken Kalling, M.A., Estonian National Defence College Chair of Strategy

The article is a bibliographic overview of the articles on military matters in the periodicals *Eesti Arst* [Estonian Doctor], *Tervis* [Health] and *Sõjaväe arstide teadusliste koosolekute Protokollid* [Proceedings of the Conferences of Military Doctors], published in 1920–1940. The latter publication, 3 volumes published in 1920–1921, could be viewed as a predecessor of the remaining two, emerging in 1922.

The military, including the army doctors, must be viewed as one of the few well-organised institutions in the new Republic of Estonia, emerging within the War of Independence (1918–1920). This was also expressed in the attempts of the military doctors to conduct scientific research, the latter in the very early years more representative than that of their civil colleagues. In peacetime the organisation of military doctors continued to exist, i.e. organising regular scientific conferences (the latter ceased only in 1928).

On the basis of the materials discussed in the article, the first post-war decade can be characterised with a rather broad spectre of topics, covered by the army doctors. It was an era of conversion from wartime situation into civil life. Also, some tensions between the civil (the University of Tartu) and military structures could be noticed.

The second post-war decade (1930s) witnessed the domination of the matters of chemical warfare among the topics discussed on the pages of the studied medical periodicals.